

નિવેદન

રત્નેશ્વરજીત ભાગવત જે પૂર્વ મળતું નથી, તેના પ્રથમ ભે રકષણી હાયત્રત મળી આવતાં, તેનું નવેસર સંશોધન કાર્ય, જે વિષયના જાણીતા નિષ્ણાત શ્રી.યુત કેશવરામ કાશીરામ સાહ્યીને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

પ્રાચીન ભાષાસાહિત્યનો એમનો અભ્યાસ બહોળો અને માનિક છે, તેમ ભાગવતનું જ્ઞાન બારીક અને ઉંડું છે, તે પ્રસ્તુત ગ્રંથ અંગે લખેલો ઉપોદ્ધાત વાંચતાં સ્પષ્ટ થશે.

એજ કવિનો દશમસ્કંધ અગાઉ છપાયો હતો; તેની નવી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરતા પૂર્વે, વચમાંના ખૂટતા રકષણી મેળવવાને સંજવીજ ચાલુ છે.

એકલા સાહિત્ય રસિકોનેજ નહિ પણ સામાન્ય વાચકોને પણ આ બે રકષણી વાચન રસપ્રદ થઈ પડશે.

અમદાવાદ
તા. ૧૦-૬-૩૫

હીરાલાલ ત્રિ. પારિખ
આસિ. સેક્રેટરી.

ભાગવતાનુક્રમણી

૫૪

અસ્તાવના	૧ થી ૨૨
ઉપોદ્ધાતુ	૨૩ થી ૬૪

૧. પ્રથમસ્કન્ધ

અધ્યાય	વિષય	
૧	મર્જીતવાદ નૈમિષ્યારણ્યમા શીનકે કરેલા ૭ પ્રશ્નો	૧ ૯
૨	ભાગવતી કથાનો ઉપક્રમ	૧૩
૩	બાવીમ અવતારોનો દ્વંકમા પરિચય	૨૦
૪	વ્યામનિર્વેદ ને નારદાગમ	૨૮
૫	વ્યાસ-નારદ-સંવાદ નારદ-પૂર્વભવ-કથન	૩૪
૬	નારદ-પૂર્વભવકથન (આગ્ર) ને ઉપદેશ	૪૩
૭	સૂતેવા પાણ્ડવ-પુત્રોના ધાતક અશ્વત્થામાને દ્વંડ....	૫૦
૮	અશ્વત્થામાના બ્રહ્માઅથી પરિક્ષિદ્વક્ષણ, ક્રન્તીસ્તવન અને યુધિષ્ઠિર-નિર્વેદ	૬૦
૯	બીભ્રમે કરેલો યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ, બીભ્રસ્તુતિ ને યુધિષ્ઠિર-રાજ્યકરણ....	૬૬
૧૦	કૃષ્ણ-દારિકા-પ્રયાણ, સ્ત્રીસ્તુતિ	૭૬
૧૧	શ્રીકૃષ્ણે કરેલો દારિકા-પ્રવેશ....	૮૧
૧૨	પરીક્ષિતજન્મ તથા યુધિષ્ઠિર-શોકકથન	૮૭
૧૩	ધૃતરાષ્ટ્ર-વનપ્રયાણ તથા પરીક્ષિદ્વલિપેક	૯૩
૧૪	યુધિષ્ઠિર-ચિન્તા અને દારિકાથી આવેલા અબ્જુનની ખિન્નતા માટે તેને પ્રશ્નો	૧૦૩

૧૫	અર્જુન-યુધિષ્ઠિરસંવાદ તથા મદાપ્રસ્થાન ...	૧૦૬
૧૬	કલિથી પીડિત ધર્મ-ઐદિની સંવાદ ને પરીક્ષિણગમ...	૧૨૦
૧૭	કલિથી ધર્મ-ઐદિની-રક્ષણ ને કલિને સ્થાનદાન...	૧૨૭
૧૮	મૃતયાત્રાન્ત રામ્યે સમાધિચક્રપિના ગજામા મૃત- સર્પદોષન ને ઋષિપુત્રે આપેલો નૃપને શાપ ...	૧૪૩
૧૯	પરીક્ષિણિર્વેદ, ગર્જાતીરગમન અને શુકસમાગમ ...	૧૪૧

૨. દ્વિતીયસ્કન્ધ

૧	સ્થૂલસ્વરૂપધારણા	૧૫૩
૨	સૂક્ષ્મસ્વરૂપધારણા (પુરુષસંસ્થાનુચરિત) ...	૧૬૦
૩	અન્યદેવતોપાસન ને વૃન્દાવલતા તથા અભક્તિ ...	૧૭૦
૪	શુકકૃત ભગવત્સ્તુતિ	૧૭૫
૫	નારદ-બ્રહ્મસંવાદે બ્રહ્માણ્ડરચના ...	૧૭૬
૬	પુરુષસૂક્તનો અનુવાદ	૧૮૫
૭	ભગવાનના ચોવીશ અવતારનું ચરિત ...	૧૯૪
૮	બ્રહ્માણ્ડોત્પત્તિ	૨૦૭
૯	બ્રહ્માની ઉત્પત્તિ અને સપ્તશ્લોકી ભાગવત ...	૨૧૨
૧૦	પુરાણગ્રંથલગ્ન્યા તથા પુરુષસંખ્યાનુવર્ણન ...	૨૨૧

૩.	પરિશિષ્ટ ૧ હું સપ્તશ્લોકી ભાગવતનો સાર ...	૨૩૧
૪.	પરિશિષ્ટ ૨ બું ભાગવતાનુક્રમણી-ધોળ ...	૨૩૫

શ્રીકૃષ્ણઃ ।

પ્રસ્તાવના

નિગમકલ્પતરોર્ગલિત ફલં

શુકમુખાદિમૃતદ્રવ્યસંચ્યુતમ્ ।

પિવતે ભાગવત રસમાલયં

મુદ્દરહો રસિકા મુચિ ભાવુકાઃ ॥

(મા. ૧-૧-૧)

“ મનકામ-દાતા નિગમ-લક્ષણ, કલ્પવૃક્ષ વિશાલ,

તેહ તરુનું ભાગવત ઇતિ નમ્ર ફલ સુરસાલ. ૫૨

અમૃત રસ છે એકમાં, શુકે તણા મુખને સ્વાદ.

શુકે ખાધું સ્વાદ-ફલ છે, લોકમાં એ વાદ. ૫૭

તે માટચ સુણુજ્યો, રસિકજન, સ્વાદના જાણુનહાર !

દાઘ અખૂં અમૃતફલ તે, પિયો વારંવાર. ૫૮

તે ભાગવત-અમૃત તણુ તાં સદા કરવું પાન.

મોક્ષ પામ્યા પછી પણ, નવ્ય ત્યજે શ્રદ્ધાવાન. ૬૦

(રત્ને. ભા. ભાષા. ૧-મ.)

૧. સાત્ત્વત સંહિતા કિંવા ભાગવત

વેદરૂપ કલ્પતરુના નિયોદરૂપે રૂહેલ સાત્ત્વત સંહિતા કિંવા ભાગવત પુરાણ તરફ આસ્તિક આધર્મજનતા પરમ આદરથી દ્રષ્ટિ કરે છે. લિપ્તલિપ્ત સમગ્રદાયમાં વિખત થયેલા અખણ સનાતન વેદધર્મમાં આત્ર વાક્ય તરફ સ્વીકારાયેલા પરમ-પ્રમાણ-અ-યોમાં ખીળ અનેક પુરાણો-ધર્મશાસ્ત્રોને ગોણ રાખી આ ભાગવત-

પુરાણને ૧૨થાન આપવામાં આવ્યું છે. પરમ ભક્તિમાર્ગાચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્ય આ ભાગવતપુરાણને સર્વસન્દેહનિવારક ગણે છે. વેદ, ગીતા અને ઋક્સુત્રોમાં બધા બધાં સિદ્ધાન્તવિષયક વિરોધ જણાતો હોય ત્યાં ભાગવતના વચનોથી તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. ૧૩વદાદૈત, વિશિષ્ટાદૈત, દૈત, દૈતાદૈત અને શુદ્ધાદૈત વેદાન્તસિદ્ધાન્તના આચાર્યો એક સરખા માનથી જે પુરાણ તરફ મમતા ધરાવે છે, તેવા આ પુરાણમાં અન્ય પુરાણો કરતાં કથી જાતની વિશિષ્ટતા રહેલી છે, તેવા રવાભાવિક પ્રશ્ન યાપ.

૨. ભાગવતરચન-પ્રયોજન

ભાગવતના પ્રથમ રકન્ધમાં ૪થા-૫ મા અધ્યાયમાં એક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ છે: ભાગવતકાર કૃષ્ણદ્વૈપાયન વ્યાસે કુર્મેધ જનોને સારસ્વત્રવા વેદોના વિભાગ કરી તે પછી ઓ, યદ્ અને દ્વિજ-જન્ધુઓના કલ્યાણ માટે ભારત આખ્યાન=મહાભારતનું પ્રણયન કર્યું; પરન્તુ તેમને આત્મસન્તોષ થયો નહોતો. તેમને હૃદયમાં એવી જાતનો સંશય થયો કે-‘પરમહંસોને પ્રિય અને ભગવાનને વ્હાણા એવા ભાગવતધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું નથી; માટેજ આત્મસન્તોષ નથી થતો.’ વ્યાસ મહર્ષિ આવી ચિન્તામાં પડ્યા હતા ત્યાં યદ્વજ્રાથી નારદમહર્ષિ આવી ચડ્યા. તેમણે વ્યાસજીને આત્મસન્તોષ

૧. જુવો તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધ (શા. પ્ર.) ૧-૭—

વેદાઃ શ્રીકૃષ્ણવાક્યાનિ વ્યાસસૂત્રાણિ ચૈવ હિ ।

સંમાધિભાષા વ્યાસસ્ય પ્રમાણં તત્ત્વદૃષ્ટ્યમ્ ॥

૨. આ સર્વ સંગ્રહયાજુયાથી-પરિહીતોની ટીકાઓ ભાગવત ઉપર પ્રાપ્ત છે. જુવો ‘વન્દાવનમાંથી’ અટલીકોપેત ભાગવત: (૧) શ્રીધર, મધુસૂદન; (૨) વીરરાયન; (૩) વિજયવજ્ર, જયગોસ્વામી; (૪) સિદ્ધાન્તપ્રદીપકાર અને (૫) શ્રીવલ્લભાચાર્ય; આ પાંચે સાખાઓના વિદ્વાનોની ટીકાઓ છે. ,

થવા માટે ઉપાય બતાવ્યો કે— હે મહર્ષિ ! જેટલું ધર્માદિ પુરુષાર્થનું તમે મહાભારતમાં વર્ણન કર્યું છે, તેટલું ભગવાન શ્રીવાસુદેવના મહિમાનું વર્ણન તમે નથી કર્યું. તે તમો કરો; એટલે 'જરૂર આત્મસન્તોષ થશે. સમાધિથી પરમાત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન મેલવી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની લીલાઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કરો.

—આ ઉપદેશને ખ્યાલમાં રાખી મહર્ષિ વ્યાસે આ વેસાત્પત સંહિતાનું પ્રણયન કર્યું અને વિસ્તારથી ભાગવતધર્મ અને વાસુદેવના ચરિતનું વર્ણન કર્યું; પરિણામે આત્મસન્તોષ થયો. જેટલા અને જેવા પ્રમાણમાં આ પુરાણમાં ભાગવતધર્મોનું અને ભગવાન વાસુદેવની લીલાઓનું વિશદ વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે, તેટલું અન્ય પુરાણોમાં નથી થતું.

૩. સર્વસન્દેહનિવારક ભાગવત

હેતુવાદનો જેઓને સ્પર્શ નથી થયો, તેવાઓને આ ખુલાસો પર્વામાં થઈ પડશે. જેઓને આ ખુલાસો સન્તોષ આપી શકે તેમ નથી, તેમને માટે આ પર્વામાં થઈ રહેશે:—

૧. બધા જ વિચારકોનું ધ્યેય જગત-જીવ અને તેનાથી જીવરત્ને પરમાત્મતત્ત્વ હોય તો તે પરમાત્મતત્ત્વ, આ ત્રણેનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું હોવું જોઈએ, તેના જ્ઞાન તરફ રહેલું હોય છે.
૨. દરેક મનુષ્યને, જો તે સમઝદાર હશે અથવા સમઝદાર નહીં હોય તથાપિ, પોતાને સુખ કિંથા પ્રકારે મળશે અને પોતે સર્વ-શ્રેષ્ઠ કેમ થશે, તે તરફ સ્વાભાવિક દિલ રહેલું હોય છે.

૩. અનર્થોપશમ સાક્ષાદ્ભક્તિયોગમધોક્ષજે ।

લોકસ્યાજ્ઞાનતો વિદ્વાથ્ચન્ને સાત્ત્વતસહિતામ્ ॥

(મા. ૧-૭-૬)

૩. નિરપવાદ સર્વ દેશોના તત્ત્વચિન્તકો મનુષ્યદેહને ઉત્તમ માને છે. આ જગતમાં મનુષ્યદેહધારીયો પોતાનું ઉત્તમપણું જાળવવા માગે તો કેવા પ્રકારના વર્તનથી જાળવી શકે; તે તરફ પ્રાયઃ સર્વ તત્ત્વચિન્તકોનું ધ્યાન ખેંચાયેલું છે.

૪. મનુષ્યદેહજ ઉત્તમ હોય તો પછી જગતમાંના અન્ય પ્રકારનાં અન્ય જીવ-જન્તુ-પશુ-પક્ષી વગેરેનું શું ? તેઓને જીવ છેજ; તેઓને દેહ છેજ; તેઓને સમજ હોય તેમ દેખાય છે; વાણી નથી જ; એટલે પોતા ઊપર આવી પડેલાં સુખ-દુઃખની કથની અન્ય પાસે વ્યક્ત કરી શકતાં નથી. આવાંઓ ઊપર શાસન કરવાનો, મથેચ્છ ઉપયોગ કરવાનો, તેઓને તકલીફ થાય છે કે નહીં, તેનો વિચાર ક્યાં વિના સ્વાર્થ સાધવાનો મનુષ્યને કોઈ હજી ખરો કે ? આ વિચાર સાચા વિચારકને થવાનોજ.

૫. બધાંજને એક સરખો જીવ છે, તો પછી એક જીવ મનુષ્યદેહમાં આવી રહે અને બીજો કોઈ અન્ય-જીવ-જન્તુ-પશુ-પક્ષી વગેરેમાં આવી રહે. તેતે યોનિમાં પણ દરેકને જુદી જુદી ગતિ-આપત્તિ-સ્થિતિ. આ બધું કેવી રીતે હોઈ શકે ? આવા અનેકાનેક પ્રશ્નો ખરા વિચારકને ઊડે છે.

દુનિયાભરના તત્ત્વચિન્તકોયે આવા તો અનેકાનેક વિચારો ઊપર પોતાનાં જીવનો ન્યોજાવર કરી નાખ્યાં છે. દુનિયાભરનો ઇતિહાસ જોતાં દરેક દરેક દેશમાં કોઈ અને કોઈ જમાનામાં અનેક વિચારકો થઈ ગયેલા છે, તેવું આપણા વાંચવા-સાંભળવામાં આવે છે. જે વખતે અન્ય દેશો તદ્દન અચાની વાતાવરણમાં — તદ્દન જંગલી દેશમાં હતા ત્યારે આર્યોવન જેવા પ્રાચીન તત્ત્વચિન્તકોના નિધિરૂપ દેશમાં ઋગિ-મહાવિષ્ણુ નિર્જન વનના એકાન્ત પ્રદેશોમાં તત્ત્વચિન્તનમાં સદા મગ્નરૂપ રહેતા. ક્યારે ? આપણી પાસે કડીબન્ધ ઇતિહાસ ન હોવાને કારણે, તેનો સાચો સમય આપણે મેળવવા

ભાગ્યશાળી નથી થતા. અર્ધ-ઐતિહાસિક ગ્રંથો પુરાણ સ્વરૂપમાં આપણી પાસે મેળવે છે. તેમાંના સંભવિત બનાવો ઐતિહાસિક નજરે ગાળી નાખવામાં આવે તો તેથી થોડે ઘણે અંશે આપણે કાંઈક ખ્યાલ મેળવવાને અવસ્ય ભાગ્યશાળી થઈએ. સંસ્કૃત અને તે પૂર્વેની આર્ષ સંસ્કૃત ભાષાના અનેક ગ્રંથો મેળવવાને આપણે ભાગ્યશાળી થયા છીએ. આપણી પાસે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન — જેનાથી આ દેશ કે અન્ય દેશોમાં કોઈ પ્રાચીન ગ્રંથ નથી, તેવા ઋગ્વેદ મન્ત્રસંહિતારૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. ભાવના અને સામાન્ય જનતામાં લબ્ધ એવી શ્રદ્ધાની વાતને એક બાજુ રાખી સત્યાન્વેષણ ક્ષેત્રે કે અન્ય કોઈ બીજું નામ આપો, તેનાથી તેવા બહુમૂલ્ય પ્રાચીન ગ્રંથોનું અવલોકન કરવામાં આવે તો, તે સહમાંથી એકજ વાત નીતરી આવવાની કે — પ્રાચીન તત્ત્વચિન્તકો જગત-જીવ, અને તેનો ઉત્પાદક કોઈ અન્ય પરમ આત્મા હોય તો તે, આ ત્રણનાજ સ્વરૂપના સમ્બન્ધમાં જ્ઞાન મેળવવાને ઉચિત થયેલા જણાશે. અસિ, સૂર્ય, વરુણ, ઇન્દ્ર, મરુત, અશ્વિનીકુમાર એ વગેરે વૈદિક દેવતાઓને પોતાની સ્તુતિનો વિષય બનાવી સ્તોતા એકજ પરબ્રહ્મનો એ જુદી જુદી વિભૂતિયો તરફથી અન્યાન્ય રીતે કુન્ધવી ઉપયોગિતાઓ જે પ્રાપ્ત થતી લાગતી હતી, તેના ઉપકારનો બદલો વાણીથી વ્યક્ત કરવાને સહર્ષ સૂક્ત-ચુગ્ગન કરતો હતો. ઋગ્વેદકાલની-ચિપ્ત્વ તદ્દમંત્રં યદ્યન્તિ દેવાઃ—દેવતાઓ વિશ્વનું રક્ષણ કરી રહ્યા છે, તે માન્યતા તે કાલની જગત-જીવ-પર કોઈ વિભૂતિયો હતી, ત્યાં સૂધીના વિચારને વ્યક્ત કરે છે. જેમ સમય પસાર થતો ગયો, તેમ તેમ મહર્ષિયોએ તે દિશામાં નવો નવો પ્રકાશ નાખવામાં પાછી પાતી કરી નથી. ઉપનિષદકાળમાં યાવત્પદાર્થોમા ગ્રહેલા એક તત્ત્વના જ્ઞાન સૂધી પહોંચી જવાયું છે. જગદાદિનું નિમિત્તકારણ કોઈ છે કે નહીં તે દિશામાં જેમ ઉપનિષદો — પ્રાચીન ઉપનિષદો — પૂરતો પ્રકાશ નાખે છે, તેજ પ્રમાણે ઉપાધનકારણ શું છે, તે વિષયમાં

પણ અસાધારણ પ્રકાશ નાખે છે. ઘડાકો ન રમતે । સ દ્વિતીય-
 મૈચ્છત્ ૧ । સ દૈતાવાનાસ (જુ ૧-૪-૩) આમ બૃહદારણ્યક
 ઉપનિષદમાં યાવદ્સ્તુજનમાં તે એક તત્ત્વ સમન્વિત છે, તે વાત
 નિર્વિવાદ પ્રાપ્ત થાય છે. પરિણામવાદનો એક મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે
 કે પરમાણુઓ સર્જિત થવાથી (evolved થતાં થતાં) પદાર્થો
 અસ્તિત્વમાં આવે છે. આમાં આ પરમાણુઓ પદાર્થોનું 'સમવાયિ-
 કારણ-ઉપાદાનકારણ' છે. તેના તે પરમાણુઓ વિગ્રહિત થવાથી
 (dissolve થતાં થતાં) ફરી પાછાં મૂળ પરમાણુત્વમાં આવી રહે
 છે. જગદાદિના આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ તે આજ, સર્વ સ્વલ્પદં
 દ્વન્ન-તજ્જલ્ન (જાન્દોઅ-૩-૧૪-૧) જાન્દોઅોપનિષદમાંનો આ
 સિદ્ધાન્ત પશ્ચિમના પરિણામવાદના મૂળ સ્વરૂપને કેવી આનાદ રીતે
 સાચવી લિયે છે, તે આટલું જણવા પછી સમગ્રવું મુશ્કેલીભરેલું
 નહીં રહે. (નૈયાયિકોના પરમાણુવાદ તે આના જેવોજ છે.)

ઉપનિષદકાળમાંજ પચ્ચ મહાભૂતો પૂરેપૂરાં સમગ્રી ચૂકાયેલા
 પ્રાપ્ત થાય છે. તૈત્તિરીય ઉપનિષદનાં “તસ્માદ્વા યતસ્માદ્વાત્મન
 આકાશઃ સમ્ભૂતઃ । આકાશાદ્વાયુઃ । વાયોરાપઃ । અદ્યયઃ
 પૃથિવી । પૃથિવ્યા ઓપધયઃ । ઓપધિભ્યોઽન્નમ્ । અન્ના-
 દ્વપુરુષઃ (તૈ ૨-૧)—તે પરમાત્મામાંથી આકાશ; આકાશમાંથી
 વાયુ; વાયુમાંથી પાણી; પાણીમાંથી પૃથ્વી; પૃથ્વીમાંથી વનસ્પતિ;
 વનસ્પતિમાંથી અન્ન અને અન્નમાંથી પુરુષ થયાં.” આ ક્રમે સૃષ્ટિની
 ઉત્પત્તિ આપી છે. સેશ્વરવાદીઓ કે નિરીશ્વરવાદીઓ ગમે તે હો
 તેને પોતાના ક્રમમાં આકાશને સ્વીકારવું પડે છે; પછી લહે નિરીશ્વર-
 વાદીઓ આકાશને શૂન્ય એવી સન્નિ આપે. બધા પરમાણુઓનું

૪. શ્રીવદ્વત્માચાર્યજીના અનેક ગ્રંથો ઉપર દીકા લખનારા સૂરતના
 તદ્દ૦શ્ય ગો. શ્રી યુક્તોત્તમજીએ અવતારવાદવલીમાંના સૃષ્ટિકોદવાદમાં
 નૈયાયિકોના પરમાણુવાદનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. તે તરફ વિદ્વાનોનું ધ્યાન
 એવું છે.

—વાદવલી-પૃ. ૮૨-૮૧.

નિવાસસ્થાન એ આકાશ. આધુનિક પરિણામવાદના સિદ્ધાન્તે તે શન્યમાંજ પરમાણુઓના સંદેહનથી અસ્થિર-સંયોગ અને સ્થિર-સંયોગ (mechanical mixtures & chemical compounds) થાય છે. ઉપનિષદકાલીન માન્યતા આટલી ઊંચાવટમાં ન બેસતી સામુદાયિક સ્વરૂપે સૃષ્ટિનો ક્રમ બતાવે છે.

મંદાભારતકાળમાં આવતાં ભગવદ્ગીતામાં ટૂંકમાં આ સિદ્ધાન્તને સમેટી લેવાયેલો જોઈએ છિયે. 'ક્ષર (જડ-ચેતન પદાર્થો), અક્ષર (-કૃદરથ ક્ષેપ, અન્તર્યામી ક્ષેપ - જે સાક્ષીરૂપે જીવાત્માની પાસે બેઠેલો ઉપનિષદકાલથી મનાતો આવ્યો છે, તે) અને તે બેઉના કરતાં ઉત્તમ એવો પરમાત્મા; આ ત્રણ સ્વરૂપો ગીતાના તત્ત્વચિન્તનનો ખ્યાલ આપે છે.

સૂત્રકાળમાં બાદરાયણ વ્યાસ પરિણામવાદની હિમાયન કરી ધ્મિરત્વ નિમિત્તત્વ-ઉપાદાનત્વ સિદ્ધ કરે છે. આત્મકૃતે: પરિમાણાત્ (ઘ. સ્વ. ૧-૪-૨૬) એ વગેરે સૂત્રો જંગલદિની ધ્મિર-કર્તૃકતા અર્પે છે.

પુરાણકાલમાં આ બધાનો સુંદર સમન્વય મળે છે. જે જે પુરાણોમાં મુખ્યત્વે તત્ત્વચિન્તન છે, તેમાં તદ્વિપયક ઊંચામાં ઊંચા વાનને પણ જતી કરવામાં નથી આવી. તેમાં ઉદાહરણ ભાગવત પૂક પાડે છે. યદ્યપિ મંદાભારતમાં રાજધર્મ-મોક્ષધર્મ (શાન્તિપર્વ) માં તેમજ બીજે ઘણે સ્થળે મનુષ્યકર્તૃવ્ય, ચાર પુગપાર્થો વગેરેનાં વર્ણન આવે છે, તેમ છતાં પરમશ્રેયના વિષયમાં જે સ્વરૂપ ભાગવતમાં મળે છે, તેટલા પૂર્ણ સ્વરૂપે તેમાં નથી મળતું. હરિવંશમાં

પ. ભુવો બુદ્ધિમકાશ ઇ. સ. ૧૯૦૦નો ૧-૭-૩ અટ્ટ.

૧. ક્ષર: સર્ગાણિ મૂતાનિ કૃદરથોઽક્ષર ટ્વચ્યતે ।

ઉત્તમ: પુરુષસ્ત્વન્ય: પરમાત્મેયુદાહત: ।

(મ. ગો. ૧૫-૨૩)

અને વિષ્ણુપુરાણમાં કૃષ્ણના ચર્ચિત્ર વર્ણન છે, પરંતુ જે વિશદતાથી અને સમર્થ રીતે ભાગવતમાં છે, તેવું તેમાં નહીંજ. રા. દુર્ગાશક્તિ શાસ્ત્રીના શબ્દોમાં કહ્યું તો—

“વિષ્ણુપુરાણની ભક્તિ કરતા ભાગવતની ભક્તિ વધારે જાંઠી, વધારે સૂક્ષ્મ, વધારે કવિત્વમય તથા વધારે તીવ્ર છે.”

(પુરાણ વિવેચન. પૃ. ૧૮૭)

“પુરાણોમાં શ્રીમદ્ભાગવત ધણી રીતે ભાત પાડે છે. ધણાં પુરાણો સંગ્રહાત્મક છે, લુટે લુટે રચાયેલી, મહાભારતમાંથી, રામાયણમાંથી, ખીળાં પુરાણોમાંથી, કંઠસ્થ પૌરાણિક સાહિત્યમાંથી, વૈષ્ણવ, શૈવ શાકત વગેરે સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યમાંથી એમ વસ્તુને અને ધણીવાર શબ્દોને પણ સંગ્રહ કયે છે. પણ શ્રી ભાગવત એક કર્તાની સ્વતંત્ર રચના છે.” (એજન પ. ૨૦૪)

ભાગવતકાર યથાર્થજ કહે છે કે—

ધર્મઃ પ્રોવિઙ્ગતકૈતવોઽન્ન પરમો, નિર્મત્સરાણાં સતાં

યેષાં વાસ્તવમત્ર વસ્તુ શિવદ તાપત્રયોન્મૂલનમ્ ।

શ્રીમદ્ભાગવતે મહામુનિકૃતે કિં વા પરેરીશ્વરઃ

સયો હૃદયરુદ્ધયતેઽન્ન કૃતિમિઃ શુશ્રૂષુમિસ્તત્ક્ષણાત્ ॥

(મા-૧-૧-૨)

“અત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતમાં, પરમ ધર્મ-પ્રકાશ;

મોક્ષ સુદ્ધી ત્યજવી જે, વિષયક્ષત્રી આશ.

૪૩

અધિકાર ઉત્તમ જેહના નિર્મલ મહા રાજન

પારકી મોટિમને રહેતા, મત્સરી જેહના ના મન્ન,

૪૪

સહ જ્યન્ત-પાલક સન્તાને એહ જાણવાને યોગ્ય,

પરમાર્થ વસ્તુ જેહ મધ્યે જડે જનને ભોગ્ય.

૪૫

[તો વસ્તુ જાણ્યે શું થશે? તેહનો કહે છે આર્થ:]

પરમ સુખ પામે સર્વ, ત્રય તાપ થાયે વ્યર્થ.

૪૬

[હવે અન્યના કર્તા તણું, સામર્થ્ય કહે છે સાર:]

મહામુનિ નારાયણ જે શ્રીભાગવત-કરનાર.

૪૭

x

x

x

x

x

તે માટય ખીખં શાસ્ત્રથી થં થાણિ સાધન, અથ.

એ અવણુ-ધ્વજા ઈશને સ્થિર કરે મનમાં સઘ.

૪૯

[તો સર્વ કા મુણુતાં નથી ? ત્યાં કહું કારણ ધન્ય-]

પુણ્ય પાપે અવણુ-ધ્વજા બિપજે નહિ મન્ય.

૫૦

(રત્ને. ભા. ભા. ૧-મ.)

૪ ભાગવત શાસ્ત્રની ઉત્કૃષ્ટતા

વેદરૂપી કલ્પતરુના નિયોગરૂપે રહેલું (ભા. ૧-૧-૩) આ ભાગવત અન્ય પુરાણો કરતાં તત્ત્વચિન્તનના વિષયમાં ધણુંજ આગળ પડતું છે. કપિલના સેશ્વર સાંપ્રધ્યનું તૃતીય રકન્ધના અન્ત ભાગમાં (અ. ૨૫-૨૬માં) વિસ્તૃત સ્વરૂપ ભાગવતમાંજ મળે છે. તે ઉપરાંત યોગનું સ્વરૂપ ત્યાજ (અ. ૨૭-૨૮માં) પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપનિષદો અને ગીતામાં મુખ્યવાચેલા અદ્વૈતવાદનું સ્વરૂપ ખારીકમાં ખારીક રીતે ભાગવતમાંજ મળે છે. ગીતાજીના તો બાહ્ય તરીકેજ આ ન હોય, તેમ લાગે છે. ભાગવતની ખાસ ઉત્કૃષ્ટતા દશમ રકન્ધ અને એકાદશ રકન્ધ અર્પે છે. આ રકન્ધોમાં દશમ રકન્ધ અનન્ય ભક્તિનો આદર્શ દષ્ટાન્તદ્વારા અભિવ્યક્ત કરે છે, ત્યારે એકાદશ રકન્ધ ભક્તિસ્વરૂપ અને ભક્તિમાર્ગાનુકૂલ અનેક પ્રકારનાં સાધનો રજૂ કરે છે. છૂટાછવાયો ભક્તિયોગ તે ઉપરાંત ખીખ રકન્ધોમાં પણ મળે છે; ગીતામાં “સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેક શરણમ્બજ । (૧૮-૬૬)-બધા ધર્મોનો ત્યાગ કરી મારે એકનેજ શરણે આવ.” એ વાક્યમાં જે શરણમાર્ગનું મુખ્યન છે, તેનોજ વિસ્તાર દશમ રકન્ધ પૂરો પાડે છે. અન્ય પુરાણો કરતા ભાગવતનું ખાસ

વિશિષ્ટત્વ તો એ છે કે બીજાં પુરાણોમાં ‘સર્ગ’, પ્રતિસર્ગ, વંશ, મન્વન્તર અને વંશાનુચરિત આમ પાંચ લક્ષણ પ્રાપ્ત થાય છે; ત્યારે ભાગવતમાં ‘સર્ગ’, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ઊત્તિ, મન્વન્તર, ઇશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ અને આશ્રય એવાં દશ લક્ષણો પ્રાપ્ત થાય છે. તૃતીય સ્કન્ધથી માંડી દ્વાદશસ્કન્ધ સૂત્રીમાં ક્રમે આ લક્ષણોને અનુક્રમ વર્ણનો પ્રાપ્ત થાય છે.

આમ ભાગવત અતિ વિશદ સ્વરૂપમાં ૧. તત્ત્વજ્ઞાન, ૨. પરમ પુરુષાર્થ, ૩. મનુષ્ય કર્તવ્ય, ૪. મનુષ્યોની દુનિયાનાં અન્ય યાવર્જિવવખત તરફ દ્રશ્ય અને ૫ અનેક પ્રકારના કર્મોના પરિણામે પ્રાપ્ત થતા અનેક પ્રકારનાં દેહો, એ દરેકને ઇષ્ટ એવા પાંચે પ્રશ્નોના ઉકેલને આપે છે. મેશ્વરવાદી હો કે નિરીશ્વરવાદી હો, એ ઉભયને આ પુરાણ જો નિષ્પક્ષપાત દષ્ટિથી વિચોક્તમાં આવે તો ઉપકારક જ નીવડે તેમ છે. આ મહત્તાને લીધે અત્યારે અર્ધાં પુરાણો કરતાં શ્રેષ્ઠ પુરાણ તરીકે ભાગવતપુરાણની ગણના છે. “વિદ્યાવતાં ભાગવતે પરીક્ષા—વિદ્વાનોની સાચી પરીક્ષા ભાગવતથી થાય છે.” એ ઉક્તિનું યાથાર્થ કેટલું છે, તે જ્યારે ભાગવતના સાદૃશ્ય, ભક્તિ, વેદાન્ત એ વગેરે વિષયવાળા ભાગો આંખ સામે રજૂ થાય છે, ત્યારે સમગ્રાય છે. આ કઠિનતાને દૂર કરવાને માટે અનેક સમર્થ વિદ્વાનોએ ભાગવતની દીકાઓ સંસ્કૃત ભાષામાં લખી છે. ભાગવતને સ્વતન્ત્ર શાસ્ત્ર તરીકે ગણનારાઓમાં પશ્ચિમ બ્રૅમહદેવ (વિક્રમ-૧૪મી સદી) અને પરમ ભક્તિમાર્ગચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્ય

■ સર્ગશ્ચ પ્રતિસર્ગશ્ચ વશો મન્વન્તરાણિ ચ ।

વંશાનુચરિતં ચૈવ — (વિષ્ણુપુરાણ ૬-૮-૨)

◁ અત્ર સર્ગો વિસર્ગશ્ચ સ્થાનં પોષણમૂતયઃ ।

મન્વન્તરેશાનુકથા નિરોધો મુક્તિરાશ્રયઃ ।

(ભા. ૨-૧૦-૧)

(વિક્રમ-૧૬મી સદી) છે. આ બેય મહાનુભાવોએ ભાગવત જિપર દીકાઓ લખવા ઉપરાંત તેમા રહેલા શાસ્ત્રાર્થની ચર્ચા સ્વતન્ત્ર નિબંધો લખીને પણ કરી છે બોપદેવની હરિવાલા જિપરની ટીકા માં પરમ ભાગવન કેવનાદૈતનાદી ગ્રામી મધુસૂદન સરસ્વતી (વિક્રમની ૧૬મી સદી)-જીએ તેજ પણ્ડિતની ભાગવત જિપરની ઉપરમહંસ પ્રિયા નામક સરકૃત ટીકાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરન્તુ આપારે તે ટીકા ઉપલબ્ધ નથી. એજ રીતે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની જે ટીકાઓ સાબગવામા આની છે. આમાથી પ્રથમ સૂક્ષ્મટોકા માત્ર પ્રથમ રકન્ધના પ્રથમાધ્યાયના ત્રણ શ્લોકનીજ પ્રાપ્ત થાય છે દશમ રકન્ધના થોડા ભાગ જિપર સૂક્ષ્મ ટીકા છે, તેવું જૂનાગઢની શ્રીગોકુલેશજીની હવેલીની હસ્તલિખિત મન્યસૂત્રીમા વાચ્યમા આવેલું, પરન્તુ તપાસ કરતા તે મળી નથી. બીજી ટીકા સુખોદિની પ્રથમ-દ્વિતીય-તૃતીય અને દશમ રકન્ધો જિપર પૂર્ણ અને એકાદશ રકન્ધના ૪ અધ્યાય અને પાચમા અધ્યાયના ત્રણ શ્લોક જિપરની માત્ર પ્રાપ્ત છે. શ્રી. વલ્લભાચાર્યજીના પુત્ર શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીએ ચતુર્થ રકન્ધ જિપર ટીકા લખી છે, તેવું સાબગવામા છે, હજી પ્રસિદ્ધ થઈ નથી.

ભાગવતનો માત્ર અર્જુના મનન્યે અર્થ થવો જોઈએ, તેનો પ્રથમ ઉલ્લેખ બોપદેવે હરિલીલા (૧૨-૧૧) માં કર્યો છે—

“શાસ્ત્રે સ્વન્ધે પ્રકરણેઽધ્યાયે વાક્યે પદેઽક્ષરે ।

ગુરુપદિષ્ટો યોઽર્થસ્ત વિમૃશન્ વિષ્ણુતત્પરઃ ॥ ૧

—શાસ્ત્ર, રકન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ અને અક્ષર આ સાતેયમા સમન્વિત એવો ગુરુએ ઉપદેશેનો અર્થ જે વિચારે તેને વિષ્ણુમા તત્પરતા થાય”

બોપદેવે અતિ ટૂંકમા હરિલીલામા ૧૦ભાગવતનું તાત્પર્ય

૬ હરિલીલાવોડાસજીના-ઉપોદ્યાત ૫ ૧૨૮

૧૦. જુવો રા અગ્ન્યાવાન બનીનાં શબ્દો (૫ ૧૨૨)

—હરિ શા કતા ઉપો

તારવી તેનો સૂત્રજદસાર-સંક્ષેપ કહ્યો છે. શ્રીવશ્વભાચાર્યે મુખો-
ધિનીજમાં વાક્ય, પદ અને અક્ષરનો અર્થ આપ્યો છે; ન્યારે
તેમના તત્ત્વદીપ નિબંધના ભાગવતાર્થ પ્રકરણ નામના અતિ
વિસ્તૃત કારિકાત્મક ગ્રંથમાં શાસ્ત્ર, રહસ્ય, પ્રકરણ અને અધ્યાયનો
અર્થ આપ્યો છે.

૫. ભાગવત ઊપરનું ગૂજરાતી સાહિત્ય

આ બધુંય લખવાનો એ આશય છે કે—આ ભાગવતપુરાણ
સામાન્ય પુરાણો જેવું નથી; ભક્તિશાસ્ત્ર છે. એટલેજ આજે પણ
શ્રીત-સ્માર્તધર્માવલમ્બી સનાતની હિન્દુ પ્રજામાં ઘેરઘેર અવિચ્છિન્ન
રીતે તે વંચાય છે. માત્ર તેટલુંજ નહીં પરન્તુ તેવું હરકોઇ ધર
પોતાને ત્યાં શ્રીમદ્ ભાગવતનું સમ્પાદ-પાઠયણ થાય, તેમાં પોતાનું
પરમ ભાગ્ય સમજે છે. જૂના સમયથીજ આ પુરાણ તરફ આસ્તિક
પ્રજાને માન છે. ગૂજરાતમાં પીરાણિકાની રાજ્યનું આ એક સાધન
વર્ધ પડ્યું છે. આ ભાગવતશાસ્ત્રને ગૂજરાતીમાં જિતારવાના પણ
ધણા પ્રયત્નો થયા છે. જૂના કવિયોયે પદ્યબંધ સ્વરૂપમાં પણ જિતા-
રેલ છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદે દશમસ્કંધમાંથી વસ્તુ લઇ રચેલો ભાગ-
વત દશમ સ્કંધ સુપ્રસિદ્ધ છે. તે પૂર્વેનાં કોઇ પદ્યબંધ ભાગવત
ગૂજરાતીમાં હોય તેવો યદ્યપિ ઉલ્લેખ નથી મળતો તથાપિ તેમાંહેનાં
અનેક આખ્યાનો તો ગૂજરાતીમાં જિતારેલાં પ્રાપ્ત થાય છેજ. ભક્ત-
કવિ નરસિંહ મહેતાએ ભાગવત તેમજ અક્ષરવૈવર્ત પુરાણમાંથી વસ્તુ
લેઇ સુદામાચરિત, જાવિન્દગમન, રાસસદસપદી, શૃંગારમાળા,
દાણુલીલા, શ્રીકૃષ્ણજન્મ-સમેનાં પદ વગેરે કાવ્યો રચ્યાં છે. ન્યારે
પ્રભાસપાટણમાં થયેલા ભીમ કવિએ તો બેાપદેવની હરિલીલાને
અનુસરી હરિલીલા ગોસ્થ-કલા (સં. ૧૫૪૧) નામક કાવ્યમાં
આખા ભાગવતની કથાનો સાર ૧૬ કલાઓમાં- દૂકમાં- આપી
દીધો છે. ભાગવતી કથાનો ગૂજરાતી જનતાને સુરસિક ભાષામાં

સગળું રીતે આપવાનું માન આ કવિ લઈ જાય, તો તેમા કાઇપણ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે તે પૂર્વેનો લાગવતી કથાને સાચવતો સગળું એક પણ અન્ય ગૂંજગતી ભાષામા લખ્ય નથી તેનાજ સમયમા થયેલા પ્રભાસપાટણના કાયમ્ય કૈશવગમે દશમસ્કન્ધ (સા. ૧૫૨૯) અને જનાર્દન નામના કવિએ ઉપાદરણ (સં. ૧૫૪૮) લખ્યું છે. તેજ રીતે ગૂંજગતીમા કાદંબરીને બિતાગનાગ કવિ ભાવણે દશમ સ્કન્ધ (સં. ૧૫૪૫) અને દુર્વાસાખ્યાન રચ્યા છે. તે ઉપરાત—

૧. વિષ્ણુદાસ (ઉદવસુત)—ઓખાદરણ (સ. ૧૫૮૦),
૨. નાકર—ઓખાદરણ (સ. ૧૬૦૦),
૩. ? —દશમ સ્કન્ધ ગદ્યમા (સ. ૧૬૦૫),
૪. એહદેવ—ભમરગીતા (સ. ૧૬૦૯)
૫. સુરદાસ—૧. પ્રજ્ઞાદાખ્યાન (સા. ૧૬૧૧), ૨. ધ્રુવાખ્યાન (સા ૧૬૬૫),
૬. વસ્તો—શુકદેવાખ્યાન (સા ૧૬૨૪)
૭. મેગલ—ધ્રુવાખ્યાન (સા. ૧૬૩૭),
૮. હરિદાસ (વાણન્દ)—ધ્રુવાખ્યાન (સા. ૧૬૩૭),
૯. લક્ષ્મીદાસ—૧ ગજેન્દ્રમોક્ષ (સા ૧૬૩૯), ૨. દશમસ્કન્ધ,
૧૦. કાશીસુત શેષજી—રુકિમણીદરણ (સા. ૧૬૪૭),
૧૧. રામદાસસુત મુન્ય—અમ્બરીયાખ્યાન (સા. ૧૬૪૯)
૧૨. કુલ—રુકિમણીદરણ (સા. ૧૬૫૨),
૧૩. દેવીદાસ—રુકિમણી દરણ (સા. ૧૬૬૦),
૧૪. રામભક્ત નારાયણ ભટ્ટ—૧. અમ્બરીયાખ્યાન— (સા. ૧૬૬૦), ૨. તૃતીય સ્કન્ધ અને ૩. એકાદશ સ્કન્ધ,
૧૫. શિવદાસ—ભાવલીના (સા ૧૬૬૭),
૧૬. કૃષ્ણદાસ—મુદામો (સા. ૧૬૭૩);
૧૭. અવિચલદાસ—૫૬ સ્કન્ધ (સા. ૧૬૮૮),
૧૮. પૂંજસુત પરમાણુન્દ—હરિસ. (સા. ૧૬૮૯)

૧૯. ગડ્ડાદાસ—સુદામાખ્યાન (લિ. મા. ૧૭૧૩-૧૬);
 ૨૦. વૈકુંઠ—૧. ધ્રુવાખ્યાન (સાં. ૧૬૯૪), અને ૨. રાસલીલા;
 ૨૧. માધવદાસ—દશમ સ્કન્ધ (સાં. ૧૭૦૫);
 ૨૨. ભાણુદાસ—પ્રહ્લાદાખ્યાન (સાં. ૧૭૧૬ કે ૧૭૬૬);
 ૨૩. કાલ્દાન—ઓખાદરણ (સા. ૧૭૩૦);
 ૨૪. પ્રેમાનન્દ—૧. દશમ સ્કન્ધ અપૂર્ણ; ૨. ઓખાદરણ (સાં. ૧૭૩૨); ૩. પ્રહ્લાદાખ્યાન; ૪. વામનકથા (સા. ૧૭૩૦)
 ૫. સુદામાચરિત (સાં. ૧૭૩૭); ૬. દાણુલીલા વગેરે.
 ૨૫. રતનેશ્વર—ભાગવત (સા. ૧૭૪૦ થી ૨૩);
 ૨૬. નરસિંહ—ઓખાદરણ (સા. ૧૭૫૧);
 ૨૭. જગન્નાથ—સુદામાચરિત (સાં. ૧૭૬૧);
 ૨૮. દુલ્લભરામ—દશમ સ્કન્ધ. (સાં. ૧૭૬૫);
 ૨૯. વૃલ્લભ—૧. ભાગવત (સા. ૧૭૬૩ થી ૨૩);
 ૩૦. સારથિભારથી—અમરગીતા (સા. ૧૭૭૫);
 ૩૧. સુન્દર—દશમ સ્કન્ધ (પ્રેમાનન્દનો અધૂરો પૂરો. સાં. ૧૭૯૬);
 ૩૨. કાલીદાસ—૧. પ્રહ્લાદાખ્યાન (સા. ૧૮૧૭) અને
 ૨. ધ્રુવાખ્યાન;
 ૩૩. રામકૃષ્ણ—ગજેન્દ્રમોક્ષ. (સા. ૧૮૪૩);
 ૩૪. રંધુનાથ—૧. દશમ સ્કન્ધ (સા. ૧૮૫૩), ૨. પ્રહ્લાદા-
 ખ્યાન. (સા. ૧૮૬૨), ૩. ધ્રુવાખ્યાન અને ૪. રક્ષિત્વ-
 વિવાહ;
 ૩૫. માનપુરી—ઓખાદરણ;
 ૩૬. અજ્ઞાત કવિ—ઓખાદરણ;
 ૩૭. સન્ત—ભાગવત;

૧૧. વલ્લભના ભાગવતનો દશમસ્કન્ધ માત્ર પ્રસિદ્ધ થયો નથી. તેની રચના સાં. ૧૭૬૬ માં છે, તેવું ગૃજ્ઞસત્ત વર્ના. સો. ના હે. પુ. સ. ના પરિશિષ્ટ (પૃ. ૫૦) માં સૂચન છે. સંભવ છે કે સાં. ૧૭૬૬ હોય.

૩૮. દયારામ—૧. દાણધીલા, ૨. રુકિમણીવિવાહ અને ૩. દાદશ રકન્ધ (સાં. ૧૮૫૦); અને
૩૯. અજ્ઞાત કવિ—રાસપંચ્યાખ્યાયી.

આમ છેલ્લા પાંચશો વર્ષમાં અનેક કવિઓ અને લેખકોએ ભાગવત ઉપર રહેનત લીધી છે. તેમાંથી માત્ર રત્નેશ્વર, વલ્લભ અને સન્ત મહારાજ આ ત્રણ કવિઓએ આખું ભાગવત ગૂજરાતીમાં ગિતારવા પ્રયત્ન કર્યો છે. વલ્લભનું ભાગવત (દશમ રકન્ધ વિનાનું) ગૂજરાતી પ્રેસ, મુમ્બઇ તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. રત્નેશ્વરના ભાગવતનો પ્રથમ રકન્ધ માત્ર પ્રાચીન કાવ્યભાષા પુ. ૧૫ માંમાં છપાયો છે. ન્યારે તેના બાકીના બધા રકન્ધો બાકી છે. તેમનો પ્રથમ રકન્ધ ફરીથી અને દ્વિતીય રકન્ધ પ્રથમજ વાર અહીં પ્રસિદ્ધ થાય છે. સન્ત મહારાજના ભાગવતની સંપૂર્ણ કાવ્ય-પ્રત ગૂ. વર્તી. સો. ના હ. પુ. સં. ના ૪૪૯ ની છે.

૬. રત્નેશ્વરનું ભાગવત અને તેનું વૈશિષ્ઠ્ય

ઉભોઇના વનની ઓમાલો બ્રાહ્મણ મેધછતા પુત્ર રત્નેશ્વરે શ્રીધરીય દીકાને રાખ્દશઃ અનુસરી આખા ભાગવતનો પદ્યાનુવાદ દેશીમાં આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. વલ્લભે ભાગવત તે પછી રચ્યું છે અને તે પણ સ્વતન્ત્ર રીતે; ભાગવતનો તે રાખ્દશઃ અનુવાદ નથી. ભાગવતની કથાને વાંચી યા સાંભળી કાવ્યમાં ગિતારવી તે એક વાત છે; ન્યારે રાખ્દશઃ અનુવાદ કરવો તે બીજી વાત છે. આ કામ ધારૂંજ કઠિન છે. તેનો જેને અનુભવ હોય તેજ જાણી શકે. અન્ય પુરાણો કે લોકવાર્તાઓને ભાષામાં ગિતારવું—અનુવાદ કરવો, એ પણ સરળ છે; પરન્તુ ભાગવત અને તેમાં પણ તેમાં આવતાં આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્ત ભાગ, વેદાન્તની જટિલતા પ ઉચ્ચ શાસ્ત્રીય કાલિન્દયગણો ભાગેને મરજી બાપમાં બિન

કાંઈ સામાન્ય વાત નથી. મંરુત ભાષા મમાસનદુલ છે. ગૂંજરાતી-માં બહુજ થોડા સમાસાન્ત શબ્દો આવે છે: ભાગ્યેજ જે શબ્દથી વધુ શબ્દવાળા સમાસાન્ત શબ્દો મળે છે. ભાગવતમાં જેટલા મોટા વૃત્તના શ્લોકો છે, તે સમાસાન્ત શબ્દોથી ભરચક છે. પ્રથમ રકન્ધ-માંનો વ્યાસ-નારદ-સંવ્યાદ, ભીષ્મ-સ્તુતિ, અર્જુને કહેલું કૃષ્ણ-પ્રયાણ; દ્વિતીય રકન્ધમાં અનુબુદ્ધ અને ઉપનિતિમાં આવતો સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ ધારણાનો પ્રસર્જ, બ્રહ્માયે ગાયેલું અવનાર-ચરિત, બ્રહ્માઈને ભાગવતપ્રાપ્તિનો પ્રસર્જ, આ પ્રસર્જોને ભાષામાં અને તે પછી પરિભાષા સાંચવી સર્વભોગ્ય સામાન્ય ભાષામાં જિતારવા, તે કાંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. રત્નેશ્વર શ્રીધરના હૃદયને બરોબર સમગ્રી ભાગવતને માતૃભાષામાં જિતારવા સમર્થ થયો છે. ટીકાકારની પદ્ધતિને અનુસરી શ્લોકોમાં જિહ્વા પ્રશ્નો આપી તેનું નિરાકરણ શ્લોકના શબ્દોથી કરવાની તેની પદ્ધતિ આશ્ચર્ય પમાડે તેવી છે. પ્રથમ રકન્ધમાં આ પદ્ધતિ તેણે બહુજ જૂજ સ્થળે સ્વીકારી છે; પરંતુ દ્વિતીય રકન્ધમાં તો તેનો અવિરલ પ્રયોગ કયો છે. યોગ-શાસ્ત્રના વિષય સાથે જેને ગાઢ સમ્બન્ધ છે, તેવા સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ ધારણાના પ્રસર્જને તેણે આ રીતે બહુજ સરલ કરી નાખ્યો છે. આવાં અનેક કારણોથી રત્નેશ્વરનું ભાગવત વિદ્વતોદીયે ઉચ્ચ કક્ષાનું છે.

૭. તેના પ્રથમ-દ્વિતીય રકન્ધોનું પ્રકાશન

ગૂંજ. વર્ના. સો. ના સંખ્યાલકોનો રત્નેશ્વરના માવતપ્રાપ્ય રકન્ધોનું પ્રકાશન કરવાનો મનોભાવ છે. તેઓના મનોરથના પ્રથમ ફલરૂપે આ પ્રથમ-દ્વિતીય રકન્ધો એક ગ્રન્થમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું સૌભાગ્ય આ સમ્પાદકને પ્રાપ્ત થાય છે. આમનો પ્રથમ રકન્ધ ૪૪ વર્ષ પૂર્વે પ્રાચીનકાવ્યમાળાના ૧૫ મા ગ્રન્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલી રત્નેશ્વરકૃત કવિતાના ૫. ૩૦-૨૧૫ જિપર છપાયેલો છે. તે અત્યારે સર્વસુલભ નથી. તેમજ તેનું સમ્પાદન જોઈએ તેવું સન્તોષ-

કારક ન ગણી શકાય, આમ ધારી અહીં ફરીવાર તે રકન્ધનું સંપાદન કરવામા આવ્યું છે. પ્રથમ રકન્ધના સંપાદનમા બે પ્રતિયોની મદદ લેવામાં આવી છે:—

અ. ના. ૪૩૮ મૂ. વ. સો. હ. પુ. સર્ક્રહ અને

ઘ. બિપરની પ્રા. કા. ના ગ્રન્થ ૧૫ માની મુદ્રિત પ્રતિ.

મૂળ પ્રતિ તરીકે (Critical apparatus) તરીકે અ પ્રતિ રાખવામા આવી છે. ય માધી પાઠાન્તરો લેવામા આવ્યા છે. રત્નેશ્વરે પ્રથમરકન્ધની રચના મા. ૧૭૪૦ મા કરી છે. તે પછી .૬૭ વર્ષે અ પ્રતિ બિતારવામા આવી છે. તત્કાલીન ભાષાસ્વરૂપ તે પ્રતિ ખરોબર સાચી રાખે છે, જ્યારે ય પ્રતિ તદ્દન અર્વાચીન દૃષ્ટિએ સંશોધાયેલા છે. પ્રા. કા. ના સંપાદકોનું એક મુખ્ય માન્યું એવા પ્રકારનું હતું કે જૂની પ્રતિયો પ્રાચીન શુદ્ધ હોતીજ નથી. આ ખ્યાલથી બિલકા દોરવાઇ બૃહ-કમિટીએ નક્કી કરેલા ધોરણને મળતા ધોરણ બિપર પ્રા. કા. ના પ્રાચીન સર્વ ગ્રન્થોનું સંપાદન થયું છે. આમ જાણ્યેઅજાણ્યે તેતે કવિના કાળની ભાષાનું ઉત્કર્ષન થઈ ગયું છે. દી બ. મુવ મહોદયે પ્રાચીન પરિપાટીને ખ્યાલમા રાખી કાદમ્બરી વગેરેના સંપાદન કર્યા પછી સંશોધકોનું જૂની ભાષાના ખરા સ્વરૂપ તરફ ધ્યાન ખેંચાયું છે. ત્યારથી પ્રાચીન સ્વરૂપને જાળવવા તરફ સંપાદકો સાવધાન રહેના લાગે છે.

દ્વિતીય રકન્ધનું સંપાદન અ પ્રતિ પ્રમાણેજ છે. આ રકન્ધ પ્રથમજ, વાર પ્રસિદ્ધ થાય છે. રત્નેશ્વરનો અનુવાદ ભાગવતની ત્રીધગ-સ્વામીની ભાવાર્થદીપિકા દીકાને આધારે હોવાથી તે દીકા આખ સામે રાખવાથી વધારે સ્પષ્ટતા પ્રાપ્ત થાય છે. લેખકદોષથી કચરિત શબ્દદેર કે કડીયોનો વિનાશ થનો આમ અટકાવી શકાયો છે. તેવા સ્થળો [] મોટા કૌસમા આપવામા આવ્યા છે.

૮. રત્નેશ્વરની ભાષા

રત્નેશ્વરે પ્રથમ અન્ધ સા. ૧૭૪૦ માં અને દ્વિતીય અન્ધ સાં. ૧૭૪૯ માં ગૂજરાતીમાં બિતરેલ છે. મધ્યકાલીન ગૂજરાતી ભાષાનો સમય સા. ૧૭૦૦ સુધીનો છે. તે પછી બેકે જૂના કવિયોની ભાષાનો ખ્યાલ રાખી લલિયાઓએ ૧૮ મી સદીના અર્ધ શતક સુધી લેખનમાં જૂની ભાષાના સંસ્કાર રાખ્યા પ્રાપ્ત થાય છે; આમ છતાં સાં. ૧૭૦૦ પછીના લેખકોએ ભાષા અર્વાચીન સ્વીકારી છે. અર્વાચીન ભાષાની જોડણીનું સ્વરૂપ અત્યારે જે બૂકકમિટી કે વાચન-માલા-રિવિજન કમિટી કે છેવટ જોડણિકોએ બળાતકારે ફેરલાકે ભાગોચ્ચારણના તત્ત્વોને કચરડી નાખી કરેલું પ્રાપ્ત થાય છે, 'તેવું નથી સમજવાનું; પગલુ ભાગોચ્ચારણના સ્વાભાવિક નિયમોને અનુસરનારું સિદ્ધ હસ્તલિખિત ગ્રંથોમાં પ્રાપ્ત થતું સમજવાનું છે. જેવું કે—

અ. નીચેના સંખ્યોગોમાં લઘુપ્રયત્ન ચકારઃ—

૧. આચાર્ય પીત્ત પુરુષમાં જકારમાં ચકારઃ કર્ગ્યે, કર્ગ્યો. (જુલો મહાલવાદ-૨);
૨. ઇકારાન્ત નામોના અન્ય ઈ નો યઃ અત્ય (મ-૨૬), હાન્ય (મ-૩૧.), નીવૃત્ય (૨-૨૬), દેવ્ય (૩-૨૬), બેઘ (એદી, ૪-૪૩),
૩. કવચિત્ અનન્ય ઇ નો યઃ મૃત્યકા (મ-૨૭), એકાનન્ધ (૩-૪૪), અન્ત (૧-૧૬);
૪. સમ્ય-ધક ભૂતકૃદન્તના ઈ નો યઃ ભણ્ય (૧-૧૬);
૫. તૃતીયા વિભક્તિમાં ય પ્રત્યયમાંજઃ આદર્ય (૧-૧૦), વિવેક્ય (૪-૪૫);
—કવચિત્ તે પ્રત્યયનોજ લોપઃ મુખને સ્વાદ (મ-૫૭), યાગને મિત્ર (૧-૩૬), વીર-કુમાર (૩-૧૪);

૧. સંસ્કૃતમાં 'પૂર્ણપ્રયત્ન' છતાં 'ગૂજરાતીમાં' 'લઘુપ્રયત્ન':
નિત્ય (૪-૨૩);

૭. સાતમીમાં પ્રત્યય તરીકે: મન્ય (મ-૬), દાધ્ય (મ-૫૮)

૮. અન્યથોમાં તૃતીયા કે સાતમીના અર્થમાં: માટ્ય (મ-૨૬), સાધ્ય (૩-૨૭). વગેરે.

ચ. વર્તમાન પ્રથમ પુરુષ બહુવચનમાં અપભ્રંશકાલથી ચાલ્યો આવતો હો: ધરૂં (મ-૩૦).

ક. કર્તૃવાચક કૃદન્તમાં નહાર પ્રત્યય: જાણનહાર (મ-૫૮)

હ. જન્દને અનુકૂલ-ચાય તેમ લઘુપ્રયત્ન હંકાર સ્વરમાં અન્તર્ગત અને કયાંક પૂર્ણપ્રયત્ન: બંધાં સૂધી છતાં અન્તક ત્યાદ્ સૂધી જાણ્ય. (૧૬-૧૮)

ઙ. કોઠને સ્થળે પ્રાય: કોથ: જુવો ૧૭-૩૩, ૩૪, ૩૫ વગેરે.

ખ. અન્ત્ય સાનુનાસિકે હંકાર સર્વત્ર દીર્ઘજ, વગેરે.

રત્નેશ્વરે કવચિત મધ્ય. ગૂજની ત્રીજી ભૂમિકાના યાચિ (મ-૪૯), કહિ (૨-૨), તેહનિ (૨-૧૩), પિય (૩-૧૨), હદિ (૧૩-૭) જેવાં રૂપો જન્દને અનુકૂલ વાપર્યાં છે. કયાંક ગેદલા (૧-૧૭), સોદિએ-મોદિએ (મોહે-મોહેના અર્થમાં) (૧૦-૨૭) વગેરે જૂનાં રૂપો પણ પ્રયોગે છે: સ્કાન્તિકાવની ભાષામાં આમ ચર્વુ સ્વાભાવિક છે.

૯. ધૃતોનો પ્રયોગ

રત્નેશ્વરે આ અનુવાદમાં-દેશીનો પ્રયોગ કર્યો છે; આમ છતાં દરેક અધ્યાયના આરંભમાં જરૂર પડતા એક કે બે સંસ્કૃત શ્લોકો પૂર્વના અધ્યાયના સારરૂપે પ્રજુની સ્તુતિ-રૂપે અને તે પછી કવચિત એક કવચિત બે અને કવચિત ત્રણ પછી શ્લોક-ગૂજરાતી ભાષામાં

દ્વિતીય સ્કન્ધ

૨.	૧	અનુક્રમ,	—૧	ઉપભતિ (ધધઉધ);
			—૧	„ (ધઉઉઉ);
૩.	૧	રથોદ્ધતા,	—૧	„ (ધઉધઉ);
			—૧	ભુજ્જપ્રયાત;
૪.	૧	ઉપભતિ (ઉઉઉઉ),	—૧	ઉપભતિ (ધધધઉ);
૫.	૧	અનુક્રમ,	—૧	ભુજ્જપ્રયાત;
૬.	૧	„	—૧	ઉપભતિ (ધઉઉધ);
૭.	૧	શાર્દૂલવિકીરિત;	—૧	ભુજ્જપ્રયાત;
૮.	૧	અનુક્રમ,	—૧	દ્રુતવિક્રમિત;
			—૧	ધન્દવજા;
૯.	૧	ઉપભતિ (ઉધઉઉ),	—૧	ભુજ્જપ્રયાત;
૧૦.	૧	અનુક્રમ,	—૧	અનુક્રમ
સ્કન્ધાન્તે	—૧	શાર્દૂલવિકીરિત	=૨૨	

આમ રત્નેશ્વરે નાના મોટાં ૬૨ અક્ષર મેળવતના શ્લોકો રચ્યા છે. દ્વિતીય સ્કન્ધને અન્તે તે ગોતાને “ ગીર્વાણી વાણીના કવિ ” (ભુવો ૧૦-૧૧૦) કહે છે. આમ છતાં અહીં આપેલા સંસ્કૃત શ્લોકો ઉપરથી તે ઉચ્ચ કક્ષાનો સંસ્કૃતભાષાનો કવિ હોય તેમ લાગતું નથી. એમ માનવામાં બાધ નથી કે સામાન્ય શાસ્ત્રિ-વર્ગની માફક તે સંસ્કૃત ભાષામાં પદો લખી શકતો. આપણે તેની સંસ્કૃત કાવ્યવૃત્તા સાથે કાંઈ સમ્બન્ધ નથી; આપણને તો તેણે વારસામાં જે ભાગવત શાસ્ત્રનો અનુવાદ આપ્યો છે, તે સાથે જ સ્વાર્થ છે.

૧૦. દેશીબન્ધ

તેનો દેશીબન્ધ ધણેજ સુવ્રત અને સુન્દર છે. દાવટીના ખણક હરિગીત અને મુગેયા ત્રીસાની —

દેશીયો જોડણી સુમધુર છે, તેટલીજ તેની દ્વિપદીયો (પ્ર. ૨૬. ના ૬ ટા અધ્યાયની ૮ મા કડીથી ચર થતી) સુન્દર છે. ચોપાઇ પ્રાયઃ ચોપાઇ-જેકરીની ઉપભ્રમિના સ્વરૂપમા શુદ્ધ સ્વરૂપમા એટલે ૧૫ માત્રામા પ્રાપ્ત થાય છે. એ જોતા છન્દઃપ્રયોગ બિપર તેનો હાથ સારી રીતે જામેલો છે, એમ કોઇથી પણ સ્વીકાર્યો વિના ચાલે તેમ નથી.

૧૨. ઉપસંહાર

ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના સન્ન્યાસકો આવા સિદ્ધહસ્ત કવિના અન્યને પ્રસિદ્ધ કરે છે, એ કાષ્ઠ એણા આનન્દની વાત ન ગણાય. આ કવિના આ બે રકન્ધ ઉપરાત બીજા રકન્ધો મેળવવાના પ્રયત્નમા તેઓ સફળતા મેળવે, એમ કોણ ન ઇચ્છે ?

આ અન્યના સમ્પાદનને માટે મને જે સમય મળ્યો છે, તે એ સન્ન્યાસકોને, તેમા ખાસ કરી ઉક્ત સંસ્થાના માનાર્થ પ્રમુખ દી. બ. કેશવલાલ હ. મુવ અને આસિ. સેક્રેટરી રા હીરાલાલ ત્રિ. પારેખને આભારી છે. આમ આ બન્ને મહાશયોનો તેમજ માર્થ કામ આપનારા જ્ઞાનમંદિર પ્રેસના માલિક વિદ્યાપ્રેમી રા. શંકરરાય ઐયરનો આભાર માની આ પ્રસ્તાવના અહીં પૂર્ણ કરું છું. *

સં. ૧૯૬૧-
જ્યેષ્ઠ-અમા, રવિવાર,
તા. ૩૦-૬-૭૫

}

કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

અત્યારે આ બે રકન્ધો મૂળમાત્ર (text) પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેની લખી રાખેલી વિસ્તૃત ટીકા ભવિષ્યમાં છાપવાનો પ્રસંગ આવશે, ત્યારે સર્વ સામાન્ય જનતાને તેમજ વિદ્યાર્થી-આશ્રમને મળ્યા આ અન્ય ઉપયોગી થઈ પડશે.

શ્રીકૃષ્ણ : ।]

ઉપોદ્ધાત

૧. ઇતિહાસ—પુરાણ

સામાન્ય રીતે દરેક દેશમાં કોઈ અને કોઈ રીતે 'પૂર્વજોન સ્મરણે' રાખવાનો રિવાજ હોય છે. ભાવી પ્રજાને પૂર્વજોના પરાક્રમ દ્વિયા પરિચિત રાખી તેનાથી સવાયા ચવાની વૃત્તિ સતેજ રૂઢે એમ સ્વાભાવિક રીતે દરેક દેશજનનું દિય રૂઢે છે આવા પૂર્વજોના સ્મરણ તાત્કાલ રાખવાના મુખ્યત્વે બે સાધનો ગણાય છે : ૧. તેઓના સ્મરણમાં કોઈ તેવો કીર્તિસ્તંભ કે તેવું કોઈ ચિહ્ન રાખવામાં આવે છે, અથવા ૨. અન્યોમાં તેવા વીરપુરુષોના ચર્ચિતોને સાચવી રાખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ ઇટલી પ્રાચીન છે, તેનો ખ્યાલ ઉપનિષદો આપે છે. યદ્યપિ આ ઉપનિષદોમાં આધ્યાત્મિક વિષયનેજ લક્ષ્યો ચરિતો પ્રાપ્ત થાય છે, આમ છતાં તે એટલું તો સ્મરણ આપણને અપાવે છે કે—તેવા તેના મહાન નરોયે અથવા નારીયે આધ્યાત્મિક શ્રેયસ મેળવવાને લોચનપર પ્રવર્તનો કર્યા છે યદ્યપિ આપણે ઇતિહાસ કડી—મન્થ મળે નથી, તથાપિ આ ઉપનિષદો 'ઉપરથી આપણે એટલું સમજી શકીએ છીએ કે—અતિ પ્રાચીનકાળથી ઇતિહાસ સાચવવાનો કોઈ અને કોઈ રીતે પ્રયત્ન થતો આવ્યો છે. ઉપનિષદોમાં સ્વતંત્ર ઇતિહાસ અન્યો તરફ માનની નજરથી જોવામાં આવતું તેવો ખ્યાલ પણ આવે છે છાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં ચાર

વેદની ઠક્ષામાં 'ઇતિહાસ-પુરાણ'ને મૂકવામાં આવ્યાં છે. પુરાણો ઇતિહાસને સાંચવી રાખનારાં છે. આમ હોવા છતાં કવચિત ઇતિહાસ અને પુરાણનો ભેદ પણ ઉપનિષદોમાં પ્રતીત થાય છે. બૃહદારણ્યક ઉપનિષદમાં પરબ્રહ્મના નિઃશ્વાસરૂપે રૂઢેલા પ્રાચીન ગ્રન્થોમાં 'ઇતિહાસ' અને પુરાણને પૃથક માન્યા છે. ઉપનિષદોની પૂર્વે ઇતિહાસ-પુરાણો હતા તેવો ઉલ્લેખ એજ રચણે પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઇતિહાસગ્રન્થો અને આ પુરાણગ્રન્થો ક્રિયા છે તે આપણે અત્યારે જાણના નથી. દ્વાપર એમ માને છે કે-વૈદિક યજુષાગાદિક ક્રિયાઓના સમ્બન્ધમાં મીમાંસા કરતા 'શ્રાક્ષણ'ગ્રન્થો એ આ જૂના ઇતિહાસ-પુરાણ ગ્રન્થો છે. ગમે તે હો. પરન્તુ એટલું તો સિદ્ધજ છે કે પ્રાચીનકાળથી ઇતિહાસગ્રન્થો અને પુરાણગ્રન્થો રચાતા હતા.

અત્યારે આપણી મમક્ષા ઇતિહાસ અને પુરાણ ગ્રન્થો તરીકે રૂઢેલા ગ્રન્થો સુપ્રસિદ્ધ છે. મહર્ષિ વ્યાસનું મહાભારત અને મહર્ષિ

૧. નામ યા ઋગ્વેદો યજુર્વેદઃ સામવેદ આથર્વણશ્ચતુર્થ ઇતિહાસ-પુરાણઃ પદ્મમો વેદાનાં વેદઃ પિત્ર્યો રાશિર્દેવો નિધિર્વાકોભાવ્યમેકાયનં દેવવિદ્યા ઋહવિદ્યા મૃતવિદ્યા ક્ષત્રવિદ્યા નક્ષત્રવિદ્યા સર્વદેવજનવિદ્યા નામૈવૈતન્નામોપાસ્યેતિ । (છા. ૭-૧-૪).

૨. एवं वा ऋरेऽस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेतद्यदृग्वેदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुध्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्चसितानि ।

(બૃ. ૨-૪-૧૦)

૩. આ શ્રાક્ષણગ્રન્થોના અન્ત ભાગમાં આરણ્યકો અને તેના અન્ત ભાગમાં ઉપનિષદો રૂઢેલાં છે. આમ આ સમગ્ર શ્રાક્ષણ પ્રાચીન ઇતિહાસના અવશેષોને સાચવી રાખે છે. મન્ત્રસંહિતા અને આ ચારે વેદોનાં જુદાં જુદાં શ્રાક્ષણો એ સદ્દ મંણી વેદ એવી સમજા પામે છે.

વાલ્મીકિનું રામાયણ આ બે ઇતિહાસ ગ્રન્થો ગણાય છે; બ્યારે મહર્ષિવ્યાસનાં રચેલાં ૧૮ પુરાણો એ પુરાણગ્રન્થો છે. વ્યાસ અને વાલ્મીકિની કૃતિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા બધાજ ગ્રન્થો શુદ્ધ સ્વરૂપમાં તે તેની સ્વતન્ત્ર કૃતિ તરીકે પ્રાપ્ત થાય છે કે-તેમાં પ્રકોષાદિ થયાં છે, તે વાત અલગ છે. પરન્તુ એટલું સ્વીકારવામાં બાધ નથી કે ગ્રાંથીન ઇતિહાસને સંરક્ષવાની વૃત્તિ તો આ ગ્રન્થોનાં દર્શનથી પ્રતીત થાય છેજ.

મહાભારત કુરંવંશનો મુખ્યત્વે અને ગૌણત્વે બીજા કૃતલાયે વંશોનાં ચરિતોને સાચવી રાખે છે. રામાયણ કેવળ રઘુવંશનાં ચરિત સાથે ભગવાન રામચન્દ્રનો ઇતિહાસ સાંચવી રાખે છે. પુરાણોની ગતિ આ ગ્રન્થો કરતાં કાંઈક ભુદી છે. તેમાં વંશાનુચરિત આવતું હોવા છતાં તેમાં મુખ્યત્વે કોઈ એક દેવના મહત્ત્વને વર્ણવવામાં આવેલું હોય છે. આમ છતાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિયે તેનું મહત્ત્વ ઓછું ન ગણી શકાય. બેશક અર્વાચીન પદ્ધતિયે જેમ ઇતિહાસો લખાય છે, તેવી રીતે આ ગ્રન્થો લખાયા ન હોવાથી સમ્પૂર્ણ પ્રકાર નાખવાને આ ગ્રન્થો સમર્થ થઈ શકતા નથીજ.

૨. પુરાણોની ઉપયોગિતા

પુરાણોનું મહત્ત્વ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિયે છે, તેના કરતા વિશેષ સામાજિક દૃષ્ટિયે છે. તત્કાલીન સમાજના સ્વરૂપનો સુંદર ખ્યાલ આપવામાં પુરાણો આપણને બહુ ઉપકારી થાય છે. પુરાણોમાં વર્ણવાતી સૃષ્ટિ એ કોઈ આપણાથી અલગ કે અન્ય પ્રકારની નથી; આ દુનિયામાં આજ પૃથ્વીના તલ બિપર થયેલા તે માનવસમાજનોજ ચીતાર તેમાં છે. અતિશયતા કે અસંભવિતતાના અંશને બાદ કરી નાખવામાં આવે તો તેથી ખરું સ્વરૂપ સમગ્રી શકાય; તે સાથે આર્યાવર્તની ગ્રાંથીન સંસ્કૃતિનો તેમાંથી આપણને ખ્યાલ આવે. દ્વિપાઓ, ગોદાંડ્રાઓ, ગામડાંઓ, પુરો અને નગરીયોની પ્રયાનો પુરાણો

આપણને ખ્યાલ આપે છે. ભાગવતમાના પૃથુરાજના પ્રસર્જથી રાજકીય બન્ધારણનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. સગ્ન એ દેવાંશી પુરુષ ગણાય, આવી દૃઢ માન્યતા તે કાળમાં સ્થપાઈ ચૂકેલી આપણે જોઈ શકીએ છીએ. તે એટલી બધી રૂઢ થઈ ગયેલી કે અઘાપિ-પર્યન્ત એ પ્રધાને છોડી શકાઈ નથી. બેસક પ્રજાસત્તાક રાજ્યોએ આ જમાનામાં તે પ્રધાને બેઠેડી નાખી છે; આમ છતાં સરમુખ-ત્યારીવાળા રાજ્યોમાં એજ જૂની પ્રથાનું પુનરાવર્તન થયેલું જોઈએ છીએ. અનેક પ્રજાજનોમાંથી નેતૃત્વ નવા કે જૂના દરેક કાળમાં સામાન્ય રીતે એકજ જણમાં સોંપવું અનિવાર્ય થઈ પડે છે. પ્રજા-સત્તાક રાજ્યોમાં પ્રજા તરફથી ચૂંટાયેલ મહાન પુરુષો મળી રાજ્ય-કારભાર ચલાવે છે, ત્યારે પ્રાચીન રાજસત્તાક રાજ્યોમાં અમાત્ય-વર્ગ ત્યાં મદદ કરવાને મોજૂદ છે. રાજ્ય દશરથ જેવાનાં રાજ્યો એની સાક્ષી આપે છે. બેસક કૌરવોના સમયમાં બન્યું છે, તેમ અમાત્યવર્ગનું ક્વચિત્ત નજ આલવું હોય, તેવા અપવાદો મળે છે; પરન્તુ તે ધણાજ જૂજ ગણાય. જ્યાં જ્યાં તેમ થયું છે, ત્યાં ત્યાં પરિણામ બિલકૂં આવ્યું છે, તે વાત ધૌરણિક ગાથાઓ આપણને બતાવી અમાત્યવર્ગના સહકારવાળી પદ્ધતિની શ્રેષ્ઠતાનો આપણને પરિચય આપે છે. રાજ્ય પ્રજાનું માનસ બરાબર સમજતો હોય તો પ્રજાનાં કલ્યાણમાજ આનન્દ લેતો રહે, તે માટે તે કાળમાં એક સામાન્ય વિચારી તરીકે વર્તન સાદું જીવન ગાળવા રાજકુમારોએ જર્જલમાં શુરુક્રોમાં વસવું પડતું હતું. આવા સાદા જીવનને પરિ-ણામે પ્રજાનું અકલ્યાણ કે આપણુદી કરવામાં રાજા સાવધાન રહેતો. અત્યારે રાજસત્તાક રાજ્યોમાં એથી બિલકૂં સ્થિતિ અનુભવ-વામાં આવે છે. રાજકુમારોને પ્રજાજનોનાં બાળકો સાથે ભગવાનો મોઢો આપવામાંજ આવતો નથી. તેઓને માટે સરંચાઓ અલગજ હોય છે. પરિણામે પ્રજાજનોની જરૂરિયાતોનો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવતો નથી. પાંચ પિતાઓમાં ગુરુ પણ એક પિતાજ

ગણાતો. તેને પિતૃત્વ અમથું આપવામા આવેલું નહીજ. પિતાની માફક પોતાની પ્રજાનુ રક્ષણ કરવામા તે તત્પર રહેતો. રામચન્દ્રેજી વનમા સીધાવ્યા ત્યારે પ્રજાએ જર્જલમા સાથે જવા તત્પરતા બતાવી, તે આ પ્રજા તરફના રાજાના પિતૃધર્મને આજ્ઞારીજ. ૧)

કોટુમ્બિક સંસ્થાઓનો અંછેરો પરિચય આપણને પુરાણો આપે છે. અત્યારે પણ ગ્રામીણ પ્રજા પછી ભલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય કે શૂદ્ર કે અરપૃથક કોમ હોય છતાં સૌ એક કુટુમ્બ જેવા ઘર્ષ રહે છે. ભાગવતમા નન્દાદિક ગોપોની રહેવાની મિથિતિ તેનો કાષ્ઠક અંશે ખ્યાલ આપે છે, પગ્નતુ ખાસ ખ્યાલ તો ત્યાં આવે છે કે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુરથી દારિકા આવતા ત્યારે સર્વ પ્રજાજનોના સત્કારને પામી સામા બદનામા સૌ પ્રજાજનો અરપૃથક-અપૃથકોને એક સરખા ગ્રેમથી સત્કારતા.

લગ્નપ્રથાની નિહોતતા આજના જમાના કરતા હજારો દરજ્જે પૌરાણિકકાળમા હતી બગાડકારે દીટા-દીટીયોના લગ્ન પુરાણોમા આપણે નથી સાબગતા. ઉર્મરલાયક કન્યા પોતાને અતુરપ વરને શોધી લેવા હક્કદાર રહેતી રુકિમણીનો પ્રસન્ન આપણને તે વાતનો સુંદર ખ્યાલ આપે છે કેટલાએક દાખલાઓમા આજે જે વિપરીત પરિણામ જોવામા આવે છે, તે આજ પ્રકારના પવિત્ર રત્નેહયનો હોય તો ભાગ્યેજ થવા પામે તે સાથે કામચારનો તે જમાનામા લેશ પણ ખ્યાલ ન હતો. ચારિત્ર્યશીલતાનો આદર્શ પૌરાણિક આર્થ-

૪ જુવો—

પ્રદ્વાભિવાદનાશ્લેષકરસ્પર્શસ્મિતેક્ષણૈઃ !

આશ્વાસ્ય ચાશ્વપાકેમ્યો વૈરેશ્વાભિમતૈર્નિમુ. ॥

+ + + આવિશત્પુરીમ્ ॥

(મા. ૧-૧૧-૨૨, ૨૩

રમણી આપે છે, તેવો અન્યત્ર ભાગ્યેજ મળવાનો. આનેજ પરિણામે તન્દુરસ્ત અને સમ્યારિત્ય બાળકોનો જન્મ સ્વાભાવિક હતો. દરેક વસ્તુને કાળી બાજુ હોય છે, તેમ તે વાતને પણ હોવી અસંભાવ્ય નથી. રામ રાવણ આ બિલ્લૂં ઉદાહરણ આપણને પૂરું પાડે તેમ છે, પરંતુ તેને કેવા પ્રકારનું ફળ મળ્યું, તે કાલ અણુમણ્યું નથી.

સદ્સદ્દના અધિકાર પ્રમાણેના વર્તનનો ભરત જેવો આદર્શ જેટલું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવે છે, તેટલું ભાગ્યેજ કોઈ અન્ય કરાવશે. તેથી બિલ્લૂં કૌરવોનું વર્તન જુવો: પરિણામ ઉભયનું વિરદ્ધ પ્રકારનું આ પૌરાણિક ગાથાઓજ પૂરું પાડે છે.

આમ સમાજને ઉન્નત બનાવનારા ધર્મ, નીતિ, સદાચાર, પરોપકારવૃત્તિ, સ્વાર્થત્યાગ જેવા ઉચ્ચ ધ્યેયો આપણને પુરાણમાથી અવશ્ય મળવાના. રામચત્રતિતમ્યમ્ । ન રાવણવત્ એ પુરાણોનો ઉપદેશ કોને લાભદાયી થાય તેમ નથી? તેમાં આર્યોના પ્રાચીન સંસ્કરણનો ખજાનો ડટાયેલો પડ્યો છે. એના સાચા ખોદકામથી આપણને તેમાંથી જીવનના ઉચ્ચ ધ્યેય-રૂપી રત્નો જરૂર મળવાનાં.

આમ અનેક પ્રકારે પુરાણો આપણને ઉપયોગી છે.

૩. પુરાણોના કર્તા

રામાયણ અને મહાભારત જેવા ઇતિહાસગ્રંથો જુદા ધ્યેય ઉપર રહી આપણને સન્માર્ગવ્યવસ્થા બનાવે છે; ન્યારે મહાભારતનો જ કેટલોએક ભાગ અને સામાન્ય રીતે અન્ય પુરાણો જુદાજ ધ્યેય ઉપર રહી આધ્યાત્મિક શ્રેયસના અધિકારનું આપણને ભાન કરાવે છે. રામાયણના રચનાર મહર્ષિ વાલ્મીકિ અને મહાભારતના રચનાર મહર્ષિ વ્યાસ — કૃષ્ણ દ્વિપાયન છે, એમ સામાન્ય રીતે આપણે સ્વીકારીએ છીએજ. આ માન્યતા નવી નથીજ. હરિવંશ (વિષ્ણુપર્વમાં) જે મહાભારતની પૂર્તિ રૂઢેલાય છે, તેમાં આ

ખન્ને મહર્ષિયોનો તટસ્થરીતે નિર્દેશ છે. રામાયણુ સ્વતન્ત્ર કાવ્યગ્રન્થ છે. વાલ્મીકિયે લવન્કુશદ્વારા ગમયન્દ્રજી પામે રામાયણુનો પાઠ કર્યો તે વાત બાલકાણ્ડના આરંભમા છે, તે અને ઉત્તરકાણ્ડને પ્રક્ષિપ્ત માનિયે તોપણુ હરિવંશના તે વાક્યથી એટલૂ માની શકાય કે, વાલ્મીકિ સમર્થ કાવ્યકાર તો થઈ ગયોજ છે.

સરસ્વતી ચ વાલ્મીકે સ્મૃતિર્દ્વિપાયને તથા ।

(હરિવંશ ૨-૩-૧૮)

—આ વાક્યમા વાલ્મીકિ ઋષિને મરસ્વતીયે કૃપા કરી એ વાતનો ઉલ્લેખ છે. રામાયણુ સિવાય વાલ્મીકિની એની બીજી કંપી કૃતિ છે કે જેમા તે પોતાની બુદ્ધિના વૈભવનું પ્રદર્શન કરાવી શક્યા હોય ? વાલ્મીકિયે સરસ્વતીની કૃપાથી રામાયણુ રચ્યું, તે આખ્યાયિકાની પ્રાચીનતા આમ હરિવંશના જીપરના વાક્યથી સમજાય છે. મહાભારતના દ્રોણપર્વમા પણ વાલ્મીકિનૂ નીચે પ્રકારે સૂચન આવે છે—

અપિ ઘાય પુરાણીત શ્લોકો વાલ્મીકિના મુષિ ।

ન હન્તઘ્યાઃ સ્ત્રિય ઇતિ ચદ્રમવીષિ પ્લવઙ્ગમ ॥

(મ. મા ૭-૧૪૭-૬૭)

મહાભારતનો કર્તા કાણુ ? જીપરના હરિવંશના વાક્યમા દ્વિપાયનની સ્મૃતિનો ઉલ્લેખ છે. તેની માદદાસ્ત જગ્ગર હતી, તે વાત તેમાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. એમ માનવામા બાધ નથી કે — પોતાના સ્મૃતિ-બળથી મહાભારત જેવો સમર્થ મહાન ગ્રન્થ રચવાનું લાગ્ય દ્વિપાયનને પ્રાપ્ત થયું હોય. બેશક મહાભારતમા પાઞ્ચથી ઘણાં જિમેરા થયા હશે અને થયા છેજ. રામાયણુના પ્રક્ષિપ્ત લાગતા લાગને બાદ કરિયે તો રામાયણુમા રામચન્દ્રજીનું ભગવદ્વતારત્વ પ્રાપ્ત નથી થતું, તેથી જીવદ્વું મહાભારત-વનપર્વમા આવતા રામોપાખ્યાનમા રામ વિષ્ણુના અવતાર છે તેવો ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે:

તદર્થમવતોર્ણોઽસૌ મન્નિયોગાશ્વતુર્ભુજઃ ।

વિષ્ણુઃ પ્રહરતાં ઐષ્ટઃ સ તત્કર્મ કરિષ્યતિ ॥

(ઘન. ૨૭૭-૫)

મહાભારતકારને આમ વિષ્ણુના અવતારોની ખબર છે.

આપણે ત્યાં નાટ્યસાહિત્યમાં વિષ્ણુના અવતારોનો જૂનામાં જૂનો ઉલ્લેખ મહાકવિ ભાસના નાટ્યકથકોમાં મળે છે:

૧. મત્સ્યાવતાર

ઉત્ક્રિષ્તાં સાનુકર્મ્યં સલિલનિધિજલાદેકદંપ્રાગ્રુદા-
માક્રાન્તામાજિમધ્યે નિદ્રતદિતિસુતામેકપાદાયધૃતામ્ ।

સમ્ભુક્તાં પ્રીતિપૂર્ણં સ્વભુજયશગંતામેકચક્રાભિગુતાં
શ્રીમાન્ નારાયણસ્તે પ્રદિશતુ યસુધામુચ્છિતૈકાતપત્રામ્ ॥

(અધિમારકમ્ ૧-૧)

૨. વામન-રામ-કૃષ્ણાવતાર

શશ્વક્ષીરણપુઃ પુરા કૃતયુગે નામ્ના તુ નારાયણ-
ચેતાયાં ત્રિપદાર્પિતત્રિભુવનો વિષ્ણુઃ સુવર્ણેશ્વરઃ ।

દૂર્વાશ્યામનિભઃ સ રાવણઘથે રામો યુગે દ્વાપરે

નિત્યં યોઽજ્ઞનસન્નિભઃ કલિયુગે ષઃ પાતુ દામોદરઃ ॥

(ચાલચરિતમ્—૧-૧.)

૩. નૃસિંહાવતાર

નરમૃગપતિઘર્માલોકનધ્રાન્તનારી-

નરદનુજસુંપર્યગ્રાતપાતાલલોકઃ ।

કરજકુલિશપાલીભિન્નદૈત્યેન્દ્રયક્ષાઃ

સુરરિપુલહન્તા શ્રીધરોઽસ્તુ શ્રિયે ષઃ ॥

(કર્ણભારમ્—૧-૧)

૪ રામાવતાર

યો ગાધિપુત્રમન્થવિઘ્નકરાભિહન્તા

યુદ્ધે ધિરાધસ્તરદૂપણવીર્યંહન્તા ।

દર્પોષતોલ્લબ્ધકવન્ધકપીન્દ્રહન્તા

પાયાત્સ ઘો નિશિચરેન્દ્રકુલાભિહન્તા ॥

(અભિપ્રેક્ષનાટકમ્ ૧-૨)

ભાસ કવિ પાત્ર પ્રધોતકે રાજાઓમાના ચોથા રાજક નામના રાજાનો અમકાલીન હતો. આ રાજક કિંવા ભાસના રાજસિંહનો સમય ઇ. સ. પૂર્વે ૮૮૦ લગભગ છે. મહાકવિ ભાસને રામાયણ અને મહાભાગતની પૂરી ખબર છે. રામાયણ અને મહાભાગતમા આવતા પાણ્ડિનીના વ્યાકરણથી વિરુદ્ધ પ્રયોગોનું ખાલુક્ય જોતા ભાસ કરતા ઘણા વર્ષો પૂર્વે રામાયણ અને મહાભારત થયેલા હોવા જોઈએ. ભાસના સમયમા જગતી-અગિયાર અક્ષરના વૃત્તના, ખન્ધન સંજ્ઞક થઈ ગયેલા પ્રાપ્ત થાય છે, બ્યારે મહાભારતમા એ ખન્ધનો સારી રીતે શિયિત પ્રાપ્ત થાય છે. ઉપેન્દ્રવંશ, ઇન્દ્રવંશ, શાલિની (અને કવચિત ઇન્દ્રવંશ-વંશસ્થ) વગેરેના પદોની એકજ શ્લોકમા અનેકજ સંકીર્ણતા મહાભારતમા પ્રાપ્ત છે. જગતીત્વ સચવાય એટલો ખ્યાલ મહાભારતકારનો છે. આ સ્થિતિ જોતાં પણ ભાસ કરતા ઘણી સદીઓ પૂર્વે મહાભારતકાર થયો હોવા જોઈએ.

ભાગવતાદિ પુરાણોમાથી એવું પ્રાપ્ત થાય છે કે મહાભારતકારે અદાર પુરાણોની રચના કરી છે. એ હકીકત સત્ય હોય તો તેમા કાંઈ પણ આશ્ચર્ય ન હોઈ શકે. માત્ર એટલું ખરૂં કે અત્યારે જે અદારે પુરાણો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાના બંધાજ પુરાણ નથી. મૂળ પુરાણો નષ્ટ થતા તેજ નામના પાછળથી બેલા થયેલા પુરાણોમા આ નવા પુરાણોનો સમાવેશ ખરો. તેમજ કેટલાક મૂળ

પુરાણોમા પાછળથી બેરોઆ પશુ થયા છે. આ બંધી રિયતિમા ક્રિયા પુરાણ ખરા અને ક્રિયા પુરાણ પાછળથી બેરો થયેલા છે, તે નાણૂં બહુજ મુરકેલ થઈ પડે છે.

૪. ભાગવત પુરાણ

૨૧. દુર્ગાચક્રે શાસ્ત્રીયે પુરાણ વિવેચનમા (પૃ. ૧૯) હરિવંશ, રામાયણ, મહાભાગત-આદિપર્વ, મત્સ્ય, વિષ્ણુપુરાણ, ભાગવત એ રીતે સમુદ્રમયનની કથામા થયેલા ઉત્તરોત્તર વધારાથી ઉક્ત ગ્રન્થોનો ક્રમ સ્વીકાર્યો છે. ભાગવત આ ગ્રન્થોમા અન્તિમ છે, તે વાત ભાગવતનાજ શબ્દો કહે છે. ભાગવતકારને મહાભારતાદિ બનાવ્યા છતાં આત્મસન્તોષ ન થયો, ત્યારે ભાગવત બનાવ્યું. અહીં મુખ્ય શકું કિપરિયત થાય તે તો એ છે કે-હરિવંશ, આદિપર્વ, મત્સ્યપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ ને ભાગવતનો કતાં એક છે કે વિભિન્ન ?

મહાભારતની માફકજ વૈશમ્પાયન-જનમેજયના સંવાદરૂપે હરિવંશની રચના છે. મહાભારતમા કૃષ્ણચરિત ગૌણ રીતે આવે છે. હરિવંશમા કૃષ્ણના બાલચરિતનો વિસ્તાર છે. (ભુવો તેનું 'વિષ્ણુ પર્વ' ૨ જૂ.) યદ્યપિ હરિવંશની પુરાણક્રમમા ગણતરી નથી, છતાં સર્ગ, પ્રતિસર્ગ, વંશ, મન્વન્તર અને વંશાનુચરિત એ પાંચ લક્ષણ હરિવંશમા છે. આમ તેને પુરાણ તરીકે ગણવામા આવે તો બાધ નથી. અષ્ટાદશ પુરાણમા હરિવંશનો સમાવેશ નથી, તેનું કારણ મહાભારતના આદિપર્વમા પ્રાપ્ત થાય છે. પર્વસંદ્રૂપર્વમા —

૫. મહાભારત-આદિપર્વના પર્વસંદ્રૂપર્વમાં વિષ્ણુપર્વનો ઉલ્લેખ નથી; હેપક ભાગમાં છે-સોની ગણતરીમાં તે નથી. માત્ર હરિવંશ અને ભવિષ્ય પર્વની ગણતરી છે છતાં હરિવંશપર્વમાં વાસુદેવનો અવતાર તરીકે અનેક ઠેકાણે ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. -

હરિવશસ્તતઃ પર્વ પુરાણં ક્ષિલસક્ષિતમ્ ।
 મવિષ્યત્પર્વં ચાપ્યુત્તં ક્ષિલેષ્વેવાદ્યુત્તં મહત્ ॥
 પતત્પર્વશતં પૂર્ણ વ્યાસેનોક્ત મહાત્મના ।

(મ મા ૧-૨-૬૯, ૭૦) ।

અને ૩૨-અષ્ટાદશૈવમેતાનિ પર્વાણ્યુક્તાન્યશેષતઃ ।
 ક્ષિલેષુ હરિવશઃ મવિષ્યત્ પ્રકોર્તિતમ્ ॥
 (એન ૧-૨-૨૩૩)

—હરિવંશપુગણને મહાભારતના સો પર્વમા અન્તર્ગત ગણેલ હોવાથી અષ્ટાદશ પુરાણોમા તેની ગણના નથી. આમ મહાભારતના આ પર્વગ્રંથ પર્વ બપર વિશ્વાસ રાખવામા આવતો હોય તો મહાભારત અને હરિવંશનુ એકકર્તૃત્વ સ્વીકારવામા કાંઈ બાધ નથી.

ભાગવત ઝાંઝે ભાગે વિષ્ણુપુગણને અનુસરે છે. વિષ્ણુ-પુરાણના ક્રમને તેમ છતાં સૂક્ષ્માનંદ ભાગવતે નથી ગીકાર્યો; કેટલાયે પ્રસંગો બિનટપાવટ ચૂક્યા છે, કપાક વધારો પણ કર્યો છે. દશમસ્કન્ધ એની સાક્ષી આપે છે. વિ. પુ. ના પાંચમા અંશમાં શ્રીકૃષ્ણચરિત છે અહીં અડત્રીશ અધ્યાયમા વર્ણને માદીયે બેસાડવા સંધીના પ્રસંગને સમાવી લીધો છે. ન્યારે ખડ્ડુ જોના દશમ અને એકાદશ, બે સ્કન્ધોમા ભાગવત કૃષ્ણચરિત આવે છે. અભ્યુર્નને કાળાઓયે લૂટ્યો એ પ્રસંગ વિ. પુ. મા આ અંશમાં જ ૩૮ મા અધ્યાયમા છે, ન્યારે ભાગવત તો તે પ્રથમ સ્કન્ધમાં અભ્યુર્ન યુધિષ્ઠિરને દારિકા-વિનાશની કથા કહે છે, ત્યાં આપે છે.

વસ્તુસ્થિતિયે વિ. પુ. મા દૂકમા ભાગવતની કથા આવી જાય છે. પુરાણોમા વિષ્ણુ અને ભાગવત વૈષ્ણવ પુરાણ તરીકે પ્રમિદ છે. વિષ્ણુ પુરાણ એક લેખકની પ્રથમ કૃતિ અને ભાગવત તેજ લેખકની શોધિતવર્ધિત નવેસરથી લખાયેલી આશ્ચર્ય છે. બંનેમા

એક રથને એક મહાનો ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા અંશમાં વીસમાં અધ્યાયને અન્તે વિ. પુ. ૬૬ છે કે—

“અભિમન્યુરુત્તરાયાં પરિક્ષોણેષુ કુરુષ્યશ્વત્યામમયુક્ત-
બ્રહ્માસ્ત્રેણ ગર્ભે યથા ભસ્મીકૃતો મગધત સકલસુરાસુરવન્દિત-
ચરણયુગલસ્ય આત્મેચ્છાકારણમાનુષરૂપધારિણોનુભાષા-
ત્પુનર્જોષિતમવાપ્ય પરિક્ષિજ્ઞહો ॥૧૨॥ ચોડ્ય સામ્પ્રતમે-
તદ્ભૂમળદલમણિદતાયતિધર્મેણ પાલયતીતિ ॥૧૩॥”

ભાગવતમાં પરીક્ષિત અત્યારે રાજ્ય કરે છે, તેવોજ ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે—

આસ્તેડધુના સ રાજયિઃ કૌરવેન્દ્રશ્રિયોલસત્ ।

ગજાદ્યૈ મહારાજાધ્યક્ષર્તા બૃહદ્દૃષ્ટાઃ ॥૪૩॥

इत्यम्भृतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः ।

यस्य पालयत, क्षोणीं यूय सत्राय दीक्षिताः ॥૪૪॥

(પ્રથમસ્કન્ધ-અ. ૧૭)

બન્ને ગ્રન્થો રાજા પરીક્ષિત રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે રચાયા હોય તેવો ઉલ્લેખ કરે છે. આમાં શું સત્ય હશે? જો એકજ કાલમાં રચાયા હોય તો બન્ને ગ્રન્થનું એકકર્તૃત્વ સ્વીકારવામાં બાધ ન હોવો જોઈએ. ભાગવતના શબ્દોને પ્રમાણ ગણીએ તો મહા-ભાગ્યકારનીજ અન્તિમ કૃતિ તે ભાગવત ગણવામાં કાંઈપણ વાધો ન હોય.

૫. ભાગવતનો સમય

ભાગવતની રચના કયારે થઈ? કેટલાક વિદ્વાનો તેને વિક્રમની ૯-૧૦ મી સદીમાં મૂકે છે. શાસ્ત્રીજી દુર્ગાચાર્યે પુરાણવિવેચનમાં (પૃ. ૨૦૭) જણાવે છે કે—

“દ્વંકામાં ભાગવતનો સમય મને તો ઇ. સ. ૧૦૦૦માં સતકનો /
“આરંભ લાગે છે”

—આવી માન્યતા ભીંપર આવવાનું મૂળ લવિધ્યમા યવાના કળિયુગના રાજનું વર્ણન પુરાણગ્રંથોમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તે છે. જ્યાંથી છેલ્લો રાજ અટકે છે, ત્યાંથી આગળ તેને પુરાણનો સમય નક્કી કરવામાં આવે છે. ભાગવતમાં જ્યાં લવિધ્યતકથા આપવામાં આવી છે, ત્યાં (દ્વાદશસ્કન્ધ-૧ લા અધ્યા-શ્લો. ૩૬ મા) છેલ્લે મગધનો વિશ્વરૂર્જિ પુરુજય રાજ યશે, ત્યાં રાજવંશ અટકે છે. બારહદ્રથ પુરુજયનો નારા કરી શુકન નામનો તેનો અમાત્ય પ્રઘોતવંશના રાજાને રાજ્ય અર્પશે—ત્યાંથી શરૂ કરી છેલ્લો આ મગધ વિશ્વરૂર્જિ પુરુજય યશે, તેટલા ગ્રંથમાં અનેક વંશાવલીયો આપવામાં આવી છે. તેઓ કેટલો વખત રાજ્ય કરશે. તે ત્યાં પ્રાપ્ત થાય છે:

પ્રઘોતક વંશ—	૧૩૮ વર્ષ	(શ્લો. ૪)
શિશુનાગ વંશ—	૩૬૦ વર્ષ	(શ્લો. ૭)
નવ નન્દો—	૧૦૦ વર્ષ	(શ્લો. ૧૧)
મૌર્ય વંશ—	૧૩૭ વર્ષ	(શ્લો. ૧૫)
શુર્ગ વંશ—	૧૦૦ વર્ષ	(શ્લો. ૧૮) [શ્રીધર ટીકામાં ૧૧૨ લખે છે.]

કાણવાયનો— ૩૪૫ વર્ષ (શ્લો. ૨૧)

આન્દ્ર વંશ— ૪૬૫ વર્ષ (શ્લો. ૨૮)

સાત આબીર દશ ગર્દભિન સોળ કર્ક આઠ યવન ચૌદ તુરુક દશ શુરુક	}	૧૦૯૯ વર્ષ (શ્લો. ૩૧)
---	---	------------------------

અગિયાર મૈન— ૩૦૦ વર્ષ (શ્લો. ૩૧-૩૨)

કિલકિલાના રાજાઓ—૧૦૬ વર્ષ (શ્લો. ૩૩)

વિન્સેન્ટ સ્થિતિને મતે વિન્ડગુપ્ત મૌર્યનો શાસનકાળ ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૧ થી શરૂ થાય છે. ૩૧૫૦ માંથી ખ્રેષ્ઠા ત્રણ વંશના ૫૬૮ વર્ષ બાદ જતા બાકી ૨૫૫૨ વર્ષ રહે. ઇ. સ. પૂર્વેના ૩૨૧, ૨૫૫૨ વર્ષ માંથી બાદ જતા ૨૨૩૧ વર્ષ રહે. અગિયાર મૈન અને કિલકિલાના રાજાઓના ૪૦૬ વર્ષ બાદ કરતા બાકી ઇ. સ. ના વર્ષ ૧૮૨૫ રહે છે. ભાગવતની આ વંશાવલીથી દશ ગુરુણ રાજાઓ ઇ. સ. ૧૮૨૫ સુધીમાં થઈ ચૂક્યા છે.

વિષ્ણુ પુરાણમાં મૌર્યથી ગણના સાલવારી આ છે.—

મૌર્ય વંશ—	૧૩૭ વર્ષ	(અં. ૪-૨૧-૮)
શુર્જ વંશ—	૧૧૨ વર્ષ	(શ્લો. ૧૧)
કણ્વ વંશ—	૪૫ વર્ષ	(શ્લો. ૧૨)
આન્ધ્ર વંશ—	૪૬૫ વર્ષ	(શ્લો. ૧૨)
સાત આબીર દશ ગદર્મિન સોળ શક આઠ મવન ચૌદ તુપાર તેર મુણ્ડ	1366 વર્ષ (શ્લો. ૧૪)	
અગિયાર પૌર કે મૈન—	૩૦૦ વર્ષ	(શ્લો. ૧૫)
કિલકિલાના રાજાઓ—	૧૦૬ વર્ષ	(શ્લો. ૧૭)

૨૫૬૪

આ બે વંશાવલીમાં ફેર માત્ર એટલો છે કે-શુર્જનાં વર્ષ વિ. પુ. ૧૧૨ આપે છે (તિમ છતાં ટીકામાં શ્રીધર ૧૧૨ આપે છે.) કણ્વેના વર્ષ ભાગવત ૩૪૫ આપે છે, ત્યારે વિ. પુ. એકલાં ૪૫ આપે છે. સાટે વિ. પુ. આબીરથી મુણ્ડ (=ગુરુણ)

૧. જુલો હિન્દુસ્તાનનો આચીન ઇતિહાસ ૫૪-૧૬૦. (ગુ. વર્ત. સો. પ્રકાશન-ચ અનુવાદ.)

સૂધીના રાજ્યોનાં વર્ષ ૧૦૬૬-૭૬૬ ૧૩૬૬ જેણે છે. ભાગવત
પૌરાની વાત ન કરતા ત્યા મૌનજ જેણે છે. પૌરાને કાઠી મૌનાનેજ
રાખિયે તો મુણ્ડ (મુરુણ્ડ) રાજ્યો ઇ. સ. ૧૮૩૭ સૂધી આવે
છે. ભાગવત આમ કિલકિલાના રાજ્યોને ઇ. સ. ૨૨૩૧ સૂધી
અને વિ. પુ. ઇ. સ. ૨૨૪૩ સૂધીના રાજ્ય કરતા ચીતરે છે.

આ આટલું લખાણ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે પુગણોમાં
ભવિષ્યના જનાવોનો કવચિત ઉલ્લેખ હોય, તેટલા માત્રથી તેમના
તરફ આશંકાની નજરે જોવાનું નથી. તેમ તેટલી મોડી મુદત ખાંદ
તે તે પુરાણ રચાયું છે, તેમ માનવાની જતાવળ કરવા પણ કામ
જરૂર નથી. વિ. પુ.ના મતે ત્રયોદશ મુણ્ડ રાજ્ય માટે કહાય ઇ. સ.
૧૮૩૭ સૂધીમાં થયા હોય અને તે મોગયોજ હોય (મોગસોનો
ઉચ્છેદ ઇ. સ. ૧૮૫૭માં છે-૨૦ વર્ષનો ફેર એ કુદ છે.) તો
તેથી આ વંશાવલી મોગલ શાસનના અન્તે દાખલ થયેલી છે, એમ
માનવું એ કેટલું સાહસ છે? ભાગવતનો જૂનામા જૂનો દીકાકા
શ્રીધર ઇ. સ. ની ૧૧મી ૧૨મી સદીમાં થયો મનાય છે. તેણે આ
ભાગ જાપર દીકા લખી છે. એટલે આવા ભવિષ્યના કથાનકો
લખવાની પ્રથા હતી અને તેનો કોઈ ભાગ બંધબેસતો આવી જતો
હોય તો ગ્રંથના સમયને શી દાનિ? બેશક આવી વંશાવલીયો
માવ સાચી નથીજ હોતી; પરંતુ ભવિષ્યના જનાવનો આજેનો
ખ્યાલ તો આપવા સમર્થ થાય છેજ.

મનુષ્ય ભવિષ્યના જનાવ જાણવાને શક્તિમાન ખરો કે ?
આ વિષયમાં જિતરવું એ આ સુમયમાં નકામું છે. યૌગિક શક્તિ-
દ્વારા ભવિષ્યજ્ઞાન શક્ય ખરું કે નહીં તે તરફ આ કાળમાં થદા
રહેવી કદાચ છે.

ભાગવતમાં કે અન્ય પુરાણમાં આવતા આવા ભવિષ્યના
જનાવોના ઉલ્લેખથી ભડકવાનું નથી. ત્યારે ભાગવત ક્યારે રચાયું ?

ભાગવતની ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ તપાસ કરવામાં આવે, છન્દો = અક્ષરમેળવૃત્તો અને માત્રામેળછન્દોના વપરાશ તરફ ખ્યાલ આપવામાં આવે, તો જરૂર કાઠક પણ તત્ત્વ હાથ લાગે ખરૂં. તે હકીકત અહીં દ્વંકમા બતાવું છું—

મહાભારતની ભાષા સાથે ભાગવતની ભાષાને કાંઈ સામ્ય ખરૂં ? મહર્ષિ પાણિનિથી ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વે થયેલા મહાકવિ ભાસના નાટકોમા વ્યાકરણવિરુદ્ધ પ્રયોગોની આખી ચાલ છે. તેના નાટકોમા ૪૮ જોડલા ઉપર પ્રયોગો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ભાગવતમાં આર્ષપ્રયોગોનો તોટો નથી. તે જોતા પાણિનિ પૂર્વે ધણાં વર્ષોએ ભાગવત-રચનની સમ્ભાવના ગણી શકાય. વૃત્તોના વિવિધમાં મહાભારતની માફકજ જગતીના પેટાભેદોને ન જોતા સામાન્ય જગતી તરીકે ઇન્દ્રવજ્રા, ઉપેન્દ્રવજ્રા, શાલિની વગેરેનો એકજ શ્લોકમાં વપરાશ આપણને ભાગવતકારની પ્રાચીનતાનો બોધ કરે છે. દુતવિલમ્બિત, પુષ્પિતામા, વસન્તતિલ્લકા, માલિની, મન્દાકાન્તા, શિખરિણી, શાર્દૂલવિકીરિત અને સ્તમ્ભરા કવચિત દેખા દિધે છે; પરન્તુ તેવા રચણો ધણા થોડા છે. કદાચિત તે પાછળથી ઉમેરાયેલાં હોય તોપણ તેમા કાંઈ ન માનવા જેવું નથી. માત્રામેળ છન્દોનો ઉપયોગ ભાગવતમાં દેખાય છે. ૫૪ રકન્ધના ૧૬મા અધ્યાયમાં શ્લોક ૩૪-૪૭ માં માત્રામેળ આર્યાનો પ્રયોગ છે. શુદ્ધ આર્યાનોં દર્શન ત્યાં દુર્લભ છે. કવચિત ગીતિ, કવચિત આર્યોગીતિ, કવચિત ઉપગીતિ વગેરેનાં અર્થો અહીં તહીં વેરાયેલા પડ્યાં છે. પિર્જલસૂત્રોમાં આર્યાનોં બન્ધન બન્ધાયાં તે પહેલાની આ કૃતિ હોય તો તેમા કાંઈ આશ્ચર્ય ન ગણાય. ભાસકવિએ પોતાના નાટકચક્રમાં શુદ્ધ આર્યાનો પ્રયોગ અનેકત્ર કર્યો છે, એ જોતાં તે પૂર્વે ધણાં વર્ષોએ ભાગવતનું રચન થયું અસમ્ભવિત નથી.

ખાસ ચક્રો ઉત્પન્ન કરે તેવો ભાગ પચ્ચમ સ્કન્ધ છે. આ સ્કન્ધ લગભગ સમગ્ર ગદ્ય અને તે પણ લાગા લાગા સમાસાન્ત શબ્દોથી ભરચક પ્રૌઢ ગદ્યથી ભરપૂર છે. વિ. પુ. માં પણ એવો અંશ આવા પ્રકારના ગદ્ય લખાણથી ભરેલો છે. મહાભારતમાં કવચિત ગદ્ય આવે છે. આદિપર્વમાં આવતું પૌષ્પપર્વ ગદ્યમાં છે; વચ્ચે વચ્ચે શ્લોકો આવે છે, પરંતુ બહુજ થોડા છે. એ ઉપરાંત સમ્ભવપર્વમાં પણ એક અધ્યાયમાં ગદ્ય છે ખાસ કરી પૌષ્પપર્વ-માનૂ ગદ્ય સુંદર છે. ભાગવતના ગદ્ય કરતાં તેમાં સારસ્વ વધુ છે, સમાસાન્ત લાગા લાગા શબ્દો તેમાં નથી. બ્રાહ્મણોના સમપથી ગદ્ય લખાણનો આરંભ છેજ. ભાગવતના પચ્ચમ સ્કન્ધનો મૂળ પદ્યવિભાગ હુપ્ત થતા પાછળથી આ ગદ્ય વિભાગ ઊમેરાયેલો હોય તો તે કાંઈ અસંભવિત નથી. તેટલા માત્રથી આખા ભાગ-વતની પ્રાચીનતાને કાંઈ નથી લાગતો.

ભાગવતનું સ્વરૂપ જોના તેની ત્રણ આવૃત્તિ થઈ લાગે છે:

૧ લી આવૃત્તિ—તૃતીય સ્કન્ધના પાંચમાં અધ્યાયથી ચતુર્થ સ્કન્ધ પર્યન્તની.

૨ છ આવૃત્તિ—શુક પરીક્ષિતના મંવાદ-૩૫માં ગોઠવાયેલી

૩ છ આવૃત્તિ સ્કાન્દ-શૌનકના સંવાદમાં ગોઠવાયેલી.

આ ભાગ પ્રાચીનમાં પ્રાચીન છે. આ પછી ઊમેરાયેલા ભાગો તે દ્વાદશ સ્કન્ધના ૬ દ્વા અધ્યાયના ૩૬ માં શ્લોકથી અન્ત-સૂધીની કથા અને વચ્ચે વચ્ચે આવના વધી પડતા મોટા વૃત્તના શ્લોકો છે.

ભાગવતની છેલ્લી આવૃત્તિ સૂધીમાં ભાગવતના અવતરણની કથા એ પ્રકારની પ્રાપ્ત થાય છે. તૃતીય સ્કન્ધમાં આ ક્રમ છે.—

પ્રોક્ત કિલૈતદમગવત્તમેન વિવૃત્તિધર્માભિરતાય તેન ।

સતત્કુમારાય સ્વાદ પૃષ્ઠઃ સાહચર્યાયનાયાદ્ધ, ધૃતવ્રતાયા

૧. સાદૃશ્યાયનઃ પારમહંસ્યમુખ્યો વિવક્ષમાણો ભગવદ્વિભૂતીઃ ।
 ૨. જગદ્ સોઽસ્મદ્ગુરવેઽન્યતાય પરાશરાયાય વૃહસ્પતેષ્ઠ ॥
 ૩. પ્રોધાચ મદ્ય સ દયાલુરુક્તો મુનિઃ પુલસ્ત્યેન પુરાણમાધમ ।
 ૪. સોઽહં તથૈતત્કથયामિ વત્સ શ્રદ્ધાલવે નિત્યમનુગ્રતાય ॥
 (ભા. ૩-૮-૭, ૮, ૯)

- ભગવાને સનાત્કુમારને; તેણે સાહ્ય્યાયનને; સાહ્ય્યાયને પરાશર
 અને વૃહસ્પતિને; પરાશરે મૈત્રેયને અને મૈત્રેયે વિદુરને.
 ૧. દ્વિતીય રક-ધમા અન્ય કમ પ્રાપ્ત થાય છે:—
 ૨. તસ્માદ્દં ભાગવતં પુરાણં દશલક્ષણમ્ ।
 ૩. પ્રોક્તં ભગવતા પ્રાહ પ્રીતઃ પુત્રાય ભૂતકૃત્ ॥
 ૪. નારદઃ પ્રાહ મુનયે સ્વસ્થત્યાસ્તદે નૃપ ।
 ૫. ધ્યાયતે વ્રદ્ધ પરમં વ્યાસાયામિતતેજસે ॥
 (ભા. ૨-૯-૪૩, ૪૪)

- ભગવાને બ્રહ્માને; બ્રહ્માએ નારદને અને નારદે વ્યાસજીને. તેજ
 આગળ જતાં:—
 ૧. હદ્ ભાગવતં નામ પુરાણં વ્રદ્ધસન્મિતમ્ ।
 ૨. ઉત્તમશ્લોકચરિતં ચક્રાર ભગવાનૃષિઃ ॥
 × × × ×
 ૩. તદિદં પ્રાહયામાસ શ્રુતમાત્મવતાં વરમ્ ।
 ; × × × ×
 ૪. સ્તુ સંપ્રાયયામાસ મહારાજં પરીક્ષિતમ્ ॥
 ૫. પ્રાયોપવિષ્ટં ગદ્ધાયાં પરીતં પરમર્ષિભિઃ ।
 × × × ×
 ૬. તત્ર કીર્તયતો વિપ્રા વિપ્રર્ષેર્ભૃરિતેજસઃ ॥
 ૭. અહ વ્યાધ્યગમ તત્ર નિવિષ્ટસ્તદનુગ્રહાત્ ।
 ૮. સોઽહં વઃ શ્રાવયિષ્યામિ યથાઽધીતં યથામતિ ॥
 ૯. (ભા. ૧-૨-૪૦ થી ૪૫)

—વ્યાસજીએ શુકદેવજીને, શુકદેવે પરીક્ષિતજીને ત્યાં શુકદેવજી પાસેથીજ સૂતે અને સૂતે શૌનકાદિ ઋષિયોને કહ્યું.

આ વિચિત્ર જે ક્રમ એકજ અન્યને માટે કેમ હોય શકે? જીપર જે આવૃત્તિક્રમ દર્શાવ્યો છે, તે જોતા આ શરૂ નિગદ્યત યદ્ય જશે પ્રથમ આવૃત્તિ એજ મૈત્રય અને વિદુગ્ના સવ્વાદરૂપે છે. આ ભાગ જે મૂળભાગવતનો નજ હોય તો મૂળભાગ ત્યાથી નષ્ટ થઈ ગયો હોવો જોઈએ. આમજ બન્યું હોય તો શુકપરીક્ષિતના સવ્વાદરૂપે રૂહેલી બીજી આવૃત્તિ (તૃતીય-ચતુર્થ મકન્ધના મૂળ નષ્ટ થયેલા ભાગવાળી) એ મૂળકૃતિ અથવા પ્રથમજ આવૃત્તિ અને સૂત-શૌનકના મંવાદવાળી એ દ્વિતીય આવૃત્તિ એમ સ્વીકારવામા બાધ નથી. વ્યાસે આત્મસન્તોષ માટે ભાગવત સંહિતાની રચના કરી છે. તે પુરાણી પુરાણસંહિતાના અવશેષરૂપે અત્યારનું ભાગવત પ્રાપ્ત થાય છે, એમ સ્વીકારવામા કશો બાધ નથી લાગતો.

૬. ભાગવત ભક્તિશાસ્ત્ર તરીકે

આવી ગિયતિ હોવા છતાં કિયો ભાગ જૂનો અને કિયો ભાગ નવો તે તરફ સામાન્ય ધાર્મિક માન્યતાને કાંઈ લેવા કેવા નથી. આપણી સમક્ષ સ્વરૂપ જેવા પ્રકારનું ભાગવતનું પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાથી સામાન્ય મિદ્ધાન્તોને કોઈ પણ વ્યવસ્થાની હાનિ નથી, તેનાથી આધ્યાત્મિક શ્રેયસ પ્રાપ્ત કરવામા કાંઈ અડચણ નથી. આર્પવર્તના ધર્માચાર્યો તેના તરફ જે માનની નજરથી જુવે છે, તે તેના નિર્બોધિત ઉત્તમપણાને લઈને છે, તેથી એક સર્વજ્ઞ ધર્મશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર તરીકે તેની કીમત કાંઈ પણ ઓછી નથી.

ભક્તિશાસ્ત્રનો તો તે અપૂર્વ અને અદ્વિતીય અન્ય છે. આ માટેજ મમ્મટના કાવ્યપ્રકારાની જેમ અનેક ટીકાઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભાગવતની પણ અનેક ટીકાઓ પ્રાપ્ત થાય છે. વેદધર્માનુયાયીની ભાગવત જીપર ટીકા ન હોય એમ નથી બન્યું. સ્વ. ઇન્દ્રારામ

દેશાધ્યે વદ્ધભકૃત ભાગવતની પ્રસ્તાવનામા (પૃ. ૨૦ની પાદટીપમાં)
પ્રાપ્ય ટીકાકારોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ૨૫ દેશાધ ભાગવતની વિશિ-
ષ્ટતા ખતાવતા ત્યાજ લખે છે કે—

“આર્યાવર્તના સકલ સમાજમાં, સંપ્રદાયમાં જે ગ્રંથ આટલો બધો
માન્ય છે, તેનું કારણ અદ્ભુત હોયુંજ નેહએ વ્યાસકૃત ઘણા ગ્રંથોમાં
આનો માન્ય ગ્રંથ આ એકજ છે, એટલે તેમાં વિશેષતા ઘણી હોવાનો
સંભવ રહે વ્યારે સકલ પુરાણોનું તાત્પર્ય કાઢીને આ ગ્રંથ રચ્યો છે.
એમાં ભગવાનના પદેશવંતું યથાર્થ રીતે વર્ણન આપ્યું છે; એમાં મન-
વંતરોની રચના સબધી વર્ણન છે; એમાં ભૂગોળ ખગોળનું વર્ણન છે, એમાં
પ્રભુના પ્રત્યેક અવતારનું સૃજનાબદ્ધ વર્ણન કરેલું છે; એમાં સંમાર
વ્યવહારનું વર્ણન કીધું છે, એમાં જ્ઞાન ભરેલું છે, એમાં ભક્તિની સાક્ષાત્
મૂર્તિજ બેસારી છે; એમાં અલ્પકારનો ખખનો છે, એમાં કૃષ્ણાંતોની મોટી
સોભા છે, એમાંનો વર્ણન ભાગ આલંકારિક ને રસમય છે; એમાં યુક્ત-
નીતનો બોધ છે; એમાં પ્રભવક્ષણા ભક્તિનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ ચિત્તરૂં છે;
એમાં ધર્મની મહત્તા-પરમ તાત્પર્ય સમજાવ્યું છે, એમાં ધર્મવિહીન
દેહની અનેક પ્રકારે કનિષ્ઠતા બતાવી છે, એમાં જીવને બહુ રોડ ઉપદેશ
આપ્યો છે; એમાં સંસારને અસાર વર્ણવ્યો છે; એમાં માયાને મહાકષ્ટ-
કારક દર્શાવી છે, એમાં ઉપદેશ-ચરિત્રો ધર્મ-નીતિ સાથે દૃષ્ટિએ પડે છે,
એમાં મહાનુભાવ પુરુષોનાં આલેખ છે; એમાં જ્ઞાનરના પ્રસંગોથી રાજ-
નીતિ શિખવી છે, એમાં સર્વેશ્વર પરમ પરમાત્મા પુરાણપુરુષ પુરુષોત્તમ-
નું સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યવાન ચરિત્ર આપેલું છે.”

(ત્રીજી આવૃત્તિ. પ્રસ્તા. પૃ. ૨૧)

૭. ભાગવત શાસ્ત્ર

ધ. સ. ૧૨૭૧થી ૧૩૦૯ સુધીમા થયેલા દક્ષિણમાં દેવગિરિ-
ના રાજ્યના યાદવવંશી રાજા રામદેવ ઉર્ફે -રામચન્દ્રના આગ્રિત
મહાન પવિત્ર ઉપદેશ આ ભાગવતશાસ્ત્રનું મહત્ત્વ સમગ્રી
સ્વતન્ત્ર રીતે પ્રકરણ વિભાગ પાડવાની ખેલ કરી છે, એવું અત્યાર

૧. ૮. જુલો ઉરિવીવા બોડસકલા (ગૂજ વર્ના-સો)-ઉપોદ્ધાત
૫. ૧૨૬-૨૭. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦.

સૂધીમાં લાગવત જીપર ગ્રામ યતા ગ્રામીનમા ગ્રામીન ગ્રન્થોયી સિદ્ધ થાય છે. મહાન શ્રીધરાચાર્યે આ પૂર્વેજ ભાવાર્થદીપિકા નામની દીકા લાગવત જીપર રચેલી. તેમાં દરેક અધ્યાયના આરમ્ભમા તે તે અધ્યાયની કથાનો સંક્ષેપ એક, બે કે ત્રણ કારિકાઓમાં આપવામાં આવ્યો છે અને ગ્રામઃ સર્વ કંઠિન વિભાગ જીપર સમર્થ દીકા લખવામાં આવી છે. લાગવતના શબ્દાર્થ અને કેટલાક ભાગનો જેવાકે વેદાન્ત-વિષયને લગતા ભાગોનો ભાવાર્થ સમજવામાં તેનો ઉપકાર છે. તે દીકા એટલી બધી વ્યાપક છે કે અત્યારે ન્યા ન્યા લાગવતનું પઢનપાઠન થાય છે, ત્યા પ્રથમ શ્રીધરી દીકાને અનુસરીનેજ, તે પછીજ અન્ય દીકાઓનો ઉપયોગ લેવામાં આવે છે. પ્રાથમિક અભ્યાસ માટે શ્રીધરની દીકા છે. શાસ્ત્રીય અભ્યાસને માટે ગ્રન્થસાહિત્યનો આરમ્ભ યોગ્યદેવથી થાય છે. પ્રથમ પ્રથમ તે શાસ્ત્ર, રકન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ અને અક્ષર આમ સાત રીતે અર્થ કરવાની આવશ્યકતા ખતાવી હરિલીલા નામકે નાના ગ્રન્થમાં દ્રુતક્રમે લાગવતાનુક્રમણી આપે છે.

લાગવતમાં દશવિધ લીલાનો નિર્દેશ છે. તે મર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોપણ, જીતિ, મન્વન્તર, ધિશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ અને આશ્રય. લાગવતના તૃતીય રકન્ધથી ક્રમ ગ્રમાણે જીપરની લીલાઓનું વર્ણન છે. રથા પ્રથમ રકન્ધ અને દ્વિતીય રકન્ધ. યોગ્યદેવ-ઔતુર્વક્તુષ્ઠ છદ્મમાઘે દ્વિતીયે શ્રવણે વિધિઃ પ્રથમ રકન્ધમા ઓતા-વક્તાનું લક્ષણ અને દ્વિતીયમા શ્રવણનો વિધિ, રકન્ધાર્ય કહે છે. (૧-૬). એ રીતે બારે રકન્ધના વિષયનો નિર્દેશ કરી પછી પ્રકરણ-વિભાગ કરે છે. “પ્રથમ રકન્ધમા અદાર અધ્યાય છે, તેમ યોગ્યદેવ કહે છે. અત્યારના લાગવતમાં તેમજ શ્રીધરની

૧ પ્રથમેષ્ટદશાધ્યાયાસ્ત્ર પ્રકરણત્રયમ્ ।

ત્રિત્રિદ્વાદશમિર્લક્ષ્યં હીનમપ્યોત્તમં ત્વતઃ ॥ (દ. વિ. ૧-૭)

સાવાર્થદીપિકા પ્રમાણે ૧૯ અધ્યાય છે. મને એમ લાગે છે કે ઓપદેવે ૧૬-૧૭ માં અધ્યાયને એક અધ્યાયરૂપે કદાચ ગણેલ હોય. આ ઓગણીસ અધ્યાયમાં એકપણ પ્રસંગ એવો નથી કે જે પાછળથી ઘૂસાડવામાં આવેલો હોય. ૧ લો અને ૨ નો અધ્યાય મળીને એક અધ્યાય માનવા જઈએ પરંતુ તેમ કરવામાં ખુદ ઓપદેવજ વિરુદ્ધ જાય છે. આ પ્રથમ સ્કન્ધના ૯હીન, મધ્યમ અને ઉત્તમ શ્રોતા-વક્તા= અધિકારીના ક્રમે ૩-૩-૧૨ અધ્યાય ઓપદેવ આપે છે. ૧ લા હીન પ્રકારમાં ૧૦ શ્રોતા શૌનકે અને વક્તા સૂત છે. ૪ થા અધ્યાયથી શ્રોતા વ્યાસ અને વક્તા નારદ છે. ૬ થી અધ્યાયના અન્તમાં નારદ વ્યાસને ઉપદેશ આપી આસ્થા જાય છે અને મધ્યમ પ્રકરણ ૧-૬ એ ત્રણ અધ્યાયથી પૂર્ણ થાય છે. આમ છ અધ્યાયમાં તો કોઈપણ ફેર ઓપદેવ નથી માનના. માત્ર એ અધ્યાયથી અન્તસૂક્ષીમાં તે ૧૨ અધ્યાય માને છે જ્યારે અત્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ૧૩. પ્રભાસપાટણના હીમે હરિ લીલા યોગશકદામાં ૧૧ આ તરે અધ્યાયની કથા લીધી છે, કોઈ અધ્યાયની તે કથા મૂકતો નથી. હરિલીલા યોગશકદા એ ઓપદેવની ૧૨ હરિલીલાનો આધાર લઈ

૧૦ શ્રોતારઃ શૌનકો વ્યાસઃ પરીક્ષિચોત્તમાઃ ક્રમાત્ ।

વક્તારોડપિ તથા સૂતો નારદ શુક ઇત્યમી । (હ. વિ. ૧-૮)

૧૧ જુલો ૨૧ અઘાવાલ થુ જની સંપાદિત હરિલીલા યોગશકદા (ગૂજ વનો સો.) ની દ્વિતીયકલાની કડી ૨૮-૧૧૪. હીમ ૧૧મી કડીમાં લે છે—“અધ્યા અદાર અઘ, પ્રથમઘ પ્રકરણ ત્રિપથ”

૧૨. પડિત ઓપદેવ દ્વિજ એક કીધુ હરિલીલા વિવેક,

તિલિ આધારિ મિ કરી કથા, સરોવર જમલુ દુઝ થયા.

(હ. વિ. ૩-૨૧ સુતિ ૧)

“સંપ્રેષ્ઠ શ્રી ભાગવત કલોમ ત્રિવિધિ મ”

એકઘ, દ્વાદશ, ત્રિણી રાત એકત્રીસ સ

સાથેસાથ ભાગવતની કથાને સમાવી લઈ રચનામાં આવેનો ગ્રન્થ છે. ખુદ ૧૭બોપદેવ પણ હરિલીનામાં પ્રથમ રચનાના વિધાની સ્વયં આપે છે, તેમાં આમાની કાંઈપણ અધ્યાયની કથા છોડતા નથી એટલે બીજર પ્રમાણે ૧૬-૧૭ માં અધ્યાયને એક તેણે માનેલ હોય તો તેમાં કાંઈપણ ન માનવા જેવું નથી.

આ બન્ને અધ્યાયના મળી શ્લોક ૮૦ થાય છે. ૧૦-૧૧ માં ને એક ગણિયે તો તેના શ્લોક ૧૦૬ થાય છે નિસ્તાર એ છે કે ૧૦-૧૧ ને કા ૧૬-૧૭ ને એક અધ્યાય-રૂપે ગણે.

દ્વિતીય રચના ૧૦ અધ્યાય છે ૧૪શ્રવણવિધિ એ

૧૩ સાતમાં અધ્યાયથી કથા-સૂચી આપતા તે લખે છે કે—

“ સુતપ્તદ્રોણ્યભિમનસ્તદત્તપાણ્ડવાત વનમ્ (૧ ધ્યાનમ્) ।

મોધ્મસ્ય સ્વપદપ્રાપ્તિ કૃષ્ણસ્ય દ્વારકાગમ ॥

શ્રોત્ર પરીક્ષિતા જમ ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય નિર્ગમ ।

કૃષ્ણમર્ત્યત્યાગસૂચા તત પાર્થમહાપથ ॥

ભૂધર્મયા કલેર્મીતિસ્તત્ત્રાણ પરીક્ષિતા ।

પરીક્ષિતો મહાશાપ પ્રાયેડસ્ય શુકસદ્ગમ ॥

દ્વયષ્ટાદશમિ પદૈરધ્યાયાર્થા ક્રમાસ્મૃતા ॥

(હ વિ ૧-૧૩, ૧૪, ૧૫)

૧૪ દ્વિતીયે શ્રવણાદ્ધાનિ ધ્યાન શ્રદ્ધા નિમર્શનમ્ ।

દ્વિદ્વિપદ્મિર્દશાધ્યાયે (૧૪૯) (હ વિ ૨-૧)

[અધ્યાય ૭ અધ્યાયમાં કરેલું પુત્ર મરણ ૮ અધ્યાયમાં પરિશ્રવ, ૯ ભીષ્મ સ્તુતિ ૧૦-૧૧ કૃષ્ણનું દ્વારકા-યાન, ૧૨. પરીક્ષિત-જન્મ ૧૩ ધૃતરાષ્ટ્ર નિર્ગમ ૧૪ કૃષ્ણસ્વધામ પ્રયાણ ૧૫ પાણ્ડવ-મહાપ્રસ્થાન, ૧૬ ભૂધર્મને કવિથી બહીક ૧૭ ભૂધર્મ-રક્ષણ ૧૮ પરીક્ષિતને શાપ-પ્રાપ્તિ, ૧૯ શુક-સમાગમ]

રહન્ધાર્ય છે. તેનાં ૨-૨-૬ અધ્યાયનાં ત્રણ પ્રકરણ છે, જેમાં ક્રમે ધ્યાન, શ્રદ્ધા અને વિમર્શન એ વિષય છે.

આ આખું ૧૫આનન્દાત્મક પ્રશુની લીલાશય શાસ્ત્ર છે. આમ આનન્દાત્મક હરિ દશવિધ લીલાથી યુક્ત તે શાસ્ત્રાર્ય છે. પ્રથમ રહન્ધ અધિકાર અને દ્વિતીય રહન્ધ શ્રવણવિધિ-જ્ઞાન એવા રહન્ધાર્ય આપે છે. પ્રથમ રહન્ધના હીન-મધ્યમ-ઉત્તમ અધિકારપે ત્રણ અને દ્વિતીયના ધ્યાન-શ્રદ્ધા-વિમર્શન એ ત્રણ પ્રકરણાર્ય ૨૫૪ છે. જે જે અધ્યાયમાં જે હકીકત છે તે અધ્યાયાર્ય.

શ્રીવક્ષ્યાચાર્યજીએ અતિ વિશદ રીતે તત્ત્વાર્ય-દીપનિબન્ધના ત્રીજા ભાગવતાર્ય પ્રકરણમાં શાસ્ત્ર, રહન્ધ, પ્રકરણ અને અધ્યાયના અર્થનું વિવેચન કર્યું છે. એઓશ્રી ભાગવતને ૧૧ઠ્ઠાદશાઠ્ઠ પુરુષોત્તમ

૧૫. આનન્દસ્ય હરેર્લીલા વક્તા ભાગવતાગમ : ।

સ્કન્ધૈર્દ્વાદશભિઃ શાખાઃ પ્રતન્વન્ દ્વિજસેવિતાઃ ।

(હ. વિ. ૧-૩)

શ્રી વક્ષ્યાચાર્ય—

આનન્દસ્ય હરેર્લીલા શાસ્ત્રાર્યો દશઘા હિ સા ।

(ભા. પ્ર. ૧-૩)

૧૬. પુરુષે દ્વાદશત્વે હિ સર્વયો વાહુ શિરોઽન્તરમ્ ।

હસ્તો પાદો સ્તનો ચૈવ પૂર્વ પાદો કરો તતઃ ॥

સર્વયો હસ્તસ્તતથૈકો દ્વાદશશ્ચાપરઃ સ્મૃતઃ ।

ઉક્ષિપ્તહસ્તઃ પુરુષો ભક્તમાક્ષરયત્યુત ॥

સ્તનો મધ્યં શિરથૈવ દ્વાદશાઙ્ગતનુર્હરિઃ ॥

પાદો સર્વયો કટિર્ગુહ્યં-ઉદરં હૃદયં કરો ।

મુખે લલાટો મૂર્ધા ચ કેચિદેવં હરિં જગુઃ ॥

(ભા. પ્ર. ૧-૭, ૮, ૯, ૧૦)

કહે છે, અને જુદા જુદા સ્વન્ધ અને પ્રભુના જુદા જુદા અર્જીરૂપ છે, એમ નિર્દેશ છે:—

સ્વમતભાં—

પરમતભાં (=ઉપાસના મતભાં)

સ્વન્ધ	અર્જ	સ્વન્ધ	અર્જ
૧-૨	બન્ને પાદ	૧-૨	બન્ને પાદ
૩-૪	બન્ને બાહુ	૩-૪	બન્ને સાયળ
૫-૬	મન્ને સાયળ	૫-	કટિ
૭-	જમણો હસ્ત	૬-	ગુણભાગ
૮-૯	બન્ને સ્તનો	૭-	ઉદર
		૮-	હૃદય
૧૦-	મધ્ય ભાગ	૯-	બન્ને બાહુ
૧૧-	મસ્તક	૧૦-	મુખ
૧૨-	કાબો હસ્ત	૧૧-	લપાટ
		૧૨-	મસ્તક

દ્વિતીયસ્વન્ધના ત્રણે પ્રકરણના નામ તેઓ તત્ત્વધ્યાન, હૃતપ્રસાદ અને મનન રાખે છે. શ્રવણવિધિ એનું જ બીજું નામ જ્ઞાન હોવાથી આ સ્વન્ધની લીલા જ્ઞાનલીલા કહેવાય છે. આમાં સાધનોનું વર્ણન છે. આ ક્રમે જ્ઞાન મેળવતા ભગવતપ્રાપ્તિ સૂચિત છે.

૮. અધિકારભેદ

ભાગવતના પ્રથમ સ્વન્ધમાં ત્રણ ઓતા અને ત્રણ વક્તાનો ઉલ્લેખ છે, તેમાં શૌનક—સૂત કનિષ્ઠાધિકારી, વ્યાસ—નારદ મધ્ય-માધિકારી અને પરીક્ષિત—શુકદેવ ઉત્તમાધિકારી છે. આમ અધિકારભેદ પ્રકરણનો આ માટે માને છે, તે ભાગવતના કથાનક ઉપરથી આ રીતે છે:—

આવી કથાઓ કહેવી, એ સૂતની વિક્રમ નથી છતાં સ્વાભાવિક વૃત્તિ હોવા માત્રથી આ બન્નેનો અધિકાર કનિષ્ઠ કોટીનો છે. નારદ અધિકારી હોવા છતાં કાર્યના આવેશને લીધે દૃઢ

વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવી શક્યા નથી, માટે તે મધ્યમાધિકારી છે. શુદ્ધેવજ્ઞમા નથી વૃત્તિ કે નથી કાર્યનો આવેશ, માથે દૃઢ વૈરાગ્ય કરવામા મમર્થ છે, માટે તે ઉત્તમાધિકારી છે તેજ રીતે યાગાદિ કરવામા આમક્રિયા, શિષ્યોનો મર્દુદ્ધ, વક્તા સૂત કરતા પોતાનામા ઉત્તમ જ્ઞાન છે તેની માન્યતા, આ કારણથી શૌનકને જે શ્રેષ્ઠ ક્ષત્ર મળ્યું જોઇએ તે મધ્ય નથી, માટે તે કનિષ્ઠાધિકારી છે. દૃઢ જ્ઞાનને લીધે ભક્તિથી યુક્ત કર્મ વડે મોક્ષ થવાનો હોવાથી તેમજ પોતાથી કરીને તર્ક-જ્ઞાન હોવાથી અને અવતારરૂપ હોવાથી વ્યાસજી મધ્યમાધિકારી છે. વ્યાસજીને જુદા જુદા સાધનોનું દૃઢ જ્ઞાન હતું સાથે નારદનો ઉપદેશ દુર્બલ હતો એટલે અધિકાર મધ્યમ હતો છે. પરીક્ષિતને તો શુદ્ધેવજ્ઞના વચન માન્યથી નિઃસન્દેહ હોવાથી ઉત્તમમધ્ય મધ્ય છે, એટલે તે ઉત્તમાધિકારી છે.^{૧૭}

૧૭. સૂતત્વાદ્ વૃત્તિરેષા હિ તસ્માન્ન ફલિતં તથા ।

યદ્યપ્યેષા ન વિક્રીતા નામવિક્રયગાત્તથા ॥

નારદસ્વાધિકારિત્વાત્ કાર્યાવિશાત્તુ સર્વતઃ ।

ન વૈરાગ્ય દૃઢ જ્ઞાત તેન મધ્યમ ઇર્યતે ॥

શુકે પૂર્વોક્તદ્વિતય નાસ્તિ તેનોત્તમ. સ્મૃતઃ ।

x x x x

યાગાદિકરણાસક્તયા શિષ્યાણાં ચૈવ સદ્ગ્રહાત્ ।

ધક્તુઃ સ્વસ્યોત્તમજ્ઞાનાત્ ફલ સર્વં ન શૌનકે ॥

દૃઢજ્ઞાનાત્ કર્મણા તુ મત્તયા યુક્તેન મોક્ષ્યતે ।

સ્વતસ્તર્કપરિજ્ઞાનાત્ અવતારાન્ન મધ્યમઃ ॥

નાનાસાધનવિજ્ઞાનાત્ સંપ્રાદાન્નારદપ્રમાદ ।

શુકોક્તિમાત્રતાસ્તંસ્ય નિ સન્દેહાત્ ફલ મપેત્ ॥

(ત. નિ. મા. પ્ર. ૧. ૧. ૨૭ થી ૩૨)

પ્રથમ સ્કન્ધમા આમ અધિકારબેદ પ્રાપ્ત થાય છે

૯ ભાગવત—વિષયનિર્દેશ

અત્રે પ્રસિદ્ધ યતો ભાગવતનો રત્નેશ્વરૂપ ગૂઝરાતી પદ્માનુસાર આપણી માથે સાદર થતા દરેકે દરેક અધ્યાયના આગમ્ભમા પ્રાપ્ત અને કોઈ વૃત્તમા અધ્યાયમા આવતી કથાનો ઉત્તેજ પ્રાપ્ત થાય છે તેનો આમ અહીં પૃથક-નિર્દેશ કરવામા નથી આવ્યો તે માથે પારશિષ્ય ૨ જા મા ગો. શ્રી શાભામાજી વિરચિત ભાગવતાનુ. કંમશી-ધોળામાના પ્રથમ-દ્વિતીય સ્કન્ધના ધોળા છપાયા છે, તેમા સ્પષ્ટ રીતે અધ્યાયે-અધ્યાયના વિષયનો નિર્દેશ આપી જાય છેજ. મુખ્યત્વે પ્રતીત થતા વિવિધ અહીં સૂચન કરવામા આવે તો તેથી ભાગવતશાસ્ત્ર-મોઘમા સૌકર્ષ્ય થશે

-ભાગવતના ૧ લા અધ્યાયમા આરના પ્રથમ ત્રણ શ્લોક ઉપોદ્ધાત તરીકે આવેલા છે કથાનો આગમ્ભ મોઘા સ્તોકથી થાય છે. પ્રથમ શ્લોકમા ભાગવતમાથી ક્ષિત થતા વેદાન્ત-સિદ્ધાન્તના સ્વરૂપ-દર્શન સાથે પરમ સત્ય પરમહત્તા ધ્યાનનો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે બ્રહ્મસૂત્રની ચતુસ્રીમા જે વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત સ્ફુટ છે, તેનો તેજ શબ્દમા અહીં નિર્દેશ છે જન્માચર્ય યત (બ્ર સ્વ. ૧-૧-૨ અને તત્તુ સમન્વયાત્ (બ્ર-સ્વ-૧-૧-૩) આ બન્ને સૂત્રોથી અભિપ્રેત જગતનું નિમિત્ત અને સમવાયિ-કારણ બ્રહ્મ છે, તે વાત અહીંનો પ્રથમ શ્લોક આપણને બતાવે છે અવતારાદિકે દશામા બ્રહ્મ જન્મે છે, બ્રહ્મ જીવે છે, બ્રહ્મ લોકિકચેષ્ટાઓ કરે છે, આવી જાતની જે કંપના જીવો કરે છે, તેવી સમ્ભાવના બ્રહ્મમા નથી. સમ્યક્દાન-દાત્રીકે અખણ બ્રહ્મ એજ ધ્યાનનો વિષય છે આમ વસ્તુસ્થિતિયે આખા ભાગવતશાસ્ત્રના અર્થનો આગ પ્રથમ ૧ શ્લોકમા આપી જાય છે ખીજો-ત્રીજો શ્લોક ભાગવતના માહાત્મ્યનો સૂચક છે. એ ૪જી શ્લોકને ક્રમને છ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે -

પ્રયોજન-પ્રશ્નો:—

૧. તમેયે પુરષોનું પરમ નિશ્ચેયસ શં નક્કી કર્યું છે ? (૧-૧૬)
૨. બધા શાસ્ત્રીનો સાર શો ? (૧-૨૦)
૩. પરમાત્મા શં કરવાની ઇચ્છાએ પ્રકટ થયા ? (૧-૨૨, ૨૩)

કર્મ-પ્રશ્નો:—

૪. પ્રભુના ચરિત ક્રિયાં ક્રિયાં છે ? (૧-૨૫ થી ૩૮)
૫. પ્રભુએ અવતાર લઇ કરેલાં કર્મો ક્રિયાં ? (૧-૨૫ થી ૩૮)
૬. કૃષ્ણાવતાર પછી ધર્મ કોને શરણે ગયો ? (૧-૪૬)

મૂત આમાંના ચાર પ્રશ્નોનો ઉત્તર બીજા અધ્યાયમાં આપે છે:

૧. શ્રદ્ધાસંકિત-રક્તિ અવ્યભિચારિણી ભક્તિ તે પરમ નિશ્ચેયસ. (૨-૧૯)
૨. વર્ણાશ્રમમર્યાદાપૂર્વક ધર્મપાલન તે શાસ્ત્રસાર (૨-૩૪)
૩. સૃષ્ટ લોકનાં હિતને માટે પ્રાકટય. (૨-૫૩)
૪. કૃષ્ણ-લીલા-નિરૂપણનું સૂચન માત્ર (૨-૮૧)

ત્રીજા અધ્યાયમાં અવતાર પ્રશ્નોનો ઉત્તર છે. જેમાં પ્રભુના ૨૨ અવતારોનો ઉલ્લેખ અને કર્મનિર્દેશ છે. જુદા પ્રશ્નોનો ઉત્તર અનુસરિતજ રહે છે, તે પરીરિક્ષતને શરણે ધર્મ-પૃથ્વી આવ્યાં ત્યાં દૂહેવાયો છે.

આ છવે પ્રશ્નોનો વિસ્તાર એ ભાગવત સમગ્ર છે. પ્રથમના ત્રણ અધ્યાયોનું સ્વરૂપ જોતાં બાકીનો ભાગના ઉપોદ્ધાત તરીકે તે આવ્યા હોય તેમ લાગે છે; કેમકે એવા અધ્યાયમાં ભાગવતી કથાના

૧૮. રત્નેશ્વરના અનુવાદની કડીયોનો કૌંસમાં નિર્દેશ કર્યો છે. ૪-૫ એ પ્રશ્ન બોપદેવ-શ્રીધર વગેરે એકજ સ્વરૂપે માને છે. એઓને મતે આમ પાંચ પ્રશ્નો યાવ છે. રત્નેશ્વર આમ છતાં (૧-૨-૨ માં) "પ્રથમમાં ખટ પ્રશ્ન કર્યાં મુનિ" એમ છ પ્રશ્નોનો નિર્દેશ કરે છે.

વિષયમાં શૌનક એકઠે એકથી પ્રશ્ન કરે છે. ત્રીજા અધ્યાયના અન્તમાં ભાગવતનો ઉલ્લેખ સૂત્ર આપે છે. તે બિપર્યયી આ પ્રશ્નો બિપ્રતા હોય, તે પણ કાંઈ અસ્વાભાવિક નથી. અહીં ચોથા અધ્યાયમાં ૧. ભાગવત, ૨. તેનો કર્તા, ૩. તેનો વક્તા અને ૪. તેનો શ્રીતા—આ ચાર વિષયમાં પ્રશ્ન છે. ભાગવતની ઉત્પત્તિના વિષયમાં આ માટે સૂત્ર-૪ થાયી ૬ ઠા અધ્યાય સુધીની કથા કહી જાય છે; જેમાં ભાગવત અને તેનો કર્તા, આ બે વાત સમાધાન થાય છે. તેના વક્તાના સમ્બન્ધમાં સાતમાં અધ્યાયમાં ઉલ્લેખ માત્ર કરી પછી શ્રોતા પરીક્ષિતના જન્માદિને લગતી અશ્વત્થામ-વિષયક કથા, કુન્તીસ્તુતિ અને ભીષ્મસ્તુતિ આવી જાય છે. આમાંની છેલ્લી બે કથા ભક્તિ-માર્ગના સ્વરૂપનો સુન્દરમાં સુન્દર ચીતાર આપે છે:

ત્વયિ મેઽનન્યવિષયા મતિર્મધુપતેઽસકૃત ।

રતિમુદ્ગદ્ધતામદ્ધા ગદ્ગૈવોચમુદન્વતિ ॥

(મા. ૧-૮-૪૧)

સાદી ભક્તિ કુન્તીના પ્રસન્નથી અને માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વકની ભક્તિ ભીષ્મના પ્રસન્નથી સમજાય છે. તે પછીનો પરીક્ષિતને રાજ્ય-પ્રાપ્તિ થઈ, કલિનો નિગ્રહ કર્યો અને ઋષિપુત્રનો શાપ થયો એ સર્વ વક્તા-વિષયક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સમાધાન થાય છે.

‘ભાગવતી કથાનો આરંભ ક્યાથી? ‘પ્રથમ રકન્ધ પૂર્ણ થાય છે, ત્યાંસુધી પણ એનો એ પ્રશ્ન આપણી સામે ખડો રહે છે. છેલ્લા અધ્યાયમાં શ્રોતા પરીક્ષિત મરણાસનને જે કાંઈ કર્તવ્ય હોય તે કહેવાની શુકદેવને વીનતી કરે છે. અને શુકદેવ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર દ્વિતીય રકન્ધથી પ્રસ્તુત કરે છે.

૧૦. પરીક્ષિત-શુકસમાગમ

કલિયુગે રાજા પરીક્ષિતના ચરણને સ્પર્શ કર્યો, એના પરિણામે મૃગયામાં જતા તૃપાર્વ રાજ્યને સમાધિસ્થ સમીકઋષિના ગળામાં મૃત સર્પ પ્હેરાવ્યો. ઋષિપુત્ર સૃકુંડી દ્રોણાચાર્ય થયો અને શાપ આપી

એકો કે-આ કાળું કામ કરનારને સાતમેજ દિવસે તક્ષક બાળી ભરમ કરી નાખે. શાપ સાંભળી રાત્ર અનુગ્રહ માની ગર્જાતીરે સસર્જ માટે આવ્યો. ત્યાં યદ્યઘાથી શુકદેવનો સમાગમ થયો અને સાત દિન સુધીમાં ભાગવતી કથાનું શ્રવણ રાત્રને કરાવ્યું. ભાગવતમાં આમ ગર્જાતીરે શુક-સમાગમ નિર્દેશાયો છે; અને તેના ઉપર આ આખી ભાગવતી કથાનો આધાર છે. બહુજ આશ્ચર્યની વાત છે કે-મહા-ભારતમાં તક્ષકથી પરીક્ષિતના મૃત્યુનો પ્રસંગ લગભગ ભાગવતના પુ-રૂષજ અપાયો હોવા છતાં તેમાં ગર્જાગમન, શુકદેવસમાગમ અને ભાગવતી કથાનો ઉલ્લેખ આવનો નથી. તેથી બિસદૂં—

સં નૃપં નૃપતિષ્ઠેષ્ટ પિતરં ધાર્મિકં તથા ॥

પ્રાસાદસ્થં ચત્તમપિ દમ્ભયાન વિષયદ્વિતા ॥

(મ. ભા. ૧-૪૬-૨૩.)

મ્હેલમાં બહુ સાવચેતીથી રૂઢેશ પરીક્ષિતને તક્ષકે વિશ્વદ્વિધી ખાખ કરવાની વાત વૈરાગ્યાયન જનમેજયને કહે છે.

હરિવંશમાં પણ કોઇ ખાસ ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થતો નથી. ભાગવતની દ્વિતીય આવૃત્તિ કરતી વેળાએ આ પ્રથમ રકન્ધની કથા પ્રયોજાયેલી હોય તેમ માનવામાં કશો બાધ નથી. અથવા સમાધિ-દ્વારા ભાગવત-કથાની ભાગવતકારને પ્રાપ્તિ થઇ છે. એટલે પરીક્ષિત-શુકસમાગમની સંભાવના હોઇ શકે.

૧૧. ભાગવત-વિષય નિર્દેશ (આજી)

દ્વિતીય રકન્ધથી શુક-વાગમૃત-સિમ્બન આરંભાય છે. રાત્રયે—

“મરણ સમે સાંભલવું જે કાંઈ, જપવું, ભણવું હોય,
જે પુરુષે કર્તવ્ય કર્મ, મુને કહોને, પ્રબુદ્ધ! સોય.
અથવા રમરવું ને ભજવું ને અણસાંભલવું જેહ,
તાણું દર્શન કુર્લભ; માટે અધુના રૂઢેજ્યો તેહ.”

(રત્ન. ભાષા. ૧-૨૬-૮૨, ૮૩)

એ રીતે પૂછેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર યોગશાસ્ત્રની પ્રણાલીના અતિ વિસ્તાર સાથે શુકે પ્રસ્તુત કર્યો છે. પહેલા અધ્યાયમાં સ્થૂલ સ્વરૂપ-ધારણા અને પછીના અધ્યાયમાં સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ-ધારણા બતાવવામાં આવી છે. અવશ્યવિધિ, જ્ઞાન કે કર્તવ્ય-નિર્ધાર આ સ્કન્ધાર્થમાં વસ્તુ-નિર્ધારણ, શ્રદ્ધા અને વિમર્શ એ ત્રણનો વિચાર છે. તેમાં પ્રમાણ અને પ્રમેય એ રીતે બે પ્રકારનું વસ્તુ-નિર્ધારણ, શ્રોતા અને વક્તાના બે પ્રકારની શ્રદ્ધા અને ઉત્પત્તિ અને ઉપપત્તિના બેદે બે પ્રકારનો વિમર્શ છે. કર્તવ્ય-નિર્ધારણ વિના જ્ઞાન હોય અવશ્ય-વિધિ હોય, શક્ય નથી. આશ્વલસ્તમ્બ-પર્યન્ત સર્વ લોકો એ વિરાટનું સ્થૂલ સ્વરૂપ છે. બુદ્ધિયે કરી આવા સર્વમાં સમાન્વિત સૂક્ષ્મ સ્વરૂપાત્મક પ્રભુમાં મનને નિરુદ્ધ કરવાનું છે; વિરાટથી અતિરિક્ત કશુંયે નથી એવી દૃઢ જ્ઞાન સાથે એક જાતની ધારણા કરવાની છે. તેને માટે—

“જીતે આસન, જીતે શ્વાસ, જીતે ઇન્દ્રિયસર્જ વિદ્યાસ;

સ્થૂલરૂપ જે શ્રીભગવન્ત, ધિયે ધરે ત્હાં મન માહ્નન્ત.”

(રત્ને. ભાષા. ૨-૧-૫૩.)

આજ પ્રભુનું સર્વત્યાગપૂર્વક કીર્તન, સ્મરણ વગેરે કરવાં. આ ધારણાથી શ્રદ્ધા-સંસિદ્ધિ થાય છે. શ્રદ્ધાના પોષણ, માટે ભક્તિ-સ્વરૂપની આવશ્યકતા રહે છે, તે ત્રીજા-ચોથા અધ્યાયમાં સ્પષ્ટ છે.

વિમર્શ કિંવા મનન એ નારદ-બ્રહ્મા-સંવાદથી છ અધ્યાયમાં ઉત્પત્તિ-ઉપપત્તિના બેદે આપવામાં આવેલ છે.

૧૨. ભાગવતાનુસન્ધાન

નવમા અધ્યાયમાં ભગવાને બ્રહ્માજીને સપ્તશ્લોકી ભાગવતનો ઉપદેશ આપ્યો. બ્રહ્માયે નારદજીને અને નારદે વ્યાસને. તેજ વ્યાસ મારફત શુકદેવજીયે પ્રાપ્ત કરી રાજા પરીક્ષિતને કહેવાનો ઉપક્રમ દ્વિતીય સ્કન્ધના નવમા અધ્યાયના અન્તમાં કર્યો છે. દશમા અધ્યાયથી આપણને એમ લાગે છે કે-ભાગવન શરૂ થાય છે. મહાપુરાણના

દરા લક્ષણની વ્યાખ્યા આ દશમા અધ્યાયથી શરૂ થાય છે. તે બાદ બ્રાહ્મ કલ્પન વર્ણન દ્વંકમા આપવામા આવ્યું છે. પરંતુ ત્યારબાદ તરતજ પાંચકલ્પની સૃષ્ટિનું વર્ણન આપવાનો શુકદેવ ઉપક્રમ કરે છે. (શ્લો ૪૭ મો.) ત્યાં સુધી અચાનક વચ્ચે વિદુર-મૈત્રેયના સંવાદનો ઉત્પેખ કરી શુકદેવના મુખમાથી તે સંવાદ બહાર પડે છે, તેવું અધ્યાયના અન્તમા સૂચવે છે. તૃતીય રકન્ધના આગમથીજ શુકદેવ તે આખો પ્રમર્જી શરૂ કરી પાંચકલ્પનું વર્ણન ત્રીજા-ચોથા રકન્ધમાં પૂર્ણ કરે છે.

આમ દ્વિતીય રકન્ધના દશમા અધ્યાયથી ભાગવતી કથાનું સન્ધાન થાય છે. પ્રથમરકન્ધ સમગ્ર અને દ્વિતીય રકન્ધના નવ અધ્યાય આમ પૂર્વરૂઝી તરીકે ગોઠવાઈ રહે છે

૧૩. રત્નેશ્વર

આ ભાગવતનો ગૂજગતી પદ્માનુવાદ કરનાર કવિ રત્નેશ્વર છે. તેનાજ બે રકન્ધો અહીં આપવામા આવ્યા છે. રત્નેશ્વર અન્ય પૌરાણિકો જેવો સામાન્ય પૌરાણિક નથી લાગતો. શ્રીધરની ભાગ્યર્થ-દીપિકા નામક ટીકાને તે સારી રીતે જોષ-વિચારી ગયેલો દેખાય છે કેમકે અવિચિત્ર રીતે શ્રીધરનાજ અર્થને અનુમરી તેણે આ પદ્માનુવાદ અખોં છે અનુવાદમા આવતી ઉત્થાનિકાઓ આખાદ શ્રીધરની તે તે શ્લોકો કે શ્લોકોની સંસ્કૃત ઉત્થાનિકાઓનો અનુવાદ છે.

રત્નેશ્વર ક્યારે અને ક્યાં થયો છે ? આ પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર તેના આ બંને રકન્ધોના અન્ત ભાગ આપે છે

૧૯૨કન્ધ ૧-શાકે 'વાણન'મોમહો^{૧૬}પતિમિતેડર્કે દક્ષિણાશાં
ગતે

કામં કાર્તિકમાસ શુક્લગતિગે મન્દે સ્મરારૌ તિયોઃ।

૧૯. " સંવત સત્તર-ચાલીશનો કાર્તિક સુદિ સમ્બન્ધ,
એકાદશી સનિવારે કીધો, પૂરણ પ્રથમ રકન્ધ " (૧-૧૬-૧૧)

માન્યો મેઘસુતેન રત્નપતિના દર્માવતોવાસિના
શ્રીમાલોદ્વિજસમ્મતેન વિદિત સ્કન્ધો દ્વયં
; પ્રાકૃતે ॥ ૧ ॥

સ્કન્ધ ૨-શાકે^{૧૬} પોદ્દશ^{૧૭} વેદચન્દ્ર^{૧૮} ગણિતે પક્ષે સિતે કાર્તિકે-
કાદશ્યાં વિધુવાસરે તનુચરે દર્માવતોવાસિના ।
રત્નેશ્વરે ચનાત્મજેન કમલમાલોદ્વિજેન ધ્રુવ
શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય પ્રાકૃતગિરા સ્કન્ધો દ્વિતીય^૧
કૃત ॥ ૨ ॥

પ્રથમસ્કન્ધ ઉપોદ્યાતના વનની શ્રીમાની બ્રાહ્મણ મેરજીના પુત્ર
રત્નેશ્વરે શાકે ૧૬૦૫ (સા ૧૭૪૦) ના કાર્તિક સુદિ ૧૧ શનિવારે
અને દ્વિતીય સ્કન્ધે શાકે ૧૬૧૪ (સા ૧૭૪૯) ના કાર્તિક સુદિ
૧૧ સોમવારે પ્રાકૃતગિરામાં જિતાયો છે કવિ પોને પોતાને દ્વિ સ્કન્ધ
ના અન્તમાં “ગીવાણી વાણીનો કવિ” કહે છે આ બન્ને સ્કન્ધમાં
આપેના સંસ્કૃત શ્લોકોમાં તેના કવિનો અનુભવ થઈ શકતો નથી.

પ્રાચીન કાવ્યમાના-ગ્રન્થ ૧૫ માં તેને મેવાડા પ્રાંતિનો
કવો છે ત્યાં જાણેના પ્રથમ સ્કન્ધમાં ગ્રન્થાન્તે આવેનો સંસ્કૃત
શ્લોક નથી, જ પ્રતિમા તે પ્રાપ્ત છે એટલું જ નહીં પણ દ્વિ સ્કન્ધ
ને અન્તે પણ આપેના શ્લોકમાં કમલમાલોદ્વિજ હોવાનો
જોખરના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ થાય છે માતાનું નામ સ્મરણ હતું,
તેવું આ બન્ને સ્કન્ધોમાંથી કંઈ નીકળતું નથી તેના પદસર્જકમાં
૨૦ માં પદનો “વિકર્તન વિટપ ખીનચ્ચે”-તે વાક્યમાં વિકર્તન

અને

‘સન્વતની સકબ્યા સવિવાસ સત્તરશે ઓગણપચ્ચારા
કાર્તિક વિધુસહ એકાદશી, વાર વિધુસહિત ઉત્પત્તી
મેઘ-વનય દર્શાવતી ગામ શ્રીમાલી રત્નેશ્વર નામ
પૂરણ ગ્રંથો દ્વિતીયસ્કન્ધ, યથાશુદ્ધિમાને સમ્પન્ધ”

(૨-૧૦-૧૦૮ થી ૧૧૦)

સૂરજ એવો અર્થ થાય છે, તેનાથી પ્રા. કા. ના સમ્પાદકે સૂરજ નામ હોવાની સમ્ભાવના માની છે.

રત્નેશ્વરે અભ્યાસ ક્યાં કર્યો ? તેના આ બન્ને રક્તધીમાંથી તે વિશે કશો પત્તો લાગતો નથી. માત્ર ભૌમિક સાધનોથી તેવી અનેક વાતોનું નિરાકરણ શક્ય નથી. ગમે ત્યાં રહી તેણે અભ્યાસ કર્યો અને ભાગવત જેવા શાસ્ત્રને સારી રીતે સમજવા જેટલી શક્તિ તેણે સમ્પાદિત કરી, તેમાં કશો શક નથી.

ભાગવતનો અનુવાદ કરવામાં તેને કોઈની પ્રેરણા હતી કે રચય તૈયાર થયો, તેનો ખુલાસો તે દિ. રક. ના અન્તમાં આવે છે કે—
“ગીર્વાણી વાણીનો કવિ, તોહો પ્રાકૃતની મતિ હવી.” (૧૦-૧૧૦)

તે સંસ્કૃત ભાષામાં કાવ્ય કરી શકતો હોવા છતાં તેને પ્રાકૃતમાં કોઈ લખવાની બુદ્ધિ થઈ અને આ અનુવાદ કર્યો. આજ વાક્યને પ્રમાણ રાખવામાં આવે તો હું નથી ધારતો કે તેને કોઈ તરફથી ભાગવતાનુવાદ કરવાની પ્રેરણા થઈ હોય.

કવિ પ્રેમાનન્દને જબર શિષ્યમણ્ડલ હતું; અને રત્નેશ્વર તે માંહેનો એક શિષ્ય હતો, તેવી વાત આ બન્ને રક્તધીમાંથી પ્રાપ્ત થતી નથી. એવી જાતનો પણ બચાવ કરવામાં આવે છે કે—

“પ્રેમાનન્દે પોતાનું નામ નહિ દાખલ કરવાની આજ્ઞા કરવા છતાં પણ શરૂઆતમાં પ્રેમાજ શિષ્યો ગમે તે પ્રકારે તેના નામને પ્રણામ કરી સન્તોષ પામતા હતા.”

(પ્રા. કા. પુ. ૧૫-૫. ૧૬ ની પાદ્વીપ)

એટલે રત્નેશ્વર વગેરેએ શુરનું નામ પ્રકટ રીતે ક્યાંય આપ્યું નથી. આપ્યું હોય તો ક્યાંય ગર્ભિત રીતે આપ્યું હોય. આ બન્ને રક્તધી જેતાં પ્રેમાનન્દનું નામ ગર્ભિત રીતે હોય, તેવું પણ એકે વચન મળતું નથી. તેનાં અન્ય કાવ્યો 'જે. પ્રા. કા. પુ. ૧૫ માં પ્રસિદ્ધ થયાં છે, તેમાં કોઈ અને કોઈ પ્રેમ શબ્દ તે તે કાવ્યના આદિ અન્ત ભાગમાં આપવામાં આવ્યો છે:—

પદસર્જીલ. ૫૬ ૨૦ મૂઃ—

“વિકર્તને વિટપ ખીલવ્યો, મેઘ વખ્યો લઈ ખીજ;
વિરતન વીલો બોધને ત્રેમે પૂરી કરી રીજ.” ૬.”

મૂર્ખાવલિ:—

શીરિ જાલા હર ગણપતિ પ્રેમવાળા પ્રતાપી,
તેવે ત્રેમે જતન કરીને રતન કીધો કુષાપી.
પૂર્ણાનંદી વરગુરુ સદા વાટ વેતી ઉચાપી,
રતને તેને નમન કરીઆ મૂર્ખાની પંક્તિ માપી. ૧’

સુજ્ઞાવલિ:—

રાધા ધવે મન ભમે ઘઈ ભુંગ રૂપે,
બાધા હરે હર સદા, અનુપે સ્વરૂપે;
માધા વિધિ મન તને, કરશે સદ્વાય,
આધાર એ તણુ તણો, વર પ્રેમદાય. ૧
નથી જાતે જેવો પણ પરમ આનંદ પ્રકટે,
સમૂહો સુગોના, મતિ મતિવતી રતન પ્રકટે;
જદા ત્રેમે નેમે શિર કર ધર્યો કષ્ટ દરવા,
તદા વિચારાખિધ કર્શી કર્મો રહી રતન તરવા. ૨”

[આ શ્લોકમાં કર્મો શબ્દનો પ્રયોગ તે શ્લોક-રચનની-પ્રાચીનતામાં શકું ઉત્પન્ન કરાવે એવો છે.]

આથી બિલટું પ્ર. રક. કે દ્વિ. રક. ના અન્તમાં ક્યાય પ્રેમ શબ્દના દર્શન થતા ન હોવાથી એને નામે ચડેલા આ કાવ્યોને માટે સ્વાભાવિક શકું ઉપરિચિત થાય છે. રતનેશ્વરે પ્રથમ-દ્વિતીય રકન્ધને અન્તે વર્ષ-માસ-પક્ષ-તિથિ-વાર તેમજ પોતાની પૂરી ઓળખ આપવાનો ક્રમ સ્વીકાર્યો છે, તે આ કાવ્યોમાં નથી. મૂર્ખાવલિમાં

‘સત્તરસે’ શીત્તરમાં, મેઘસુતે આ ગ્રન્થ;
સજ્જનને રચી અર્પિયો, ગ્રોદો દાખી પન્થ. ૮૪”

એમ માત્ર સંવતનોજ ઉલ્લેખ છે, ત્યાં નથી માસ-પક્ષ-તિથિ કે વાર; પોતાનું નામ પ્રાપ્ત છે, પરન્તુ ગામ કે યાત્રિનો ઉલ્લેખ નથી.

રત્નેશ્વરે આ લાગવતાનુવાદ ક્યો છે, તેમાં કાઠ્યપી કશેા શક બિઠાવી શકાય તેમ નથી, કેમકે તેના અહીં છપાતા બંને સ્કંધોની હાથ પ્રતિયો ક્રમે સા. ૧૮૦૫-૧૮૧૯ માં લખાયેલી પ્રાપ્ત થાય છેજ. તેના બીજા કાવ્યોની તેવી જૂની પ્રતિયો પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાંસુધી તે તેનાજ છે, તેમ સ્વીકારવું એ તેના જેવા એક સાચા ગુર્જરી-સેવકને અન્યાય કરવા જેવુંજ છે.

ત્રિમાનન્દ પ્રથમ કક્ષાનો કવિ છે, તે નિર્વિવાદ છે. રત્નેશ્વર તેનાથી બીજો નમ્મરે આવે છે, એવો મત આપી દેવો એ તેના અનુવાદેતર કાવ્યમંથો જોયા વિના નજ જરી શકે. અનુવાદમાં અનુવાદકની કાવ્યશક્તિનો પરિચય થઈ શકેજ નહીં. વધુમાં વધુ સગ્ય બનાવવાને અનુવાદને વિશદ અને સ્પષ્ટ કરે તે તો માત્ર અનુવાદકનો જાણા બિપરનો કાળૂ સારો છે, તેટલુંજ સૂચરી શકે. અને તે રીતે રત્નેશ્વર ઉચ્ચ કક્ષાનો અનુવાદક છે, તેમાં કાઠ્યપી પણ વિમત થઈ શકાય તેમ નથી.

કવિ ત્રિમાનન્દ તરફના માનાતિશયને લીધે તેની આસપાસ મોટું શિષ્યમણ્ડલ હતૂ, તે સિદ્ધાન્ત પ્રતિપાદન કરવાને ૨૦ અનેકાનેક મુક્તિ-પ્રયુક્તિયો લગાવવામાં આની હોય, તેવું ધણુએક વિદ્વાનોનું

૩૦ ત્રિમાનન્દનાં દહેવાતાં નાટકોમાંનાં પદોની ધારી, સા. શ્રી છાંદા-લાલ નરભેરામ ભટ્ટ (વડોદરા) નાં કેટલાંક કાવ્યોની ધારી અને પ્રા. કા. મ. ૧૫ માંનાં ઉપર બતાવેલા શ્લોકોની ધારીના સામ્યને લીધે અમારા જેવા તટસ્થોને પણ સંકેતસાગરના વિચિત્ર તરફીમાં અટવાઈ જવું પડે છે. આ અટવામણુમાંથી નીકળવું ત્યારેજ શક્ય બની શકે કે જ્યારે કોઈ તારો આવી પાખડી પકડી લઈ વળેલી હોદીને ચડી કરી તેમાં ચઢાવી દિયે. આશય એજ કે-સંકેત સ્વપ્ન થાય છે, તેવાં કાવ્યોની હાથપ્રતો બહેરમાં મૂકાવી જોઈએ. તેવું ન થાય ત્યાંસુધી આવી વાતોને નિવેડે ગણ્યજ નથી.

મનંતવ્ય છે, તેનોજ ભોગ રત્નેશ્વર 'યદ્ ધૃત્યો હોય' તો 'તેમા' કથં
આશ્ચર્ય ન માની શકાય

રત્નેશ્વરે મહાભારત-સ્વર્ગારોહણ પર્વનો અનુવાદ અને સ્વતન્ત્ર
કાવ્ય તરીકે પ્રબોધ-ખંડ્યાશિકા, વૈરાગ્યવતા, વૈરાગ્યદીપક, અને
વૈરાગ્ય સાગર, આ પાંચ ગ્રંથો લખ્યા છે, જે પ્રાચીન કાવ્યમાધ્યામા
છપાઇ ગયા છે. આ કાવ્યગ્રંથોની ભાષા-ધારી જોતા તે રત્નેશ્વરનીજ,
તેમ સ્તીકારવામા કરી બાધ નથી સ્વર્ગારોહણની બૂલી પ્રતો ગૂ'
વ સો. વગેરેના સર્ગોહોમા પ્રાપ્ત પણ છે સ્વતન્ત્ર ચારે કાવ્યોની
પ્રતિયો પણ એક કરતા વધારે મળા છે, તેને ઉપેક્ષા વૈરાગ્ય
બોધકાવ્ય એ મધ્યમાં નીચે લિખ્તુ અખણનદે સમ્તા સાહિત્ય
વર્ધક કાર્યાવયદ્વાગ પ્રસિદ્ધ કરેલી આવૃત્તિમા (૫ ૬ બપર) પ્રાપ્ત
ચાય છે, જ્યાં ત્રણ પ્રતિયોનો નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે.

રત્નેશ્વરે દ્વાદશમાસ, ભાગવત અને સ્વર્ગારોહણ મુખ્યત્વે
૨૧ ખણ્ડહરિગીત, સર્વેશ્વર, દ્વિપદી અને ચોપાઇની સુસ્તિષ્ટ દેશીમા
રચ્યા છે, જ્યારે બપરના વૈરાગ્યબોધકાવ્ય એ નામે છપાયેલા
ગ્રંથમાના ચારે કાવ્યો વૃત્તમન્ધ રચનામા આવ્યા છે. ભાગવતાદિમા
દરેક અધ્યાયના આરંભમા તેણે એ, ત્રણ કે ચાર વૃત્તો આપ્યા
હોય છે. રત્નેશ્વરે આમ ઉભય પ્રકારની પદ્ધતિનો પોતાના કાવ્યમા
ઉપયોગ કર્યો છે. રત્નેશ્વરે વૃત્તમન્ધનો પ્રયોગ નવો તો નથીજ
આપ્યો, તે આપણે જાણે ભોગીનાવ જ. સાડેસરાયે પ્રસિદ્ધ કરેલા
કવિ માધવની રૂપસુન્દરકથા (સા. ૧૭૦૮) એ કાવ્ય, અને તેની
પ્રસ્તાવના અને પરિચિષ્ટમા આપેલા વૃત્તમન્ધ કાવ્યોના નિર્દેશથી
જાણવા શક્તિમાન થયા હિયે. આમ તેને કોઇની આગામી અપેક્ષા

૨૧ ખણ્ડહરિગીત-પ્ર ૨૬ ના ૧-૨-૫-૬-૭-૧૨-૧૬, દ્વિ ૨૬ ૪-૮
અધ્યાય, સર્વેશ્વર-પ્ર ૨૬, ના ૪-૮-૯-૧૧-૧૪-૧૭-૧૯; દ્વિ. ૨૬ ના ૩
૬-૯ અધ્યાય, દ્વિપદી-પ્ર ૨૬ નો ૧૫, દ્વિ ૨૬ નો ૭ અધ્યાય, ૭
ચોપાઇ-પ્ર ૨૬ ના ૩-૧૦-૧૩-૧૮, દ્વિ ૨૬ ના ૧-૨-૫-૧૦ અધ્યાય,

હોય, તેવું કાંઈ માનવા કારણ નથી રહેતું. આ કાવ્યમાં તેણે ક્યાંય પણ ગર્ભિત રીતે પણ પ્રેમાનન્દનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

રત્નેશ્વરકૃત પદસંગ્રહમાં ૨૦ પદો છે, તેમાંનું ૧ લું અને ૨૦ મું પદ પાછળથી રચાયેલા હોય તેમ લાગે છે. પદસંગ્રહનાં મૂલ્યુનાં આઠ પદો તેની સ્વતન્ત્રકૃતિ હોય તો તેમાં કાંઈપણ શંકા જિંદે તેમ નથી. મૂર્ખાવલી અને સુમાવલી અનુક્રમે દોહરા અને ચોપાઇમાં છે. માત્ર આરમ્ભમાં બળે શ્લોકો મૂકવામાં આવ્યા છે, તે જે સ્વરૂપમાં મૂકવામાં આવ્યા છે, તે સ્વરૂપમાં ન હોય તો કોઇને પણ તે બંને કાવ્યો રત્નેશ્વરના છે, તેમ સ્વીકારવામાં સંકોચાવું ન પડે. એ રચન-પદ્ધતિ રત્નેશ્વરની પ્રસાદ્યુક્ત વાળીથી જુદી તરી રહે છે, અને પ્રેમાનન્દનાં કહેવાતાં નાટકોની પદ્ધતિનાને બહુ મળતી આવે છે. તે તે કાવ્યની હાથપ્રતિયો ન મળે ત્યાંથી આ વાત શંકામાંજ રહેવાની છે.

તેનો ભાગવતનો પદાનુવાદ કરવામાં હેતુ માત્ર—“જડમતિ જણે જ્ઞાન-વિચાર, એ અર્થે કીધો ઉપકાર” (ભા. ૨-૧૦-૧૧૦) —એજ છે.

પોતે સંસ્કૃતજ્ઞ હોતો અને તેથી પૂર્વેનાં રચાયેલાં ભાગવત-મહાભારતનાં કથાનકો ગૂજરાતીમાં જિતારવામાં આવેલાં, તેમાં કેવળ સામાન્ય વાર્તાઓનો સાર માત્ર જિતાર્યે અને સ્વચ્છુદ્ધિથી કથામાં મીઠું-મરચું ભરભરાવ્યે કથાઓનાં રૂપાન્તરોજ થઇ ગયેલાં પ્રાપ્ત હતાં. આ વાત તેને સાલતી હોવી જોઇએ અને તેથી મૂળને આપ્પાદ રીતે સાંચવી રાખતા છતાં ગૂજરાતી ભાષામાં ઉપયોગમાં લઈ સકાતાં લેશ પણ મૂંઝવણ ન નડે તેવા અનુવાદો આપવા તેને દિલ થયું હોય, તો તેમાં કોઇને કશું પણ આશ્ચર્ય-સ્પાદકત્વ નહીં લાગે.

સાચી અને વિશ્વાસ-લાયક દહીકતને અભાવે રત્નેશ્વરનું ચરિત આપવું બાકીજ રહે છે. આવી રિયતિમાં તે ક્યારે જન્મ્યો.

અને કપારે વિલીન થયો, તે કાંઈ 'આપણે' જાણી શકતા નથી. ભાગવત પ્રથમ સ્કન્ધ તેણે સા. ૧૭૪૦ માં રચ્યો છે. મૂર્ખાવલી તેનીજ હોય તો તે સાં. ૧૭૭૦ માં રચાયેલી છે. આ ૩૦ વર્ષનો ગાળો તે તેની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનો કાળ છે. ભાગવતપ્રથમ સ્કન્ધનો અનુવાદ લખી રહ્યો ત્યારે તેની ઉંમર તેની શક્તિયો જોતા ત્રીસેક વર્ષની અવશ્ય હોવી જોઈએ. આમ જોતાં તે સા. ૧૭૧૦ આસપાસ જન્મ્યો હોય, એમ માની શકાય. મૂર્ખાવલી તેની છેલ્લી કૃતિ હોય તો તેણે લગભગ ૬૦ વર્ષ જેટલી અવસ્થા ભોગવી છે, તેમ કહી શકાય. રત્નેશ્વર કવિ પ્રેમાનન્દ (સાં. ૧૬૯૨ થી ૧૭૬૦ લગભગ) નો સમકાલીન હતો તે નિર્વિવાદ છે. પ્રેમાનન્દયુગનાં રત્નોમાના આ રત્ને પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યરૂપી જ્યોત ગૂજરાતીમાં ઝળહળાવી છે, તે તેના અનુવાદો તેમજ સ્વતન્ત્ર કાવ્યગ્રંથોથી સમગ્રી શકાય તેવું છે.

પ્રેમાનન્દ-યુગમાં મુખ્યત્વે બે કવિયોએ સમગ્ર ભાગવત ગૂજરાતી ભાષામાં આપ્યાં છે: ૧. રત્નેશ્વર અને ૨. વલ્લભ ભટ્ટ. રત્નેશ્વરે અનુવાદ સાં. ૧૭૪૦ માં આરમ્ભ્યો છે, ત્યારે વલ્લભ ભટ્ટે સાં. ૧૭૬૩ માં રસ્વતન્ત્ર રીતે ભાગવતી કથા લખવાનો આરમ્ભ કર્યો છે.

૨૨. તેણે દ્વિતીય સ્કન્ધ સાં. ૧૭૬૩ ના વૈશાખ વદિ ૧૩ મંજીન-વારે પૂરો કર્યો અને તૃતીય સ્કન્ધ તેજ વર્ષના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૫ શુક્રવારના દિને પૂરો કર્યો છે. આમ માત્ર ૧૭ દિવસમાં તેણે તૃતીય સ્કન્ધ લખ્યો છે. આ જોતાં પ્રથમ સ્કન્ધનો આરમ્ભ તેજ વર્ષની વૈશાખ સુદિ-પ્રતિપદ કે અક્ષય તૃતીયા લગભગમાં આરમ્ભ્યો હોય સાં. ૧૭૬૩, આષાઢાદિ-૧૭૬૪ ના આષાઢ સુદિ ૧૦ રવિવારને રોજ તેણે ચતુર્થ સ્કન્ધ પૂરો કર્યો છે. એ પછી વચ્ચે થોડો ગાળો નાખી સાં. ૧૭૬૪ ના ચૈત્ર વદિ ૫ મંજીનને દિને પચ્ચમ સ્કન્ધ તે પૂર્ણ કરે છે. ધૃષ્ટ સ્કન્ધ તેજ વર્ષના વૈશાખ સુદિ ૨ રવિવારને દિને; સપ્તમ સ્કન્ધ તેજ વર્ષના જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૦ શુક્રવારને દિને; અષ્ટમ સ્કન્ધ તેજ વર્ષ ધૃષ્ટ આષાઢાદિ

આ સૂરતનો ટાળકિયો ઐદિચ્ય નાનાભટ્ટનો પુત્ર વલ્લભ
પણુ ત્રિમાનન્દના શિષ્યોમાનો એક ગણાય છે. તેના ભાગવતના
પ્રાપ્ત ૧૧ રકન્ધો જોતા ક્યાય પણુ ત્રિમાનન્દ-વિષયક અલિંત
કે પ્રકટ કોઈ પણુ જાતનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. એમ કહેવાય છે
કે વલ્લભ ભટ્ટે દશમસ્કન્ધ રચ્યો નથી. કારણમાં એ કે-ગુરુ ત્રિમા-
નન્દે તે રકન્ધ (પછી ભક્તે અપૂર્ણ) પોતાની છેલ્લી જિન્દગીમાં
લખવા માડેલો. પરન્તુ ઊપરની હકીકતથી સ્પષ્ટ થશે કે તેણે તો
ભાગવત (ગુજરાતી પદ્ય-અંધ) નો આરંભ સાં. ૧૭૬૩ માં કરી
૧૭૬૫ રકન્ધીમા નવ રકન્ધો લખી નાખેલા. તેના નવમ રકન્ધના
અન્તથી કે એકાદશ રકન્ધના આરંભથી એવું નથી સમજાવું કે
તેણે દશમ રકન્ધ ન કર્યો હોય. માત્ર ત્રિમાનન્દનો દશમ રકન્ધ તેના
આન્તર ગુણોની ત્રેષ્ટતાને અંગે લોકમાં સમાદર પામવાને લીધે પાછલા

સાં. ૧૭૬૫ ના આપાદ વર્ષે કે મઝૂંજવારે અને નવમ રકન્ધ તેજ
વર્ષના (આપાદાદિ સાં. ૧૭૬૫ ના) ભાદ્રપદ વર્ષે ૧૦ શુક્રવારને દિને
પૂર્ણ કરવામાં આવેલ છે. એકાદશ-દ્વાદશ રકન્ધના રચન-સંવત નથી.
(જુલો તેનું ભાગવત).

૨૩. શ. અગ્નાશિષ્ણુ. જાની દ્રોણસ ગૂળ. સભાનાં હસ્તલિ. પુ.
ની ની નામાવલી (ભાગ ૨ જ) ના પૃષ્ઠ ૩૬૦ ઊપર ચોથો રકન્ધ
પાંચમા અને છઠ્ઠો રકન્ધ પછી લખાયો માને છે. તેનું કારણ એ કે
સાં. ૧૭૬૪ ના આપાદમાં ચોથો રકન્ધ અને સાં. ૧૭૬૪ ના ચૈત્ર
વૈશાખમાં અનુક્રમે પાંચમો-છઠ્ઠો રકન્ધ રચાયા છે આમ અનુમાન કરવા
કાંઈ પણુ કારણ નથી. તેજ સંવતને આપાદાદિ ગણવાથી મુશ્કેલી ટળી
નય છે. સાતમો રકન્ધ તેણે સાં. ૧૭૬૪ ના જ્યેષ્ઠમાં રચ્યો છે. જ્યારે
અષ્ટમ નવમ સાં. ૧૭૬૫ ના આપાદ-ભાદ્રપદમાં રચ્યા છે. અહીં પણુ
તે આપાદાદિ છે. સર્વત્ર આ સંવત આપાદાદિ લેવાથી સાકુચન
પ્રાપ્ત થાય છે, તે વાત, મારા તરફથી મહાભારત-(અન્ય ૧ લા) ના
ઉપોદ્ઘાતમાં જતાવાઈ છે. અહીં આપાદાદિ સંવત સ્વીકારવાથી રકન્ધો
૬૦ ૫૦ રચ્યા છે, તેમ કહેવાની ભાજગડમાં નહીં પડવું પડે.

માણુભટ્ટોયે કરેલી નકલોમાં વલ્લભ ભટ્ટનો દશમ કાદી, ત્રિમાનન્દનો દશમ લખાણ કરી દીધો હોય. ગૂ. વર્ના. સો. ના હસ્તલિખિત પુ. સ. ની પાછળ આપેલી સાલવારીમાં વલ્લભના દશમની સાલ ૧૭૯૬ આપવામાં આવી છે. કદાચ આ વર્ષ સુન્દર મેવાડોયે કવિ ત્રિમાનન્દના દશમને પૂર્ણ કર્યો તેજ આપવામાં આવેલું હોય તો વલ્લભે દશમ સાં. ૧૭૯૬ મા લખવા કારણ નથી રહેતું. તે તેણે સાં. ૧૭૬૬ માં જરૂર લખ્યો હોય. તેની કાંઈ પ્રતિ ખ્યાલમાં નથી. તે ન મળે ત્યાં સુધી તેના દશમની વાત ઘોર અનધિકારમાંજ પડી રહેવાની. ઐકાદશ-દ્વાદશસ્કન્ધ તેણે ક્યારે રચ્યા, તેનો ઉલ્લેખ બંને સ્કન્ધોના અન્તમાં નથી મળતો; છતાં એમ માની શકાય કે બહુ તો તેણે સા. ૧૭૭૦ સુધીમાં લગભગ પૂર્ણ કર્યું હોય. રત્નેશ્વરનો દશમ સ્કન્ધ એકવાર છપાઇ ચૂક્યો છે. વલ્લભે દશમ ન કર્યો હોય તો ખીજો શિષ્ય રત્નેશ્વર પણ દશમ શા માટે લખે ? વસ્તુસ્થિતિયે નથી રત્નેશ્વરને ખબર કે નથી વલ્લભ ભટ્ટને ખબર કે ત્રિમાનન્દ કવિયે સ્વતન્ત્ર દશમ સ્કન્ધ રચ્યો છે કે રચવા વિચાર રાખ્યો હશે.

કવિ ત્રિમાનન્દને પોતાની આસપાસ જળર શિષ્યમણ્ડલ હતું તેમ કહેવાથી તેનું મહત્ત્વ વધે અને નથી એમ કહેવાથી ઘટે એમ માનવા કાંઈ કારણ નથી. કવિ ત્રિમાનન્દની મહત્તા તેની ઉચ્ચ પ્રકારની જીવન્ત સાહિત્યકૃતિ નક્ષાખ્યાન-દશમસ્કન્ધ જેવાં ઉચ્ચ કાવ્યગ્રન્થોથી અને તેનાથીજ યાવજ્યન્દરિવાકરૌ ગૂજરાતી ભાષાની હસ્તી સુધીમાં એ કીર્તિ-જ્યોતિ અખણ્ડ ઝળદળ્યાજ કરવાની છે.

ત્રિમાનન્દ-યુગનાં અન્યાન્ય રત્નોની માફક રત્નેશ્વર અને વલ્લભ ભટ્ટ જેવાં રત્નો પણ ભણે સ્વતન્ત્રતા-પૂર્વક પોતપોતાના પ્રદેશોમાં જ્યોતિ પથરાવનારાં હોય; તેનાથી કવિ ત્રિમાનન્દને કાંઈ પણ હીણપ મઢવાની નથી.

આ સૂતનો ટાળકિયો ઐદિવ્ય ના
પણુ પ્રિમાન-દના શિષ્યોમાનો એક ગણાય
પ્રાપ્ત ૧૧ રકન્ધો જોતા કયાય પણુ પ્રિમા
કે પ્રકટ કોઇ પણુ જાતનો ઉલ્લેખ મળતો ન
કે વલ્લભ ભટ્ટે હરામરકન્ધ રચ્યો નથી કારણ
નહે તે રકન્ધ (પછી ભગે અપૂર્ણ) ગોતાન
લખવા માટેલો પગ્નુ બિપરની દુકીકતથી ,
ભાગવત (ગૂજરાતી પદ્ય-કન્ધ) નો આરંભ
૧૭૬૫ રકન્ધોમા નવ રકન્ધો લખી નાખેના
અન્તથી કે એકાદશ રકન્ધના આરંભથી કે
તેણે હરામ રકન્ધ ન કર્યો હોય માત્ર પ્રિમાન-
આન્તર ગુણોની શ્રેષ્ઠતાને અર્જુ લોકમા સમાદર

સા ૧૭૬૫ ના આપાદ પદિ ૬ ગર્જીનવારે
વર્ષના (આપાદાદિ સા ૧૭૬૫ ના) ભાદ્રપદ વા,
પૂર્ણ દરવામા આવેય છે એકાદશ-દ્વાદશ રકન્ધ-
(જુલો તેનું ભાગવત)

૨૩ રા અભ્યાવાલ છુ જની પ્રેરખસ ગૂ
ની ની નાગાવલી (ભાગ ૨ ના) ના ૫૪૬
પાયમા અને ૬૬૩ રકન્ધ પછી લખાયો માને
સા. ૧૭૬૪ ના આપાદમા ગોથો રકન્ધ અને
વેશાખમા અનુક્રમે પાયમા-૭૬૦ રકન્ધ રચાયા હ
કાઇ પણુ કારણ નથી તેજ સંબંધને આપાદાદિ
નવ છે સાતમો રકન્ધ તેણે સાં ૧૭૬૪ ના જ
અષ્ટમ નવમ સાં ૧૭૬૫ ના આપાદ-ભાદ્રપદમા
તે આપાદાદિ છે સર્વત્ર આ સંબંધ આપાદાદિ
પ્રાપ્ત થાય છે, તે વાત મારા તરફથી મહાભા
શિષ્યોદ્યાતમાં જતાવાઇ છે અહીં આપાદાદિ સંબ
હીં ૫૦ પાં રચ્યા છે, તેમ કહેવાની બાજમદમાં ન

શ્રીમદ્ભાગવત

પ્રથમ સ્કન્ધ
(અધિકાર - લીલા)

દ્વિજકવિ રત્નેશ્વર - વિરચિત
પદ્યાનુવાદ

૧૪. ઉપસંહાર

ગુજરાતી સાહિત્યભાગરમાથી ઉદ્ભૂત રત્નસમા રત્નેશ્વરની આ સાહિત્યકૃતિમાથી ભાગવતના આઘ રકન્ધદ્રવ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થવાને માટે મારા જેવા અદ્ય જનને હૃદયાર્થાદ કેમ ન થાય? સાધનોના અભાવે ખુદ રત્નેશ્વરના સમ્મન-ધમાં આપણને ખાસ ઇતિહાસ ઉપવંશ્ય યનો નથી. જે કાંઈ પ્રાપ્ય છે, તેનાથીજ અત્યારે તો સન્તોષ માનવાનો રહ્યો. આપણા કમભાગ્યે આ જે રકન્ધ ઉપરાત તેનો માત્ર દશમરકન્ધ અને એકાદશ રકન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. બાકીના રકન્ધો જરૂર ક્યાય અને ક્યાય દટાયેલા પડ્યા હશે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તે ગુપ્ત રકન્ધોના દર્શનનો અશ્વમ્ય લાભ આપવાની કૃપા દર્શાવે, એમ કિયો ગુર્જરી-મેવ કે ન ઇચ્છે?

ગૂજ. વનો. સો. અને હોર્ગસ સમા જેવી સંસ્થાઓએ આવા ગુપ્ત-ગુપ્ત ગ્રંથોની ખોજ કરાવવામા ક્યાંય ન સેવવી જોઈએ. અનેક અશ્વમ્ય-દુર્લભ પ્રતિયોની પ્રાપ્તિ આ જન્મે મંસ્થાઓએ કરી છે અને હજી શ્રદ્ધા છે કે ઉત્તરોત્તર તેવી પ્રતિયો પ્રાપ્ત કરવામાં તે ઉભય સંસ્થાઓ ફોતકમન્દ થશેજ. ભાઈ હીરાલાલ પારેખ, ભાઈ અમ્બાલાલ જાની, ભાઈ નટવરલાલ દેસાઈ જેવા તે વિષયના શોખીનોને પરમાત્મા આવા કાર્યોમા યશ આપે, એમ ઇચ્છી આ મારો ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરવા યોગ્ય ધાર્દ છું; इति शम्

તા. ઠ. મૂદ્-સંશોધનમા પૂરતી સાવચેતી રાખવામા આવી છે, છતાં જીરોપથી કવચિન તેવી અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો તે જાણવાતા સુધારી શકાશે. ૫. ૯ મે ૬ થી કડીમાં નિર્મિત વાચવા વીનતી છે.

સાં. ૧૯૯૧ આપાદ
વદિ ૫ શનિ,
તા. ૨૦-૭-૩૫,
માંગરોલ

કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી

શ્રીમદ્ભાગવત

પ્રથમ સ્કન્ધ

(અધિકાર - લીલા)

દ્વિજકવિ રત્નેશ્વર - વિરચિત

પદ્યાનુવાદ

શ્રીકૃષ્ણઃ ॥

હર્ષાવતીવાસી દ્વિજકવિ-મેઘજીવિત રત્નેશ્વર-વિરચિત

શ્રીમદ્ભાગવત

પ્રથમ સ્કન્ધ

મર્કલેવાદ - રાગ રામગ્રી

પ્રથમે પ્રણમું શ્રીપરિણામજી, મહાજન જાણે જોદનો મર્મજી.
 મિજ દૈવત જે દેવકીતનજી, પ્રથમે પ્રણમું તે રંગવનજી. ૧
 હાલ-મગવન્ત ભવ-દવ-અન્તકર્તા, કુષ્મદર્તા દેવ,
 મુઝ મનોરથ સફલ કરજો, કમલ-કેશવ-મેવ. ૨
 ક્યહાં શ્રીમત ભાગવત, ગીર્વાણ-વાણી-મન્ય ?
 અપમતિયે આદરજો, ક્યાં પ્રગટ પ્રાકૃત પન્થ ? ૩
 હું વિવક્ષમ્પટ લોલિયો, સંભાર-સુખ-આકૃષ્ટ
 અહાપુરુષ-પદવી પામવાને, ધર મિથ્યા-દષ્ટ. ૪
 ક્યહાં શ્રીધર-સ્વામિ-સાગર, ભરજો ગુણ-ગમ્ભીર ?
 મૂઢમતિ અતિવૃદ્ધગતિ હું, ક્યાં છીશર નીર ? ૫
 ક્યહાં કનકગિરિ ને કાંકરો ? ક્યાં રંગીધ ને મંજરાજ ?
 અર્ક ને આગિઓ ક્યાં ? હમ લેપજે મન્ય લાજ. ૬
 અપમતિ આયુષ થોડું, વિષ્યે વિદિ અનન્તે,
 લોલ અન્તરયાત્રીયે, એકૂં જીવનનું ચિન્ત. ૭

બસન-વશથી ૪આચરું હું, મહા મોટું કામ.

૫આપાર વય-માને નથી, તમ્ને સાચી કરજ્યો, સ્થામ ! ૮

હવે શ્રીધર સ્વામી કર, ૧કરું મર્જવાચરણ,
નરસિંહજી નિજ દેવતા તે, સદા જોડું શરણુઃ- ૯

શ્રીધર ઉવાચ—

જોડના વદન-મધ્યે ૭સરસ્વતી ને, વસે હૃદયની વક્ષ,
ભજૂં તે નરસિંહને, જે હૃદય-ગાન-પ્રતક્ષ. ૧૦

વિશ્વ-સર્ગ-વિસર્ગ-આદિક, નવે લક્ષણુ ઠામ,
શ્રીકૃષ્ણ દેવજ-ધામને હું, કરું છું પરણામ. ૧૧

નમૂં માધવ-ઉમાધવ, ૮જો સિદ્ધિના દાતાર,
પરપરમાં ધરે ૧૦પ્રિયતા, એકતનુ-આકાર. ૧૨

પરાપર સમ્બન્ધ ૧૧સાર, ધણું વાર મન્ય,
ભાગવત-દીપણુ કર, ભાવાર્થદીપન-પન્ય. ૧૩

મન્દમતિ હું ખીજર કયાં ? કયાં ખીરનિધિ-મન્યાન ?
પરમાણુનો શો આશરો, જ્યાં ગમે ૧૨મન્દર-માન ? ૧૪

જોડની કૃપાથી મૂક માણસ, વહે મધુરી વાણ્ય,
જોડની કૃપાથી જોડું, પાંચલો ગિરિવર, જળ્ય, ૧૫

તેહ પરમાનન્દ માધવ-ને કરું પરણામ,
ભગત-જન-મન-કામ-દાતા, વિધાતા ધનસ્થામ. ૧૬

શ્રીભાગવત વર સુર-તરુના, સાર અર્ધુર તાર,
જન્મ ઉત્તમ અનોપમ, સર્વોપરિ સંસાર. ૧૭

જેહ તરુને રકન્ધ દાદ્ય, સુગમ નમતી ઝાલ,
ભગત-લક્ષણુ જેહ તરુને, આશ્રવાલ વિશાલ. ૧૮

૪. આચરું મેં. ૫. આપારમાં બય માન્યો નથી. ૬. કરું.
૭. શારદા. ૮. ને સદા અ. ૯. સદા. ૧૦. પ્રીતિ. ૧૧. વિસ્તાર.
૧૨. મન્દરાચલ. અ.

- ત્રણપમે' બત્રીસ અધ્યા-૩૫ શાખા સાગ,
જેહ તરુને પત્ર-લક્ષણુ, શ્લોક સહસ્ર અદાર. ૧૯
- તે ભાગવત-૩૫ી પ્રકાશ્યો, કલ્પવૃક્ષ વિશાવ,
તે વ્યાસજીયે વંધારયો, તે મુનિ દીન-દયાવ. ૨૦
- જે સમે શાસ્ત્રપુરાણુ નાના અન્ય આખ્યા વ્યામ,
તોણ મત્ર પ્રમત્ર ન થયું, ન પાખ્યા ઉત્પાસ. ૨૧
- ન પાખ્યા મુનિજન તે તે, શાસ્ત્રથી સન્તોષ,
(પછે) નારદે ઉપદેશ કીધો, કૃષ્ણ-ગુણ નિદોષ. ૨૨
- ભગવન્ત-ગુણ-વર્ણન-સહિત, શ્રીભાગવત-આરમ્ભ.
તે યોગ્ય મર્જીલ કરે વેદ-વ્યાસ વર્ણિત-દમ્ભ- ૨૩
- પ્રથમ તે પરમેશ કેર, ધક મનમા ખ્યાન,
સ્વરૂપે જે સત્ય છે, પરમાતમા ભગવાન ૨૪
- માયા તણા ગુણ તમે રજ ને, સત્ત્વ ક્ષાવે એવ;
ત્હા ૧૩અનુક્રમથી જીપનાં, જે જૂત-ધન્વિય દેવ, ૨૫
- તે સત્યમાથી સમ્ભવ્યાં, તે માટય ભાસે સત્ય,
અધિષ્ઠાને એપતા દૃષ્ટાન્ત મુણ્ડ્યો અત્ય. ૨૬
- ન્યમ તેજ જગ ને મૃત્યકા, ૧૪પરટાય માહોમાલ,
તેજ ને વધી મૃત્યકામા, તોય ભાસે ત્યાલ, ૨૭
- ન્યમ તેજ કેરા ઝાઝુઆંમાં, જણાવે જગ-મત્ય,
તે તેજ કેરી સત્યતાથી, ઝાઝુઆ ભાસે સત્ય; ૨૮
- ત્યમ જેહ ઈશ્વર મત્ય, માટે સ્વર્ગ ભાસે મત્ય
અધિષ્ઠાન-પલે કરીને, જીપજે એ મત્ય. ૨૯
- વધી જે પરમેશ પોતે, સ્વયં-ધામ-પ્રકાસ,
એકરૂપ ઉપાખ્ય-વર્ણિત, તેહનો હં દાસ. ૩૦

- વલી તેહ તટસ્થ કેઈ, અમ્મેા ધર્મ [હું] ખ્યાન,
જે થકી આ વિશ્વનાં છે, જન્મ, રિચિતિ ને દાન્ય. ૩૧
- જ્ઞા એહ છે તે સત્ય છે; જે એ વિના, તે ફાક;
એ વિના નભ-પુષ્પ મથ્યા, સર્વ ૧૫ જણે લોક. ૩૨
- જે સર્વને જાણી રહ્યો, દેખી રહ્યો ભગવાન,
જ્ઞાનરૂપે રહ્યો પોતે, ધર્મ તેહનું ખ્યાન. ૩૩
- તો તેહનું જ્ઞાના હરોઃ સર્વથા પેહ્યો સોય,
૧૬ જેહ જ્ઞાના તણે જ્ઞાનાઃ ન લહે કારણ ક્રોધ. ૩૪
- પ્રથમ જ્ઞાના(નિ) વિશે, જેણે પ્રકાશ્યું શ્રુતિ-આર,
નમું તે પરજ્ઞાને, જ્ઞાના તણે કરતાર. ૩૫
- (વલી) ક્રોધ ફહેશે, 'કો થકી, નથી લગ્યા જ્ઞાના વેદ,
(જેને) હૃદયમા મન-ટાતરૂપે, પ્રકાશ્યો શ્રુતિ-બેદ; ૩૬
- જો સુખ-ઉત્થિત ન્યાય જ્ઞાના-યે લગ્યા શ્રુતિ એહ,
તો જ્ઞાન-મધ્યે મોહ પામે, મહાપણ્ડિત તેહ. ૩૭
- તે માટય, એ જ્ઞાનાને પડ્ય, છે પરાધીન યાન,
સ્વયં-સિદ્ધિ યાનરૂપી, એક છે ભગવાન. ૩૮
- જે માટય છે પરમેશ્વ પોતે, વિશ્વકારણ સ્થાન,
તે માટય એહો સત્ય છે; હું ધર્મ એહનું ખ્યાન. ૩૯
- જ્ઞાનવિદ્યા-રૂપ એહ, પુરાણ વેદ-સમાન;
બ્યાસજી ફહે, આચરું છું, ભાગવત-અભિધાન. ૪૦
- કનક ૧૭ સિંહ સમેત આ, આપે લખાવી જેહ,
૧૮ પરિપૂર્ણ થાયે કામના, વિષ્ણુ-ધામ પામે તેહ. ૪૧
- હવે શ્રોતા સર્વ સન્મુખ, કરેવા અભ્યાસ,
સર્વ શાસ્ત્ર થકી શિરોમણ્ય, વહે ૧૯ એહનું બ્યાસ:- ૪૨

અત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતમાં, પરમ ધર્મ-પ્રકાશ;	
મોક્ષ સુદ્ધી ત્યગવી જે, વિષય-ફલની આશ.	૪૩
અધિકાર ઉત્તમ જેહના, ૨૦ નિર્મલ મદા, રાજન,	
પારકી મોટિમને સ્હેતા, મત્સરી જેહનાં ના મન.	૪૪
સહન્યન્ત-પાલક સન્તને, એહ જાણવાને યોગ્ય,	
પરમાર્થ વસ્તુ જેહ મધ્યે, જડે જનને બોગ્ય.	૪૫
તો વસ્તુ જાણ્યે શું યશે ? તેહવે કહે છે અર્થ;	
પરમ સુખ પામે સરવ, ત્રય તાપ થાયે વ્યર્થ.	૪૬
હવે અન્યના કર્તા તણું, સામર્થ્ય કહે છે સાર,	
મહામુનિ નારાયણ જે, શ્રીલાગવત-કરતાર.	૪૭
કર્મકાણ્ડ-ઉપાસના ને, જ્ઞાનકાણ્ડજ પ્રેષ;	
કાણ્ડ ત્રણે થકી એ શ્રી-લાગવત છે શ્રેષ્ઠ.	૪૮
તે માટય ખીજાં શાસ્ત્રથી, શું થાશિ સાધન અલ ?	
એ શ્રવણ-ધ્મજા ધૃષ્ટને, રિયર કરે મનમા સલ.	૪૯
તો સર્વ કાં સુશુતા નથી ? ત્યાં કહું કારણ ધન્ય-	
પુણ્ય-પામે શ્રવણ-ધ્મજા, જિપજે નહિ મન્ય.	૫૦
તે માટય સાંભલવું સદા, એ પરમ આદર આપ્ય;	
સકલ શાસ્ત્ર તણું ૨૧ લહે ફલ, વહે મુનિવર વાણ્ય:	૫૧
મનકામ-દાતા નિગમ-લક્ષણ, કટપવૃક્ષ વિશાલ,	
તેહ તરુનું લાગવત ધૃતિ, ૨૨ ના ફલ ૨૩ સુ-રસાલ.	૫૨
તેહ ફલ વૈકુણ્ઠ થકી, નાગ્હે આપ્યું અત્ર;	
મુને આપ્યું નારદે, મેં જણાવ્યો શુક પુત્ર.	૫૩
તેહ ફલ મેં આરોપ્યું, શુક તણા મુખ માણ;	
શુક તણા મુખથી સરસ ફલ તે, પડ્યું પૃથ્વી માણ.	૫૪

૨૦. નિર્મલસર હરિજનન. ૨૧. કરે ફલ, પરમ આદર આપ્ય.

૨૨ નામ ૨૩. શું રસાળ !

- શિષ્ય કેરા શિષ્ય, તેહના શિષ્ય પાઠ-પ્રસન્ન;
એમ અવલમ્બે પડ્યું, તે માત્ર એહ અલર્જી. ૫૫
- ન્યમ પડે જિંયા થકી ફલ, તે પલ્લવે અફલાય;
શનૈ શનૈ તે અખણિતથું, પડે પૃથ્વી માંધ. ૫૬
- અમૃત રસ છે એહમા, શુક તથા મુખને સ્વાદ.
શુકે ખાધું સ્વાદ-ફલ છે, ભોક્ષમા એ વાદ. ૫૭
- તે માત્ર સુણુન્યો રસિકજન, સ્વાદના જાણુનહાર !
રજહાથ અખ્યૂં અમૃતફલ તે, પિયો વારંવાર. ૫૮
- ત્વમા અસ્થિ ત્વજી કેવલ ન પીવું ફલ સાર;
શ્રીભાગવત-ફલ સકલ પીવું, સદા અમૃત-ધાર. ૫૯
- રસ-રૂપ ફલ, ફલ-રૂપ રસ; એ અલૌકિક મહિમાય;
તે માત્ર એ ભાગવત-રસ, સકલ તા પીવાય. ૬૦
- તે ભાગવત-અમૃત તણું તા, સદા કરવું પાન.
જોક્ષ પામ્યા પછી પદ્મ, નવ્ય ત્વજે શ્રદ્ધાવાન. ૬૧
- શાસ્ત્રની શ્રેષ્ઠતા કહીને, સુખી કીધા દાસ.
હવે ઉત્તમ ગ્રન્થનો, આરમ્ભ માડે વ્યાસ. ૬૨
- ઇતિ પ્રથમ સ્કન્ધમાં, અધ્યાય ઉત્તમ આવ,
રતન ફેરે, યત્ને કરી, જ્યાં કલો મુજલ-વાદ. ૬૩

પ્રથમ અધ્યાય—રાગ ૧ઝેજ

- એક વાર નિમિશક્ષેત્રમ્હા, મુનિ શીનકાદિક સાર,
વરિય એક સહસ્ર સુધી, યજ્ઞ માડ્યો ત્યાર. ૧
- વિધ્યુ-પદને પામવાને, આવિયા તે ઠામ્ય.
હવે કહે, 'શા માલ્ય છે, ખેતનું નૈમિશ નામ ?' ૨
- એક વાર વિધિ પાસે ગયા, મુનિ શીનકાદિક સ્વામ્ય;
બ્રહ્મપતિ જન્મ્યા જઈ, તપ કરેલા કૂહો ઠામ. ૩
- બ્રહ્મપતિયે તેહને મન-ચક્ર આપ્યું એક.
પછે બોલ્યા પિતામહ, 'મુનિ ! સાલલો સવિવેક. ૪
- આ ચક્ર માહૂં મનોમય, ચાલતું ચૂકે યત્ર,
ધાર અણિત થાય જમ્હા, તપ તણું સ્થાનક તત્ર, ૫
- જે માટય રનિર્મીત ધાર જે, અણિત થઈ તે ઠાર,
તેહ કારણ ક્ષેત્ર નૈમિશ-નામ એ નિરધાર. ૬
- નિમિષ નામે દૈત્ય મારયો, કહે એવું કોય;
તે માટય એહનું નામ નૈમિષઃ અર્થ અન્યત હોય. ૭
- તે નૈમિશક્ષેત્રમાં, મુનિ શીનકાદિક જેહ,
યજ્ઞ આરમ્ભી કરીને, રત્ના હતા તેહ. ૮
- એક સમે પ્રાતઃકાલના, મુનિવરે કીધા હોમ;
તે સમે તે વનમાંલ આવ્યો, સૂત અમૃતસોમ. ૯
- સત્કાર કીધો સૂતને, અર્ચના ને આમન્ન.
પરમ આદરચ સૂતને તે, પૂછતા મુનિજન્નઃ ૧૦
- 'અરે સૂત ! પુરાણમાં ત્યેં, કર્યો છે અબ્ધાસ,
મહાભારથ-આદિ મોટા, લહે તું ઇતિદાસ. ૧૧

ભૂત સહને પાલવા, હરિ ધરેયો એ અવતાર; ૧૧

આપવા સમૃદ્ધિ આવ્યા, પ્રગટ મરમાકાર. ૧૨

મ્હાધાર નર સંસાર પામ્યો, જીવ વિષમો કામ. ૧૩

તે મધ્ય કારણ આકલે જો કૃષ્ણ ને ત્યે નામ. ૧૪

તત્ક્ષણુ તે સંસારથી મુકાય; નિર્ભય થાય. ૧૫

ભય તણે મન્ય ભય જીપજે, એ નામનો મહિમાય. ૧૬

જો કૃષ્ણ-અરણ્યે શરણ્ય આવી, રહ્યા મુનિજન ચાન્ત, ૧૭

તેહની સમીપે સેવ કરતાં, દલે તત્ક્ષણુ ભાન્ત. ૧૮

સન્ત-સર્જ પવિત્રકર્તા, પાપહર્તા સોય. ૧૯

ધણે દિવસે સેવતાં, શુચિ કરે મર્જી તોય. ૨૦

શુદ્ધ થાવા ઇચ્છતો, સંસાર-મધ્યે જોડ, ૨૧

કલિ-કલુપહારી કીર્તિ દરિની, કોણ ન મુણે તેહ. ૨૨

ભગવન્ત પુણ્યલોક, જોડનાં ધણાં અદ્ભુત કમ, ૨૩

તેહ મુણતાં કોઇ નરને, જીપજે નહિ રામ. ૨૪

તેહનાં મ્હાકમ, જોડને નારદાદિક ગાય, ૨૫

(અમ) કહે, બહા સ્યેવ જો એક કલા તે કેહવાય. ૨૬

વલી અન્યત પ્રથ અમને, કહે, હે ધીમન્ત! ૨૭

અવતાર કેરી કયા ઉત્તમ, સમ્ભલાવો, સન્ત! ૨૮

આત્મમાયા વડે કીધા, મચ્છ-કચ્છપ-દેહ; ૨૯

એ કૃષ્ણલીલા સર્વ, માટે સમ્ભલાવો તેહ. ૩૦

અમ્યો તાં એ કૃષ્ણલીલા સુણી વારંવાર; ૩૧

તુમિને પામું નહીં. મન્ય માનજ્યો નિરધાર. ૩૨

રસિકજન જો કોય હરિયશ, સાંભલે ઉલ્લાસ, ૩૩

ધટિ-ધટીયે જીપજે નવ-નવો તેહનો સ્વાદ. ૩૪

તેહ કારણ વલી કેહજ્યો, કૃષ્ણ-પ્રાકમ સાર. ૩૫

બલિભદ્ર સાથે કેશવે જો, કર્યાં વીર્ય અપાર. ૩૬

અનાથ તું જાણે સહ, જે ધર્મ-શાસ્ત્ર-વિદ્યાન,	
ત્યેં ભણ્યાં ને ત્યેં ભણાવ્યા; કર્યા છે આખ્યાન.	૧૨
વિશુધ-વન્દિત જેહ જાણે, બ્રાહ્મરાયણ મુન્ય,	
પરાપરવિદ જેહ જાણે મુનિ બીજ અન્ય,	૧૩
તું મુનિજનના અગ્રદયી, સર્વ જાણે તેહ.	
તું સાધુ, માટે ગુણ પણ, વૃક્ષને કહ્યું છે તેહ.	૧૪
કહે સ્નેહી શિષ્યને, નિજ ગુણ પણ ગુરુદેવ.	
તે માટેય તું અમને કહે, જે તત્ત્વ જાણે એવ.	૧૫
તમ્ને તે તે શાસ્ત્ર જોના, કર્યો નિમ્ન્યે જણ્ય,	
તે પ્રશ્ન અમને કહો, જેથી પુરુષને કલ્યાણ.	૧૬
એ કહો, કલિયુગને વિશે, જન તણાં આયુષ અદ્ય,	
મન્દમતિ, અતિ આશ્ચર્ય, વધી વિન્યે વિન અનદ્ય.	૧૭
અદ્ય આયુષમાં વધી, જીવજે રોગ અપાર.	
તે માટેય મોટાં શાસ્ત્ર સુણવા તણે નથી અધિકાર.	૧૮
તે શાસ્ત્ર બહુ મોટાં ધણાં, ત્યાં કલાં કર્મ અનન્ત;	
તે માટેય સાંભણવા તણે, અભિધાણ મિથ્યા અનન્ત.	૧૯
તમ્ને તેહનું સાર સંઘણું, ઉદ્ધરી, મતિમન્ત ।	
સાધુજન ! અમને કહો જે, માય નિર્મલ ચિન્ત.	૨૦
એક તો એ પ્રશ્ન પૂછ્યું, વધી પૂછે અન્ય;	
પાંચ શ્લોકે કરી પૂછે, સૂતને મુનિજન:	૨૧
‘ હે સૂત ! તું જાણે સહી, વૃક્ષને હજ્યો કલ્યાણ.	
ભક્તપતિ ભગવાન પોતે, સ્વયં પુરુષપુરાણ,	૨૨
વસુદેવ ને વહી દેવકીમા, પ્રગટ પામ્યા દેવ;	
તે મધ્ય કારણ કોણ છે ? તે કહો અમને એવ.	૨૩
તે સરવ સાંભણવા તણે, અભિધાણ અમને, સૂત !	
તમ્ને કહેવા યોગ્ય છે, હરિ-ચરિત્ર અતિ અદ્ભુત.	૨૪

- ભૂત સહને પાલવા, હરિ ધરેયો એ અવતાર;
આપવા સમૃદ્ધિ આપ્યા, પ્રગટ પરમાકાર. ૨૫
- મ્હાધાર નર સંસાર પામ્યો, જીવ વિષમો ઠામ.
તે મધ્ય કારણ આકલે જો કૃષ્ણનું જ્યે નામ. ૨૬
- તત્ક્ષણુ તે સંસારથી મૂકાય; નિર્ભય થાય.
ભય તણે મન્ય ભય જીપજે, એ નામનો મહિમાય. ૨૭
- જો કૃષ્ણ-ચરણે શરણ્ય આવી, રથા મુનિજન શાન્ત,
તેહની સમીપે સેવ કરતાં, ટલે તત્ક્ષણુ બ્રાહ્મ્ય. ૨૮
- સન્ત-સર્જ પવિત્રકર્તા, પાપહર્તા સોય.
ધણે દિવસે સેવતાં, શુચિ કરે ગર્જા તોય. ૨૯
- શુદ્ધ થાવા ઇચ્છતો, સંસાર-મધ્યે જોહ,
કલિ-કલુપહારી કીર્તિ હરિની, કોણુ ન મુણે તેહ. ૩૦
- ભગવન્ત પુણ્યશ્લોક, 'જેહનાં ધણાં અહણુત કર્મ',
તેહ સુણુતા કોઇ નરને, જીપજે નહિ શર્મ. ૩૧
- તેહનાં મ્હાકર્મ, જેહને નારદાદિક ગાય,
(એમ) કહે, બ્રહ્મા સ્યેવ જો એક કથા તે કહેવાય. ૩૨
- વલી અન્યત પ્રજા એમને, કહેા, હે ધીમન્ત!
અવતાર કેરી કથા ઉત્તમ, સમ્બલાવો, સન્ત! ૩૩
- આત્મમાયા વડે કીધા, મચ્છ-કચ્છપ-દેહ;
એ કૃષ્ણલીલા સર્વ, માટે સમ્બલાવો તેહ. ૩૪
- અમ્યો તાં એ કૃષ્ણલીલાં મુણી વારંવાર;
તપ્તિને પામું નહીં. મન્ય માનન્યો નિરધાર. ૩૫
- રસિકજન જો કોય હરિયથ, સાંભલે ઉદ્ધવાદ,
ઘટિ-વટીયે જીપજે નેવ-નવો તેહનો સ્વાદ. ૩૬
- તેહ કારણ વલી કેહન્યો, કૃષ્ણ-પ્રાક્રમ સાર.
બલિભદ્ર સાથે કરાવે જો, કર્યાં વીર્ય અપાર. ૩૭

કપટ-માનવ કૃષ્ણજી, અતિ ગૃહગતિ ભગવન્ત;	
નર યદ્રી નવ્ય યાવ દીધા કર્મ, તે દ્વેદો, સન્ત'	૩૮
'કલિ આળ્યો,' ઝોલખીને, અમ્યો આળ્યા આલ,	
યાગને મિથ વિષ્ણુ-પદને, પામવા મન માલ.	૩૯
વિષ્ણુ કેઈ ખેત્ર જાણી, કરચૂ હા આસન.	
કૃષ્ણલીલા સુણનારું, અવકાશ પામ્યા મન્ય.	૪૦
અમારે ભાગ્યે કરીને, મત્યો તું, મ્હારાજ !	
કલિકૃપ દુસ્તર સિન્ધુ તરવા ઈજતા અમ્યો આજ;	૪૧
જે મમે મ્હાસિન્ધુ બિનગવા તણું મન હોય,	
તે સમે આવી મલે જિમ નિપુણ નાવિક દોય.	૪૨
અમ્યો જ્યાહરે કલિસાગર, તરચારું મન કીધ,	
તે સમે આવી કરીને, તમ્યો દરશન દીધ.	૪૩
હે સુત ! તમને પ્રશ્ન અન્યત, અમ્યો પૂછું જેહ,	
વિશદ વિસ્તારી વિચારી, વહો વાણી તેહ.	૪૪
યોગ-ઈશ્વર કૃષ્ણ જ્યાહરે, થયા અન્તરધ્યાન,	
ધર્મ કેરા કવચ હતા, સ્વયં શ્રીભગવાન,	૪૫
અલપાલક પરમ પોતા તણું પામ્યા ધામ;	
કહે, હઉંછું ધર્મ કોને શરણ છે વિશ્રામ ?	૪૬
ઇતિ પ્રથમ સ્કન્ધ-મધ્યે, પ્રથમ અધ્યા-સાર,	
જેહ અધ્યા-મધ્ય છે પદ, એકસો ને આર.	૪૭
રત્ન દ્વેદો, માને કરીને, કરયો અધ્યા, ઇશ !	
જેહ અધ્યા-મધ્ય સુન્દર, શ્લોક છે ત્રેવીશ.	૪૮

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

દ્વિતીય અધ્યાય

ધીમન્નાગયતસ્ય ચેન સુધિયા માધાર્યદીપઃ કૃતો
ચેનેદં રચિતં પુરાણમમલં ચે ઓતુકામાસ્તયા ।
યન્દે ધોધરમેય તં મુનિચરં યન્દે ચ તં વ્યાસકં
યન્દે જ્ઞાનપિ જ્ઞાનકાદિકમુનીન ગ્રન્થસ્ય મત્સિદ્ધયે ॥ ૧ ॥

પ્રથમમાં ખટ પ્રથ કર્યાં મુનિ, નિમિત્તમાં કરતા નિગમ-ખનિ.
દ્વિતીયમાં કદિ ઉત્તર આરનો, વિમુધ સુત સમુદ્ર-વિચારનો. ૨

ધીવ્યાસ ડયાચ—

રાગ કેઠારો

- મુનિચરની વાળી સુણી; સુત નિગત્ય પામ્યા ધણી;
મુનિચરનાં વચન તણી પૂજ કરી એ. ૩
- ઉચરવા ઉઘમ કરે; નિજ ચુરુને મનમાં ધરે,
શુક્રજ્ઞું શુદ્ધ ચરિત્ર મનમાં ધરી એ. ૪
- ઠાણ-ચરિત્ર શુક્રનું સમ્મસાવે, ઉચ્ચરે આખ્યાન,
લોમહર્ષણુ તણો સુત, ઉચ્ચરવા અભિધાન:- ૫

દ્વત ડયાચ—

- તેહ મુનિ શુક્રદેવને, હં કંઈ છું પરણ્યામ,
સન્ન્યાસ મદી જે મઘ ચાત્યા, તપોવનને^૧ ઠામ્ય. ૬
- ઉપવીત પેદ્ધાં પધાર્યા, સન્ન્યાસ મદી જે મુન્ન્ય,
એકતા અસદાય ને, સંસારકાર્ય-ધન્ય. ૭
- (ત્યાદ્રે) વિરહ-કાતર વ્યાસજી, ઊંચે સ્વરે છે સાદ:
'હે પુત્ર! પાછા પધારો, મુઝ મૃદસ્થાત્રમ-સ્વાદ.' ૮
- (ત્યાદ્રે) પિતા દેરો પ્રેમ જોવા, કર્યો તરુ-પરવેગ.
(પછે) શક્તિ-રૂપે કર્યો ઉત્તર, 'ન આપું હું એય.' ૯

- યોગબલથી કરન્તા, પરકામમાં પરવેશ,
નમ્રું તે શુકદેવને, જે ગર્ભ-યોગી વેશ. ૧૦
- સંસાર દેરા લોક બિપર્ય, કરી કરુણા, જાણ્ય.
શ્રીભાગવત નામે કહ્યું, મહા મુણ-પાઠ પુરાણ. ૧૧
- અદ્વૈત જેહ પુરાણનો, અતુલાવ પ્રહાકાર,
એક એહ પુરાણ વ્યાપ્ત વેદ-મધ્યે સાર. ૧૨
- સંસારના અન્ધાર તરવા, ઈછતા જે દાસ,
તેહનિ એહ પુરાણ-મધ્યે, શાનદીપ-પ્રકાશ. ૧૩
- તેહ મુનિ શુકદેવનું હું, સદા પામ્યો ચરણ.
શ્રીભાગવત-આરંભ કરવા, નમ્રું ફરી ફરી ચરણ. ૧૪
- નમી શ્રીનારાયણને, નર નિષ્કલ્પ સાર,
સરસ્વતી ને વ્યાસને, નમી કહું મન્યોવ્યાર. ૧૫
- કહે સૂત, મુનિવર! સાંભલો, તમ્યો જલું પૂછ્યું પ્રશ્ન,
જે પ્રશ્ન-મધ્યે વર્ણવ્યા વ્યાસે, સકલ કેવલ કૃષ્ણ. ૧૬
- લોક-મર્જીલ પ્રશ્ન એ, મુનિ! પરમ નર પાવન,
જેહ સાંભલતાં થશે જન-આતમા પરસન. ૧૭
- પ્રથમ પૂછ્યું પ્રશ્ન જે, 'કહો શાસ્ત્ર કેઈ સાર,'
પુરુષને કહ્યાણ શું તે કહે સૂત વિચાર: ૧૮
- પુરુષને પરધર્મ તે, જે થકી વાષે લોકત્વ,
અવ્યક્ત અવ્યભિચારિણી, ત્હાં નહોં ફલ-આસકત્વ. ૧૯
- લગવન્ત-ભગતે આતમા, પરમજ થાયે, જાણ્ય.
અહો મુનિવર! પુરુષને [તે] કહ્યું મહા-કહ્યાણ. ૨૦
- વાસુદેવ જવાર્તિ-ભજન, સ્વયં શ્રીભગવાન;
પુરમે પ્રયોજ્યો ત્હાં થયો, [જે] લક્ષિત-યોગ-નિધાન. ૨૧
- જિતાવલો વૈરાગ્ય આણે, પ્રમાણે મુનિ ધ્યાન.
વૈરાગ્ય વલતો બિપન્નવે, ઉપનિષદનું શાન. ૨૨

- પુરુષને જે ધર્મ સાધ્યો-ચક્રા સમ્પદ-પ્રીત્ય,
વાસુદેવ-કથા વિશે ભો, ન બિપત્તિવે પ્રીત્ય, ૨૩
- તો તેદ્વિનિ નિરુપ્ય નબળો, અમ જિવરણો [ત્વદા] વ્યર્થ;
મોક્ષ-પ્રાપ્તિક ધર્મ મોટો, તોણ નવો વ્યર્થ. ૨૪
- કોણ કહેશે, ધર્મનું ફલ, દ્રવ્ય પામે તેદ્વ.
ધર્મનું ફલ ભક્તિ પામે નથી, કહે છે તેદ્વ. ૨૫
- ધર્મનું ફલ દ્રવ્ય પામે, તોણ તે ફલ ન્દોષ.
દ્રવ્યથી મુખ-વિપવ પામે, તેદથી થાં દોષ ? ૨૬
- અખિલ-હનિષ્ય-પ્રીતિ તે તાં, વિપવનું ફલ નોષ;
ત્વદાં સગી જીવે તેટલામાં, વિપવોગી મોષ. ૨૭
- કર્મ કરવાં, એદ જીવ્યા તપ્કું ફલ, નહિ તેદ્વ;
તત્ત્વ-નિચ્છામા મદા, જીવ્યા તપ્કું ફલ એદ. ૨૮
- કોણ કહેશે, તત્ત્વ તે તો, ધર્મ કહું નામ,
સમ્પ્રાપ્તિ સુર ઉત્તર, કહે તેણે કામ્ય. ૨૯
- તત્ત્વવેદી તત્ત્વ કહે છે, એક અદ્ય જ્ઞાન;
શ્રદ્ધ, પરમાત્મા નામે, તત્ત્વ તે ભગવાન. ૩૦
- તે તત્ત્વ મોટા મુનિ પામ્યા, મદા અદ્વાવન્તા,
જ્ઞાન વૈરાગ્યે કરી જે ભક્તિ ધરતા અન્ન. ૩૧
- વેદના શ્રવણે કરી જે દરાવી દ્વ ભક્ત્ય,
તેણે કરીને આત્મમા પરનાત્મ દેવે મુક્ત. ૩૨
- ધર્મનું ફલ ભક્તિ, એદ્યું, કરીને નિરધાર;
દવે એદ્વા અર્થ કૌરો, કર્યો ઉપસંધાર. ૩૩
- તે માટય પુરવે વર્તુ-આશ્રમ-વિભાગે કરી, વિપ્ર !
વયાવિધિયે કરીને જે, ધર્મ સાધ્યો ખિપ્ર, ૩૪.

જ્ઞાન પામ્યા પછી હૃદય-અન્યકા ભેદાય;	
અહરુદાર-વિનાય, સંશય 'સર્વ' તર છેદાય.	૪૭
વધી તેડના કર્મ સવના, સર્વથા ક્ષય થાય,	
જે સમે દીકો આપ ધર્મર-આતમા-મહિમાય.	૪૮
તે માટય, મુનિવર' માનજ્યો, જે કરિ વિદ્યુર્જન,	
ભગવાન-ભક્તિ આચરે છે, સોધવા નિજ મન.	૪૯
તૃણ-પ્રહાર-આઘ અઘપિ, એક આત્મારપ,	
તોણ ભજવા થોગ્ય કૂહે છે, વાસુદેવ અનૂપ.	૫૦
સત્ય, રજ ને તમમ, એડ્વા પ્રકૃતિના ગુણ હોય,	
તે ત્રણે ગુણ-યુત એક તનુ તે, પરમ પૂરુષ સોય	૫૧
પાવવા ને મર્જવા, સંહારવાને ચિહ્ન,	
હરિ, વિરજિય, રુદ્ર, એડ્વા, નામ ભાસે ભિન્ન	૫૨
તે ત્રણે મધ્યે સત્યરૂપી, વાસુદેવજ નામ.	
તે યજ્ઞી સૌ લોક કરે, સરે સવધા કામ.	૫૩
તે ત્રણે ગુણ એક એકથી, ઉચ્ચ કેડ્વા શાન્ત	
મૂત શૌનક-આઘ મુનિને, જથ્થાવે દશાન્ત.	૫૪
ક્રિયાવર્જિત કાષ્ટ જી જ્યમ, તમોગુણ છે ત્યમ	
કાષ્ટથી જ્યમ ધૂમ વ્યાપક, તમોથી રજ ત્યમ	૫૫
પ્રગતિવર્જિત કાષ્ટ છે, ત્યમ તમોગુણ કહેવાય.	
કાષ્ટથી જે ધૂમ ત્હા કાષ્ટ-એક કારણ થાય,	૫૬
ધૂમ જ્યમ ધૂસરો વહિ, કરે કિરિચ્ચિત કર્મ,	
ત્યમ તમોગુણથી રજોગુણ, ત્હા સ્વપદર્શન-મળ.	૫૭
જ્યમ ધૂમથી અધકો સદા, સાક્ષાત પાવક સોય	
ત્રયીમય ત્હા નિગમ-મારગ, હોમ સધલા હોય	૫૮

રત્નેશ્વરકૃત તથા અધિકો, સત્ત્વગુણ સાક્ષાત.	
શ્રીકૃષ્ણ-લક્ષણ સત્ત્વ ભામે, બ્રહ્મ તા વિખ્યાત.	૫૯
સત્ત્વથી જાણી કરીને, અધોક્ષજને અન્ય,	
૯૫૫ ને ભજતા હવા, ભગવન્તને માનન્ત,	૬૦
અઘાપિ ને કો તેહ મારગ, અનુસરે છે સાધ,	
સંસારમા કલ્યાણ પામે, ટલે સવલા બાધ.	૬૧
તો અન્યને કા ભજે છે ? ત્યાં કહે છે દૃષ્ટાન્ત—	
પણ મોક્ષના ૧૦ અધિકાર ઈ છે, ભજે દરિને શાન્ત.	૬૨
ને મહાપૂરણ મોક્ષ-કામિક, સદા શાન્તજ મન્ય,	
ધોરણી જૂત પિત્રી, પ્રજેશ મૂકી અન્ય,	૬૩
કલા નારાયણ તણી છે, ઘણી ભજતા જેહ,	
અને ખીજ દેવની, નબ્બ કરે નિન્દા તેહ,	૬૪
ને રાજસી ને તામસી, ધન-પુત્ર-કામી હોય,	
પિત્રી જૂત પ્રજેશને, સમશીય સેવે સોય.	૬૫
મોક્ષના દાતાર, માટે, ભજેવા ભગવાન;	
સાર સવલા સાસ્ત્રન, શ્રીવાસુદેવ-વાન.	૬૬
વાસુદેવજ દેવ માને, યદ વાસુદેવ	
વાસુદેવજ પામવાના, કલા માધન એવ	૬૭
યોગમા ને ક્રિયામા શ્રી-વાસુદેવ-નિવાસ.	
વાસુદેવ-નિમિત્ત કરવા, સર્વ એ અભ્યાસ.	૬૮
વાસુદેવજ જાણવાને, ગાને માગે સન્ત,	
વાસુદેવજ પામવાને, કરે તપ માહાન્ત	૬૯
વાસુદેવજ પામવા ને, કલા સદા ધર્મ.	
વાસુદેવજ મને, જેથી, જાણી ગિનિ પરમ.	૭૦

વાસુદેવજ સર્વને, સર્જતા હવા નિરધાર.	
૧૧ પોતા તણી માયા વડે, કરી પૃથક સૃષ્ટિ સાર,	૭૧
કાર્ય કારણરૂપ માયા વડે, સરળ સર્વ.	
અગુણ પોતે એક કારણ, આતમા મત-મર્વ.	૭૨
તેણીય માયાએ પ્રકાશ્યા, પ્રગટ એ ગુણ જેહ;	
તે મધ્ય પેશીને રમન્તો, પ્રગટ ભાસે તેહ.	૭૩
ગુણમાં પ્રકારયો માટય ભાસે, ગુણ-સરીખો ન્યમ્મ;	
ચિત્-શક્તિયે ૧૨ વધગી રહ્યો, તે માટય ભાસે ત્યમ્મ.	૭૪
યથા ઈધન અનેશં ને, પ્રગટ પાવક એક;	
વિવિધ ઈધન વિવિધ ભાસે, વહિ-રૂપ અનેક;	૭૫
તથા ઈશ્વર વિશ્વરૂપી, પ્રાણીમાં પરવેશ,	
ભાસતો નાના વિધે, ક્ષેત્રગરૂપ વિશેષ.	૭૬
ભૂત સૂક્ષ્મ અને હ્રિદય, તથા મન-પ્રકાશ,	
એટલે ગુણભાવે પ્રવેશ્યા, ભૂત-(માન)માં અવિનાશ.	૭૭
આ શ્રીહરિ સહ ભૂત માંહે, પ્રવેશીને માન,	
તે તે ૧૩ વિગેને ભોગવે, હમ્મજા વડે ભગવાન.	૭૮
‘સૂત ! કૃષ્ણ-ચરિત્ર કહે,’ જે પ્રશ્ન પૂછ્યું એહ.	
વિચારીને સૂત વક્તો, કહે ઉત્તર તેહ:	૭૯
એ સત્ત્વરૂપે સર્વદા, ભોકને પાસે ઈશ;	
વિશ્વકર્તા ૧૪ કરે લીલા, સ્વયં શ્રીજગદીશ;	૮૦
દેવ તિર્થંક નરાદિકમાં, ધરે લીલા-દેહ,	
ક્રન્તા તણી સ્તુતિ વિશે કહેશે, ૧૫ કૃષ્ણલીલા જેહ.	૮૧
ઇતિ પ્રથમસ્કન્ધમાં, અધ્યાય બીજો સાર,	
ભગવાન-વર્ણન જેહમાં છે, નિરખ્યું નિરધાર.	૮૨

૧૧. દેવ્યા (૧) અ. ૧૨. ચળકી. ૧૩. વિષય જન. - ૧૪. કરી.

૧૫. લક્ષ્મીલીલા.

રત્ન કહે, યત્ને કરી, અધ્યાય કીધો, ઈશ !

૧૬શિલ્પોત્તર પદ શોભતા, ને શ્લોક તે ચોત્રીય.

૮૩

૧૮૪

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे भगवद्दर्शनं नाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

તૃતીય અધ્યાય

શુકકૃતં કિલ ભાગવતાભિયં જગતિ ચેન રહસ્યતમં મુદા ।
નિખિલલોકહિતાય નિવેદિતં ધિજયતેષ્વ સ્વતઃસમાર્થ્યઃ ૧
તૃતીયમા અવતાર-કથા કહે, વિવિધ ઉત્તર સૂત સદા લહે;
પુરુષ-આવતાર-કથા કરી, સકલ-રૂપ સુવર્ણવિયા હરિ. ૨

ચોપૈ—(રાગ ગોડી)

પ્રથમ પાંચમું પૃષ્ઠું જોઈ, કથા કહેા ૧અવતારી તેહ.
મૂત કહે, તે ઉત્તર સાર, પ્રથમ કહે પુરુષા-અવતાર. ૩
૨સૂત કહે, સાલસળ્યો, મુન્ય ! કથા કહું અવતારી પુન્ય.
પ્રથમ ધરતો પુરુષા-અવતાર, મહાદિક તે તત્ત્વવિસ્તાર. ૪
શ્લોક સર્જુષા કીધો દેહ, શોધ કથાનો કીધો તેહ.
શ્લોક-તુલ્ય તત્ત્વ તે શા માટય ? એ તો રૂપ લહેા વૈરાટ. ૫
ઉપાસનાને અર્થે કીધ, આદિ એહ અવતારજ લાભ.
કાશ્યરૂપ તે છે અદ્વિત, તેહનું વર્ણન કહે છે સૂતઃ
પ્રત્યયપયોધિ પોટયા જે ઈશ, વિસ્તારી નિદા ચોત્રેશ;
નેહનો નાભિદહ નિરધાર, ત્હાથી પ્રગટું પડુંજ સાર. ૭

૧૬. અનન્યારી.

૧. અવતારિક. ૨. આલીધી ત્રણ ચરણ બધાં નથી. ૩. આ ચરણ-
પછી બધાં વધારાનું ૧ ચરણ—જેનો પામે વિરલા પાર. આ રીતે બા.
કડી બધાં એછી.

- તે પર્વજથી બ્રહ્મા હવા, સકલ લોકને તે સર્જીવા. ૮
- આદિ કલ્પે એહ અનૂપ, હરિયે લીધું પુરુષા-રૂપ. ૯
- જે તે અર્જુ-વિભાગે સાર, કીધો ચૌદ લોક-વિસ્તાર. ૧૦
- શ્રીભગવાન તણું જે રૂપ, શુદ્ધ સત્ત્વ અદ્ભુત અનૂપ. ૧૧
- માની રૂપ નિહાસે એહ, જ્ઞાનચક્ષુએ દેખે તેહ. ૧૨
- અપાર પાદ ગરુ ને પાણ્ય, જેહના વદન અપરિમિત, ભણ્ય. ૧૩
- અનન્ત મસ્તક, મુકુટ અનન્ત, અનન્ત અગ્રાર, નાવે અન્ત. ૧૪
- અનન્ત કુણ્ડલ, નાસા બહુ, અર્જુ અનોપમ શોભે સહ. ૧૫
- અન્ય અવતાર તણી પિચ્ચ એહ, આવે, ભય, યવશે નહિ તેહ. ૧૬
- એહ આદિ નારાયણરૂપ; એ લીધા અદ્ભુત અનૂપ. ૧૭
- બીજા જે અવતાર, મુધામ-પ્રજે અવતાગ સ્વયં ભગવાન. ૧૮
- અન્ય રૂપ જે એહને મલે; કરી કામ ને એમા ભલે. ૧૯
- બીજા સર્વનું જાણો એહ, અક્ષય બીજ કહાવે જેહ. ૨૦
- એથી પ્રગટે; એમા શમે; નાનારૂપે એહજ રમે. ૨૧
- જેહનો અંશ વિરજિય લલો, તેહનો અંશ મરીચિ કલો. ૨૨
- તેણે આદરિયો સંસાર, દેવ, યજુ ને પુરુષાકાર. ૨૩
- પ્રથમે પ્રગટયા સનતકુમાર; તેહનું ચરિત્ર વ્યખાણું સાર. ૨૪
- પૂરુષરૂપે તે હરિ સાર, પ્રથમે લીધું રૂપ-કુમાર. ૨૫
- બ્રાહ્મણરૂપ ધરીને ધીર, બ્રહ્મચર્ય-વ્રત પાત્યું વીર. ૨૬
- દુશ્વર તપ કીધું કુમાર, વ્રત આચરણ અખણિત ધાર. ૨૭
- બીજું રૂપ ધર્યું વારાહ, પાતાસે પૃથ્વી-અવગાદ, ૨૮
- વિશ્વ તણી કરવા ઉત્પત્ત્ય, અવનીને ઉદ્ધરવા મત્ય, ૨૯
- યજુરૂપ શકર-અવતાર, મર્વ જીવની કરવા સાર. ૩૦
- ત્રીજો સર્ગ શિરોમણ્ય ધાણું, પામ્યાં તાં દેવર્ષિ-પણું. ૩૧

- વૈશ્ણવનન્ત્ર વખાણે સાર, જ્યાં કર્મે કરી કર્મ-પ્રહાર.
નારદ-પરચરાત્ર જે કથા, તે મહિમા મહાનન્તે લલો. ૨૦
- ચોથે અવતારે મ્હા-મુખી, પ્રગટયા નરનારાયણુ ઋષિ;
ધર્મ તણી પત્નીના તન, આત્મનામ પાલે પાવન. ૨૧
- નરનારાયણુ-રૂપે કરી, કુશર તપ કીધું શ્રીહરિ.
કપિલનામ પચ્ચમ અવતાર, પ્રગટયા સિદ્ધ-શિરોમણ્ય સાર. ૨૨
- આસુરિ-અલિધ ગ્રાહણુ હતો, સાધુધ્યમાર્ગ ત્યાં કીધો હતો.
કાલ ધણો દો નવ્ય જાણુનું, તત્ત્વસાર તે કીધું 'જીનું'. ૨૩
- છટ્ટે અવતારે શ્રીહરિ, અત્રિપુત્ર યથા મન્ય ધરી;
અનસૂયાનો પૂરયો કામ, દત્તાત્રેય ધરાવ્યું નામ. ૨૪
- આતમવિદ્યા આપે સહી, અધર્મને આરમ્બી કહી.
પ્રજ્ઞાદાદિક આગત્ય ધણી, આતમવિદ્યા આપે લણી. ૨૫
- સપ્તમ રૂપ ધર્યું જે ઈશ, ચરણ પ્રગટયા જગદીશ.
ઉચ્ચિક પ્રજાપતિ કેરા તન, આકૃતિ-મધ્યે ઉત્પન્ન. ૨૬
- યામ નામ જે ક્ષાવે દેવ, પોતાના મુન સધસા એવ;
તેહની સાધ્ય સ્વયં ગોપાલ, સ્વાયમ્ભૂ-મન્વન્તર-પાલ. ૨૭
- સ્વાયમ્ભૂ મન્વન્તર સીધ, જે યજેન્દ્રપણું ત્યાં કીધ.
અષ્ટમ જેહ ધરયો અવતાર, ઋષભદેવ નામે નિરધાર. ૨૮
- રામ નાણિ ક્ષાવે તાત, મેરુદેવ્ય પોતાની માત.
મ્હા-ગલિયા પોતે માનન્ત; પરમહંસ-પથ જાણે અન્ત. ૨૯
- દેખાડયો તે મારગ પરમ. ધીર પુરુષને 'કીધું' વર્મ.
સર્વાશ્રમ-મત 'મા-યો' જેહ, ઋષભદેવ દેખાડયો તેહ. ૩૦
- ૧૦સવ મુનિ મધીને આવિયા, નવમે રૂપે પાર્થિવ ૧૧થયા.
પોતે પૃથુરાજ-અવતાર, પૃથ્વીના પોતે દોહનાર. ૩૧

- પૃથ્વીમાં હતી આગધિ, રત્ન અમૂલક હતા નિધિ.
તે અર્થ મહી દોહી ભૂપ; તે માટ્યે એ ઉત્તમ રૂપ. ૩૨
- મન્ડદેહ તાં દશમે લીલ, વિવરન-મનુ-રક્ષા કીલ.
આશુપ મન્વન્તર ખડલકું. સાગરનું જન અમર અડ્યુ. ૩૩
- પૃથ્વીરૂપે નાવજ માંડ્ય, વિવરન જિહારયો ત્યાલ્ય.
એકાદશમે જે અવતાર, કન્ડાકી જુગદાધાર. ૩૪
- દાનવ દેવ અધીને યદા, આગર મન્થન કરતા તદા,
૧૨મન્થન કરતા ગિરિવર જેહ, વામા જિપરચ ધારયો તેહ. ૩૫
- દ્વાદશમે ધન્વન્તરિ-દેહ, સાગરમંદ્યાંથી પ્રગટયા તેહ
રૂપ તેરમું લીધું દરિ, મોહિનીરૂપે વાણા અરિ. ૩૬
- મોહ પમાડ્યો દાનવ-માન, સુરને પાપ અમૃત-પાન.
રૂપ ચતુર્દશમું આતિ સાર, લીયો નરસંદા-અવતાર. ૩૭
- નખને આગ્રે દાનવ કુદ, હિરણ્યકશ્યપુ રૂપનિવારયો કદ.
પન્નરમે ઇન્દ્રિયા અક્ષરાય, કૃષ્ણે કીર્તી વામન-કામ; ૩૮
- આળ્યા બક્ષિરાગને યાગ, જિભા ત્રણ ૧૪કમ મહી માગ્ય,
ત્રણે ભુવન એવાનું મન; વામનરૂપ ધર્યુ ભગવન. ૩૯
- અવતારે ઉત્તમ સોયમે, પરશુમન રૂપે રમે.
વિપ્રદોહી જે ભૂપાલ, તે ભૂપત્યનો આણ્યો કાલ; ૪૦
- નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી સાર; દિગ્ગને આપી એકવીસ વાર.
સત્તરમે અવતારે જાત, સત્યવતી તા કીધાં માત; ૪૧
- પુત્ર પરાશર કેરા ચયા. દીન વિશે આતિ કીધી દયા.
અરૂપમતિ નર મનમાં ધરી, વેદ તણી બહુ સાખા કરી. ૪૨
- અદ્વારમે અવતારે ભૂપ, પોતે પ્રગટયા રાઘવરૂપ,
કરવા અમર તણા બહુ કામ, રાગ રામ ધરાવ્યું નામ; ૪૩

આગરને ત્યાં શિક્ષા દીધ; પેરપ પેરચના પ્રાક્રમ કીધ.

૧૫એકાનન્ધ^{૧૫}સને વીસે વસી, રામ-કૃષ્ણ પ્રગટ્યા મ્હાબલી; ૪૪
યાદવમા લીધો અવતાર; જુમિ તણો ગિતારચો ભાર.

પક્ષતો કાલ ગયો નિરધાર, ૧૬જન બાલક બુદ્ધા-અવતાર, ૪૫
કેકટ દેશ ગયામા યગે; દાનવને મન્ય મ્હો નાખશે.

કલિયુગને અન્તે અવતાર, નામે કલ્કી જગદાધાર; ૪૬
વિષ્ણુ^{૧૭}શમ્ભો બ્રાહ્મણથી હવા, ચોરરૂપ રાજ્ય મારવા.

શ્રીહરિ સત્ત્વ તણા શૂર્જાર. એહના છે અવતાર અપાર. ૪૭
યથા મરોવર સાગર થયાં, તે મધ્યેથી જલ ઉત્સર્યા,

મહત્ત મારગ ચાલે ધાર, એહવા અંશ-કલા-અવતાર. ૪૮
દાનવ દેવ ને મુનિજન, મ્હાબસિયા મનુ કેરા તમ;

અપલી કૃષ્ણકલા જાણવી, અન્નપતિ પપ્પ પરમાણુવી. ૪૯
૧૮અંશ કલા મન્યા જાણવા; કૃષ્ણ સ્વયં ભગવાનજ ૧૯હવા.

આસુરે આકુલ કીધા લોક, તેડ તણો દુષ્ટ કીધો શોક. ૫૦
યુગે યુગે અવતારિક ઈંદ્ર, તે એ કૃષ્ણ સ્વયં જગદીશ.

જન્મ ગુણ નારાયણ તણું, સાબલતાં સુખ આપે ધણું. ૫૧
નિર્મલ મન જે નિયમે કરી, માયમ્પ્રાતઃ શ્રદ્ધા ધરી,

જન્મ ગુણને જે કો માય, તે સંસાર થકી મુકાય. ૫૨
ફેરેશો, ક્યમ જાયે સંસાર, જ્યાં સુધી જે દેહ-વિચાર ?

માયા-જનિત અવિદ્યા જેહ, તેણે ભાસે ખીજે દેહ. ૫૩
તે માયા નારાયણ તણી, તેહની કથા સુણ-તાં ધણી,

જાય અવિદ્યા, વિદ્યા થાય, દેહભાવ ભવમ્મ ત્યાં જાય. ૫૪
એહ સંમન્ધ કહે છે સાર; પાંચ મ્હોક વડે વિસ્તાર:

આત્મરૂપ સિદ્ધ-સંકિત અતીવ, જે ભગવાન અરૂપી^{૧૭} જીવ, ૫૫

તેહનું છે અરથૂલ ગરીર, એ 'મારગમા મોહા ધીર.

માયા-ગુણ મદદાદિક જેહ, આત્મા-દામે આણે તેહ. ૫૬

જીવ તણું જે રથૂલ સ્વરૂપ, ગુણે જણાવ્યું આતમરૂપ;

૨૦સ્વરૂપ તે આવરણ સત્ત્વ; ન્યમ છે ત્યમ ન્યમ જાસે તત્ત્વ. ૫૭

તેહ તણું ફેલે છે દષ્ટાન્તઃ સાલયન્યો, શ્રોતાજન રાન્ત !

મયા મેન વાયુમાં રહે, સર્વલોક આકારો લહે, ૫૮

જીડે રજ આકારો રહે, પવન તણી ધૂંસર તા કહે,

એ વિધિ લોક અનુપયા જેહ, આનમ-દામે દેખે તેહ. ૫૯

રથૂલ થકી ખીજો જે દેહ, ૨૧લિજું-સ્વરૂપી ફેલાવે તેહ.

તેમા જે આતમતા રહે, એ મિથ્યા અગાની કહે. ૬૦

નિર્જેદહનું સૂક્ષ્મ રૂપ; નિગકાર ગુણ-રૂપ અરૂપ;

'તે માટે કા દેખે નહી. નથી સાલવ્યું દાણે સહી. ૬૧

તો તેહ જી શું પરમાણુ ? તે તો જીવ-ઉપાધિ નવ્ય.

જીવ તણે રૂપે છે ૨૨લિજું, જન્માન્તગમા જેહ અમર્જું; ૬૨

તો કા ફેલો શો ભાગ રથૂલ ? જીવોપાધિકા નહીં મૂલ.

જે માટય ફરી પામે અર્જું, તેહ તણું કાગણુ છે લિજું. ૬૩

રથૂલ સૂક્ષ્મ એ જીવોપાધ્ય, જન્મ ધરેવા વનગી બાધ્ય.

જેહ મુકી નિમલ થાય, બ્રહ્માકાર તદા ફેલેવાય. ૬૪

અન્ય નોકે એહવું વહે, વૈષ્ણુજન ગખેવું હહે:

રથૂલ સૂક્ષ્મ ન્યાદ્રે પરહરે, સ્વરૂપ મમ્યક જાણી ધરે. ૬૫

આપ અવિદ્યાયે જે દેહ, આતમમા આરોપ્યો તેહ.

જેહ એ રૂપ અહમ્મતિ ત્યજે, બ્રહ્માભાવને ત્યાદ્રે લજે. ૬૬

તોહો પણ એ માયા સહી, ન્યાદ્રા સૂરી ઘટ-મધ્યે રહી.

જીવ ન્યાદ્રાસૂધી વિરમાન, તો કયમ યાશે બ્રહ્મસમાન ? ૬૭

એહ સમન સંશય ભાજવા, સૂત પુરાણિક મૂંહેના હવા	
યદા ઇશ્વરી માયા જેહ, ભવન દારણ દેખી એહ,	૬૮
તે માયા પામે ઉપગમ, જીવ મહત્તા પામે દામ્ય	
મતિ-મધે માયાનો વામ, વિદ્યા-અવિદ્યારૂપ વિનાસ.	૬૯
રૂપદા અવિદ્યા-રૂપે રહે, આતમતાન ધર્મીન દહે	
જે કાને તે વિદ્યા યાય, જીવપણ તે ત્યારે જાય.	૭૦
નિર-ઈંદ્રન અગિવન રમે, સર્વ શમાવી પોતે ગમે.	
બ્રહ્મભાવને પામ્યો તા, એટલે મોને પડિત મુન	૭૧
પરમાનન્દ વિશે પદ હોય બ્રહ્મસ્વરૂપે શોભે સોય	
જન્મ કર્મ જેહવા જનને, તેહના કહે છે ભગવાનને	૭૨
એહ અજન્મા જન્મજ ધરે આપઅકતા કર્મજ કરે	
અન્તયામી એહવા યયા, મોટા કવિજન કહીને ગયા	૭૩
જેહની લીના નિશ્ચય સાર, તે ઇશ્વર સરજે સંસાર	
પોતે ને વલી ટાને મોય, અનગો રહે, આસકત ન હોય	૭૪
પદન્તરે પ્રાણીમા રહ્યો, પોતે પોતાને વશ કહ્યો	
મન્થ મહે ખટ ઇન્દ્રિય તણો ખટ-ઇન્દ્રિય-વશકતા ધણો	૭૫
ઇશ્વર ફેરી લીના જેહ, દુર્મતિ નર નબ્ધ જાણે તેહ	
તર્કશાસ્ત્રનો સર્ગ કહે, તોહે પણ લીના ન થ લહે	૭૬
અન્ત કણે રૂપ ન લહે વચને નામ કપાથી કહે ?	
નટ નાટક નિસ્તારે યયા, એહની કૃષ્ણ તણી છે કયા	૭૭
ચક્રપાણિ કર્તા અજ ઇશ, અપારવીરય જે જગદીશ,	
તેહનો મારગ જાણે જેહ, ભાવે ભક્તિ આરાધે તેહ	૭૮
કપટરહિત જે ભક્તિ કરે, ભક્તિ તણે મારગ સમ્યકે	
શાન્ત સ્વભાવે ભજતા જેહ, હરિની લીના જાણે તેહ.	૭૯
હવે તમ્હો સાલયજ્યો, મુન્ય ' આ સંસાર વિશે છે ધન્ય	
મકય લોકના નાયક હરિ, વાસુદેવમા શ્રદ્ધા ધરી,	૮૦

- તમ્બો મુનિ મોટા ભગવાન ! અન્તર્ગતિમા આહૂં જાન,
અવ્યુતમા આગેધ્યું મન્ન, એકભાવના પામ્યા ધન્ય. ૮૧
- એકભાવના ભ્યાદૂરે થાય, જન્મ મરણ-ભગરો ભુંસાય.
કુદેશો, શાસ્ત્ર અપૂર્વ થું હોય ? એકૂં નામ કહું છું સે મં ૮૨
- ભાગવત એકૂં અભિધાન. ૨૪ સર્વ વેદને એહ સમાન
ઉત્તમલોક તથા ચરિત્ર, ૨૫ વેદવ્યાસે કહ્યા વિચિત્ર. ૮૩
- ૨૬ વ્યાસે તેહ કહ્યું પુગણ, ભાગવત નામે નિરવાપ્ય.
માણુમને મોટું કસ્યાણ, કરવા કીધું એહ પુરાણ. ૮૪
- મુક્તિ-પદારથ આપે ધન્ય, ભક્તિચિત્ર તમ્બ માણે અન્ય.
વ્યાસજીએ પોતાનો તત્ત, શુકજી એમ ભણાવ્યા ધન્ય. ૮૫
- ગાનીનો ગુરુ શુકદેવ, એહ પુરાણ ભણાવ્યો એવ
સન્યા વેદ અને ઇતિહાસ, શુકદેવે કીધો અવધાસ ૮૬
- સાર સાર તેહનું ઉદ્ધરી, શ્રીભાગવતે સંસિતા કરી.
શુકદેવે વૈષ્ણવરૂપને, સમ્ભવાળ્યું પરીસિંહા પાપી. ૮૭
- ગર્જાતીરે રાજ્ય ગયો; સાબવવાને સાવર મપા.
૨૭ ગર્જાતીરે ગાળી ૮૮

તે હું શ્રવણ કરાવીશ સહી, કયા યથામતિ જેહી લહી.
 મેં સુણી બહી જેહી કયા, હું તમને સમ્બધાવીશ તથા. ૯૩
 સંસેપે જે ભાખ્યું વ્યાસ, હું વિસ્તારી કહીશ અવ્યાસ.
 ઇતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધ, ત્રીજા અધ્યાયનો સમન્ધ.
 રત્ન કહે, યાને કરી કર્યો, પિસ્તાવીશ શ્લોકે વિસ્તર્યો. ૯૪

૨૮૮

તિ ઓભાગવતે મહાપુરાણે પ્રથમસ્કન્ધે તૃતીયો ડધ્યાયઃ ॥ ૩॥

અતુથ^૧ અધ્યાય

નરકુમારવરાહસુનારદા મુનિવરો કપિલાત્રિસુતાધ્વરાઃ ॥
 ક્રુષ્ણમસત્પૃથુમત્સ્યકકન્હપા ભિષગયાસુરમોહિનિકા તથા ॥૧॥
 નરહરિર્વેરવામનરામકૌ^૨ ચર^૩પરાશરજ્ઞો રઘુનાયકઃ ॥
 દ્રુહિહલાયુધવુદ્ધ^૪સુકલિકનો નિજમયન્તુ હરેરવનારકાઃ ॥૨॥
 એથે કહે ભાગવત-પ્રમન્ધ, કરયા તણા કારણનો સમન્ધ.
 સન્તોષ પામ્યા નહિ વ્યાસ પોતે, શાખ્યા કરી વેદપુરાણુ જોતે. ૩

રાગ કેદારો

સૂતે એમ કહ્યું મદા, મુનિયે શ્રુતિ કીધી તદા.
 દીરઘ યદ ^૫મુનિવર યજ્ઞે એ. ૪
 સર્વ મુનિજનમધ્યે સુખી, સૌનકનામે મદા ક્રખિ,
 ઋગ્વેદી-૪૬ વિચારી જયરે એ. ૫
 દાહ-ઉચ્ચરતાં મુનિ સૌનક ^૬કહે, હે સૂત! સૂત નિરધારય.
 વક્તા-મધ્યે વીર તમ્બો કહે, પ્રગ્ન અમારું સાર. ૬
 કયા કહે ભાગવતી અમને, ભગવત્રિપ મહાપુરુષ,
 જેહ કયા કહે છે પરીક્ષિતને, સ્નેહ ધરી શુક મુન્ય. ૭

૧. °રામક(૧) ૨. °પરા(૧) ૩. °જ્ઞો(૧) ૪. °વુદ્ધ(૧) ૫. °મુનિવર(૧) ૬. °સૂત(૧)

૪. જન કહે એ. ૫. ત્યારે કહે સૂતા નિર્ધાર.

- કોણ સુગમાં કયા થઈ, ને કવણ સ્યાનકે કીધે? ૧
- શે કારણે કૌપાયનને, કહો, કોણે એ મતિ દીધ ? ૨
- વ્યાસસુત^૧ શુકદેવ કહાવે, મહાયોગી સમદર્શ,
ભેદાભેદ નહી જે મુનિને; એકમતિ હિત-હર્ષ. ૩
- માયા-શયન થકી જે જાગ્યો, મૂઢગતિ મતિમાન;
માણસ જાણે મૂઢ સરીખો, મન્ય લજતો લગવાન. ૪
- જે કાલે સન્યાસ ગ્રહીને, શુકજી ચાત્યા વન્ય,
તેહની પાછલ્ય બાપ પલાયા, એવાને નિજ તન. ૫
- વ્યાસ વૃદ્ધ-વધુ પાછલ્ય પલતા, વચ્ચ-સમેત-શરીર.
તેહને નિરખી સુરનારીયે, કલાજી પેરયાં ચીર. ૬
- વ્યાસ તણે સુત પ્રોઠ^૨ પદનતો, નગનતર શુકદેવ;
તે દેખી સુરનારીયે, લજ્જા ન કરી એવ. ૭
- એહવાં કીતક અવયોકીને, વચન વહે મુનિરાજ—
“માહુરા સુતને અવયોકીને, કાં ના કીધી લાજ?” ૮
- સુરનારી કહે, “તાહુરા બાલિક, ભેદાભેદ ન જાણે.
નર નારી સરખાં શુકજીને, દષ્ટિવિકાર ન આણે.” ૯
- એહવા શુકજી મહા-યોગી તે, નગર લોકે ક્યમ જાણ્યા ?
હિમત મૂરખ મૂક સરીખા, પણિત ક્યમ પરમાણ્યા ? ૧૦
- કુરુગર્જન જનપદને મૂકી, હરિતનાપુરય પધારયા.
ગજપુર-મધ્યે ગેહ્યા સરખા, ચાની ક્યમ નિરધારયા ? ૧૧
- પરીક્ષિત રાજા રાજ-ઝાવિ ને, શુકયં ક્યાં સંવાદ ?
શ્રીલાગવતની સાત્વત સંહિતા, જેહ વિશે એ આજ. ૧૨
- ગેદોહનવેલા લગી શુકજી, ગૃહસ્થ કને જે રેહતા,
તેહનાં મન્દિર તીરથ કરતા, દસને અથ હરતા, ૧૩

૧. કવણ જુગ એ પરમ કયા થઈ, કવણ સ્થળ હરિ કીધ. ૭. તણે સુત શુકજી કા'વે. ૮. નવત ૯. લગવત. ૧૦. મહાયોગ.

- તે શુકલ પરીક્ષિતની પાસે, ક્યમ રહ્યા દિન સાત ?
 તે કહો, વધી અન્ય કહો, નૃપ પરીક્ષિત કેરી વાત. ૨૦
- અભિમન્યુ કેરો અર્થક દ્વાવે, ભક્ત-શિરોમણ્ય, સત !
 તેડના જેને જન્મ કર્મ, તે, અમને કહો અદ્ભુત. ૨૧
- અકવર્તી નૃપ પરીક્ષિત પ્રગટ્યો, પાણ્ડવ-કુલ-કૃત-વૃદ્ધિ,
 શા માટે મજ્જાનટ બેઠો, મૂકી રાન્ય-સમૃદ્ધિ. ૨૨
- પરીક્ષિતના પદ-પીઠ વિશે ગ્રિપુ, નિત્ય રહેતા શિર નામી;
 બેઠય બહેરી ભૂપત્ય કરતા, પોતાના શુભ-કામી. ૨૩
- ૧૧ મ્હાદુસ્ત્યજ નૃપસદ્ભીને, ક્યમ મૂકે પરીક્ષિત વીર ?
 યૌવનવયમાં જીવ ત્યજેવા, ક્યમ રાખ્યું મન ધીર ? ૨૪
- વિષ્ણુભક્ત જે જીવે છે, તે કરવા પર-ઉપકાર;
 પોતાને અર્થે નહિ જીવે, દીન તણા દાતાર. ૨૫
- લોક તણું જે જીવનનુ તે, કવણુ કારણે પાડ્યું ?
 ઘટે નહોં પરંજીવન-ભગ્જન; મિથ્યા નાશ પમાડ્યું. ૨૬
- મુખ સમ્પદ અતિ મોટિમદાતા લોક તણેા નૃપદેહ,
 વિરક્ત યે શા માટે પાડ્યો ? કહોની કારણુ તેહ. ૨૭
- જે કિંચિત તમને અમ્યો પૂછ્યું, કહેશો તે નિરધાર.
 વેદ-વિના સપ્તલી વાણીમા, તમ્યો પોમ્યા છે પાર. ૨૮
- કવણુ યુગે તે (એ તા) કીધું ? એડવા, પ્રશ્ન કહ્યા અદ્ભુત.
 દ્વૈપાયનના જન્મ થકી તે, ઉત્તર કહે છે સત: ૨૯

સૂત ઉવાચ—

- ત્રીજો યુગ પરિવર્તક આવ્યો, દ્વાપર ૧૨યુગ જે કાલ્ય;
 વેદવ્યાસ પરાશરથી ત્યાં, પ્રગટ થયા તે કાલ્ય ૩૦
- વાસતી માત થકી મુનિ પ્રગટ્યા, કૃષ્ણ-કન્યા-અવતાર,
 મ્હાયોગી શ્રુતિમારગ-ભોગી, સકલકલા-ભણ્ણાર. ૩૧

- એક સમે તે મુનિવરિ કીધૂં, સ્નાન સરસ્વતી માંલ્ય;
એકાકી એકાન્તે આસન, વાલી બેઠા ત્યાંલ. ૩૨
- નિશ્ચલ અન્તઃકરણ કરીને, ધરવા બેઠા ધ્યાન,
બદરિકાશ્રમ-મધ્યે બેઠા, એહવે ૧૩ જિહ્વો ભાન. ૩૩
- કાલબલે કરી ભલતા દીઠા, યુગના જે જે ધર્મ,
યુગના ધર્મ પરસ્પરચ ભલતા, ૧૪ ભલતા મિશ્રિતકર્મ. ૩૪
- કાલ તણી ગતિ કામ ન જાણે, પણિત મ્થમ પરમાણે ?
શૂત ભવિષ્ય વિચારી જોતે, વેદવ્યાસ વિખાણે. ૩૫
- ભૌતિકભાવ શરીર કહાવે; તેહની ચગતિ જોહે,
વેદવ્યાસે કાલબલે કરી, ધટતી દીઠી તેહ. ૩૬
- વ્યાસજીયે વલી લોક નિહાલ્યા, દુર્ભલ શ્રદ્ધાહીન,
દુર્ભતિ અતિ-ઓછાં-આયુષ, દીસન્તા અતિ દીન. ૩૭
- દિવ્યચક્ષુએ જોતા મુનિવર, દુર્ભંગ નરને દેખી,
સકલદષ્ટિ મુનિ વર્ણાશ્રમને, હિતની વાત વિશેખી. ૩૮
- વેદવિહિત જે કર્મ કહાવે, નરને કરવા સાર,
ચાર પ્રકાર તણા ત્યાં હોતા, કર્મ તણા કર્તાર; ૩૯
- યશ તણો વિસ્તાર યજ્ઞને, કીધો એક વિચાર;
એક વેદના વેદવ્યાસે, વેદજ કીધા ચ્યાર. ૪૦
- પેહ્યો તો ઋગ્વેદજ કહાવે, યજુર્વેદ પચાત.
સામવેદ ત્રીજો ને ચોથો, વેદ અથર્વણુ જાત. ૪૧
- પૃથક વેદના બેદ કરયા તે, મુનિનર ચતુર સુમણ્ય;
પચ્ચમ વેદ ૧૫ પ્રમાણુ વખાણ્યો, તે ઇતિહાસ પુરાણ. ૪૨
- પૈલ મુનિ ઋગ્વેદી કહાવે, જૈમિન્ય સામક-વેદ.
વૈશમ્પાયન વાડવ કીધો, યજુર્વેદનો ભેદ. ૪૩

તથાપિ તે મુઝ જીવાત્મા તો, અલગો છે અવાપિ.	
પરમાત્માયં તદાકાર તાં, ન થો આપોઆપ.	૫૭
શ્રવણ અને અધ્યયન કરતાં, વાધે તેજ અપાર.	
બ્રહ્મચર્ય તદા તેહને રૂઢે છે, પવિત્ર ગુણ-લક્ષ્યાર.	૫૮
બ્રહ્મચર્યતા-મધ્યે માહરો, જીવાત્મા છે મોટો,	
પરમાત્મા તાં નબ્ય પામ્યો, તે માટે ભાસે ખોટો.	૫૯
પ્રાયઃ જે મેં નથી નિરૂપ્યા, ભગવત-મારગ ધર્મ,	
જાણું છું જે તે માટે મુઝ, મનનો ન ગયો ભરમ.	૬૦
પરમહંસને પ્રેમ ધણો જ્યાં, હરિના વલ્લભ એહ;	
ભાગવતના ધર્મ અહો મેં, નથી નિરૂપ્યા તેહ."	૬૧
જેણે કાલે એ વિધિ વ્યાસે, લલો આત્મા ધન્ય,	
ખેદ પામતાં મુનિવર, એહવે, આવ્યા નારદ મુન્ય.	૬૨
સરસ્વતીને તીરે આશ્રમ, ૧૯૭૦ પૂરવે યત્ર;	
કૃષ્ણદ્વિપાયનની પાસે, આવ્યા નારદ તત્ર.	૬૩
નારદ આવ્યા અવલોક્યા મુનિ; બિડ્યા આકસ્માત;	
સન્મુખ જૈ ઋષિ-સેવા કીધી; સન્તોષ્યા સાક્ષાત.	૬૪
વ્યાસે વાર-વિધિ કીધી, નારદજી સેવ;	
પરમાદરશં તે મુનિ પૂજ્યા, જેહને પૂજે દેવ.	૬૫
ઇતિ ભાગવત-પ્રથમ સ્કન્ધે, અધ્યા ચારુ ચતુર્થ;	
નારદનો આગમ જે મધ્યે, વ્યાસ-વિગ્રોધન-અર્થ.	૬૬
જે અધ્યા-મધ્યે અતિ ઉત્તમ, ૨૦૮૩ શ્લોક સુખ્ય,	
૨૦૮૩ કહે, યત્ને કરી કીધા, ૨૧૩૬ ૫૬ પરમાણુ.	૬૭

૩૫૫

इति धीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे नारदागमनं
नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

- વેદ અર્થણુ કરેા વક્તા, મુમન્તુ મુનિ સાક્ષાત.
 અતિ ઉત્તમ ઇતિહાસ પુરાણિક (કરચો) લોમહર્ષ મુઝ તાત. ૪૪
- નિજ નિજ નિગમ તથા તે મુનિયે કીધા બેદ અનેક,
 શિષ્ય-શિષ્યને, તેહના શિષ્યે, શાખા કીધી વિવેક્ય. ૪૫
- વેદવ્યાસ નિવામ દયાના, શ્રીભગવાન પ્રમાણ્ય
 કુર્મંતિ નરને મનમા ૧૯આવે, એડવા વેદ-વિખાણ્યા. ૪૬
- નારય, શરૂ ને વર્ણુ-ત્રયથી, બ્રહ્મ યયા જે કોય,
 વેદ-ત્રયનું શ્રવણુ કરેવા, યોગ્ય નહોં તે સોય. ૪૭
- કર્મરૂપ કલ્યાણુ થકી તે, મૂઢ યયા નિર્વાણ્ય;
 તેહને એ આખ્યાન થકી તા થાવા અતિ કલ્યાણુ, ૪૮
- એ કારણ્ય કરુણા કરી મુનિયે, કૃત ભારત-આખ્યાન.
 તથાપિ મત્ર પ્રસન્ન થયું નહિ, વ્યાસજીનુંજ નિદાન. ૪૯
- યદ્યપિ લોક તથું હિત કરવા, એ વિધિ વ્યાસ ૧૯પ્રવર્તિ,
 તથાપિ સર્વોત્તમ ભાવે કરી, હૃદય વિશે ન ૧૭નિવર્તિ. ૫૦
- સરસ્વતી-સુન્દર-તટ-નિકટે, બેઠા વેદવ્યાસ;
 હૃદય વિશે અતિ હર્ષ ન પામ્યા, કરતા શ્રુતિ-અભ્યાસ. ૫૧
- એકાન્ત્ય રથસ્થ આમન્ય બેઠા, કરવા ચિત્ત-વિચાર.
 ધર્મશાની મુનિવરિ વચ્ચે, એમ કરચો ઉચ્ચાર. ૫૨
- “ મતિ નિષ્કર્મ સદા છે માદ્રી, વ્રતધારી ૧૮સંસિદ્ધ.
 સદા કાલ મેં નિગમ, શુરુ ને, પાવક-પૂજા કીધ. ૫૩
- એહ તથું અનુશામન પાટ્યું; સેવા દેવ-સ્થાન.
 ફલ-અભિજ્ઞાપ ધરચો નહિ મનમાં, પૂજ્યા દેવ વિધાન્ય. ૫૪
- ભારતને મિશ્ર દેખાડ્યો મેં, વેદારથ-પથ પરમ;
 સ્ત્રીયદ્વાદિક પદ્ય જાણ નિરખે, નાનાવિધના ધર્મ. ૫૫
- દેહ તણો અભિમાની આત્મા, જીવાત્મા તાં નામ;
 વસ્તુગતિ જ્ઞેના તે યદ્યપિ, ઇન્ધર પૂરણુ-કામ, ૫૬

તથાપિ તે મુઝ જીવાત્મા તો, અનગો છે અઘાપિ	
પરમાત્માય તદાકાર તા, ન થ્યો આપોઆપ	૫૭
અવણુ અને અખ્યવન કરન્તા, વાધે તેજ અપાર	
બ્રહ્મચર્ય તહા તેદને ફહે છે, પવિત્ર ગુણુ-લણ્ડાર	૫૮
બ્રહ્મચર્યતા-મધ્યે માહરો, જીવાત્મા છે મોટા,	
પરમાત્મા તા નવ્ય પામ્યો, તે માટે ભાસે ખોટા	૫૯
પ્રાય જે મે નથી નિરૂપ્યા, ભગવત-મારમ ધર્મ,	
ભણુ છ જે તે માટે મુઝ, મનનો ન ગયો ભરમ	૬૦
પરમહંસને પ્રેમ ધણો જ્ઞા, હરિના વત્સલ એહ,	
ભાગવતના ધર્મ અહો મે, નથી નિરૂપ્યા તેહ "	૬૧
જેણે કાલે એ વિધિ વ્યાસે, લલો આત્મા ચન્થ,	
ખેદ પામતા મુનિવર, એહવે, આવ્યા નારદ મુન્ય	૬૨
સગરવતીને તીરે આગ્રમ, ૧૯કલો પૂરવે યત,	
કૃષ્ણરૂપાયનની પાસે, આવ્યા નારદ તત	૬૩
નારદ આવ્યા અવતોડ્યા મુનિ ઊકયા આકસ્માત,	
સન્મુખ જૈ ઋષિ-સેવા કીધી, સન્તોખ્યા સાક્ષાત	૬૪
વ્યાસે વાફ-વિધિ કીધી, નારદજીની સેવ,	
પરમાદરથ તે મુનિ પૂજ્યા, જોદને પૂજે દેવ	૬૫
ઇતિ ભાગવત-પ્રથમ સ્કન્ધે, અખ્યા ચારુ ચતુર્થ,	
નારદનો આગમ જે મધ્યે, વ્યાસ-વિમોહન-અર્થ	૬૬
જે અખ્યા-મધ્યે અતિ ઉત્તમ, ૨૦ટેત્રીય શ્લોક સુખણુ,	
રત્ન કહે, યત્ને કરી કીધા, ૨૧ત્રસઠ પદ પરમાણુ	૬૭
	૩૫૫

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे नारदागमन
नाम चतुर्थाऽध्याय ॥ ४ ॥

પ્રથમ અધ્યાય

સરસ્વતીતોરસમોરહર્ષી પરાશરામૈઃ પ્રમુરાત્મદર્શી ।
વિસ્તીર્ણયેદામ્યુધિતત્ત્વદર્તા દ્વિપાયનઃ પાતુ પુરાણકર્તા ॥૧॥

પાયમાં સકલ ધર્મ સોધતા, કૃષ્ણ-કીર્તન મહાન બોધતા,
વ્યાસ-મન-પ્રસન્નતા થયા, નીતિ નારદ નિવેદતા હયા, ૨

સૂત ઉવાચ— રાગ રામમી

નારદ આઘ્યા વેણુપાણિજી; વદન હસાવી બોલ્યા વાપ્પજી, ૩
આસન બેઠા સુખ સન્તોષથાં, જોઈનેો યશ તાં ચોદ જીવનથાં, ૪
વિપ્ર-ઋષિ જે વ્યાસ નિકટ રહે, દેવ-ઋષિ જે નારદ ઇમ રહે. ૫

હાલ-ઇમ કહે નારદ દેવ-ઋષિ, મહા-ભક્તજન-મધ્યે સુખી:

“ હે પરાશરસુન મહાભાષગ ! સરવદા વરતો સુખી. ૬

રૂહો, શરીર-અભિમાની આતમા, [શરીરે સુખવન્ત છે ?

તમ મનોવર્તી આતમા] મનસા વડે સન્તુષ્ટ છે ? ૭

તમ્ને જાણુશા જે ઈશ્વા, સહ ધર્મ કરી સારતા,

અદ્વિષ્ણુત આદર આચર્યો, તે લભૂ; રૂહો નિરધારતાં. ૮

તમ્ને મહાસારત કર્યું પૂજી, પરમ દિવ્ય પુરાણ જે;

જન્મા સર્વ-ધર્મ પ્રકાશ ભાસે, મૂઢમતિ-તમ-ભાણુ જે. ૯

જે સનાતન પરમજ્ઞ છે, તે વિચાર્યું, પામ્યા તમ્ને;

તોણ શોચ્યાં શી કરો ? અ-કૃતારથ દેખૂં અમ્ને. ” ૧૦

ઇમ નારદે પૂજ્યું મદાં, શ્રીવ્યાસને વિનયે કરી,

પડે વેદન્યામ વાણી, ઉચ્ચરે મનમા ધરી: ૧૧

વ્યાસ ઉવાચ—

- “ તમ્યો, નારદ ! જે કલ્પ તે સર્વે ॥ માહરે વિશે,
તોણ તનમનેને વિશે, સુખ નથી યાત્ર નિમિત્તે ૧૨
તે અસુખનું કારણ કહો, જેહનેજ કા જાણે નહી,
જેહ બોધ અગાધ, નારદ ! તે અમ્યો પૂજી સહી ૧૩
આત્મજૂ બ્રહ્મા થકી (તમ્યો), પ્રાગટ્ય પામ્યા હો, ત્રાપિ !
તે માટ્ય સવિ જાણો તમ્યો, મહામુનિજન-મધ્યે મુખી ૧૪
જે સરજિ પાલે સંહરે, ગુણવડે ઈછાયે કરી,
કાર્ય-કારણ, નિયન્તા, પદ્ય અસર્જી છે જે હરિ, ૧૫
તે કૃષ્ણ પુરુષ પુરાણ, મુનિ ! તમ્યો ઉપાસ્યા એક આત્મા
તે માટ્ય ગુણ સમસ્ત જાણો, પ્રમાણ્યો પરમાત્મા ૧૬
તમ્યો ત્રિતોડીમા અટન કરતા, અર્કવત દેખો સદા,
વાયુવત અન્તર્ગતિ મનવતિ જાણો સર્વદા ૧૭
મે યોગથી પગબહા-મધ્યે, રનોન / કીધૂ છે મહી,
પ્રતાપરણે વેદ-પંથમા, રનાન મે કીધૂ રહી ૧૮
તે માટ્ય એ મેહ વિશે જે ન્યૂન-સાધનતા લહો, ”
વ્યાસ કહે, “ નારદમુનિ ! તે, વિમ્તરી મુઝને કહો ૧૯
વ્યાસની વાણી સુણીને, વડે નારદજી સહી —

નારદ ઉવાચ—

- “ તમ્યો તો ભગવાનજનો વિમલ યશ ગાયો નહી ૨૦
ભગવાન-યશ પામે તમ્યો, જે ધર્મ-વર્ણવના કરી
એક ધર્મે જ્ઞાનથી, સન્તોષ નવ્ય પામે હરિ ૨૧
ભગવાન સન્તોષ્યા નહો, એટલી તમમા ન્યૂનતા
શ્રીકૃષ્ણને સન્તોષણો, મુનિ ! તદા યાશે પૂર્ણતા. ૨૨
ન્યમ ધર્મ નાના ભાત્યના, મુનિશિરોમણિ ! તે વર્ણુબા,
ત્યમ મુક્તાકામિક વ્યાસજી ! ગોવ્યન્દના ગુણ નવ્ય કથ્યા ૨૩

- જો ચતુર્ભુજ-ચારિત્ર વિન, નર-ચતુરતા વાધે ધણી,
તોણ મિથ્યા માનવું. મુનિ કરે નિન્દા તે તણી. ૨૪
- જો વચનમા પદ પરમ સુન્દર, અને કૃષ્ણ-કથા નહીં,
જગનપાવન પરમહરિ-પરા, જો વિશે વાંચ્યો સહી, ૨૫
- તે વચન વાપસ તણું તીરથ, લહો નીજારા સમે,
નપ્પા હંસ હરિજન માનસરવર તણો વાસી નવ્ય રમે. ૨૬
- ગોવ્યન્દ-મુખુ વિન વચન ચાતુરી લહો નીજારા જશી,
નપ્પા કાક સરખા રમે કામી, જો વિવચ રમના રસી. ૨૭
- પણ સત્ત્વ-માનસ વિશે રમતા, હંસ સમ ફહાવે યતિ,
તે બ્રહ્મવાસી કૃષ્ણવર્ણિત કથામાં ન કરે રતિ. ૨૮
- તે વચનનો ઉચ્ચાર ઉત્તમ, અભિજ્ઞજન-પાતક હરે,
નપ્પાં ધરો-અકૃત નામ હરિનાં, સાધુજન શ્રવણે ધરે. ૨૯
- નપ્પાં પ્રતિશ્લોકે પ્રમ-ધમાં અપરાધતા દીસે ધણી,
તોણ હરિગુણ-સુક્ત વાણી, સર્વ અન્ય-શિરોમણિ. ૩૦
- તે સાધુ પૂરુષ સાંભલે હરિ-નામના વક્તા સતી.
કહે શ્રોતા તે નિઃસંશય, ગાય વધી મનની મતિ. ૩૧
- જો નિરજ્ઞન નિષ્કર્મ નિર્મલ યાન છે યાત્રી તણું;
તોણ અચ્યુત ભક્તિવાંજલ યજ્ઞ નવ્ય શોભે ધણું. ૩૨
- તો સાધતો ફલ પામતો જો કર્મકુંઘ-દાતા સહી,
તે કામ્ય અથવા અકામિક જો ઇચ્છે અપે નહીં, ૩૩
- તે કર્મ શોભે ફહાં થકી, જો ભક્તિ પામે આચરો ?
તે માટપ, વેદવ્યાસજી ! હરિચરિતનું વર્ણન કરો. ૩૪
- હાવે હરિનાં ચરિત એથ વર્ણવો, મન સ્થિર કરી,
જો ચરિત મુણનાં સાધુજન અવતાર નવ્ય પામે ફરી. ૩૫

- તમ્મે ભાગ્યવાન મુનિવર ! સત્યવાદી છે મદા.
 યથારથ જાણો, શ્રુતિવત્ ! આચરો છે સર્વદા. ૩૬
- તે માટપ તમને કહ્યું, જે કો કૃષ્ણચેષ્ટા પરહરે,
 અન્યમતિ ને અન્ય અર્થે અન્યનું વર્ણન કરે, ૩૭
- તે વિવિધ વર્ણન કરતાં મ્હા નામ રૂપ લહે બહુ;
 તે થકી ભતિ સદા અન્યત્ર, હામ્ય નબ્ય પામે કહ્યું. ૩૮
- જ્યમ પવન પ્રાદુરે ડોલતી, નબ્ય રહે નૌકા નીરની,
 તથા ભતિ નિશ્ચય નહીં તે અન્ય ભક્ત અધીરની. ૩૯
- તમ્મે મહાભારથ કહ્યું; ત્યાં દોષ સાદ્મો છે બહુ;
 ધર્મ-હામ્ય અધર્મ પ્રકટ્યો, સાંભલો; તમને કહ્યું: ૪૦
- સ્વભાવે સંસારમાં નર સકામિક વરતે સહ;
 તમ્મે કામિક કર્મ નિન્દિત, વિખાણ્યો તેદમાં બહુ. ૪૧
- તે તમારા વાક્યથી નર દહ વિશ્વાસ પામી રહ્યા;
 મુખ્યધર્મજ એહ છે, ધર્મ કામ્ય કર્મ વિશે ગ્રહ્યા. ૪૨
- (પછે) વિમુદ્ધ જન વારી ગયા; તે યથારથ માને નહીં,
 પ્રવૃત્તિ-મારગ વિશે વાણા, સત્ય ભતિ સુખમાં રહી. ૪૩
- તે માટપ એ અન્યાય, મુનિવર ! તમારો માનું અમ્મે,
 જે મહાભારથ વિશે કામિક કર્મ ઉપદેશમાં તદ્મમે. ૪૪
- જે “ પ્રવૃત્તિ-નિન્દા કરી, નિવૃત્તિમાં દુરિને લહે,
 તો કૃષ્ણકીર્તન-કામ થાં ? ” આશક્તિને ઉત્તર કહે: ૪૫
- “ કો નિપુણ નરની નિવર્તી જે મરવ-કારણ-વાસના,
 તદાનન્દસ્વરૂપ વિભુની થાય મનમા ભાસના. ” ૪૬
- “ તો પ્રવૃત્તિ-વર્તિત પુરુષને ક્યમ થાય જ્ઞાન સ્વરૂપનું,
 જે દેશ કાલ અપાર આતમ-અમિત ઈશ અનન્તનું ? ૪૭

- તેહ માટે સગુણ કાર્યે સગુણ કહી સંશય દહો.
કામિ કાર્યે ત્યજીનીને, કૃષ્ણની એટા કહો. ” ૪૮
- હવે કહે છે: “ ત્યજીનીને, નિમિત્તક ને નિતતા,
હરિભક્તિ અતિ ઉપદેશવી,” એહવું કહે છે સત્યતા. ૪૯
- “ નિજધર્મ મૂકી પદામ્યુજ પરમેશ્વર ને કા બજે,
તે ભજન-પથમા નપૂરો બે અધૂરોથો તનુ ત્યજે, ૫૦
- તોથ જન્હા ત્હા ભક્ત કુચ્છિયો યોનિમા બે અવતરે,
(તાણ) દુષ્ટગતિ પામે નહોં; ફરી ભક્તિ કેશવની કરે. ૫૧
- ભક્તિના રસિયા પુરુષને, ભક્તિપથ વાદ્યો જડે;
પથુ ભક્તિ પામે ધર્મ રાખે, પડ્યો તે ફરી નબ્બ ચડે. ૫૨
- કોય કહેશો, કર્મ પાત્વે પિત્રિલોક પસે મહી. ”
કહે નારદ, “ નિરર્થક (તે) પિત્રિલોક-સુખ સ્થિરતા નહોં. ૫૩
- પછિ વસ્તુ ઉત્તમ પામવાનું ચતન કરવું પષ્ટિતે,
અથો ભરથ લોકમા મુર કરે તપ જેહને હિતે. ૫૪
- ઉપરિતન બ્રહ્મા લગી ને, અથો રથાવરતા અહા
ભમણુ કરતા જીવ સોધે; ચતન તા કરવો ત્યહા. ૫૫
- વિગય સુખ પ્રાવબ્ધ-વશથી નરકમા પવય પામિયે;
યથા દુઃખ અણુગમ્યું આવે, તથા સુખ પવય પામિયે. ૫૬
- કહ્યું, જે-“ જન્માન્તરે જે ભક્તિરસ, જાશે નહોં, ”—
તે અર્થ પુનરપિ રપષ્ટ કરીને, કહે નારદજી સહી: ૫૭
- “ કુયોન્મ પામ્યા યકા પવય, જે કૃષ્ણ-સેવક છે સહી,
સકરમીવત કદાચિત સંસાર ફરી પામે નહી. ૫૮
- આનન્દકન્દ-મુકુન્દ-પદ-આલિંગ-સુખ સમરે ફરી
ફરી સજવા ન ઇછે હરિભક્તિરસ-વશતા કરી. ૫૯

૪૮. ૩ તે માટે ગુણાકાર નરનું. ૫૦. તં. °યકા તેને ૫૨. ૩ ભક્તિ નાર સહી આ પુરુષને °ક° વાળી. ૮ ધર્મ થોથે. ૫૪. ૮. તં. અથ બ્રહ્મ લોકે સુખ કરે ને તાપત્રયને જે હિતે.

પ્રાધાન્ય હરિયુગ્મ વર્ણવો," ધમ ઉચ્ચર્યું મુનિ નારદે.
 હવે કહે, "ભગવાન કેહવો? કવણુ લીધા?" તે વટે: ૬૦
 "આ વિશ્વ એ ભગવાન છે ભગવાન એથી એકલો.
 પરપચ્ચ હરિથી પૃથક નહિ. પરપચ્ચથી હરિ વેગલો. ૬૧
 જે યજ્ઞી આ જગત કેરાં નાચ-સમ્મત સમ્ભવે,
 તે તમ્ને આપણુ લહો છો; કવણુ તમને શીખવે? ૬૨
 'આઆપણુત નાણે સદ્,' એ વેદવાક્ય પ્રમાણુવા,
 અમ્ને પ્રશ્નર-ઉપદેશે આલખાવ્યા જાણુવા." ૬૩
 "તમારે આઆપણું શો? અવતાર પ્રશ્નર છો હરિ,"
 એહવી આશકું પ્રરીને, બચરે નારદ ફરી: ૬૪
 "હે સક્ષદષ્ટિ! સાંભલો; તમ્ને આપ આપણુપૂં લહો,
 પર પુરુષ પરમાતમાના અંશ તે એહને કહો. ૬૫
 એ અજન્મા પદ્મ જગતનું કલ્યાણ કરવા અવતરયા;
 તે માટય એ હરિના પરાક્રમ વર્ણવો ભગત્યે ભરયા. ૬૬
 પૂરુષને તપ તજ્યું ને શાસ્ત્રનું ફલ એહવું લલુ.
 યગદાન સુબુદ્ધનું ફલ એટલું કવિયે કલું. ૬૭
 સૌ સુકૃતનું ફલ એહ ઉત્તમ-લોક-ગુણવર્ણન કરે.
 સત્સર્જત્યે હરિ મલે; "નિજ દષ્ટાન્ત નારદ ઉચ્ચરે: ૬૮
 "અહો મુનિવર! સાંભલો, દષ્ટાન્ત-પદ્ય માહરો પ્રણો:
 હું પૂર્વકલ્પે પૂર્વજન્મે પુત્ર દિજદાસી તણો. ૬૯
 જેહની દાસી માત માહરી, તે દિજે હિત વાધવા,
 હું બાલવયમાં મોકલ્યો, માહનન્ત-સેવા સાધવા. ૭૦
 ત્યાં ચતુર્માસી મલી રેહ્યા મુનીશ્વર આવ્યા યદા,
 તે યોગીની સેવા કરેવા, મુને મૂક્યો સર્વદા. ૭૧
 હું ચપલતા મૂકી રહ્યો અતિ શાન્ત બાલક દીસતો;

- રમત્યમારગ્ય નવિ જતો; મુનિમધ્ય હેને હોસતો. ૭૨
- હં સદા શુશ્રૂષા કરું ને સ્વસ્થ વાચક ઉચ્ચરું.
- પછિ કૃપા કીધી મુનિવરે; મુજ અનુમદનું મન ધર્યું. ૭૩
- ભિક્ષા તણા ભાજન વિશે ઉચ્ચિષ્ટ જે વચગી રહે,
- તે એક વેલા અશન માફરે, યોગિજન ન્યાફરે કહે. ૭૪
- તે ભુક્તભોજન-રોપથી તાં અખિલ અધ માફરું ગયું.
- એમ કરતાં અનુક્રમથી પછે મન નિર્મલ થયું. ૭૫
- તેહને ઉચ્ચિષ્ટ-અશને તેહવી મતિ જપની.
- હરિ-ભજન-મન્ય ભાવ પ્રગટ્યો; રચિ થઈ હરિરૂપની. ૭૬
- ત્યાં ગાન કરતા પ્રજા-ઉત્તર, કયા કૃષ્ણ તણી સુણું.
- મુનિ-અનુમદથી મનોહર (હરિ) કયા સાંભલતો ધણું. ૭૭
- તે શુદ્ધ શ્રદ્ધાએ સુણી મેં કયા ત્રિભુવન-ભૂપની.
- પછે તા પરમેશ-મધ્યે પ્રીત્ય મુઝને જીપની. ૭૮
- શ્રવણુવલ્લભ હં હવો; પરમેશમા પામ્યો રચિ.
- મ્હા મુનિ ! મતિ માહરી પછિ થઈ તે સ્થિર ને શુચિ. ૭૯
- સર્વાનુમત એકે કરી હં વધારથ જાણું સહ;
- સ્થૂલ સૂક્ષ્મ રૂપ જે જે અવિદ્યા-કલ્પ્યા લહું. ૮૦
- હં બ્રહ્મમય; માફરે વિશેથી અવિદ્યા અજગી થઈ.
- એહવી મતિયે કરીને એ વસ્તુને જાણી સદા. ૮૧
- શુદ્ધ બુદ્ધ પદાર્થ જાણ્યે રોહિની જમતા દલી.”
- હવે કહે છે, “રજ્જતમ વિન ભક્તિ હૃદ પ્રગરી વધી. ૮૨
- ધમ શરદન્કતુ વરખાન્કતુ મેં વિમલ હરિવશ સાંભલ્યું,
- મ્હાપુરુષ મુનિયે વખાણ્યું, તે પ્રમાણે મનથાં મલ્યું. ૮૩
- ધમ નિરન્તર ચર્યા સુણી, મુઝ ભક્તિ શ્રીહરિની હવી;
- તમોરજ ટાલી કરીને સત્ત્વરે સમ્ભવી. ૮૪

- હું એહવો અનુરૂપ ને વલી વિનયવન્ત અપાતકી,
શાન્ત બાલક દાસ્ય-બાલક, શુદ્ધ-મન શ્રદ્ધા યકી ૮૫
- તે માટ્ય મુનિવર ! મુનિ મુઝને જ્ઞાન ગુણ કહ્યું ધણું.
દયા કીધી દીનહિત, જવ ધરપૂ મન જવવા તણું. ૮૬
- તે જ્ઞાન અતિશય ગુણ છે, સાક્ષાત ભગવન્તે કહ્યું,
હવે કહે તે, “ જે યકી મેં ચરાચર સર્વે લલ્લું ૮૭
- જે જ્ઞાનથી ભગવાન વેધા વાસુદેવ તણી સતી,
માયા તણો મહિમા લલો, જે યકી તત્પદની ગતિ.” ૮૮
- હવે તત્પદ સાધવાને ગુણ કર્મ કહે આખિ-
“ જે ગુણ ધર્મ-પ્રકાશ મુણતા સર્વજન યારો મુખી. ૮૯
- મુનિ ! મુચ્યું મેં તાપ તરણ્યે તણું ઔપધ એહ છે,
ભગવાન હિરે બ્રહ્મ-મધ્યે કર્મ-અપણું જેહ છે. ૯૦
- વલી કોય કહેરો, કર્મ તો સંસાર-કારણ કહેવરો,
તેજ પોતે કર્મ ક્યમ ત્રપતાપનો નારાજ યરો ? ૯૧
- બેદ સામગ્રી તણોઃ તે કર્મ કાપે કર્મને ”
તેહનું દષ્ટાન્ત નારદ કહે ઉત્તમ-ધર્મને ૯૨
- “ યથા આમય જીપજે જે ધૃતાદિક દ્રવ્યે કરી,
તે ધૃતાદિક બીજે પ્રકારે પ્રયોજ્યા દાસે કરી, ૯૩
- ત્યમ કર્મ જે પુરુષે કરવા સંસારનું કારણ કહે,
તે કર્મ હિરમા સમર્પાં, સઘ આપણપૂં દહે. ૯૪
- એટલામા જાણી, મુનિ ! અનુક્રમતા એહની-
પ્રથમ સેવા સન્તની, તે યકી કરુણા તેહની. ૯૫
- સન્તકરુણા યકી સઘે ધર્મશ્રદ્ધા સમ્પન્ને.
શ્રદ્ધા યકી ભગવતકથામા અવણુ-આદર જીપજે. ૯૬

- શ્રવણથી હરિપ્રીત્ય. પ્રીત્યે પૃથક એતનુ-ભાનતા.
તે થકી દૃઢ ભક્ત્ય. ભક્ત્યે કૃષ્ણ-તત્ત્વ-જ્ઞાનતા. ૯૭
- (૫છે) કૃષ્ણજીની કૃપાથી સર્વગતાદિક જેદ છે,
ભગવાન ગુણ પોતા વિશે; ઇષ અનુક્રમતા એદ છે. ૯૮
- દ્રાવ કહેશે, જ્ઞાનથી અગ્નિ કર્મ ગમે સહી;
જ્ઞાનભક્ત્યે ભપજે તો શ્રદ્ધાપર્ણ-મતિયે કહીં ? ૯૯
- શ્રીકૃષ્ણને સન્તોષવાને, કર્મ જે કરિયે અહાં,
ભક્તિયોગે યુક્ત તત્ત્વ-જ્ઞાન આવે તેદમાં. ૧૦૦
- ભગવાનની શિક્ષા થકી જે કર્મ નાના આચરે,
તે કૃષ્ણને નિત્યે સ્મરે, ગુણ-નામ-જ્ઞાન સદા કરે. ૧૦૧
- તે માટય કર્મ-વિનાશ જણો, સમર્પણ કર્મે કરી;
ભગવાન શિક્ષા પાચને ગીતા વિષે બોલ્યા હરિ: ૧૦૨
- ‘શ્રવણ કીર્તન તણું’ કારણ, કૃષ્ણ-અર્પણ કર્મ છે.”
હવે કહે છે, “તેદ કર્મજ્ઞ જ્ઞાન કારણ પરમ છે. ૧૦૩
- ૐ નમો ભગવતે તુમ્હેં વાસુદેવાય ધીમહિ ।
પ્રણમ્નાયાનિરુદ્ધાય નમઃ સ્ફુરેણાય ચ સહી. ૧૦૪
- હતિ મૂર્તિ-લિધાનથી જે મન્ત્રમૂર્તિ અમૂર્તિને
યજ્ઞપૂરુષને યજે જે, સર્વ-જ્ઞાન-સ્ફૂર્તિને, ૧૦૫
- તેદ નરને જડે સમ્યક્ તત્ત્વદર્શનતા ખરી.”
હવે કહે છે, “એમ કરતાં મુને સ્મૃતિ આપી હરિ. ૧૦૬
- ‘પોતા તણે ઉપદેશ મેં પાલ્યો,’ નિહાલી કેસવે,
જ્ઞાન ને ઐશ્વર્ય આપ્યું; ભક્તિ નિજ આપી. હવે, ૧૦૭
- તમ્ને પદ્ય અતિ શ્યામવિદ; તે માટય હરિયશ વણવો.
જન્દાં જ્ઞાન જાની તણું, થાકે; એદવો મશ અભિનવો. ૧૦૮
- કૃષ્ણયશ-વિન દુઃખપીડિત સોઠ સુખ પામે નહીં.
તે માટય હરિયશ, વણવો.” ઇષ નારદે શિક્ષા કહી. ૧૦૯

ઇતિ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ પ્રથમ સ્કન્ધમાં,

પચ્ચમો અધ્યાય નારદિ, વ્યાસ-ગૌરિ-સમન્વિત્,

૧૧૦

શ્લોક જે અધ્યાય વિશે, વ્યાલીશ ધર્શવતત્ત્વતા,

રત્ન કહે, યત્ને કર્યા પદ સમ શત ઉત્તરત્ત્વતા.

૧૧૧

૪૬૫

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे व्यासनारद

संवादे भाषार्थदीपिकायां पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

૫૦૪ અધ્યાય

કૈપાયનાન્તઃકરણપ્રકાશ-પ્રમાકર સિદ્ધસમાવિમૂષા ।

દુઃશાસ્ત્રસિદ્ધાન્તસમૂહહારી શ્રીનારદઃ પાતુ પરોપકારી ॥૧॥

હવે ૫૪મે વ્યાસ-વિશ્વાસકારી, કહ્યું નારદે પૂર્વનું ભાગ્ય ભારી.

“ હરિ-ભક્તિથી ભાગ્ય માફક થયું છે.” કહ્યું નારદે વ્યાસજીને

કહ્યું છે. ૨

દ્વત ઉવાચ—

સૂત કહે, ઇમ સાબલે, તે સમે વેદવ્યાસ,

દેવઋષિ-નારદ તથા, જે કમ જન્મ-વિલાસ.

૩

પછે નારદ પ્રત્ય પૂછે, સત્યવતીનો તન.

નારદે જે આચર્યું, તે આચર્યાનું મન.

૪

व्यास उवाच—

“ જવ ગયા બિશુક દૂર તે, વિદ્યાનના દાતાર,

તવ બાલવયમા તમ્બો, નારદ ! કર્યો કોણ પ્રકાર ?

૫

હે સ્વયમ્ભૂભવ ! પછી ઉત્તર, રહ્યું આયુષ જેહ,

તે કોણ રીતે નીગમ્યું ? ક્યમ તમ્બો અન્તે દેહ ?

૬

પૂર્વકલ્પ તણું તમારૂં જ્ઞાન એ, મુર ! સાર
કલ્પાન્તકાલે કા ન ટાલ્યું ? કહો તે નિરધાર.” ૭

નારદ ઉઘાચ—

હવે નારદ ઉચ્ચરે, “સાલયો, વેદવ્યાસ !

વિદ્યાનના દાતાર ભિક્ષુક ગયા દૂરચ નિવાસ; ૮

તવ આશવયમા વર્તતો કૃત કાલ નિર્ગમ આમ.”

તે દહે ત્રણ્ણ્ય શ્લોકમા વ્યાસને નારદ આશ્ચર્યઃ ૯

“ તે સમે માદૂરી માતને, હું એક પુત્ર પ્રમાણ.

તે શું કરે પરકિંકુરી, ચોપિતા મૂઢ અજાણ ? ૧૦

માદૂરે જનની વિના કો, નહીં અન્ય મદાય.

મુઝ માત માદૂરે વિશે, વાધ્યો ગ્રેમ એમ-ઉપાય. ૧૧

તે પરાધીન શું દીન નિજ જલ્લ-દીન હાંતી માત;

જ્યમ ત્યમ કરીને ઈછતી, મુઝ ઉદર-પૂરણ-વાત. ૧૨

પરમેશને વચ્ચે લોક છે, તે ન જાણે જન કોય,

જ્યમ કાષ્ઠ કેરી પૂતલી, પારકે વણ હોય. ૧૩

હું અન્ય પવ્ય જે વિપ્રના કુલમા વસ્યો; તે માટય,

રનેહછેદન માતના મરણની જોતો વાટ. ૧૪

પાંચવાયિકનો તણ હું, હતો આલક-દેહ,

દેશકાલ-વિભાગ જાણું, પ્રમાણું ગતિ એહ. ૧૫

ઇક સમે જનુની ધેન્ય દોડવા, નીસરી નિસ્થ જેહ,

માર્ગમા મ્હાસર્પ અચ્ચલ, ચરણ ચાંધ્યો તેહ. - ૧૬

તે દીન દૈવાધીન સર્પે, ઝીલી તા તતકાલ,

મરણ પામી માત મુઝ, એ સર્પનો ગ્રેરક કાલ. ૧૭

તે અનુમદ ઈચ્છનો માન્યો, ભક્તપતિ ગોપાલ,

પછે ઉત્તર દિશા પ્રત્યે, પલાયો હું જાલ. ૧૮

મક્તિવશ્ય ચિત્તે ધરચૂ હરિપદકમલનૂં ધ્યાન, મથુલોચન, શનૈ શનૈ મનમાં વસે ભગવાન.	૩૧
ભસાગર-પૂગથી મમ પુલક પ્રગટયા અર્જુ. મત્યન્ત આત્મનિવૃત્તિ પામ્યો; વિરામ્યો જનસર્જ.	૩૨
માનન્દમય પ્રવાહમાં, હું લીન પરમાનન્દ. પ્રતા તણું ને પર તણું, તે વીમારચો સ્વચ્છન્દ.	૩૩
સગવાનજીનૂ રૂપ સુંદર, શોકનાશન જેહ; નેરખી અકરમાત જોકો, વિકલ વિર્લ દેહ.	૩૪
હરી જોવા ઇછિતો; મેં કરચો ઉઘમ સોય, દયમાં મન સ્થિર કરી, ને નિહાલ્યું સુખ સોય.	૩૫
હા તે દીઠો નહીં, મેં હરી હરિઆકાર. સ્તૂત આતુર મરીખો, સોધતો અન્તરય બાહુરચ.	૩૬
મ ગહનવનમાં યતન કરતો, ઈશરૂપ-અમણ્ય, જવાન વાચા-અગોચર, મુઝ પ્રત્ય બેસ્યા વાણ્ય.	૩૭
મીર સુંદર વાણીયે કરી, શમાવ્યો શોક. લાકાશવાણી દીન અણી, કહી પતિ-ત્રિયોક્ય:	૩૮
અહો જન ! તું એવ જન્મે, નથી જોવા યોગ્ય, માદિ મલ બાલ્યા વિના, નહિ કુયોગીને ભોગ્ય.	૩૯
મુઝને ન દેખે જે, યોગમાં અસમર્થ. કિવાર દર્શન કરાવ્યું, તેડનો કહું, સુણ અર્થ.	૪૦
કિવાર સ્વરૂપ માહરૂ, જોવરાવ્યું જેહ, અનધ ! મુઝ અનુરાગ ઘુઝને, જિપજવે તેહ.	૪૧
હરે વિશે અનુરાગ રાખે, શનૈ શનૈ જે સાધ, તે જનનો ટલે, સહ કામ'કરો બાધ.	૪૨
ને યદ્યપિ સ્વપ્ન સમજન-સેવનાથી, વીર ! હરે વિશે દદ શુદ્ધિ ઘુઝને જિપની અતિ ધીર.	૪૩

- હવે તું એ દેહ મુકિય, નરક નિન્દા કૃપ;
 મુખે કરી પામીશ માહરૂ પરમ પાર્ષદ-રૂપ. ૪૪
- માહરૂ વિશે વાધી મતિ, તે નહિ ચલે કાવાર.
 મુઝ અનુગ્રહથી યાન રહેશે, જે યશે સંહાર. ૪૫
- એટલું કહીને રહ્યું તે, મહતે જૂત અનુપ,
 આકાશરૂપી અરૂપી એ, સ્વયં ઈશ્વર જૂપ. ૪૬
- મોટા વિશે મોટા બહુ, પવન ન દીકા તે ધામ.
 મુનિ કૃપા કીધી મસ્તકે, મેં ફરી કર્યો પરજામ. ૪૭
- નાત્ય બહુ નામ અનન્તના, લક્ષ્મી તણ નિરધાર.
 કલ્યાણકારી કર્મ હરિના, રમરૂ શુભ વિચાર. ૪૮
- અટન અવતી માંલ મુઝ, સન્નિધ મન મુખલીન.
 રૂપદાવર્જિત, મદરહિત, ને ચયો મચ્છરીન. ૪૯
- એમ સાંભલ્ય, વિપ્ર ! માહરૂ કૃષ્ણમય ચૈ મત્ય.
 અસુજી અધગો રહ્યો, હું અમલ આતમ અત્ય. ૫૦
- નિજ અવસર પછે ઉદય પામ્યો મરણકાલ વિશાલ.
 કાલ આકરમાત આબ્યો, મયા વિષુત-માલ. ૫૧
- મુને ભગવાને કહ્યું, 'તું, ધરિય પાર્ષદ-દેહ.
 શુદ્ધ ભાગવતી તનુ પામીશ નિઃસન્દેહ. ૫૨
- પ્રારબ્ધ કર્મ-સમાધિ-અવધિ, ઊપનો જે કાલ,
 પામ્યભૌતિક દેહ તત્ક્ષણ, પડ્યો તેણે કાલ. ૫૩
- કલ્પાન્તકાલે વિશ્વ સધણું, સંબરી જગદીશ,
 ઉદકવાન તણું ઉદકમાં, સ્વયં સત્તા ઈશ. ૫૪
- ચાપન કરવા ઈછો તે સમે બ્રહ્મા દેવ;
 નિઃશ્વાસ મેલ્યે પ્રવેશ્યો, તેના મુખે હું એવ. ૫૫

(પછે) સદસ્યયુગ અવસાન હોપરચ, સર્જુવા વિધિ-મન.	
મરીઆદિક મુનિ તથા હં, ઇન્દ્રિય થકી ઉત્પન્ન.	૫૬
ત્રૈલોક્યમા, મધ્યે, બહાર, ફરે આદરે પાસ.	
અખણિત પ્રાન સદા માદરૂં; બ્રહ્મચર્ય-પ્રકાશ.	૫૭
વિષ્ણુના અનુગ્રહ થકી, છે ભક્તિનો મહિમાય.	
ત્રણેય ભોક તણે વિશે, માદરી ગતિ; (તે) ન હણાય.	૫૮
આ વિષ્ણુજીયે મુને વેણા સમર્પી છે સાર.	
સ્વર બ્રહ્મજીન સદા હિંધૃત, સદા બ્રહ્માકાર.	૫૯
સપ્ત સ્વર સેજો પ્રકાશે, પૂર્વે જગલ નિપાદ,	
ગાન્ધાર ધૈવત તથા પચ્ચમ, અને મધ્યમ નાદ.	૬૦
તે મૂર્છના આલાપ કરીને, વગડું હં નિત્ય.	
હરિકથા ગાતો ફરે, સર્વદા સધલે ગત્ય.	૬૧
હરિકથા હરિને પણું પ્રિય, જોહના તીરથ પાગ,	
તે સદા વીરજ વિષ્ણુનાં, હં અજ્ઞાપૂં અતુરાગ.	૬૨
તે માટચ તેડયા તણી પેરયે, તત્ક્ષણે જગદીશ,	
માહરા મનમાં દિવ્ય દર્શન, સદા આપે હસિ.	૬૩
જોહને વિષયના ભોગની, વાસના આવે ભાવ,	
તેહને હરિગુણગાન તે, ભવસિન્ધુ તરવા નાવ.	૬૪
ભોભ મોહો હણ્યો, હાહા, વિષયવશ જે જન,	
(તેહનું) સંખ્યામાદિક યોગ મારગ થકી ન શમે મન.	૬૫
આનન્દકન્દ-મુકુન્દ-સેવા થકી જે સુખ હોય,	
સંખ્યામાદિક યોગ મારગ થકી તે સુખ નહોય.	૬૬
જો કૃષ્ણની સેવા થકી જન-મન નિશ્ચય થાય,	
તો પછે શં ફેડેવું ત્યહાં, જે અરુનિંસ ગુણ ગાય ?	૬૭
જે તમયો પૂછ્યું મુને, તે જનમ-કર્મજ મુઝ,	
તમારા સન્તોષ-કારણ, કહું સત્યું ગુણ.”	૬૮

સૂત કહે, શૌનક ! સુણો, એ વ્યાસ-નારદ-વાદ, વ્યાસજીને નારદે જે મળી કર્યો સંવાદ.	૬૯
ભગવાન નારદ વ્યાસજીને, કહી એટલી વાણ્ય, આગના માગી વસ્યા, વાળતે વેણા-પાણ્ય.	૭૦
ત્રણપણ્ય લોક ગતિ કરે મુનિ; સર્વજનમન-સાખ; આપણી ઇછાએ રમે; નબ્ધ ધરે મન્ય અલિવાખ.	૭૧
અહો નારદ દેવમુખ્ય એ ધન્ય છે ભગવાન, સારિઝંધનવા શ્યામજી, કરે કીરતિ-ગાન.	૭૨
મધુરશ્વરિ વેણા બણે, હરિકથા સુન્દર-જન્દ; મસાર-આણુર લોકને, બિપત્રવતા આનન્દ.	૭૩
ઇતિ પ્રથમસ્કન્ધમા અધ્યાય છઠો સાર, વ્યાસ-નારદ તણો જ્ઞા, સંવાદ છે નિરધાર.	૭૪
શ્લોક જે અધ્યા-વિશે છે એકવિન આલીમ; રતન કહે, મળે કર્યા, પદ પઞ્ચાવન ને વીસ.	૭૫ ૫૪૦

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे व्यासनारद-
संवादे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

સપ્તમ અધ્યાય

દ્વિદ્વાત્યસારં ત્રિજગત્પસારં ત્રીણાધરં વિઘ્નહરં સ્ફુરન્તમ ।
 બ્રહ્માત્મજ બ્રહ્મમય મહેશ ધીનારદં વ્યાસનતં નમામિ ॥૧॥

શ્રીભાગવત-રસપાન-કથા-સમન્ધ, શ્રેષ્ઠા પરીક્ષિત તણે! તવ હૃદે સમન્ધ.
 સંસુપ્ત-નાલ-નધકારક-વિપ્રદણ્ડ; એટલી કથા કથિત સપ્તમમાં પ્રચણ્ડ. ૨

શૌનક ઉવાચ— [રાગ રામગ્રી]

શૌનક બોલ્યા, સાંભળ્ય, સૂતજી! તારૂં વાણી અતિ અદ્ભુતજી.
 જ્યાંસુરે ચાલ્યા નારદ દેવજી, અમૃત વાણી વદતા એવજી, ૩
 પરાશરમુનિ મુનિ ભગવાનજી, નારદજીનું મુણી શુભ ગાનજી,
 વસતો કીધો કોણુ ઉપાધજી? [તેડો!] અમને હોહો મદિમાવજી. ૪

હાલુ-મદિમાય અમને કહો, એટલું સૂત મુચું વાર,
 શૌનકાદિક મુનિ પ્રત્યે, વચન બોલ્યા સાર: ૫

સ્વત ઉવાચ—

નદી નામે સરસ્વતી, દિગ્વર્ધ-મણિગત જેહ,
 તેહને પશ્ચિમ તટે, આશ્રમ વ્યાસજીનો તેહ. ૬
 નામ આશ્રમ તણું શમ્યા-પ્રાસ છે નિરધાર,
 સદા બ્રહ્મવિચારરૂપી, કર્મવર્ધન સાર. ૭
 તે અમલ આશ્રમ વિશે, બદરીખણ-મણિગત પાસ,
 જલ આશ્રમી આસન વિશે, મન કામ્ય આપણું વ્યાસ. ૮
 ભક્તિયોગે કરી સમ્યક્, કર્યું નિશ્ચય મન.
 ત્યાં પુરુષ પુરાણુ નિહાલ્યો, માયા તદા-શ્રિત લિન. ૯
 જેહ માપણે કરીને, મોહ પામ્યો જીવ,
 ત્રણપણ મુણરૂપી થયો છે, સ્વયં વઘણિ સિવ. ૧૦

- ત્રિગુણ-હીનો જીવ પામે, ત્રિગુણ કેઈ માન,
અદર્શતા હશે એ માયા તણુ અતાન. ૧૧
- સાક્ષાત શ્રીહરિભક્તિ-મેળે ટલે અન્ય અનર્થતા,
સાત્વતી સંહિતા કરી મુનિ, અમણ્યા-ગત-અર્થતા. ૧૨
- જે ભાગવતી સંહિતા સુણના, ભક્તિ હરિમા હોય. ૧૩
- હરિભક્તિ વનતી લોભમોહ વિકાર સયતો ખોદ્ય.
શ્રીભાગવતી સંહિતા કરી, ત્રણ વાર સોધી એવ;
વ્યાસજીયે નિરૂત્તિપર સુત, બણાવ્યો શુકદેવ ૧૪
- સુતની વાણી સુણીને, વહે ચીનકે મુન્ય.
હે સુત! શુક તે નિરાપેખી નિરૂત્તિપર મુન્ય. ૧૫
- તેડને યં કાપે હવું જે સુણ્ય દીર્ઘ પુરાણ!
પરમ-આતમ-રામ શુકજી, સદા નિરપૂર જાણ્ય. ૧૬

હત્ત ઉચાચ—

- અરે ચીનકે! મુનીશ્વરને, મન્યન નહી કામ,
મન્યનત્વયં પાર પોદના, થયા આતમ-ગમ. ૧૭
- તોણ પણ્ય એ ઉરકમેની ભક્તિ કરતા સૌય;
કામનાવર્જિત કરે, એ કૃષ્ણનો શુણ, કોય. ૧૮
- તે માટય હગ્નિગુણુદીનમતિ એ વ્યાસમુન ભગવાન,
વિષ્ણુજન-વદનમ બણ્યો, એ ભાગવત-આખ્યાન ૧૯
- ભાગવત આખ્યાનને મિત, વિચાર્યુ શુકદેવ.
“વિષ્ણુજન મુકને મમે, એ બહું તેથી એવ.” ૨૦
- મૂન રૂહે, શુકદેવજીનો, કસો એ સન્ન
દેવે ગાળ પરીક્ષિતની, કહે ઉત્પત્તિ દેવ ૨૧
- પરીક્ષિતના જન્મને વરી કર્મ ને વધી મુક્ય,
પ્રધાન આ પાવકવ લગ્ન, હં કહું મરે મુક્ય ૨૨

- શ્રીકૃષ્ણજી કયાનો આરમ્ભ કરવા કાળ્ય,
કયા ભાષિય પાણ્ડવી, કહે સૂત મુનિ મહારાજ. ૨૩
- પરીક્ષિતનો જન્મ કહેવા, કયા કહે છે જેહ,
ગર્ભમા જોવ્યન્દજ્યે કરી રહ્યા તેહ. ૨૪
- જે સમે પાણ્ડવ તથા કૌરવ તણા રણુને માણ,
વીર પામ્યા વીંગત્ય એ સ્વર્ગસ્થાનક ત્યાણ, ૨૫
- સપ્તમ-અન્તે જે સમે ધૃતરાષ્ટ્ર-સૂત પરચણ્ડ,
વૃકોદરની મદા-ધાત્યે, ભર્જ-જર્જા-દણ્ડ, ૨૬
- ત્યા દ્રોણપુત્રે વિચાર્ય, ધૃતરાષ્ટ્ર-સૂતનું હેત;
નિજ ભૂપનૂ ગમતૂ કરેવા, વિચારે સફેત. ૨૭
- ત્યાદ્રે હ્રસ્વ કૃષ્ણ તણા, સૂતા હતા જેણે) ઠામ્ય;
તેણે) ઠામ્ય જૈને શીસ છેલ, સલ અશ્વત્થામ. ૨૮
- આચાર્યપુત્રે આપણું પણ કર્યૂ અગ્રિય અન્ત્ય,
તે કર્મ અશ્વત્થામનૂ અઘાપ્ય નિન્દે સન્ત. ૨૯
- તેહની માતા દ્રૌપદી લધુ જાન સુણીને મરણ,
ધોરતર પરિતાપ પામી, “અહો સ્વામી ! ચરણ.” ૩૦
- (ત્યાદ્રે) રુદન કરતી દ્રૌપદીને, નયન બ્હે જલ્મિન્દુ.
(તેહની) સાન્નવના કરવા કહે ત્હા, કિરીટી કુન-ધન્દુ. ૩૧
- કહે પાર્ય, કૃષ્ણા ! સુણો, ત્યાદ્રે, શોક-અશ્રુ જેહ,
ચતુશિર છેદી કરી, તે સમે ટાલિય તેહ. ૩૨
- (ત્યાદ્રે) બ્રાહ્મણાધમ આતતાયી તણુ મસ્તક સાર
ગાંજીવશર ૩૭ ધરી કાપિય, માનજે નિરધાર. ૩૩
- પછિ દાદ કરવો પુત્રને નાયકા ! નિચ્ચે માન્ય,
રિપુ-શીસનૂ આસન કરીને, પછે કીજે સ્નાન. ૩૪
- અમિદાતા, મરલદાતા, ચતુષાણિજેહ,
ધન-ક્ષેત્ર-નારી તણો દા. (અ) અ. યી. ૩૫

એવૂં મનોહર સ્વન કહીને, કરૂં આશ્વામજ, ૧	૩૬
(તેહને) સારથિ ને મિત્ર નગરિ, એવો, અર્જુન,	
ને પ્રિયા પ્રતે એમ વાચક, જિયગ્યા મનાવીર,	
પછે અશ્વત્થામ પૂઠે ધણી ધાયો ધીઠ	૩૭
કવચધર, ગાન્ધાર-કર, કપિગજ ધનજ, ગર્જન,	
ગુરુપુત્ર પાછલ્ય પથો પાગ્ય, કોપ કરી અત્યન્ત	૩૮
તે આવતા અર્જુનને, ફરથી દેખે વિપ્ર,	
પોતા તણા સામર્થ્ય-માને, ધરણ્ય ધાયો ક્ષિપ્ર	૩૯
બાલહન્તા કરે ચિન્તા, પ્રાણુ-પ્રાપ્તિ-કાજ	
તે સમે દષ્ટાન્ત ઉત્તમ, જિયરે મુનિરાજ	૪૦
હતો વિદ્યુ-માની રાક્ષસ, સદા શિવનો દામ	
તેહનિ હેમ-વિમાન આપ્યું, મિલે પગમ-પ્રકાશ્ય	૪૧
તે કરે સૂર્ય તણી સપદાં, કરે રજની-તોપ.	
તે માટ્ય રવિયે પૃથ્વી પાડ્યા, મહિતવાદન કોપ્ય	૪૨
(ત્યારે) ધણ આણી રીસ ધાયા, તપન પાછલ્ય સઘ.	
રવિ પડ્યો કાશી ત્રિશે લોનાર્ક નામે બઘ	૪૩
તથા અશ્વત્થામ પાડ્ય પનામા અર્જુન,	
યથા સૂર્ય તણી પાછલ્ય, પથ્યા શિવ પાવન	૪૪
(ત્યારે) નાસતા દિગ્ગરાજ પ્રેર અશ્વ યાકા ચ્યાર,	
(ત્યારે) ધરણ્ય પોતા તણૂ કાષ્ટએ, ન દોડૂ નિરધાર.	૪૫
તદા આતમ રાખનાનો, વલો એક ઉપાય	
‘આજ મુઝને ડિગારે, બહારા મહામહિમાય’	૪૬
(હવે) એટલા ઉપરાત અપને આચમી દિગ્ગરાજ	
સમાહિતમન માધનો, યજ્ઞાએ નિજકાન	૪૭
મન્વરી તેહને ન બાણે, પણ્ય શ કરે દિગ્ગ તેહ ?	
પ્રાણુસન્ધે જિપનો, તે માટ્ય માખ્યો એહ	૪૮

પછે પ્રગટ્યું તેજ અદ્ભુત, સર્વતોદિશ-સત્ર.

પ્રાણુદારી વિચારી ઈશને ફેરે અશુભનઃ

૪૯

અર્જુન ઉવાચ—

“ મહાબાહો કૃષ્ણ ! સ્વયં ભક્ત-નિર્ભય-દાત્ર ”

ત્વં એક સંસારપાવક-પડયા-નર-વિશ્રામ.

૫૦

ત્વં આદિ પુરુષ પ્રકૃતિ-પર, સાક્ષાત ઈશ્વર રથામ,

માયારહિત ચિત્તક્રિયે, દૈવસ્ય આત્મ-દામ.

૫૧

જે તમ્હે માયા ત્યજી, તે તમ્હે આ પરતક્ષ,

માયાવિમોહિત લોકના અભિશાપ પૂરો લક્ષ.

૫૨

તથા આ અવનાર, હરિ ! બૂભારહર ભગવાન !

અવકાશ કીધો ભક્તજનને, ધરવાને ધ્યાન.

૫૩

તે માટય ફેરો, કપ્ડાં, યક્રીશં આ તેજ આવે-પ્રીદ ?

દેવેવ દયાલ ! તે હં ન જાણું મ્હામુદ.

૫૪

સકલદિશ બ્યાપી રહ્યું છે, પરમ દારુણ તેજ.

આ જુઓ આપણ પાસ આવે, ન જાણે તેહેજ.”

૫૫

શ્રીભગવાનુવાચ—

ભગવાન ફેરે, “ સુણ, ભૂપ ! એહવું લહે છે નિરધાર :

એ દ્રોણસુતનું અસ્ત્ર ફેલાવે, થલ નામે સાર.

૫૬

એણે પ્રણાશે પ્રગટ કોધૂં, અસ્ત્ર એ નિરધાર.

એહને પ્રયોજી કૃપણ જાણે, (૫૫૫) ન જાણે સંહાર.

૫૭

અન્ય બીજું અસ્ત્ર નહિ એહને રામાવા સાર.

એ તેજ અદ્ભુત અસ્ત્રનું ; એ તેજ અર્કજ આર.

૫૮

ત્વં મુક્ય નિજ-અહાસને. ત્યાં ભલી જાશે તેજ.

તે તેજ સાદ્યુંં સ્થે હરીને ; થમી જાશે એજ.

૫૯

એ તેજ એ વિધિ સંહરો, મન વિશે રાખી ધીર.
તૂ અભવિદ્યા વિશે કુરાવી, સનન બવિયો વીર”

૬૦

સૂત ઉવાચ—

કહે સૂત, સૌનક ! સાલધો, તે સમે સુન્દર વાણ્ય,

ભગવાન નારાયણે કહી, તે સાલત્રી નૃપ, ભણ,

૬૧

પરવીરહર્તા ધીર અભુન, આયમી અપ ત્યાર,

પછે પારથ પરિક્રમણા કરી હગિની સાર,

૬૨

અવિનાશની આગા થકી, આચર્યો અભુન અથ

બ્રહ્માત્મનો ભય સમાવા, બ્રહ્માત્મ સાધ્ય સઘ

૬૩

પછે તે બ્રહ્માત્મ બેઠું તણું તેજ અપાર,

પરપર સર સાધ્ય ટોલે મરી વાધ્ય ત્યાર

૬૪

સ્વર્ગ ધરણી ગગન શોષે, આપરી ત્યા જોત્ય,

અર્ક-અગ્નિ-ગુણ વાધે થયો અતિ ઉલોત

૬૫

અભુન-અશ્વત્થામના અભનૂ તેજ અનિત

(ભણ્યે) વિતોડી તાપે બને, એ વિષે બારે બીત્ય

૬૬

હાલવા લાગા લોક સહ, બહુ શોક પામ્યા ત્યાહ-

‘કલ્પાન્ત-અગ્નિ ઉદે પામ્યો.’ માનતા મન માલ

૬૭

‘પ્રજનો ભય વિતોડોને લોક કરો નાશ,

હરિ તણો પણ્ય મત હવો,’ ધમ વિચારે બે પાશ

૬૮

પછે અભુન અભ હેઠ, સંવરવા નિરધાર

લોક સહ આનન્દ પામ્યા, હવો જ્યજ્ઞયકાર

૬૯

શીઘ્રગતિ ચાવી ગ્રણો, અભુને દારુણ-કામ,

ગૌતમીનો પુત્ર અશ્વત્થામ જોઈ નામ

૭૦

રક્તનોમન રીસથી, અભુને બાધ્યો સોય,

પશુને રજાણ્યે બાધ્યો, યથા યાસિક કોય.

૭૧

(પછે) બલે બાંધી અરિને, આવતા અર્જુન ત્યાંજ,
રમ્યા અમ્મર તણાં મન્દિર, સખલ સુન્દર વ્યાજ. ૭૨

ત્યારે કમલનયન કૃષ્ણજી, ભગવાન સારિજીપાણ્ય,
કોપ કરીને ઉચ્ચરયા, અર્જુન પ્રત્યે વાણ્ય: ૭૩

“ હે પાર્થ! એડ્ને પાલ્યે નવ્ય થટે, અર્જુન ! એહ.
એ બ્રાહ્મણાધમ મારવો, તેહમા નહીં સન્ધેહ. ૭૪

એ નિશામાં મૃતા હતા, બાલકા પાંચે જેહ,
અપરાધ વ્યભુ એણે હણ્યા; તે મારત્ય હણવો એહ. ૭૫

“ યત્ર તણો પણ્ય બાલ મૃતો થકો હણવો વ્યર્થ.
તે ધર્મ નહિ,” એહ્યૂં કહેવા, કહે અન્યત્ર અર્થ:— ૭૬

“ મદમત મદિરામત ને, ઉન્મત અરિ જે હોય,
મુમ બાલક તથા નારી, ન હણવો રિપુ સોય. ૭૭

અનુઘમ ને શરણ્ય આવ્યો, વિરથ ને ભયભીત,
એહવો અરિ નવ્ય મારવો, જે કોય જણે નીત્ય. ૭૮

જે પારકે પ્રાણે કરી, નિજ પ્રાણ પોણે ફુટ,
તેહનો વધ તેહને, કલ્યાણકારી સ્પષ્ટ. ૭૯

જે પાપ કાધા પછી તેહનો, ન પામે નર દણ્ડ,
તો પાતકે પીડ્યો થકો, તે પડે નરકે લણ્ડ. ૮૦

જે પુરુષ પાતક કરયા પૂઠે, દણ્ડ દિયિ રાજાન,
તો શુદ્ધ યે સ્વર્ગે પસે; તે પુણ્યવાન સમાન. ૮૧

તમ્બો પાન્થાલી પ્રત્યે, જે ઉચ્ચરયા હો વાણ્ય,
તે મમે સાંભલતો હતો હ. મુણો, ગાન્ધીવપાણ્ય ! ૮૨

“ હે માન્યની ! તાદરા મૃતનો, મારનારો જેહ,
તેદનું શિર હરવું. હવે એહમાં નહીં સન્દેહ. ૮૩

તો આતતાથી મારવો, પાપિષ્ઠ એહ અનાર્થ.
પોતા તથા સ્વામી તણું, એ(ણે) કરવું આજ અકાર્થ. ૮૪

પોતા તણા પરિવારને, એ માગ્નો કુનાર.	
તે માટય એહને મારય, પારય ! આજ કુલ-અર્જુન."	૮૫
એણે પ્રકારે પરીક્ષક પરમેશ્વરે તે પાર્ય	
ધર્મ-મારગમા પ્રયોજ્યો, સાધવાને સ્વાર્થ.	૮૬
તોણ પણ્ય ગુરુપુત્ર, જે નિજ પુત્રનો હણનાર,	
(તેહને) મારતા માને ન મન, તે માટય છે મુવિચાર.	૮૭
પછે પારય વસ્ત્રમન્દિર પાસ આવ્યા ત્યાર,	
ગોવ્યન્દ મખા હિ જેહને રથ સારથિ આધાર.	૮૮
ત્યા પુત્રની શોઆ કરે જે ક્રીપદી વર વામ,	
પ્રિયાને પારય કહે, "આ, છુઓ અશ્વત્થામ."	૮૯
હમ અવગણ્યો પશુ તણી પેરયે, પાસ બાધ્યો તેહ,	
કાળતો નીચે મુખે, અપરાધ જાણી એહ.	૯૦
તેહને નિહાક્ષી ક્રીપદીને, દયા અવી, તણ્ય	
શુશ્રુવતી સતી ગુરુપુત્રને, તે નમી ગોઆ વાણ	૯૧
સતી તેહનું બન્ધન દેખી, ન રહેતાં અશ્વમેધ :	
"મુક્ય, મુક્ય, મહીપ ! એ દિજ, આપણો ગુરદેવ.	૯૨
જેહના અનુમહ યજ્ઞી શીખ્યા, ધનુર્વેદ-વિચાર,	
અસ્ત્રપૂય-પ્રયોગ શીખ્યા, તથા હિમમંહાર,	૯૩
એહને બન્ધન નવ્ય ધટે. એ ક્રોણનું છે રૂપ.	
પ્રભ-રૂપે રણા પોતે, ક્રોણાચારય, જૂપ !	૯૪
પુત્ર પૂરું અર્જુ કુલાવે; અર્જુના અર્ધાર્જ.	
પુત્રમાતા, માટય પતિને, ગર્ભ ના તે સર્જય.	૯૫
હે ધર્મભૂતિ મહાભાવન ! તમ યજ્ઞી નિરધાર,	
ગુરુ તણું કુલ ન પામે દુઃખ, પૂજ્યા અધિકાર.	૯૬
એહની જનુની ગૌતમી, તે રખ્યે રોતી હોય !	
તે સર્વથા છે સાધરી, તે પતિનના રખિ રેય !	૯૭

- યથા મુઝને દુઃખ પડ્યું, તે રડું વારંવાર;
 મુઝ્યા બાલક નિહાલીને, મૂકું આંસુ-ધાર. ૯૮
- અપ્રતિષ્ઠિત અધમ ક્ષત્રી વિપ્રકુલને જોઈ
 કષ્ટ દિયે ક્રોધાવશે, તે યશે દુઃખિન-દેહ. ૯૯
- તેા વિપ્રનું કુલ જૂપકુલને દહે તા તતકાલ.
 પરિવાર સાથે શોકસાગરચ, પડે તે જૂપાલ.” ૧૦૦
- તે દ્રૌપદીના-વચન વારૂ, ધર્મ-ચાય-મમેત,
 દયાકારી દુઃખદારી, વિચારી નૃપ હેન. ૧૦૧
- (વક્ત્રી) સર્વ-જન-મમાન્ય વાળી, રાજીયે કરી જોઈ,
 ધર્મરાજે વખાણી. સાંભલો, વાકવ ! તેહ ૧૦૨
- નિકુલ ને સદેવ, સાત્ત્વિકિ, ધનન્જય, ભગવાન,
 સવિ યોગિતાયે વખાણી, દ્રૌપદી-વાણી-માન. ૧૦૩
- ત્હાં કોપ કરી કહે વૃકોદર, “એહનો વધ કમ્પાણ,
 નિશા સુતા મિથુના જે(ણો), વૃથા લીધા પ્રાણ. ૧૦૪
- પોતા તણો ને પતિનો, નમ્ય અર્થ સીધો એક.
 બાસપાતી તેહ માટે, મારવો (એ) અવિવેક.” ૧૦૫
- ભીમનું ને દ્રૌપદીનું, વચન સુણી નારાણ,
 મિત્રનું મુખ નિહાલી, ઉચ્ચરયા અમ્યુત વાણ્યઃ ૧૦૬
- “એ બ્રહ્મનંધુ ન હણેવો, જો આતતાપી હોય.
 આતતાપી મારવો, એહવું કહે સહ કોય. ૧૦૭
- તે ઉભયમત મેં પ્રમાણ્યું. (હ) શાસન તણો કરનાર.
 તે માટય માદ્રી આગ-યા, તે માનવી નિરધાર. ૧૦૮
- આતતાપી આવતો, વેદાંજ્ઞપારગ હોય, . . .
 મારતાને મારવો; સ્વો બ્રહ્મહત્યા નમ્ય હોય. ૧૦૯
- તે વચન બેહ પલે, પારથ ! કરો તેહ ઉપાય,
 જૂપાલ ! તાદ્રી પ્રતિજ્ઞા જે થકી પૂરી ચાય. ૧૧૦

તે સાધવીને સમ્ભવાબ્ધું, મત્વતામા જેહ,	
‘ તાદરા સુતનો મારનારો, એ હણું તા તેહ.’	૧૧૧
ભીમનું ને દ્રૌપદીનું, યાય ગમતું જેહ,	
માહરે મન્ય ગમે, અર્જુન ! તમ્બો કરવું તેહ.”	૧૧૨
ભીમ કહે, ‘ એ મારવો,’ ‘ જવાડવો,’ કહે નારગ	
પ્રતિજ્ઞા પારથ-કરી શ્રીકૃષ્ણને જેમારથ	૧૧૩

છત ડચાચ—

છત કહે, શૌનક ! સુણો; સર્વનું વાક્ય પ્રમાણ.	
હરિ તણું હાગદ લલૂ પારથ, ખજ્રં ઝાલ્યું પાણ્ય.	૧૧૪
મણિ મસ્તક તણો કેશ-સમેત કાપી લીધ.	
અભિપ્રાય ધર્મિરનો લકી, મર્વનું ગમતૂ ક્રીધ	૧૧૫
સગ્ર છોડ્યો આવદત્યા થડી દીમે દીન,	
કાદીજ મૂક્યો ત્હા થડી, મણિ તણે તેજે લીન.	૧૧૬
વપન કરવું, દ્રવ્ય દગ્ધ, દેશ-નિષ્કાસન,	
વિપ્રને એ દણ્ડ દેવો, નહી દૈદિક અન્ય	૧૧૭
પુત્રને શોષે કરી અતિ ધણા આતુર ભૂપ,	
પાચ પાણ્ડવ તથા કૃષ્ણા, પડયા આગત્ય-કૃપ	૧૧૮
પોતા તણા જે પડયા ગણુમા, મરણ પામ્યા લાગ,	
તેદન સાધન સર્વકો, કરતા હવા સમ્કાર.	૧૧૯
ધતિ પ્રથમ-સ્કન્ધમા અધ્યા થયા શુભ માત,	
જેહ અધ્યા વિરો અધ્યાત્મામનો ઉત્પાત.	૧૨૦
મ્લોક અર્જુવન જે અધ્યાયમા સુવિવેક,	
રતન કહે, યાને કન્યા, પદ વીચ ને ગત એક.	૧૨૧
	૬૬૧

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धेऽम्बत्याम-

निर्यापणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અષ્ટમ અધ્યાય

દ્રોણપુત્રકૃતયૈકૃતક્ષમઃ સર્વેપક્ષપરિરક્ષણાધમઃ ।

ધિમમસ્તકમણીશદ્ધારકઃ પાતુ માં ત્રિભુવનૈકતારક ॥૧॥

કુપિત દ્રોણ-મુનાચર્યો અષ્ટમે, કૃષ્ણ પરીક્ષિત-રત્ન આશ્રમે.

હરિ તણી મુતિ કીર્ત્તિ કુન્તાયે નૃપતિ શોક-કથાનક વણિયે. ૨

છત ઉવાચ—

રાગ કેદારે।

મૂત કહે, મુણ, દિગ્ગપતિ! પાણ્ડવ દુઃખ પામ્યા અતિ.

મુણ ધણા મળુ થયા પોતા તણા એ. ૩

તે ઉદકને ઈછ્યા, કૃષ્ણમહિત નાહ્યા જતા,

આપવા અઝગલિ જન્મ ગર્જા તણા એ. ૪

હાલ-અઝગલિ ભઃ આપણાનિ દેવા, પાણ્ડવ નાહ્યા જાય.

આગત્ય કીધી અનયા મર્વે, પાછત્ય પુરુષ પક્ષાય ૫

ઉદકદાન દેતા નૃપ કદમ્બા, વિદ્યમ્બા વારંવાર.

હરિપદરજ-પાવન ગર્જાજલ, નાથા તે નિરધાર. ૬

ત્યા એહા જે ગય યુધિષ્ઠિર, બીમાદિક લધુશ્રાત,

ધૃતરાષ્ટ્ર ગાન્ધારી સુતનો, શોક કરે હિતપાત ૭

કુન્તાઇ ને કૃષ્ણ કરન્તા, કુ અરનો અતિ શોક.

સર્વેએ સુરમરિતા-તીરે, દુઃખ ધરન્તા ફેક. ૮

અવન-મરણથી શોકજ કરતા, સગિતાને ત્રટચ રાય.

તેહને આશ્વાસન કરતા, હરિ મુનિવ મધ્યા સોમઃ ૯

"સર્વ જૂતમા કાલ તણી ગતિ. એહનો નહિ પ્રતિકાર."

સર્વ કાલ કાલે સમ કીધા," કહે નિદર્શન-સાર. ૧૦

- “ અરે સુન્દરી ! શોક ન આણે. દુઃખ તેણું ધર એહ. ૧૧
 સર્વ ભૂતને એહ અવસ્થાઃ અન્તે તજવો દેહ.
 ચક્રવર્તી વૃષ તો શત આઘ્યા; ઇન્દ્ર અનેક હજાર.
 કાલ તણે બસ્ય કોય ન જીવ્યા, દિવ-પતિ પતન-પ્રહાર. ૧૨
 ત્રિકૂટ પર્વત કોટ કહાવે. સાગર સરીખી પરિખા.
 રાક્ષસ સરખા જોધા જોડને, મિત્ર કુબેરજ સરખા. ૧૩
 શુકાચાર્યે શાસ્ત્ર બણાવ્યું; નિત્યે નિર્મલ મત્ય;
 તે પણ્ય રાવણ કાલ તણે વચ, પામ્યો પરમ વિપત્ય. ૧૪
 મગરમચ્છ-સદ્કુલ સાગરને, શોભે એહવા વીર,
 શશી સૂર્યને અમવા સમરય; એહવા ધરણીધીર, ૧૫
 તે પણ્ય કાચે કૃતાન્ત મુખમા, નાખી કીધા કૃચ.
 કાલ તણી ગતિ એહવી જાણી, સોદ કરો છો શોચ ? ” ૧૬
 હવે હરિયે અજાતશત્રુ રાખ યુધિષ્ઠિર-કાળ્ય
 ધૂરત ધરણી-પતિ પાસેથી, પાછું આપ્યું રાજ્ય. ૧૭
 કૃષ્ણા કરા કેશ નિહાલી, આયુષ્ય ઓછાં જોડનાં,
 શ્રીપતિયે પાણ્ડુપુત્ર પાસે, શીસ છેઠાવ્યાં તેડનાં. ૧૮
 અશ્વમેધ ઉત્તમ પાણ્ડવને, પછે યજ્ઞવ્યા ત્રણપ.
 કુન્તાસુતનું યજ્ઞ વિસ્તાર્યું, શકસમું શુભવર્ણ.
 પાણ્ડુપુત્રની મહી આગવ્યા, ઉદ્ધવ-સાત્ત્વિક-સામ્ય, ૧૯
 મગત-પૂજ્ય વ્યાસાદિક વિષ્ણે, પૂજ્યા પદ્માનાથ,
 જાવા મતિ કીધી યદુનાથે, દ્વારામતી પ્રતિ ત્યાહરે, ૨૦
 રથ ઊપરય આવીને એકા, કૌતક દોડું ત્યાહરે. ૨૧
 એહવે અવિશેકે મહી સાહમી, ઉત્તરા પરીક્ષિત-માત,
 ભયવિર્જલ ચક્ર શ્વાસ ભરાતી, ધાતી અતિ ઉત્પાત: ૨૨
 “ પાત્ય પાત્ય, પરમેશ્વર હે હે ! દેવદેવ જગનાથ !
 તૂંથી ખીજે કોય ન દેખું, શરણાગતનો સાથ.

જે માટે આ લોક વિશે છે, માહોમાહે મરણ,
તે માટે તમો અચર અમર છો, શરણાગતના શરણ. ૨૪

અહો ઈશ ! આ સન્મુખ આવે, તત્ત લોકદમય બાણ.
ગર્ભપાત એ રખે કરતો, હવે માહરા પ્રાણ !” ૨૫

સૂત કહે, સાલકજો, શૌનક ! ભક્તપતિ ભગવાન,
ઉત્તરા શણી કેરી વાણી, તત્ક્ષણ આણી કાન્ય. ૨૬

“ અપાણ્ડવી પૃથ્વી કરવાને, દ્રોણાચાર્યનો તત્ત;
બ્રહ્માત્મ બાણ અગ્નિમય મેદુલ,” તે જાણ્યું ભગવાન. ૨૭

સૂત કહે, તેણે કાલ્યે, સાલકજો, શૌનક ! સન્ન્ય.
પાણે પાણ્ડવ સન્મુખ આવ્યા, ઝલકલતા શર પન્ન્ય. ૨૮

પોતાને સન્મુખ શર દેખી, પાણે પાણ્ડવ ખીસ્તા,
અત્તરાત્ત ને આયુધ સાહ્યા, બૂપતિ અતિ ભયભીતા. ૨૯

જેને અન્ય સદાય નથી કો, એવા પાણ્ડવ વીર,
તેડું તેડું દુઃખ દેખીને, સુન્દર રચામ-શરીર, ૩૦

પોતાનું જે આયુધ હાલે, સાર સુદર્શન નામ,
તેશું પોતાના સેવકની, રક્ષા કીધી રચામ. ૩૧

સર્વભૂતના અન્તર્યામી, યોગેશ્વર જગદીશ,
પેટ-ઉત્તરા-અન્તરય પેશી, મર્ભ આવરયો ઈશ. ૩૨

અભિમન્યુનારી બપરચ વિહારી, વિસ્તારી નિજ માયા;
પાણ્ડવનો પરિવાર-વધારણ, મુક્ષમરૂપ સમાયા. ૩૩

યદ્યપિ અત્ત સફલ બ્રહ્માનું, નિષ્ફલ કહીં ન ચાવું,
તોલ વિધ્યનું તેજ વિલોકી, ફેક યદ્ય કરી જાવું. ૩૪

હરિને એ આશ્ચર્ય ન માનો, સર્વાશ્ચર્ય અપાર,
માયાયે સરજે ને પાલે, સંહારે સંસાર. ૩૫

બ્રહ્માત્મ-અન્ય યદ્ય છૂટયાં, તન તેજ વાખ્યું કૃષ્ણ.
“યાગ”કાલે કૃષ્ણ ની કરે કુન્તી : તિ . . . ૩૬

- “ નમ્રું છુને હું આલપુરપને, પ્રકૃતિ પરમેશ્વર દક્ષા!
 સર્વજૂતમાં બાહરે મધ્યે, પૂરણુ, તોણ અવલક્ષ્ય. ૩૭
- માયારૂપ જ્વનિકા મોટી, આમ્હાદે તું, રયામ !
 તે માટે તુઝ રૂપ ન દેખું; કેવલ કઈ પ્રણામ. ૩૮
- ધન્દ્રિય-ચાન થકો તું આલે; અમ્યથ કોવિદ કેહતા.
 દેહ તણા અભિમાની મૂરખ, અધ્યાની નબ્ધ લેહતા. ૩૯
- નાટ્ય વિશે જ્યમ નહુઓ આવે, પરદે રહીને પેખે;
 માણ રહો મ્હાનાદ કરે, પડ્ય તેડને ક્રોધ ન દેખે. ૪૦
- પરમહંસ જે મોટા મુનિવર, પવિત્ર-અન્તઃકરણ,
 તે સરખા તુઝને નબ્ધ દેખે; સેવે તાહારા ચરણ. ૪૧
- તો લક્ષિયોગ આચરવાને, અમ્યો સમરથ કહ્યા, રવામી ?
 નારી નેટ અમ્યો અવિચારી, સંસારી સુખકામી. ૪૨
- વાસુદેવ ને કૃષ્ણ ! નમોનમઃ, પ્રણમું દેવકીતત્ત્વ !
 નન્દગોપના કૃઅર ! નમોનમઃ, નમો—નમઃ, ગોબ્યન્દ ! ૪૩
- પરુંજનાભ ! નમોનમઃ, તુઝને પ્રણમું, પરુંજનાભ !
 પરુંજસોયનને પ્રણમું, પરુંજપાદ-વિશાત્ત ! ૪૪
- માતાથી મુઝ મધ્યે તાહારી, પ્રીતિ ધણેરી ભાસે;”
 એહવું કેહવા કુન્તાણ ગુણ ગોબ્યન્દના પ્રકારો. ૪૫
- “ કંસે રૂધી મયા દેવકી, દેવ ! તમ્યો મૂકાવી.
 તેથી અતિ ઉપકાર કર્યો (મુઝને), દેખાડ્યું જેહ ગણાવી. ૪૬
- ધણે દિને દેવકી મૂકાવી; તેહો પડ્ય એકવાર.
 માહારા તો આવક જિગારયા; તેડનો કહું પ્રકાર. ૪૭
- હું તો ધણું વિપત્ત્યથી રાખી, તે હો વારંવાર.
 દેવકીસુત નબ્ધ જિગારયા; મુને કર્યો ઉપકાર. ૪૮

- વિપ્રોદિકથી વીર રૂકોદર, લાખાગૃહથી રાખ્યા,
હેડમાદિક રાક્ષસથી ને, છૂત સખાથી સાખ્યા. ૪૯
- રણુરણુ-મધ્યે મહારથ-ગણુના, અસ્ત્ર થકી ઊગારી,
અશ્વતથામા-અસ્ત્ર થકી હું ઊગારી, ગિરિધારી ! ૫૦
- તે તે વિપત્ત્ય વિશે મેં શશ્વત્, સમ્પત્ત્યનું સુખ લીધું,
જગદ્ગુરુ ગોવ્યન્દે તે જ્યાં પરગટ દર્શન દીધું. ૫૧
- દેવ ! તમારા દર્શનથી, નવ્ય ભવનું દર્શન થાય.
એ સમ્પત્ત્ય મુખની હણુનારી; કઈ તેડનો મહિમાય. ૫૨
- મત્કુલ-જન્મ અને અધિકારી, મુન ને સમ્પદ જોઈ,
તેથી પુરુષને મદ મ્હા વાધે; સાધે નહિ શુભ દેલ. ૫૩
- તમ્હે અકિન્ચન-ધન ને તમને; નિવૃત્તિ-ગ્રણુ ! નમસ્કાર.
શાન્ત, આત્મારામ ! નમોનમ, કેવલપદ-દાતાર ! ૫૪
- કાલરૂપ તે તુઝને દેખું; દેવકીપુત્ર ન લેખું.
વિશ્વ તણા વગ-કર્તા ! તાદરા આદિ-અન્ત નવ્ય પેખું. ૫૬
- સર્વ જૂતમાં સરખા વરતો, સમરથ સ્વામી ! નિત્ય.
માહોમાહે કયેશ કરે નૃપ; તેડમાં તમ્હે નામત. ૫૭
- માણુસના કારથ અનુમરતા, માણુસ જોડ્યું તમ,
તે, ભગવાન ! તમારું કર્તવ્ય, કોય ન જાણે જન્મ. ૫૮
- નરને રૂપ રહ્યા છો માટચે, વિષમપણું જન જોય,
તેહ તમારે વસ્તુમત નહીં વાડ્યું વેરી કોય. ૫૯
- આપ અજન્મા જન્મ ધરો છો; કરો અકર્તા કર્મ.
આત્મારામ ! તમારે એ તો અતિ આશ્ચર્ય ન પરમ. ૬૦
- પશુમા સકર, વામન ઋષિમા, માનવ-રૂપે રામ,
જલજન્મમા મચ્છ થયા, ત્હાં કરતા નરનો કામ. ૬૧

- એક સમે અપરાધ કર્યો; દધિભાજન કટકા કીધું.
માત યશોદા તમ કરખન્ધન, નિજ કર દામણ લીધું. ૬૨
- અન્નન આંસ એક યઈ, વહી ચાલી ધારા કાલી;
ભય પામીને જિભા, સ્વામી ! એમ રલા નિહાલી. ૬૩
- એહ અવસ્થા, ઈસ ! તમારી, મુઝને મોહ જિપજવે.
તાડવાનો ભય તાડે શો ? તૂંચી ભયને ભય આવે. ૬૪
- કામ કહે, 'તું અણુજન્મ્યા, પદ્ય જન્મ્યા છે એ કાન્ય—
રાય યુધિષ્ઠિર કેરી કીરત્ય, વિસ્તારેવા રાન્ય.' ૬૫
- કામ કહે, 'યદુકીરત્ય કરવા, જન્મ્યા છે ભગવાન.
મક્ષયાચક્ષત્રી કીરત્ય કરવા, ચન્દન ન્યમ ઉત્પન્ન.' ૬૬
- કામ કહે, 'વસુદેવે જન્મ્યા, પુત્રપણે પરમેશ,
દેવકીજીમા દેહ ધર્યો, તમ્મે સ્થામક્ય સુન્દરવેશ !' ૬૭
- કામ કહે, 'આ વિશ્વ તણી અવનરિયા કરવા સાર.
દેવ તણા દાનવ ચાતુનો, વધ કરવા અવનાર ?' ૬૮
- કામ કહે, 'મ્હાભારે ભૂમિ, મ્હા દુઃખ પામી, મ્હાવા !
ભારે ચમ્પાતી ચીઘતી, માગરમાં ન્યમ નાવ; ૬૯
- તે દેખીને ખલાજીએ, કરી પ્રાર્થના તાડરી.
ભૂમિજાર હરેવા હરિયે લીધું રૂપ, મુરારિ ?' ૭૦
- કામ કહે, 'નર આપ અવિત્રા-કામ-કર્મ પીડાય;
તેડને રમરણ-શ્રવણ કરેવા, કૃષ્ણે કીની કામ. ૭૧
- મુણે, ભણે ને ગણે પુનઃ પુનઃ, સમરે ને આનન્દે;
તેહો તાડણુ, ભવમન્નન !' પુનઃ પદપદ્મને વન્દે. ' ૭૨
- હવે તમ્મે અમને, હરિ !-દવડાં રથા માટે ત્યજ મૂકો ?
અમ્મે તમારા અનુજીવી ને સુહદ; સર્ગા; કાં ચૂકો ? ૭૩

- પોતાનાં જન કેરાં કારણ્ય કરવા ઈછે મન્ય.
 શ્રીમત્પદ્મકુંજ વિન અમને, નથી આશરો અન્ય. ૭૪
- અમ્યો અપરાધ ધણા બહુ કીધા; રાખને દુઃખ દીધાં.
 તેહ અમારો વાંક નથી; સહ કલાં તમારાં કીધાં. ૭૫
- ‘ યાદવ સરખા બન્ધુ તાદરે, પાણ્ડવ સરખા તન.
 દીન વચન તો શાસ્ત્રે કહે છે ? ’ ધમ કહેશો, ભગવાન ! ૭૬
- યાદવ-પાણ્ડવ નામે રૂપે. તેહ ચક્રો શો અર્થ ?
 દેવ ! તમારાં દર્શન પામે, સર્વે જાણે વ્યર્થ. ૭૭
- સ્વામી ! જો સન્મુખ ન હો તો યાદવ-પાણ્ડવ ખોટા,
 નામે રૂપે જૂપ કહાવે, માંડ યથા છે ખોટા. ૭૮
- ધન્વિમ સકલ તણા વગકારી, જીવ કહાવે જોહ,
 તેહ વિના જ્યમ મિથ્યા જાણે, નામ રૂપ ને દેહ, ૭૯
- હવડાં જ્યમ આ અવતી શોભે, તાદરે ચરણે સ્પર્શ,
 તમ્યો ગયા પૂઠે ત્યમ પૃથ્વી નહિ શોભે હત-હર્ષ. ૮૦
- દેશ અમારા સમૃદ્ધિસંધુન, અન-આપધિ-વૃષ્ટિ,
 વન પર્વત ને સાગર સરિતા, વાધે તાદરી દૃષ્ટિ. ૮૧
- પ્રધારતાં તો પાણ્ડવ દુઃખી, રહે તો યાદવ યાપ.
 બેહ પાસ મને દુઃખ, માધવ ! માગું એક ઉપાય. ૮૨
- વિશ્વેશ્વર વિશ્વાત્મન ! માદ્રં, વિશ્વમૂર્તિ ! દુઃખ વેદો.
 પાણ્ડવપુત્ર વિશેષી માદ્રો, રનેહપાસ હડ છેદો. ૮૩
- અન્ય ચક્રો ઊતારી એહવી, માધવજી ! મતિ માદ્રી,
 પુત્રમાં પ્રીતિ સદૈવ પામળ્યો, સઘલાં વિદ્ય નિવારી. ૮૪
- પ્રીતિસહિત મતિ પુત્રમાં ચાળ્યો, વારી વિદ્ય, અસંજો;
 (જ્યમ) પૂર સહિત સાગરમાં જતાં, વિદ્ય ગણે નહિ ગંજો. ૮૫
- કૃષ્ણ ! રાખા અભુનના હેહ ! વૃષ્ણચર પરબહ !
 જૂમિના-ભયકારી જૂપત્ય-કુલ-સંહારી-કર્મ ! ” ૮૬

[અક્ષયવીર્ય ગોવિન્દ ! ગો-વજ-દેવ તથા દુઃખહારી !
યોગેશ્વર ! હે જગત-ગુરુ !, પ્રભુમ્, ભગવાન મુરારિ !]

૮૭

સ્તુત ઉવાચ—

કુન્તાયે ઇમ કોમલ વાણ્યે, કલો સકલ મહિમાય.

મોહ કરે, માયાયે હલવે, દસતા વૈકુણ્ઠરાય.

૮૮

કુન્તાયે માઝૂં જે, 'મુઝ મતિ, એક તુઝમાં અનુરાગી,'

કુન્તાને તે 'વાર' કહીને, પછે આગના માગી.

૮૯

વધતા હસ્તિનાપુરમાં પેશી, સ્ત્રીયં યયા વિદાય;

પધારતાં પ્રેમે કરી રાખ્યા, કૃષ્ણ યુધિષ્ઠિર રાય.

૯૦

(અધુના) બીજમ તણેા મૃતિ-ઉચ્છવ દેહવા, અન્યકથા-ઉદ્ધાટ.

એહ કથા એટલેથી મોતી. સાંભલ્ય, શૌનક ! વાત.

૯૧

રાય યુધિષ્ઠિર શોક કરે બહુ; માને નહિ પ્રતિભોધ.

વ્યાસ-આદિ મોટા મુનિ બોધે; તોહે ન ટલે રોધ.

૯૨

ધ્વિરની ઇઝા કો ન લહે, યાનાઈ જે પ્રજ.

માંલ્ય મત્યા પોતે પ્રતિભોધે, અદ્ભુતકર્મ કૃષ્ણ.

૯૩

હરિને મન્ય જે, 'ભીષ્મ-યુધિષ્ઠિર, સાથે પ્રતિભોધારો;

કુરક્ષેત્રમાં એકે કાલે, બેઠ્ઠ કારભ્ય યારો.'

૯૪

બાહરે દહે. પપ્પ અન્તર્માંથી, અન્તર રાખે શોક.

કૃષ્ણ તણી ગતિ કામ ન જાણે; શિક્ષા દેતા શોક.

૯૫

રાય યુધિષ્ઠિર ચીતવતા મન્ય, સુહૃદ-સમાનો નાર.

અવિવેકી અન્તઃકરણે કરીને, પડ્યો મોહને પાય.

૯૬

'અહો લુપો અઘાન અમારે, હદે વિશે હિતપત.

દુષ્ટ રવમાવ અમારો જોજો. કહિણ અમારાં મન.

૯૭

ધ્યાન રીયાલ તણે-ભક્ષણ એ સદા પારકો દેહ.

તેને અર્થે બહુ અણેણી, 'દણ્ડો સૈન્ય તાં જેહ.'

૯૮

- દવે અક્ષોદ્ભૂતિ-પ્રમાણ કહે જે, વેદવ્યાસે ભાખ્યું.
કાપ પુરાણ તણું કહે છે, જે જોઈ મનમા રાખ્યું; ૯૯
- રચની સદ્ગુણ સાબલબળેઃ એકવીસ હજાર વિચાર,
અવર આઠસે બિપરચ શીત્તર; રચની મદ્ગુણ સાર. ૧૦૦
- અક્ષોદ્ભૂતિમા મળની સદ્ગુણ, રચ પરમાણે હોય.
દવે કહે છે નરની સદ્ગુણ, સાબલબળે સદ્ કાપ. ૧૦૧
- એકલાખ નવ સહસ્ર તથા ચત્ત્ર ત્રણ્ણ અને પચાસ;
નરની સદ્ગુણ એ પરમાણી, અક્ષોદ્ભૂતિ-ધૃતિહાસ. ૧૦૨
- પાસકંચ સહસ્ર છશે દશ હયવર, અક્ષોદ્ભૂતિમા હોય,
રાય યુધિષ્ઠિર કહે છે, 'એદવી, બહુ મારી મેં સોય. ૧૦૩
- બાલક, દ્વિજ, સમન્ધી, ને બહુ મિત્ર, પોતાના ભાત,
ભાત્ર-ગુરુનો દ્રોહ કર્યો મેં; કાધૂં અતિ ઉત્પાત. ૧૦૪
- તે માટે હું નરક થકી યુગ દોટિ નહિ મૂકાજિં;
અયુત અયુત વહી જાને વેરે, કયમે પવિત્ર ન થાજિં. ૧૦૫
- 'સર્ગામે જે રાગ દણ્ણ, ક્ષત્રીને નહિ પાપ,'
એક શાસ્ત્રનું સાસન છે, તે નબ્ધ માનું હું આપ. ૧૦૬
- જેહુના નાથ દણ્ણ તે નારી કરો દ્રોહ-પ્રકાશ;
તે પાતક હું ગ્રહસ્થકર્મે, કરી સદ્ નહી નાશ. ૧૦૭
- જીવ તણી હત્યા થણી ચૈ, તે યથ થકી નબ્ધ જાપ.
યથ વિશે તો જાણી પ્રીતી, વધવો પશુનો કાપ. ૧૦૮
- કદમ્બી જે 'કલુષ યથ' તે કદમ્બ ક્યમ કરી ક્ષાતે ?
સુરાપાન-કૃત પાતકને ક્યમ સુરાપાન કરી દાસે ? ૧૦૯
- તે માટે મુનિ પાતિક પ્રગટ્યું, સેનાવધનું જેહ,
અધ્યમેષ-આમે બહુ યજે કરી ન જાયે તેહ. ૧૧૦

ઇતિ ભાગવત પ્રથમ-સ્કન્ધે, અષ્ટમ અધ્યાસાર,	
જે અધ્યામા રાય યુધિષ્ઠિર કરે શોક-વિચાર.	૧૧૧
બાવન શ્લોકે બાધ્યો અધ્યા, કુન્તી-સ્તુતિની વાત.	
રતન કહે, યત્ને કરી કીધા, પેદ ગત બિપર્ય સાત.	૧૧૨
	૭૭૩

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिर-
परितापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

નવમ અધ્યાય

उत्तरोदरगताभेपालको मुक्तपौत्रपृथया कृतस्तुतिः ॥
यो युधिष्ठिरमनोम्युजास्तनस्तं नमामि परमेश्वरं परम् ॥१॥

પ્રથમ બીધ્મ તણા મુખથી ગમ્યા; ધરમરાય યુધિષ્ઠર સાલસ્યા
હરિ તણી સ્તુતિ, મુક્તિ પછે કહી, નવમ માલ કયા સુયથા મહી. ૨

શ્લોક ઉચાવ— [રાગ સામેરી]

સૂત કહે, ભય પામ્યો ભૂપતિ, કુન્તાસુત મહારાજજી,	
મગ્નદ્રોહ-પાતકથી બીડ્તો, ચીનવતો નિજ કાજજી.	૩
સર્વ ધરમ જાણેવા કાજે, ભૂપતિ કુન્તાજાતજી,	
કુરુક્ષેત્ર પ્રતિ આસ્યો જ્ઞાં છે બીધ્મ પિતામહ-પાનજી.	૪
પછે સકલ સહોદર હયવર સઘ યથા અમવારજી,	
પાઠ્ય પદ્મતા હય અલ્પદત્તા, સૌનાના રણગારજી.	૫
માંભસ્ય, શૌનક ! કોયકે આસ્યા, રથ બેસી નરનાથજી.	
[દ્વિપાયન-ધૌમ્યાદિક આસ્યા રાય-યુધિષ્ઠિર સાથજી.]	૬
અર્જુનરાં રથ બિપર્ય બેડા પોતે પડ્ય પરિચ્છજી.	
જક્ષ વિશે કુબેર વિરાજે, ત્યમ ત્વંદા રાગ ધર્મજી.	૭

- ભીષ્મ નિદાત્મા ભૂમિ-પટ્ટાં, જાણ્યે સ્વર્ગ થકા અમૃત દેવજી.
અપરિવાર પાણ્ડવ શ્રીહરિ જે, પ્રણમ્યા ભીષ્મ એવજી. ૮
- અહ્મ-ઝાપિ ને દેવ-ઝાપિ વલી રાજ-ઝાપિ સહ કાવજી,
ભારતપતિ ભૂપત્યને જેવા, આવ્યા હતા મોવજી. ૯
- પર્વત, નારદ, ધીમ્મ મુનિ ને દૈવાયન ભગવાનજી,
મૃદ્ધદમ્મા, ભરદ્વાજ શિષ્યજી, પરશુરામ મુનિજીજી, ૧૦
- યમિષ્ઠ ને વલી ઇન્દ્રગ્રમદ મુનિ, ત્રિત નામે મુનિ ભાવ્યાજી,
ગ્રસમદ ને વલી અસિત મુનિ, કુરક્ષેત્રમા આવ્યાજી. ૧૧
- દક્ષિવાન, ગૌતમ ને અત્રિ, કૌશિક તપના રાશિજી,
મુનિ સુદર્શન, ઇન્દ્રિયકર્ષણ, આવ્યા ભીષ્મનિ પાશજી. ૧૨
- અન્ય વલી શુકદેવ મરીખા, નિર્મલ મુનિ શ્લોકેતજી,
કશ્યપ મુન્ય, બૃહસ્પતિ-આદ્યે, આવ્યા સિષ્ય-સમેતજી. ૧૩
- મદાભાગ મુનિ મત્યા નિહાલી, ભીષ્મ ધર્મ સુગ્મજીજી,
પૂજા કરતા મુનિવર કેરી, દેશકાલ-પરમાજીજી. ૧૪
- જગદીશ્વર હરિ આગમ્ય બેઠા; આપે ઉત્તમ દેહજી.
હૃદે વિશે હતા હરિ, ભીષ્મે, પ્રેમે પૂજ્યા તેહજી. ૧૫
- માયાયે માનુષ યયા, પદ્ય પોતે પૂજી-અહજી.
ભીષ્મપિતામહિ પરમેશ્વરનો, મહિમા જાણ્યો પરમજી. ૧૬
- પાણ્ડુ તણા સુત પાસે બેઠા, પ્રેમ-વિનય મન્ય જાણીજી.
હરખાશ્રુત જલ નાખે નયણે; નિરખી બોલ્યા વાણીજી: ૧૭

મોક્ષ ઉવાચ—

- “ અહો મહા એ કષ્ટ કહોવે, મોટો એ અન્યાયજી,
અહો પાણ્ડવો સમરથ ચૈને, ત્યજ્યા ઇછો કાવજી. ૧૮
- વિગ્ર તણો ને ધર્મ તણો વધી આશ્રય ત્યાર તમારેજી.
અમૃતનો અતિ આશ્રય મોટો; અખિલ દગિત હરિ વાગેજી ૧૯

- અતિરથ એહવો પાણકુ પિના તે જ્યાહરે પામ્યો રિપ્તજી,
ત્યાહો તમ્યો બાલકજન સાથે (વધૂ) કુન્તા પામ્યાં કષ્ટજી. ૨૦
- તદા તમારે કષ્ટે કુન્તા, પામ્યાં અતિશે ક્લેશજી,
નાના બાલક પાયેવાને વનિતા વિર્જિત-વેગજી. ૨૧
- તમને જેને કષ્ટ પડ્યા, તે કાલ તથા બહુ કામજી.
અહો કાલનું કૌતક મોટું; કોણ લહે નર-નામજી? ૨૨
- કાલ તથા વરાવતીં જાણો, લોક સર્વ મતિ-મદજી,
વાયુ તથા વરાવતીં છે જ્યમ મેધ તથા બહુ વૃન્દજી. ૨૩
- ધર્મદ્વંઅર સરખા જ્યા રાગ, ધર્મધોરિન્ધર આપજી;
જ્યહાં મહાધર વીર વૃકોદજી, ગાઝજીવ સરખૂં આપજી, ૨૪
- જ્યહાં ધનુર્ધર અર્જુન સરખા, માધવ સરખા મિત્રજી;
તોહો વિપત્તિ પડી, એ વામક, અમને ભામે ચિત્રજી. ૨૫
- અરે રાયજી! આ હરિ કેરુ હારદ ન લહે ડોપજી.
હરિનું હારદ જાણુતા મહા મોટા કવિજન મોલજી, ૨૬
- તે માટે એ દૈવ તણે વશ્ય જાણીને જન્મપજી,
ઈશ્વરનો અનુવર્તી નાય, અનાય પ્રગ્નનો પાલજી. ૨૭
- આ ભગવાન પ્રમાનજ આદિ નાગયજી સાક્ષાતજી,
વૃષ્ણિમાં વિચરે છે જાના, માયા મોહન-જનજી. ૨૮
- એહનો મહિમા ગુણ ધણો છે; જાણે શિવ ભગવાનજી;
દેવ-ઋષિ નારદ જાણે કે કપિય ઋષિ, રાગનજી! ૨૯
- જેહને તું આગને માને, માતુલ કેરો તનજી,
સુહૃદ સગો હિપકારી આપતિ, એ પોતે ભગવાનજી. ૩૦
- પોતાને પરધાન કર્યો ને દૂતપણે પડ્ય દાખ્યોજી,
પ્રીત્ય યકી સારયિ પણ કીધો, તે ઈશ્વર અતિ-સાખ્યોજી. ૩૧
- તમ્યો કરાવ્યાં નીચ કર્મ, તે એહને નહિ મન્ય બેદજી.
રાગ-ક્રેવ-હર્ષુરે વર્જિત, સમદર્શી એ વેદજી. ૩૨

- તોહ પપ્પ એકાન્ત લક્ષ્મીમાં કરણા જોજ્યો, જૂપજી !
 (શ્રી)કૃષ્ણે મૂને ગ્રાણ ત્યજન્તા, દેખાડ્યું નિગ રૂપજી, ૩૩
 ભગત્યે જેદ્મા મન પરવેશી, અર્થન કીર્તન-નામજી;
 એદ્વે આચારે દેહ ત્યજે, તો યોગી પામે ધામજી. ૩૪
 દેવ દેવ ભગવાન હરિ ! તે કિર્તુરના કર એદ્જોજી.
 • જ્યાર લગી જ દેહ ત્યજું છું, ત્યાદ્દર લગી મદાં રેદ્જોજી. ૩૫
 રાતાં લોચન ને મુખ હસતું; ઉદ્ધસતું મુખ-પદ્મજી;
 ધ્યાન તણો પથ તેહ ચતુર્બુજ હોજ્યો શોભા-સમજી.” ૩૬
 સાંભલ, શૌનક ! એમ સુણીને, રાપ પ્રાધર્થિર ધર્મજી,
 શરપજીર સૂતા બીપમને, પૂછયા નાના ધર્મજી. ૩૭
 પુરપ તણા સદ્ભાવે વરત્યા વર્ણોશ્રમ ને યોગજી,
 વૈરાગ્ય, રાગોપાધ લક્ષણ, લિન્ન ધર્મ નર-ભોગ્યજી. ૩૮
 દાનધર્મ ને રાજધર્મ વડી મોક્ષધર્મના બેદજી,
 શ્રાના ધર્મ તયા ભગવદ્ધર્મ, તે કલા ન્યમ વેદજી. ૩૯
 ધર્મ, અર્થ ને કામ મોક્ષ-યુત, ઉપાય તેહના પરમજી,
 નાના આખ્યાને-ઇતિદામે, બીજે ભાખ્યા ધર્મજી. ૪૦
 • ધર્મનિરૂપણ કરતાં તેદ્ને, આવ્યો તેહજ કાલજી,
 યોગીજન-મન-વાઝિજત-મત્સ્ય, ઉત્તર-અયન વિશાલજી. ૪૧
 સહસ્ર ભૂ સમીપ તણા, તેદ્ને ભિગારે રણ જેદજી,
 એદ્વા બીપમ તેણે કાલે, રજા અજોભ્યા તેદજી. ૪૨
 સર્જરહિત મન આદિ પુરુષમાં, આરોધ્યું તાં તેદજી.
 ચારુ ચતુષ્કર પીતામ્બર હરિ આગત્ય બિભા જેદજી. ૪૩
 લોચન મેલી મનમાં લીધું નારાયણનું રૂપજી;
 આગત્ય બિભા ઈશ્વર, મનમાં સમરયા બીપમ જૂપજી. ૪૪
 વિમલ-ધારણાએ હતપાતક બીજે જોયું જાગીજી,
 કૃપાદષ્ટિ શ્રીકૃષ્ણજી કેરી, આયુધ-પીડા ભાગીજી. ૪૫

સઘણાં ધન્વિયવૃત્તિ કેરી, બ્રમણા ભાંગી એહજી.

દેહ ભગ્ન-તા પ્રસન્ન કરે છે પરમેશ્વરને તેહજી :

૪૬

મોહમ ઉઘાચ—

“ એણી રીત્યે માદ્રી મતિ મેં ભગવત-મધ્યે અર્પીજી.

[સોભવર્જિતમતિ માહરી સાત્ત્વનપતિને સમર્પીજી.]

૪૭

જે હરિથી ખીન્ને નદિ મોટો, પરમાનન્દ પ્રકાશજી;

કીડા કરવા પ્રકૃતિ તણો સ્વીકાર કરચો અવિનાશજી.

૪૮

દો કહેશે, ‘ એ દેહધારી તે, જીવ તણી પેરચ જૂડોજી.

જે પ્રકૃતિથી રચ્ય થઈ તેહનો પતિ આપે ભિક્ષોજી.

૪૯

ત્રિભુવનસુંદર, તમાલશ્યામક, સૂર્યજીવી-ભગવાનજી,

સુંદર અમ્બર-અક્ષકસમુદ્ધે આચ્છાદિત-મુખ મારજી.

૫૦

એહવું સાર શરીર ધરીને પારથ-સારથિ-રીત્યજી;

એહવા આ પરમેશ્વર-મધ્યે પ્રગટો માદ્રી પ્રીત્યજી.

૫૧

મુદ્ધ-મધ્યે હય-વર-ખુર-ભીડી-ધૂત્ય-ધૂસરા-અક્ષકજી.

અચ્ચક્ષ અક્ષકે અરીપરી કરી બ્રમજલ-કર્ણની ચક્ષકજી.

૫૨

ભક્તહેતુદં ઘોતકે દર્શન, વદન વિરાજે હમતાંજી;

ભારે તીક્ષણ બાણે બેદી, ત્વચા કઠિણ કસમસતાંજી.

૫૩

માદ્રી બાણ અતિ અક્રલાતે, કવચ દીપતું અત્યજી.

એહવા હરિ-મધ્યે મન માદ્રી રૂહેભ્યો નિઘક નિત્યજી.

૫૪

કલ્પ અભુને, ‘ બેહ સેના-મધ્ય માદ્રી રથ હાકોજી.’

જેણે એમ સુણી તે કાણુમા, રણ-મધ્યે રથ રાખ્યોજી.

૫૫

રણ-મધ્યે રહી દુર્યોધનના, ચોધા ક્ષાવે જેહજી,

કાલદષ્ટિ નિરખી તે કીધા, આયુષહીણા તેહજી.

૫૬

પરના આયુષ આકરશીને, અભુનનાં જ્યકારીજી;

એહવા પારથ-સારથિ મધ્યે, પ્રીતિ પ્રકાશો મારીજી.

૫૭

- અર્જુનને જે કાલે પ્રગટ્યું, અદમ્યમતા-અઘાનજી,
સેનાને સુખ્ય સ્વચ્છન નિહાણી, પ્રગટ્યું પાતકમાનજી. ૫૮
- વિમુખ થઈને વિગ્ધી જિભો, રણ-મધ્યે અર્જુનજી;
(ત્યાદ્રે) યાન કહી અઘાન નિવાર્યું; નિર્મલ કીધું મનજી. ૫૯
- એડવા હરિના પદ-પટ્ટજમાં, પ્રગટો માદ્રી પ્રીતિજી.
વક્ત્રી મુઝને એ અનુગ્રહ કીધો. આલસજ્યો તે સત્યજી: ૬૦
- પોને પોણ કીધું જે રણમાં, 'આયુધ પામે આવુંજી.'
મેં પણ કીધું, 'હરિ પાસે હું, આયુધ આજ ધરાવુંજી.' ૬૧
- પોતાનું પણ મિથ્યા કીધું; માદ્રી પ્રત્યન્ધા પાક્ષીજી.
માદ્રે અર્થે રથ જિપરચથી, હાતરિયા વનમાસીજી. ૬૨
- મુઝ સાદ્યું હરિ માયા ઝાઘી રથનું ચક્ર વિશાલજી;
હસીને હણવા નાણે સૈંહે મારી છે એ ફાલજી. ૬૩
- (ત્યારે) બક્ષમાં ચત્રચક્ર શરણે ચાંપી, ભૂમિ ભારે કાપીજી,
મારગમાં માધવનું પડિયું, પીનામ્બર પદ-ઝાંપીજી. ૬૪
- મારે તીક્ષણ શરને પ્રાદ્રે, શિયિશ્વ કવચ ધસધસતોજી;
રુધિર વહન્તે આવન્તો (ત્યાદ્રે) જોઈ, આતનાથી હું હસનોજી, ૬૫
- છન્દ્રકુમારે વારચો વિટુંલ, તોહે શિયિશ્વ ન યાતોજી.
માદ્રા વધને અર્થે આબ્યો, રાતે લોચન ધાતોજી. ૬૬
- 'રખ્યે ભક્તપણ મિથ્યા યાતો,' એમ લબ્ધ્ ગોપાલજી.
તેહ મુકુંદ હજ્યો ગતિ માદ્રી, ભક્તવચન-પરિપાલજી. ૬૭
- પારથ-રથનું રક્ષણ કરવું, જેનકેન, એ કામજી.
રાસય, પરાણો પાણ્ય વિરાગ્ને: એ શોભા અભિરામજી. ૬૮
- એડવા ભગવનમાં માદ્રી મતિ મરતી વેદા આણુંજી,
હરિ નિરખી રણ્ય પ્રાણ ત્યજ્યા, તદ્રૂપ થયા, હું નાણુંજી. ૬૯
- શત્રિય-ધર્મે મરતાં જેડ્ને રૂપ થયા, શું કહેવુંજી ?
અતિકામી ગોપી ગતિ પામી," ભીખ કહે છે એડવુંજી: ૭૦

“ લનિતગતિ ગતિ-ગમવિનાસી માનુની-માન-મકામીજી,
 મદમાતી એડના ગુણુ ગાતી, ગોપી તત્પદ પામીજી ૭૧
 રાય મુધિષ્ટિ રાજસુધમા, જોના સરખે રૂપેજી,
 મુનિનર-નૃપવર-મહિત સલામા પૂજ્યા પાણ્ડવભૂપેજી ૭૨
 સુન્દર રૂપ અનૂપ છહા હરિ મ્હામહિમા-વિસ્તારજી
 (માહરે) એદવા ઇશ્વર આગમ્ય જિભા ભાગ્ય તણો નહિ પારજી ૭૩
 તે આ અજ પરમેશ્વરને હૂં પરગટ પામ્યો આજજી
 અખિન ઉપાધિ-ભેદ-મોહ-મદ માહરા કીધા ત્યાગ્યજી ૭૪
 પોતે નિમ્બા દેહ-ધારીના હૃદય-હૃદયમા પેડોજી,
 સ્થાનકભેદે લિનજ ભાસે, તે ઇશ્વર આ એડોજી ૭૫
 એક રવિ ન્યમ આગમ્ય પાછમ્ય, નરને નયને લિનજી,
 એક હરિ સહને બહુ છે ત્હા રેહ્યો માહર મન્નજી ” ૭૬

સૂત ઉવાચ—

સૂત કહે છે, સાભાવ, શીનક ! બીખમની ગતિ ભાખીજી,
 મન-વાણી-દષ્ટિની વૃત્તે, કૃણુ વિશે ધ્રમ રાખીજી ૭૭
 પરમેશ્વરમા એક આપણો, મેલ્યો આતમરામજી,
 અન્તર હરિમા શ્રાસ નિરામ્યો, બીરમ પામ્યા ધામજી ૭૮
 બીરમ ન્યાહરે પરબ્રહ્મા ભલ્યા નિહાળ્યા અક્ષિજી,
 સર્વે કોપ અગોલ્યા જિભા, સાઝ પડે ન્યમ પક્ષીજી ૭૯
 તે કાને ત્હા નરવર સુરવર કરા દુન્દુભિ વાગાજી,
 ‘ધન્ય, ધન્ય,’ મ્હે ગગન ચક્રી સુર કુમુદ વરસવા ભાગાજી ૮૦
 મરણુ થયા બીરમના કીધા, કર્મ સકેન સરખરજી,
 મુહૂર્ત એ દુખી મેં જિભા, પોતે પાણ્ડુકુમારજી ૮૧
 આનન્દા મુનિ ગુણ-ગણે કરી સન્તોખ્યા ભગવાનજી.
 પછે ફરી હરિ હૃદયા રાખી, ગયા આપણે સ્થાનજી. ૮૨

હવે ધેરય જૈને માન્ધારી ને ધૂનરાજર રાયજી,	
કૃષ્ણસહિત આશ્વાસન કીધું. તાપ ચમાવ્યો ત્યાંયજી.	૮૩
ધૃતરાષ્ટ્રે ગ્રેરચા ને પોતે ગ્રેરચા શ્રી ગોપાલેજી,	
પાછું ફરીને રાય યુધિષ્ઠિર ધર્મ-રાજ્યને પાલેજી.	૮૪
છતિ ભાગવત-પ્રથમ સ્કન્ધે, નવમો અધ્યા-યન્યજી,	
રાય યુધિષ્ઠિર રાજ્ય કરે છે, જોડ્મા એહ સમન્ધજી.	૮૫
જે અધ્યામા શ્લોક કહે છે, એક-જિન પચાસજી,	
ફરત કહે, યાને કરી કીધો, આદ્શી ૫૬-અભ્યાસજી.	૮૬
	૮૫૬

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे युधिष्ठिर-
राज्यप्राप्तिर्नाम नवमोऽध्यायः॥ ९ ॥

દશમ અધ્યાય

યુધિષ્ઠિરાન્તઃકરણેકનેતા મીષ્માયસાનાવસરમણેતા ।
મક્ષાઘનઃસજ્જનકાર્યકર્તા કર્તા ભુવઃ પાતુ મયૈકગર્તાત્ ॥
ભક્તાકાર્ય કર્તા દારિકા જતા; મુન્દરી-સ્તવન ચિત્ત ભાવનાં;
હસ્તિનાપુર થકી પધારતા; એટલી દશમ-મધ્ય વારતા. ૨

ચોથું- [રાગ ભાર]

શૌનક પૂછે, સાંભલ્ય, સૂત ! ફોને કૃષ્ણક્યા અદ્ભુત.
ગોટો ધર્મધુરન્ધર માંય, એવો જોહ યુધિષ્ઠિર રાય, ૩
મારચા ધન-રૂપધી-સેવાદિ, હતા આતવાથી ઉન્માદ,
ખીજ-ખનુ સહિત; રાજન મૂક્યા ભોગ તથા ભોજન, ૪
પાછું કયમ કીધું નિજ રાજ્ય ? વડતાં કવણ કીધાં કાજ ?
મૂછ્યું શૌનકમુનિયે જોહ, સૂત કહે છે ઉત્તર તેહઃ ૫

દ્વત ઉઘાચ—

કૌરવદય-ભાવકે પશુલ્યા વંશ-વિરોધ અગ્નિયે બલ્યા.

ન્યમ કાઇ વનમા વંશ-હુતાશ, કરતો સકેન વિપિનનો નાશ, ૬
કૌરવ-વંશ દલો, હરિ કાખો. વધતો પરીક્ષિત અકુર, રોખો.

રાન્યે રાય યુધિષ્ઠિર થાપી, હરિને પ્રીતિ પરમ મન્ય વ્યાપી ૭
રાય યુધિષ્ઠિરે મન સ્થિર રાખ્યું, સુણી હરિ-ભીષ્મ કેરે ભાખ્યું

વર વિદ્યાન યુધિષ્ઠિરે પાખ્યો, બાન્ધવવધનો વિભ્રમ વાખ્યો ૮
હરિનો આશ્રય પાખી હજીયો, પાલે રાન્ય પુરન્દર સગ્યો.

સેવે લધુ-બાન્ધવ ગિપુ રૂંધી, પાલે પૃથ્વી સાગર સૂંધી ૯
માગ્યા વરસે વાગિદ પૂજે પૃથ્વી કામદુધાસમ દૂજે

સુરભિ દુગ્ધ-અતિથય-નીચે, પયની ધારે યજ્ઞને સીચે ૧૦
સરિતા સાગરને જૈ મયતી, તરુઅર વીરુધ ઔપધિ કરતી.

નૃપને સેવે તરુવર વેલી, ઝગુઝગુ કુસમ રૂલે રસ રેલી ૧૧
આધિ વ્યાધિ ને દુખ ત્યાગે, રાય યુધિષ્ઠિર કેરે રાન્યે.

અમતશત્રુ રાગ બ્યાદ્રે, ત્રણે તાપ-રહિત નર ત્યારે ૧૨
અરે હવે હરિ ગમન કરન્તા, ટાલી રાય યુધિષ્ઠિર-ચિન્તા,

હસ્તિનાપુરય વસ્થા બહુ માસ, હરવા શોક સહદના પાસ ૧૩
સમનો રનેહ સુભદ્રા ભગિની, શીતન કીધો સહનો અગ્નિ.

માગી શીખ સહની પાસ 'પ્રભુજી' પધારો,' ધમ રૂહે દાસ. ૧૪
બેટયા બૂપત્ય ને ભગવાન, પ્રણમ્યા રાય યુધિષ્ઠિર માન.

કો બેટયા, કો નમતા હેઠા રથને જિપરથ આની બેઠા. ૧૫
દુપદી સાર સુભદ્રા કુન્તા, ઉત્તરા ગાન્ધારી બહુચિન્તા,

ધૃતરાષ્ટ્ર ને યુયુત્સવ એવ, ગૌતમ ને નકુન સહદેવ, ૧૬
ભીમ ને ધૌમ્ય તથા બહુ નારી, હરિનો વિરહ સહે નહિ ભારી.

વિદ્યવ નિનયે વિષ્ણુ-વિયોગ મનમા મોહ, ન ભાવે ભોગ. ૧૭

હરિજન સર્જમથી સુખ યાય. વિવાસર્જન-દુઃખ મુકાય;
 મુથુના જેદ્નો યશ-મહિમાય, પશિંત પુરવે તે ન તમય. ૧૮
 યશ-મુથુ એકવરા સાંભલતા, હરિજન સર્જન ન ત્યજે વક્તા,
 એહવા હરિમા સોપી મત્ય. પાણ્ડવ વિઠે સહે કથમ સત્ય ? ૧૯
 દર્શન રપર્શન વચન વિદાસ, બોજન આમન શયન મુહાસ,
 જેથ નિશદિન નાના ભોગ, તેદ્નો સહે કથમ ભૂપ વિયોગ ? ૨૦
 મૂકી દોધા નેત્ર-નિમેષે; મહા પરમેશ્વરને પેષે,
 ત્યત ચતુર્ભુજ પાછથ આસ્થા, શ્રેમનિ પારથ પડયા હરિ-વાહ્યા. ૨૧
 લોચન નાગયજુથં જોડે; ઇતલિત કારણ્ય કરવા કોડે
 ગોબ્ય-દધેરયથી આસ્થા જ્યાહરે, બાન્ધવ અખણ જીઠયા ત્યાહરે. ૨૨
 નેહે નયન ભરી ભરી આવે; નારી મોચન માલ્ય શમાવે.
 લોચન-ગલણ અમર્જલ જાણે; અનયા અન્તર હગિને આણે. ૨૩
 શર્મ મૂઝાં નફેરી વાજે; વેણા, દોલ નિ ગોમુખ ગાજે.
 ઝાઝ નગાગ ધણ્ટા ધમકે; યાદવ જાતા દુન્દુસિ દમકે. ૨૪
 મન્દિર-શિખર ચઢી કુરુ-નારી, જેવા મોહનરૂપ મુરારિ.
 હરિને કુરુકુમ વધાવી હરખે, હેત-સમેત સૂરેચ્છી નિરખે. ૨૫
 હરિને છત્ર ધરૂ અર્ચુન, જેદ્ને શ્રીહરિ તન-મન-ધન.
 ઝાંઝી ગ્લજાંઝી બદ્ધમૂલ્ય; ફરતી મુકતાફલની ઝૂલ્ય. ૨૬
 ઉજ્જવળ છત્ર હરિચિર સોહિએ. મુગિનર મુનિવગ્ના મન મોહિએ.
 ઉદ્ધવ સાત્વિકિ મારમ્ય માહસે, હગિને અમગ કરન્તા ચાસે. ૨૭
 કોંમલ કુમુમે કૃષ્ણા વધાવે. મધુપતિ માગ્ગ-મધ્યે લાવે.
 જ્યાહા ત્યાહા આહાણુ આશિય લણુતા; તેહ સહ શ્રવણે તા મુથુતા. ૨૮
 સગુણપણે સહ આશિય સાચી, નિર્ગુણુ ડપ નિદાસ્યે કાચી.
 ઉત્તમ-લોકમયી મતિ સારી, કૌરવપુત્રની સુ-દર નારી; ૨૯

તેહને થાય પરસ્પર વાદ, ઉપનિષદથી વિચદ સુનાદ.
 નિરખી વિરમય પામી મન્ય, મખીયં કોય સખી દહે અન્ય- ૩૦
 આદિ હતો પુરુષ પુરાણ, તે આ પ્રત્યક્ષ સારિજંપાણ્ય.
 ગોવ્યન્દ ગુણથી પેહ્લો હતો, આતમ પરપન્થ પાખ્ય અહ્લો. ૩૧
 પ્રત્યયસમે હરિ એકજ હતા, સઘવા જીવ પ્રભુમા સૂતા.
 શક્તિ જીવ તણી તા જોઈ, ત્યાદરે સૂતી હતી તેહ ૩૨
 તે આ અક્ષર-રૂપજ ધરતો, પુનરપિ પ્રકૃતિને અનુસરતો.
 પ્રકૃતિ કાલ-શક્તિયે ગ્રેરી, સૃષ્ટિ કરેવા હરિયે હેરી. ૩૩
 જે નિજ અંશે સરવે જીવ, તેહને ધરતી મોહ અતીન.
 કીધો સૃષ્ટિ તણો સંયોગ, જીવને કરવા નાના ભોગ. ૩૪
 પૂર્વે નામ-રૂપ નહિ જોહને, કીધા નામરૂપ હરિ તેહને.
 જીવને કરમ કરેવા ભેદ, જેણે કીધા આદરે વેદ, ૩૫
 તે આ ઈશ્વર આપ અનૂપ, પરિગ્ન પેળે જોહનૂ રૂપ,
 કરતા રોધન-પ્રાણ-અપાન, ભક્તિ-શોધિત બુદ્ધિ મહાન. ૩૬
 જોહવૂ આ હરિ મનને શોધે, તેહવૂં યોગે પવ્ય નવ્ય શોધે.
 વેદ વિશે જે શુદ્ધ વિચાર, શુદ્ધ તણા મુનિ જાણુનદાર; ૩૭
 ત્યેણે સત્ય કથા કહી એહની. નિમમે શુદ્ધ કથા છે તેહની.
 લીના કરતા હરતા ભરતા, જે હરિ ઈશ્વર એક અકરતા, ૩૮
 એહવા ઈશ્વર ધ્વજાકાર, તેણે શીદ ધરવા અવતાર ?
 ત્યાદરે જૂપ યથા અગ્રાની, પોખે પ્રાણ અધર્મે માની, ૩૯
 ત્યારે મર્ધાદા કરી કરતા; શુદ્ધસ્વરૂપી રૂપજ ધરતા;
 અહ્ભુત ઈશ્વરતા હરિ ધરતા; સત્ય પ્રતિજ્ઞા પવ્ય અનુસરતા. ૪૦
 નિજ ઉપદેશે યથારથ પરમ, ભક્ત-કૃપા તે અહ્ભુત કર્મ.
 યુગયુગ અવતારે ભગવાન, એટલા પ્રગટ કરે ગુણવાન. ૪૧
 સખી ! અતિ ઉત્તમ યદુકુલ જાણો ; મથુરા પરમ પવિત્ર પ્રમાણો;
 જગદા આ પુરુષોત્તમ હરિ જન્મ્યા, પદાના પ્રિય પોતે અજન્મ્યા. ૪૨

નહેા નિજ પદ-પદ્મજાત્ય દીધી, પૃથ્વી કેરી પૂજા કીધી.
 અહો એ આશ્ચર્ય-વાત અગાધી, દ્વારિકા સ્વર્ગ થકી પપ્પ વાધી; ૪૩
 સ્વર્ગ તણું યશ જીવું સાર, એથી નીચું દિવ નિરધાર.
 પૃથ્વી-પુણ્ય પરમ પરકાશ્ચૂ, જેહમાં દ્વારામતી પુર વાશ્યું. ૪૪
 પુરના લોક નિહાલે વ્યક્ત, નિજપતિ-હાસ-અનુમદ્ધ યુક્ત.
 એહશું કરમહણ કીધું જેણી, ન્હાતપ પુણ્ય કીધું સ્ત્રી તેણી. ૪૫
 મત ને રનાનથ પાવક પોખ્યા, એમ કરી (આ) ઈશ્વર સન્તોખ્યા.
 એહના પુણ્ય તણો નહિ પાર, પીનાં હરિ-અવરામૃત સાર. ૪૬
 યજ્ઞની યુવતી જેહમા મોહી, હરિમા તન-મન-ધન આરોહી,
 તેથું રમતી વારંવારચ; ધન્ય, ધન્ય, નારાયણની નારચ. ૪૭
 જે વહી જતી લીવી નારચ, સાર સ્વયંવરમા નિરધાર,
 રણમા બલિયા જીત્યા ચોધ, જે સિશુપાલ પ્રભૂતિ સવિરોધ. ૪૮
 રૂક્મિણી યુવતી ધરસત્ર; પ્રબુદ્ધ સામ્મ સમ જેહને પુત્ર;
 વધી જે નરકાસુરને મારી, લ્યાવ્યા સોલ્લ સદસ ચત નારી, ૪૯
 તે સ્ત્રી સહ અવનાર મુહાવે, જેહને પાસે ઈશ્વર આવે.
 જેહને વશ છે આ સંસાર, તે પ્રજુ પરવશ કીધા નારચ, ૫૦
 જેહના મન્દિરથી નિરધાર, પુષ્કરસોયન ન જતો બાહરચ.
 અમયા અવગણતી પણ વસતો, આનન્દમૂર્તિ આપે હમતો. ૫૧
 હરિજન કેઈ મુકૃત જેહ, કારણ કોય ન જાણે તેહ.
 એ વિાધ હિમ્મરતી પુરનારી, તે સવિ મુજુતા કપ્પ મુરારિ. ૫૨
 હાસ નિરીક્ષણ હરિયે નિરખી. યાદવ જાતા યુવતી હરખી.
 અખતશત્રુ મુધિહિર રાય, પરથી આશડૂકો મન માંહ, ૫૩
 હરિના રક્ષણ અર્થે અગ્ની, ઘેરી સેના ત્હાં અતુરજી.
 પાંણ્ડવ મેહાતુર બોલાવ્યા; દૂર લગી તે પાછલ્ય આવ્યા. ૫૪

૪૩. ક. જ્યાં નિજ પમની પંગત. ૫૨ ક હરિનારીનું. ૫૪ d બ
 માં થી.

હરિયે હેન-અમેત વૃષ વાહ્યા; નિજ પુર-મારખ્યા જાન્ધવ ચાહ્યા.
 કુરુ-મર્જીલને વહી પાડ્યા, ચરસેન-ચામુન દેશ વિશાલ, ૫૫
 બ્રહ્માવર્ત તથા કુરુક્ષેત્ર, મચ્છ ને સારસ્વત લખી નેત્ર (?)
 મૂકી મરુથલી જલહીણ, મૂક્યો ધન્વદેશ જલખીણ. ૫૬
 સૌવીર દેશ અને આબીર, મૂકી ચાહ્યા યાદવ-વીર.
 આબ્યા આનર્તકમા જ્યાદરે, કાષ્ઠક વાહન ચાક્યા ત્યાદરે. ૫૭
 આનર્તક પોતાનો દેશ, દ્વારાવતીને પાસે એવ.
 તે તે દેશ તણા વૃષ નેટ, પૂજ્યા પરમેશ્વરને ભેટચ. ૫૮
 પશ્ચિમ દેશ અપરાધ પ્રવેશ, એદવે પામ્યો અસ્ત દિનેશ.
 ઇતિ ભાગવત-પ્રથમ સ્કન્ધ, જેહ્મા કૃષ્ણ-પ્રપાણ-સમન્ધ,
 રતન કહે, કરી માને કીધ, જેહ્મા છસેશ શ્લોક પ્રસિદ્ધ. ૫૯
 ૯૧૧૭

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे [कृष्णवार्तिका-
 प्रयाणं नाम] दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

એકાદશ અધ્યાય

सपदि हास्तिनपत्तनतो हरियंदुभिरेव जगाम कुशस्यलीम् ।
 राजपुरीप्रमदास्तुतसादरः स भवताद् भवतापनिवारकः ॥१॥

આનર્તભૂષ પ્રણમ્યા પરેગ, સર્વે અલી જન્ધુ પુરી-પ્રવેશ.
 શોભા કહી યાદવ-ચન્દ્ર ડેરી, એકાદશે એદ કયા ઘણેરી. ૨
 સુત કયાવ [રાગ આશાવરી]

सुत कहे, सुष्य शौनके मुनिवर ! यद्वपु नगर पधारे रे.
 पुरवासी छिम्बव छिम्बमता, [दमता] सदन समारे रे. ३

૫૫ ક દેવસદિત જાણ્યા ૬ ખાદ્ય ચાહ્યા. ૮ જર્મા નથી
 ૫૬. ૮ માહઆદય. ૧ ૮. સ્તુતિ ૮. સ ભવતામનિવારક ૨ ૮. અધેરી.

- ઊંચા દણ્ડ પ્રચણ્ડ ધનગણ, તોરણ ખાદ્યચ વિરાજે રે.
 ઝલહલતા પાવક વિન બલતા રતન-[દીપ] બહુ છાજે રે. ૪
 આનર્તકિયા આવ્યા હરિ પોતાને જૂને દેશ રે.
 શર્જ વગાડ્યે હરિયે તેના સઘ શમાવ્યા કલેશ રે. ૫
 ઉજ્જવલ શર્જ અધરને સર્જે રાતે રજે લોભે રે;
 ક્રોમલ કમલ સરીખા કરના સમ્પુટ-મધ્યે શોભે રે. ૬
 હરિકરસમ્પુટ શર્જ વિરાજે, શોભા પરમ પ્રશંસ રે;
 કમલ તણે વન ઊભો જણ્યે નાદ કરે કલહસ રે. ૭
 શર્જ તણે તે શબ્દ સુણી જે બચને ભય ઊપજાવે રે.
 દર્શનભોજી ભોજ સહ થીહરિને સાદ્માં આવે રે. ૮
 (તિ) નરહરિને નર આદર સાથે બેટચ ભભેરી અર્પે રે,
 સૂરયને ન્યમ દીપક કેરી, આરાતિક કરી તર્પે રે. ૯
 આત્મારામ નિ પૂરણકામજ નિજ લાભે આનન્દે રે,
 તોહો પણ્ય જે બેટ ભગતની શ્રેષ્ઠતા માદવચન્દ રે. ૧૦
 વદનકમલ પ્રેમે પરકાશ્યાં, હરખે ગદગદ વાણી રે,
 પિતા પ્રત્યે જિમ નિજ બાલક, પ્રજા વદે ધમ વાણી રે. ૧૧
 'નાથ ! તમારા પદપદ્મને અમ્યો નમૂં આનન્દે રે.
 બ્રહ્મા શનકાદિક ને સુરપતિ, નિત્યે જેહ્ને વન્દે રે. ૧૨
 પરમ શરણ પૂરણ જે કોઇ ઇછે અતિ કલ્યાણ રે;
 બ્રહ્માદિકનો ભયકારી ન્હાં, કાલ તણું નહિ પ્રાણ રે. ૧૩
 (હિ) વિશ્વતણા ભાવન ! તું અમને વૈભવ આપ્ય અપાર રે.
 સંખ્યો અમારાં માતપિતા છો, સુહૃદ પતિ નિરધાર રે. ૧૪
 તમ્યો અમારા સદ્ગુરુ, સ્વામી ! પરમ દેવતા સત્ય રે.
 ઇશ ! તમારો આશ્રય પામી, અમ્યો થયાં કૃતકૃત્ય રે. ૧૫
 અહો અમ્યો તાં તમ્યો વડે જે સનાથ ધ્યાં છું, સ્વામી રે !
 ત્રણ્યે ભોકને દર્શન દુર્લભ, દેવ ! તમારૂં પામી રે. ૧૬

- હેતહસિત ચૈ સર્વં વિલોકન, વદન વિરાજિત રૂપ રે,
અર્જુ અર્જુથી શોભા સુન્દર, નિરખૂં રૂપ અનૂપ રે. ૧૭
- (હિ) અમ્બુજલોચન ! અમને મૂકી, તમ્બો પધારયા સાર રે.
હસ્તિનાપુર કે મથુરા ચાલ્યા; તે દુઃખનો નહિ પાર રે. ૧૮
- એકે ક્ષણ વીલ્યો તે અમને, કોટિ વરસ સમ મોટો રે.
[સૂર્ય વિન-ન્યમ લોચનનો વ્યાપાર-સકલ તે ખોટો રે.] ૧૯
- નાથ ! અમ્બો કયમ જીવું જ્યાહરે અમ્બો ત્યજ્યા, બહુ દિન રે ?
ટાલન-તાપ તમારે સારે, નિગમ્યા પાપ વદન રે. ૨૦
- સુન્દર-હાર્ય નિ શોભામન્દિર વદન મનોહર તાહરે રે.
તે આ મુખ નિરમ્બા પાપે કયમ ધીરજ્ય રહે આખરે રે. ૨૧
- મધુ-ભોજન-દશાહર્-કુંકુર ને વૃષ્ણિ યાદવ તેહ રે;
નાગે જ્યમ ભોગવતા રાખી, ત્યમ પુર રાખ્યું જોહ રે. ૨૨
- સકલ ઋણમા સકલ ક્રેસુમ ફલ, તરુઅર આશ્રમ ફલતાં રે.
લતા તણા મણ્ડપ-મધ્ય શોભે સરવર શીતન-જલતા રે. ૨૩
- ઉપવન ને ઉદ્યાન ધણા; આરામ રમ્યાના હામ રે.
કમલ તણા અદ્કુર મન લોભે; શોભે પરમ અભિરામ રે. ૨૪
- પુરની પોત્તે, મન્દિર-ઓત્તે તોરણ લોક નિહાસે રે.
ધ્વજ પતાકા મારગ્ય જતાં, અન્તર-આતપ ટાસે રે. ૨૫
- મોટા મારગ ચોટા કેરા સમ્માર્જનીયે વારી રે,
શેરી હાટ હોટરી કેરી શોભા આગણુ સારી રે. ૨૬
- સઘસે છાંટયા ઉદક મુગધી; આવે ઉત્તમ વામ રે,
ફલ ને ફલ નવાડકુર કોમલ ચવકે ચ્યાહરે પાય રે. ૨૭
- અતિ વલ્લ આવતા સુણીને, મદ્દામના વસુદેવ રે,
ઉગ્રસેન ને અદ્કુર, બલી અદ્બુત-માકમ એવ રે, ૨૮
- ચારદેખ્યુ, પ્રણમન, જમ્મવતી-સુત સામ્ય જે ફદાવે રે,
શયનામન-ભોજન ત્યજી હરખે, દરિને સદ્મા આવે રે. ૨૯

- હરતી એક સમઘ ચણુગારી, આમદ્ય ક્રીધો સાર રે.
આઠાણુ વેદ ભણે બહુ મર્જીત આશીર્વાદ અપાર રે. ૩૧
- શર્જશબ્દ નાનાવિધિ વામાં, મન્ત્ર-પાઠ પણ્ય યાય રે.
એ વિધિ યાદવ કરા ચોદા, હરિને સાદ્મા જાય રે. ૩૨
- રથ બિપરચ બેશીને જાતા, સ્નેહે સત્વર થાતા રે;
નટ, નર્તક, ગાન્ધર્વ ને બન્દી, માગધ, સૂત પલાતા રે. ૩૩
- ગુણિકા કામ જતી રથ્ય બેશી, હિત હરિ-દર્શન-લોભા રે;
કુણ્ડલ ચપલ કપોલ વિરાજે, વદન અનોપમ શોભા રે. ૩૪
- ઉત્તમ શ્લોક તણા અતિ ઉત્તમ, કરતાં ચરિત્ર-ગાન રે.
યથાયોગ્ય બાન્ધવ બીજાને, માધવ દેતા માન રે. ૩૫
- કોમ કને શિર નામે શ્રીહરિ, આસિર્જન, કર રપશી રે;
કોહ્ને ત્યા પરણુમ કરે ને હથી નિહાલે હથી રે. ૩૬
- શ્વપચ-આઘ સૌ કોહ્ને એ વિખ્ય, આશ્વાસન હરિ કરતા રે.
યથાયોગ્ય માઆ વર આપી, લોક તણા દુઃખ હરતા રે. ૩૭
- વક્તતા પોતે ગુરુ-વનિતા-સુત, વિગ્ર વૃદ્ધની સામ્ય રે,
આશીર્વાદ ભણે બન્દીજન, પુરમાં પેસે નાય રે. ૩૮
- રાજપથે શ્રીકૃષ્ણ પધારયા; કનકનગરની અમલા રે
ધરને શિખર ચઢી હરિ નિરખે મહત-મનોરથ-સખલા રે. ૩૯
- નિત્ય નિરીક્ષણ કરતાં યઘપિ, પુરવાસી હરિ-અર્જ રે,
તોહે તૃપ્તિ ન પામે લોચન, સુન્દર શોભા સર્જ રે. ૪૦
- જે હરિ કેઈ હૃદય કહાવે, કમલા કેઈ સદન રે,
લોચનની સુન્દરતા અમૃત-પાન-પાત્ર જેહ્નૂ વદન રે. ૪૧
- જેહ્નના મ્યાદરે કરને મધ્યે, દશ દિક્પાલ નિવાસી રે;
જેહ્નના પદપદ્મ-રજ-મધ્યે, કરતા ભક્ત વિલાસ રે. ૪૨
- હિર્ણ્યવમ છત્ર વિરાજે હરિ-સિર, સુર્ય-મણ્ડલ સરખૂં રે.
શ્વેત ચમર જે ભમરે કરતાં, ચશિમણ્ડલ ત્યાં પરખૂં રે. ૪૩

- ઊપરચ કુસુમ વડે પથરાતા, જલે ઉર્જિત તારા રે.
 પીતામ્બર પેરચા પરમેશ્વર વિદ્યુત સરખા સાગં રે. ૪૪
 ધન્વન્તરુપ સરખી વનમાલા, પોતે તન-ધનશ્યામ રે;
 એટલી ઉપમા સંચ્યુત શોભે, મેવશ્યામ અલિરામ રે. ૪૫
 મન્દિર પેઠા મૌ માતાને, મિત્યા કૃતનમસ્કાર રે.
 અષ્ટાદશ માતા માધવને, વસુદેવની નારચ રે; ૪૬
 (તિ) માતાયે આલિંગી જીર્ણ આરોધ્યે તજ રે.
 પુત્ર તણે પ્રેમે કરી ઝરતા, પય જીભરાતા સ્તન રે. ૪૭
 દુરખે આકુલ અન્તઃકરણે, આનન્દ આપ્યો મીઝે રે,
 દુરખાશ્રુત-જલ ભરતી જનુની, શામલિયાને સીઝે રે. ૪૮
 વલના મુન્દરજી મન્દિરમા, આબ્યા શીઝવિનાશ રે;
 સકલ-કામ-સમ્પૂરણ મન્દિર, કામલ કમલાવાસ રે. ૪૯
 સોલ સહસ્ર અષ્ટોત્તર શત અન્ત-પુર-આગાર રે.
 એક ચોક ને અલગા મન્દિર, આબ્યા જગદધાર રે. ૫૦
 પતિ પરદેશ વશી ધિરચ આબ્યા, અવયોગીને અખવા રે,
 પ્રગટ થયા તે પશ્ચિમીયોને, મને મહોત્સવ સખલા રે. ૫૧
 દુર થકી દેખીને જીડી સહસ્રા આસન મૂકી રે,
 અન્તઃકરણ થકી પડ્ય જીડી, વિરહ તણું વ્રત ચૂકી રે. ૫૨
 કાળ-ભરચા લોચનને નામી, પામી પરમાનન્દ રે;
 લીધું વ્રત મૂક્યું માતુનીયે, જોતા યાદવચન્દ રે. ૫૩
 'કોડાકારણ દેહ-સર્ગારણ, પરધર મર્જલ ગાવા રે,
 હસવું ને વલી પરધર વસવું, નાનાવિધિના ભાવા રે.' ૫૪
 જેહના સ્વામી ધેરચ નહીં, તે અર્થલૂં ન કરે નારી રે.
 હરિવિરહે' હતી તે સમલી, 'સુ-દર્શી એ વ્રતધારી રે. ૫૫
 દીઠા પેટલી દમિતા કરતી મર્ન-પરિરમ્ભણ અવગી રે.
 પુત્ર તણે રૂપે કરી વલતી, પતિને કપડે વલગી રે. ૫૬

- દર્શન, ઇન્દ્રિય-આલિંગન ને અન્તે બેટ-ચગી રે,
લાજે નમતા લોચનમાથી, વેદના આનન્દનીર રે. ૫૭
- યદ્યપિ યદુપતિ પાસે આવ્યા, અને વલી એકાન્ત રે,
તથાપિ તરણીજનને ભામે દરિપદ નવનન ભાત્ય રે. ૫૮
- ઘટી ઘડીયે ગોવ્યન્દ-પદથી કોણ વિરામી ચૂકે રે,
સમક્ષ અપય પબ્ધ જે પદને નવિ કદાપિ કમલા મૂકે રે? ૫૯
- એ રીત્યે જુવાર થતા, જુવતિનો કાષો નાશ રે,
અક્ષોદ્ગણી-ધણી જે જે વાધ્યા, નરપતિ તેજ-પ્રકાશ રે. ૬૦
- માહોમાહે વેર વધારી, મારી વિધ્યુ વિરમ્યા રે.
આયુધ વિન અક્ષગા રહી મારયા, આપે આનન્દ પામ્યા રે. ૬૧
- (ન્યમ) પવન પ્રકાશ કરે છે અમિ, વંશ થઈ વન માહે રે,
ખાલી વન પરજાલી વિરમે, તે ગતિ હરિની ત્યાહે રે. ૬૨
- તે હરિ આ નગ્લોક વિશે અવતાર ધર્યો કરી માયા રે,
સુન્દર સુન્દરી-વૃન્દ વિજે રમતા ન્યમ પ્રાકૃત કાયા રે. ૬૩
- જે સુવતીના ભાવ જણાવણુ, સુન્દર દાસ્ય વિલાસ રે,
લાજસહિત અવસોકન એથી, પ્રગટ્યો મદન પ્રકાશ રે, ૬૪
- તે મદને તે તે માનુનીયે મોહા શ્રીમ્હાદેવ રે;
લાભ્યા શમ્ભુ પિનાક ત્યજ્યને, વિચર્યા વનમા એવ રે; ૬૫
- તે તરુણી ગોવ્યન્દની ધરણી, દામ્યવિલાસે માતી રે,
માધવને મન્ય મોહ ધરેવા, ક્રોધ ન મમરથ ચાતી રે. ૬૬
- એદ્યા આપ અમહી હરિને, લોક કહે છે સહી રે.
પોતાને પરમાણે હરિને નર જાણે જડ-અહી રે. ૬૭
- ઈશ્વરની ઈશ્વરતા જોલ્યો, મોટા મહિમા વાળ્યો રે:
પ્રકૃતિ માણ રહ્યો પણ પ્રકૃતિ તણે ગુણે નબ્ધ જાણ્યો રે. ૬૮
- ન્યમ આતમગુણ-મધ્યે રહી જુદિ, આતમગુણ નબ્ધ આવે રે,
માયા-મધ્યે રહીને અનગો, કેસવની ગતિ ફાલે રે. ૬૯

પોતાની પત્ની નચ્ચ જાણે, હરિને પૂરણકામ રે.

મૂઢમતિ અમલા ચીનવતી, 'આપણને વસ્ય રયામ રે.' ૭૦

પણ પરમાણુ ન જાણે પતિનું; ધ્વિર-ભાવ ન આણે રે.

અહમ્મતિ આતમને ન કહે, ત્યમ તે નારચ પ્રમાણે રે. ૭૧

ઇતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધે; એકાદશ અધ્યાય રે,

હરિતનાપુરથી કૃષ્ણ પધારયા, કનકપુરી એ માણ રે, ૭૨

જે અધ્યામા મ્લોકે થયા છે ચાલીશ ને એક જણા રે,

રૂઝ કહે યાને કરી કીધા, ત્રોહી પદ સુવિવર્ણી રે. ૭૩

૬૯૦

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे श्रीकृष्णचरित-
वर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ૧૧ ॥

દ્વાદશ અધ્યાય

आनर्तकल्लेशहरः सुधम्यः पुरीं विशन् यादितपाञ्चजन्यः ।

ब्रारावतीपासिजनान्युपेतो हेतुः श्रियः पातु पती रमायाः ॥ ૧ ॥

કલ્પ પૂર્વ જે જે કથાને પ્રમજ્જે, ત્યહા દ્રોણના પુત્રને માન-ભઙ્ગે;

ફરી બાગ માહે પરીક્ષિત પ્રકાશે. કથા તે કહી પાણ્ડવી પુણ્ય વ્યાસે. ૨

મૃતે કલ્પ સપ્તમ-મધ્ય મર્મ રાગ તણા જન્મ સમન્ધ કર્મ.

સંરેયા કેઈ પાણ્ડવનીતિહાસ. એણે મિત્રે કૃષ્ણકથા-પ્રકાશ. ૩

પ્રસર્જીથી પાણ્ડવની પ્રતિષ્ઠા, મૃતે કહી સપ્તમથી વિશિષ્ટા.

હવે ઉપોદ્ધાત તણા ગુવાહ: પૂછે કથા શૈનકે પ્રમ આઘ. ૪

शौनक उवाच— [રાગ રામગ્રી]

અશ્વત્થામા કેડે અભજ, જલહલે જ્યોત્યે બહાઅભજ.

હણિયો ઉત્તરા-ગર્ભજ રીસેજ, ફરી જીવાડ્યો તે કથમ ઈશિજ ? ૫

૩. d પરીક્ષતના જન્મનો એવ કર્મ. અ. પરીક્ષિતો જન્મ કહીસ
પર્મ. બ. ૪. e ત્યજ્યો અ-અ. ૫. ધનાશી. બ

પરીક્ષિત-જન્મ ને કર્માચરણુ, જે વિધિ વવતો પામ્યો મરણુ;
મરણ પછે એનો શો નિસ્તારણ ? મદામનિ' મુઝને કહો વિસ્તારણ. ૬

હાલ—વિતાર તે મુઝને કરો, સુણવા મનોગ્ય જોડ;

ફગી અનુગ્રહ કેડવા ધટે તો, કહો અમને તેડ. ૭

અમ્યો અદાવાન છૂં. તું કહે દગિ-આચરણ.

ગોવ્ય-દજનં જ્ઞાન સુણવા, ધણું અન્તઃકરણ. ૮

(હવે) કહે નિરપદ નરાધિપને, પુત્ર પ્રગટયા જોડ ?

શ્રીકૃષ્ણજનો અનુગ્રહ. ભક્તિનો મહિમા તેડ. ૯

સુત ડયાવ—

(હવે) ધર્મરાજ પ્રજા પાવે, પિતાવન સુખ યરણ;

કાષ્ટ ન ઈછે કામના, શ્યામના મેવે ચરણ. ૧૦

સમ્પદા-સુખ લગ્ન નહિ ને, યગદૂં નહિ મજ.

વિપ્રપૂજ ગર્વવર્જિત ભજે નૃપ ભગવાન. ૧૧

પટરાગી, અનુજ મહાભુજ મહિમા તણો નહિ મર્વ.

રાત્ય જમ્બૂદ્વીપનું તણ-ગુલ્ય ગણુનો સર્વ. ૧૨

ઉપાજના અધિકી યર્ષ, ને વિસ્તરણં યથ સ્વર્ગ.

રાજજને અભિમાન નહિ. મત્ય ઈછનો અપવર્ગ. ૧૩

તે દેવ-દુર્લભ-વિષય સધસા વિશે પ્રીત્ય ન યાવ.

આનન્દકન્દ-મુકુન્દ-મધ્યે, ચિત્ત સોધ્યું રાવ. ૧૪

ન્યમ કુધાતુરને અન્નવિન, એકે ન ભાવે ભોગ,

ત્યમ વિષયમાનસવન્ત્ય, જૂપતિ ભજે ભક્તિ-યોગ. ૧૫

(હવે) સુણો શૌનક પરીક્ષિતના, જન્મનો વિતાર.

ઉત્તરાના મર્માર્માં શિશુ ફુટો, પરીક્ષિત રાવ. ૧૬

સખલ બસતે જાલ ત્હા, અભાસ તેજ-પ્રકાશ.

તે સમે કાષ્ટક પુરવડો, દેખવા લાગો જાણ. ૧૭

અર્જુનમાત્ર સુમાત્ર, શોભા-ગાત્ર સુન્દર વેશ.	
તડિત અમ્મર કનકમણ્ડિત, મુકુટ ભરતક દેશ	૧૮
આનનુદીરધ ચતુર્ભુજ, શોભાયમાન મહાન	
સઘ શોભિત કનકકુણ્ડલ, રક્તયોગ્યન-વાન	૧૯
ગદા ધરી કરતો કરે, પોતા તણે રહે પાશ.	
અનસોકતા આનન્દ પામ્યો, પરીક્ષિત પરકાશ.	૨૦
પરીક્ષિત-પાછલ્ય કરે, જલહસે વિદ્યુત-કાર,	
ગદા કરને ટેરવે, ફેરવે વાર વ્વાર.	૨૧
અગ્નિ ફેરી અગ્નિ ટાલી, ગદાયે ગોપાવ,	
મથા સૂરજ્ય શીતને, મિથ્યા કરે તત્કાલ	૨૨
‘ધ્રુવ અભ્યુત્થિતે દૂરિ કરતો, અને કરતો પાશ,	
આ કાણુ એ દિતેચ્છી ?’ ધ્રુવ રહે પરીક્ષિત હરિદાસ.	૨૩
ધ્રુવ તાપ ટાલી અમેયાતમ, ધર્મધર ભગવાન,	
દશ માસ સૂધી દેખતા, પછિ મથા અન્તર્ધીન	૨૪
ભક્તની રક્ષા કરીને, મહા મમરથ શ્યામ,	
ઉદરમાના ઉદરમા, આથમ્યા અન્તર્યામ્ય	૨૫
(હવે) સકલગુણસમ્પન્ન સમયે, ભાગ્યનો ભણ્ડાર,	
સકલ પ્રહ સન્મુખ, પરીક્ષિત ગ્રાપનો મુકુમાર.	૨૬
ખાણકુ નૃપનો અંશ ઉદિયો, વંશનો ધરનાર	
તેજ જોતે પાણકુ પોતે, પ્રગટતા આકાર.	૨૭
પ્રમજ-મન રાજન, તનનું કરે જાતક-કર્મ,	
કૃપાચારણ્ય ધૌમ્ય-આદિક ગર્ભ ને રા ધર્મ.	૨૮
કરાવી સુન-જાત કારણ્ય, સ્વસ્તિવાચન સાગ,	
દાન દિયિ રાજન દિગ્ગને, યુધિષ્ઠિર દાતાર.	૨૯

કનક, ધરણી ધેનુ આપે, ગામના દિવિ દાન.	
ગજરાજ ધોપા નહીં ચોડા, આપતો ગમન.	૩૦
પુત્ર-ઉત્પત્તિ-પૂન્યકાલે, અતુલ્ય આપે દાન.	
ધર્મ કર્મ વિચાર જાણે, યુધિષ્ઠિર રાજન.	૩૧
નાય છેવા ચકા પેડવા, પ્રથમ સુતક નોડ્ય.	
તે માટય દિજને ત્યાદર પેડ્ય, દાન આપે સોય.	૩૨
પુત્રજાતે-વ્યતિપાતે કલૂ અશ્વ દાન.	
પિતૃ-દેવતા ધિરય પધારયા તે જાણતો રાજન	૩૩
સકય આઠાણુ તે સમે સન્તોષ પામ્યા જાણ	
પગે નમતા નરાધિપતિ પ્રત્યે બોડ્યા વાણ	૩૪
“(હો) યુધિષ્ઠિર’ આ પુત્ર કૌતવ-પ્રજન-તન્તુ માણ,	
જાપનો નિધિ રૂપનો, ભાવતો ભૂપતિ આણ.	૩૫
તતુજ કોરવ કુવ તણો, અતિ શુદ્ધ જે આ ભાવ,	
કુનિંવાર દેવે પ્રગટ કીધો હવું વિધન કરાવ.	૩૬
તાદ્રો અનુગ્રહિ વિશ્વયે એ ગમ્યુ તન જે માટય,	
વિશ્વજીરાત ઇતિય થયો, એ નામ વા તે માટય.	૩૭
ભક્ત વિશિ શિરોમણ્ય થશે, ભૂપત્ય-મધ્યે એહ	
લોકમા કીરત્ય ધણી, પામશે નિ સન્દેહ.	૩૮
ભગવાનજીનો ભક્ત થાશે,” સુણી એડ્યું ભૂપ,	
યુધિષ્ઠિર તે વિપ્રને પૂછો સુતન રૂપ:	૩૯

રાજોવાચ—

“અમારા કુવમા હવા જે સત્યવન્ત ભૂપાન,	
તેહેને અનુસરશે, કહો, દિજ ! અમારો આ જાવ ?”	૪૦
જવ પરીક્ષિતની પરીક્ષા પૂરી યુધિષ્ઠિર ગય,	
તવ વિપ્ર ગધવા વિચારીને, કહે છે મહિમાય.	૪૧

પ્રપચ ઝૂઘુઃ—

- “ પાર્થ ! સુપ્ત સુતની કથા. અમ્યો યથારથ કહું વાણ્ય.
 પ્રભપાલક મનુસુત ધૃતવાકુ—સરખો જાણ્ય. ૪૨
- વિપ્રવચ્ચક્ષતા અને સત્યપ્રતિજ્ઞાન કામ,
 બેહ વાતે અનુસરે (યથા) દશરથ તણો સુત રામ. ૪૩
- શરણુ—રક્ષણુ તણો ગુણુ, દાતાર—ગુણુ બહે એહ;
 ઉશીનર નૃપ, શિબિ સરખા પુત્રમા છે તેહ. ૪૪
- શીયાણાને નિજ માંસ આપી, શરણાગત સુકપોત,
 રક્ષીની રક્ષા કરી તે, શિબિ કુલ-ઉઘોત. * ૪૫
- જગનકરતા, યાતિનો યથ—પ્રકાશક છે એહ.
 ભરત સરખો જાણુજો, પુત્રને નિઃસન્દેહ. ૪૬
- કાર્તિકસ્વામી, પાર્થ સરખો, જાણ્ય ધનુર્ધર વીર.
 હુતાશનસમ પ્રતાપી ને, સિન્ધુસમ ગમ્ભીર. ૪૭
- વિકરાલ તે દેસરી સરખો, યથે બાલક એહ,
 સન્ત જનને સેવવા ને હિમોચલ સમ જેહ. ૪૮
- ક્ષમા ભૂમિ—સમાન રાખે, વિશેષે, રાજન!
 પ્રજાનો અપરાધ સેહી, માત—તાત—મમાન. ૪૯
- સમભાવમા બ્રહ્મા—મમો. વરદાનમા મહાદેવ.
 શ્રીપતિ સરખો યથે સર્વનો આશ્રય એવ. ૫૦
- સકલ ગુણુ શમાવશે, શ્રીકૃષ્ણને અનુસાર.
 મુધાર્મિક જેહ્વો જ્યાતિ; રન્તિદેવતુચ્ચ ઉદાર. ૫૧
- બલિગજ સરખો બાવકો, એ યથે ધીરન્યવાન.
 શ્રીકૃષ્ણ—સેવાયે ગ્રહી, પ્રજાદ સરખો મ્હાન. ૫૨
- અમ્યમેધ અનેક કરશે, એ તનય અવશ્યમેવ.
 પૂજ્યપૂજ પાલશે, વૃદ્ધની કરશે સેવ. ૫૩
- રાજ—ઝાપિ જનમેજયાદિક—પ્રગટકર્તા જેહ,
 ઉન્માર્ગ જાતા અસર્જનને, દણ્ડ દેશે એહ. ૫૪

ધરાતલમાં ધર્મકારણ, નિવારણ-પાખણ.	
કષ્ટકારી કલિયુગને, એક દેશે દણ્ડ.	૫૫
દ્વિજપુત્ર-પ્રેરિત તક્ષકારિણી, મુણી આતમ-મરણ,	
ચરણ હરિના મેવશે; પામશે શ્રીપતિ-શરણ.	૫૬
પોતા તથા આતમપણાનું ઈછતો સતરૂપ,	
વ્યાસમુત શુકદેવનો, સંવાદ મુણુશે જૂપ.	૫૭
અસહી ગર્જા-તટે જૈ, મકશે નિજ દેહ;	
મશે ચિન્મય; અભય-પદને, પામશે તાં એક."	૫૮
ઇમ ભૂપને સુતરૂપ કહીને, ગયા બ્રાહ્મણ ઘેરય,	
કુશલ જાતકકર્મમા ગ્રહી-પરમ પૂજા પેરય.	૫૯
પડ્યું તેહનું સકલ ક્ષિતિમાં 'પરીક્ષિત' ઇતિ નામ	
કરી ગર્ભમાથી પરીક્ષા, ઓલખી રાખ્યા સ્વામ.	૬૦
જન્મ પામ્યા પછી પરખે, પુરુષ-મધ્યે સોય:	
'મે' ઉદરમા દીઠો હતો તે હેાય કે આ નોદ્ય!'	૬૧
દિવસ દિવસે વાધતો અતિ શીઘ્ર અભિમન્યુ-નન્દ,	
જન્યમ શુક્લપક્ષે કલા-પન્નર-મુક્ત વાધે ચન્દ્ર.	૬૨
મુધિષ્ઠિર-આદિ જનક તેહની કરન્તા પ્રતિપાલ;	
કલા ચોસઠય તથા ભેટો જણાવ્યા ભૂપાલ.	૬૩
(હવે) બન્ધુવધૃત પાપ જવા, અશ્વમેધ-યજ્ઞ,	
કર-દણ્ડ વિન ધન-ઉપાજ્ઞન કરી, આચર્યા રાજન.	૬૪
(હવે) નૃપ તણું મન ઓલખી, અમ્યુતે પ્રેર્યા તાલ,	
અનુજ સ્થાવ્યા અતુલ ધન, જૈ દિશા ઉત્તર આલ."	૬૫
મરતપણે દાન આપ્યું, નવિં ગૈયલાયું જેહ,	
વાડવે નાખ્યું હતું, ધનકેનકે આપ્યું તેહ.	૬૬

તે ધન્ય કરી સામાન સવલો, કર્યો ધર્મકુમાર	
ત્રણમ હયમેધો કરી, હરિ યજ્ઞના જગદાધાર,	૬૭
ભગવાન તેડયા જૂપત્યે દિજ-દશને અવિનાશ	૬૮
મુહુદ-હિત ત્હા વશ્યા વિંન, દેટલાષક માસ.	
યુધિષ્ઠિર ને દ્રૌપદી, લલુચન્યુ ખીજા જેહ,	
સર્વકો શ્રીકૃષ્ણને, આગન્યા આપે તેહ	૬૯
પછે દ્વારામતી-મધ્યે, પધારે પરમેશ,	
સાધ્ય તેડયા ધનઝન્ય, યદુ-યુક્ત પુર-પરવેશ	૭૦
ધતિ પ્રથમસ્કન્ધ માહા, બારમો અધ્યાય,	
પરીક્ષિતનો જન્મવર્ણન, જેહ અધ્યા માહ.	૭૧
એહ અધ્યા વિશે ઉત્તમ સ્લોક છે જત્રીશ;	
રત્ન રૂહે, યાને કર્યા, સસંકપ પદ જગદીશ	૭૨
	૧૦૬૨

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे परोक्षिजन्म-
वर्णन नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

ત્રયોદશ અધ્યાય

योऽसौ चारुचतुर्भुजोऽम्बुज-गदा-शङ्खासि-चक्रान्वितो
मेघश्यामतनुर्भुजार्पितधनु पीताम्बर सुन्दर ।
गर्भे मातुरपात्परीक्षितमलं सूक्ष्माकृतिः ओदरि
स्तोऽय पाण्डवयाजिमेधविबुध पीताम्बरः पातु माम् ॥१॥
તેરમે વિદુર-વાક્યથી વચ્ચા, આસમેત મૂતરાષ્ટ્ર નીકલ્યા.
ઉક્તપુત્ર-અભિષેકને મિથે, ધર્મપુત્ર-મહિમા જણાવશે.

મુત ઉવાચ—

[રાગ ગોઢી]

- મુત કહે છે શૌનક પ્રતિ, ધૃતરાષ્ટ્ર-ગાન્ધારી-ગતિ.
 વિદુરે તીરથ-યાત્રા કરી, હસ્તિનાપુરમાં આવ્યા ફરી. ૩
- કહ્યું મહા મૈત્રેયે જ્ઞાન. આત્મગતિ જાણ્યા ભગવાન.
 જે જાણ્યાની ઈજા હતી, તે જાણી આનન્ધા અતિ. ૪
- વિદુરે પ્રશ્ન કહ્યા ત્યાં જેહ, મૈત્રેયે ભાષ્યું સહ તેહ.
 પરમેશ્વરમાં પામ્યા ભક્ત્ય. પ્રશ્ન તણી ભાગી આસક્ત્ય. ૫
- વિદુર વિશુદ્ધ ચર્ચા આવતા, પાચે પાણ્ડવ સાહુમાં જતા;
 ધૃતરાષ્ટ્ર, અન્જન, મુયુત્સુ, દ્રુપાચાર્ય, માતા મન-સ્વરૂપ, ૬
- કૃપી, સુભદ્રા, ઓદરિ હરિ, ઉત્તરા, ગાન્ધારી, કૌપદી,
 બીજા પાણ્ડવવધૂ જે બહુ, આત્મ તણી નારી જે સદ્, ૭
- સાથે નિજ મુતને સ્થાવતી; વૈષ્ણવ લણી સાહુમાં આવતી.
 સાહુમાં આવ્યા સર્વે કાય; અન્તર આનન્ધા અતિ સોય. ૮
- જીવ મત્સ્યે ન્યમ જાગે દેહ, એ વિધિ આનન્ધા સહ તેહ.
 પ્રેમસહિત આંસુ ઢાલતા, વિદ્વંસ વિરહવ્યથા વાલતા, ૯
- આસન બેસારયા હિત ધરી; રાજા પૂજે વિધિયે કરી.
 વિદુરે કીધાં ભોજન ભાવ; મુખ-આસનમાં બેઠા આવ્ય. ૧૦
- પ્રણમી રાય મુધિષ્ઠિર યથા, સહ સાભક્તતાં પૂછે કથા:

મુધિષ્ઠિર ઉવાચ—

- “ મુણ્જન્યો, વિદુર ! કહું વારતા. કયાંદ્રે અમને સંભારતા ? ૧૧
- પણે છાયા કીધી તમ્બો. એમ કરી ભિગારયા અમ્બો.
- પહોં ન્યમ પાંખો આવરે; નિજ બાલકની રક્ષા કરે, ૧૨
- વિપત્ત્ય પડી વિધ-પાવક તણી, ત્યાં પણ્ય-રક્ષા કીધી ધણી.
- માતા સાથે અમ્બો મ્હા કુન્પી; તમ્બો કરયા તે કાલે મુખી. ૧૩

૩. ઠ. તે હવે કહું વિસ્તરી.

- તમ્મેા ભૂમિમા ભગતા જેહ, કોણુ વૃત્તિયે રાખ્યો દેહ ?
 શાં શાં તીરથને સેવતા ? કોણુ કોણુ [દીકા] દેવતા ? ૧૪
- જે જે ક્ષેત્ર ક્ષિતિમા ગયા, તે તે દામજ પાવન થયા.
 ભગવદીય તમ સરખા જેહ, પોતે તીરથરૂપી તેહ, ૧૫
- સદા ગદાધરને મન્ય ધરે, તીરથને શ્વાતીરથ કરે.
 સુહૃદ સગાં બાન્ધવ અમ તણા, પ્રાણુ ચકી જે વચ્ચલ ધણા, ૧૬
- કૃષ્ણ એક જેહને દેવતા, તે જાદવ હરિને સેવતા;
 તે યાદવ કહી દીકા તમ્મેા ? કારણુ સાલન્યા પૂછું અમ્મેા. ૧૭
- કનકનગરમાં સુખિયા વસે; ફરતા ફરતા જાણ્યા હરો.”
 રાગ ધર્મે પૂછ્યું જેહ, વિદુરે સર્વ કલૂ તા તેહ; ૧૮
- જમણુ કરન્તા જેહવું થયું, ધર્મરાજને માડી કલૂ;
 ‘ યાદવકુલનો ક્ષમજ થયો,’ જાનો રાખી તે નવ્ય કલો. ૧૯
- નરને દુઃસહ દુઃખની કથા, ભવા પુરપ નવ્ય કહે સર્વયા.
 દયાવન્ત દુઃખ દેખી નવ્ય સહે, તે માટે દુઃખ-વાત નવિ કહે. ૨૦
- વિદુર ધર્મરાજ સ્વયમેવ, ચદ્રપણું પામ્યા તત્ત્વેવ.
 કાલ કેટલોઇક લ્હા વરયા. સ્વજને પૂજ્યા સુરવર ન્યરયા. ૨૧
- ન્યેહ જાતનું દિત આચરે; સહકોહને આનન્દજ કરે.
 ત્યાદુર લગી હંમિતનાપુરમાં, ચદ્રરૂપજ દૂતા લ્હા. ૨૨
- ત્યારસૂધી પાપીનાં પાપ, શોધી દણ્ડતા અર્થમા આપ.
 ધર્મરાજ પોતે ઉત્કર્ષ, શાપે ચદ્ર થયા શત વર્ષ. ૨૩
- (હવે) શાપ તણાં કારણુ તે મુણો; તેહનો છે વિસ્તારજ ધણો:
 કાચક રાગ કેરા વીર, તરકર-કેડે ધાના ધીર. ૨૪
- માણ્ડવ્ય ઋષિ તપ કરતા હતા, ચોર ગ્રભા તે પાસે જતા.
 ચોર સહિત મુનિ બાંધ્યો પાશ; તરકર આજ્યા નૃપને પાશ. ૨૫
- નૃપે આગા આપી ઘોર-ચક્ષી દીધા સગવા ચોર.
 તેહમા બૂપે જાણ્યો ઋષિ; ચક્ષીથી જિનારયો દુઃખો.

- વયતો ઋષિ આવ્યો યમ કને, એહવૂ જોત્યો દુઃખિત મને:
 ' શા માટે હું ચલી દીધ ? અમ્યો કર્યો અપરાધજ કીધ ?' ૨૭
- તે મુનિ પ્રત્યે જોલ્યા ધર્મ, ' તે કીધૂ મહાપાતક કર્મ.
 બાલવયે તમ્યો કરતા કીડ, કુચને અગ્રે પ્રેયો તીડ ' ૨૮
- એમ મુણીને દોષ્યો મુનિ, યમ પ્રત્યે જોલ્યો મહાધ્વનિ:
 ' બાલવયે હું બાલ અજાણુ. તેં મ્હાદણ કર્યો નિગ્વાણુ. ૨૯
- તે માટે હુ દેજિં શાપ; ચદ્રરૂપ તૂ યાજે આપ. '
 તે યમનો વિદુર અવતાર, ચદ્રરૂપ હરિભક્તિ અપાર. ૩૦
- (હવે) રામ યુધિષ્ઠિરનો ઉત્કર્ષ, સાલસ્ય, શૈનક ! આણી હર્ષ.
 રામ યુધિષ્ઠિર પાલે રાન્ય, સવલો શોક કરીને ત્યાન્ય. ૩૧
- પૈત્ર પરીક્ષિત દીઠો આર, પોતાના કુલનો ધરનાર.
 દશ દિકૂપાલ સરીખા બન્ધુ. હરખ્યો નિરખી શોખ્યો સિન્ધુ ૩૨
- એણી રીત્યે ગૃહ-આસક્ત, ગૃહવ્યાપાર કરે હરિભક્ત
 રાજંમદે માતા બૂપાલ, [એહવે આવી પ્હોચ્યો કાળ:] ૩૩
- દુરતર પરમ કાલની ગતિ, તેણે પણ નવ્ય જાણી જતી.
 વિદુરે કાલ લલો આવતો, ધૃતરાષ્ટર પ્રત્યે ભાજતો. ૩૪
- " સાંભલ્ય, ધૃતરાષ્ટર બૂપાલ ' નાથી જ કે આવ્યો કાલ.
 કાલ તણો તા જે પ્રતિકાર, તે હું નવ્ય જાણું નિરધાર. ૩૫
- કોથી કાલ રામે નહિ એહ; કોય સમે નવ્ય ભાગે તેહ.
 તે એ કાલ સ્વયં લગવાન; સકલ લોકમા એહ સમાન, ૩૬
- આપણુ સહને કરવા નાશ, એ દીસે, આવે છે પાશ.
 જે કાલે સર્વે જન અસ્થા, પ્રાણુ તજી પરલોકે વસ્થા, ૩૭
- સૌ કોહને વાદ્લા અતિ પ્રાણુ, તેહને કાચ ત્યજવે, જાણ્ય.
 ધનપુત્રાદિકની શી વાત ? કાચ મહાબલિયો વિખ્યાત. ૩૮
- ત્યાહરે જીવ્યાનું ચું કામ ? પુત્ર-માત-મૃત મારવા દામ્ય.
 વય ચાલ્યો, ને જુદજ થયો; દેહ જરા-રાક્ષસીયે ગલ્યો. ૩૯

- તોણ જડ્યો છે મોહ-પાણ. શીદ કરે જીવ્યાની આશ ?
 અહો જીવને જીવ્યા તણી, આશા નીમે છે અર્પિત ધણી. ૪૦
- એ દશાન્ત અહીં જાણવું; ધમ છુડાને વાહવું જીવવું.
 જેણે બીમે મારયા તજ, તે આગ્રી ખવરાવે અજ. ૪૧
- શ્યાન યથા પાલ્યો પોવિયો, તે વિધિ નાખે છે કોલિયો.
 જે જીવરય તેં નાખી આખ્ય, વનવું દુઃખ દીધું દુર્ભાગ્ય. ૪૨
- સર્વ દેખતા દુઃખી નારય, સત્ત્વ ધરીને કીધો માર;
 આવની ને ધન લીધું સહ. જેને એ દુઃખ દીધા બહુ, ૪૩
- તે આપે મણિમાણિક્ય ગર્થ; તોહે તે શે આવે અર્થ ?
 એમ દીનતા પાંખે ધણી, તોહે આશા જીવ્યા તણી. ૪૪
- જીવે વલી આજી તાહરો દેહ, દિવમ-દિવસે કાય યાય એહ.
 જીરણ વજ્ર યથા કાય યાય, તેડ્વો તાહરો દેહ જાણાય. ૪૫
- [તેડ્વે જાણેવો મહાધીર, અણુજાણે જો ત્વજગિ સરીગ;
 બન્ધન મૂકી આપ અસકત, સ્વાર્થ અપોગે; સાધે બકત્યં, ૪૬
- અણુજાણે જો જીગી જામ, એણી રીને મૂકે કામ.]
 મોતાધી વા પરધી જેહ, આમચાન કીપામે તેહ, ૪૭
- હલે નિશે મીઠરિનો વાસ, મન્દિર મૂકી હ્યે સન્નાસ,
 તે નર અતિ ઉત્તમ જાણવો; મણિકત લોકે પગમાણવો. ૪૮
- જીગી જા ઉત્તર દિશિ પ્રતિ, ન્યમ કો બન્ધુ ન જાણે ગતિ.
 હવે આવશે એડ્વો કાય, માણુમને યારો જગજાવ. ૪૯
- રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર એ રીત્ય, વિદુરે સમજાવ્યો, કહી નીત્ય.
 પ્રતાયસુ પ્રકાર્યં જ્ઞાન, આજમીદ્ર નૃપ આખ્યું જ્ઞાન. ૫૦
- નિશ્ચય મન રાખ્યું જૂપાવ. સ્નેહપાણ છેલો તત્કાલ્ય.
 મુક્તિપન્થ દેખાડ્યો બન્ધુ. જ્ઞાનવોચને ચાલ્યો અન્ધ. ૫૧
- હસ્તિનાપુર મૂકી નીમરચો; સ્વજન-વધાદિક દુઃખ વીમરચો.
 દેખી દિમાયવ જીનો પતિ, મુગવ-મુના માન્ધારી સની, ૫૨

- વક્ષતો ઋષિ આવ્યો યમ દને, એહૂ જોત્યો દુઃખિત મને:
 'શા માટે હું ચવી દીધ ? અમ્યો કર્યો અપરાધજ કીધ ?' ૨૭
- તે મુનિ પ્રત્યે જોત્યા ધર્મ, 'તે કીધુ મહાપાતક કર્મ.
 બાલવયે તમ્યો કરતા કીડ; કુચને અગ્રે ગ્રોયો તીડ' ૨૮
- એમ સુણીને કોપ્યો મુનિ, યમ પ્રત્યે જોત્યો મહાખનિ:
 'બાલવયે હું બાલ અજાણુ. તેં મહાદણ્ડ કર્યો નિરવાણ્ડ. ૨૯
 તે માટે હું દેહીં શાપ; ચદ્રરૂપ તૂ થાજે આપ.'
- તે યમનો વિદુર અવનાર, ચદ્રરૂપ હરિભક્તિ અપાર. ૩૦
- (હવે) રાય મુધિષિરનો ઉત્કર્ષ, સાભસ્ય, શૌનક ! આણી હર્ષ.
 રાય મુધિષિર પાલે રાજ્ય, સવલો શોક કરીને ત્યાજ્ય. ૩૧
- પ્રેત્ર પરીક્ષિત દીકો સાર, પોતાના કુલનો ધરનાર.
 દશ દિકૂપાય સરીખા બન્ધુ. હરખ્યો નિરખી શોખ્યો બિન્ધુ. ૩૨
- એણી રીત્યે ગૃહ-આસક્ત, ગૃહવ્યાપાર કરે હરિભક્ત.
 રાજમહે માતા બૂપાલ, [એહવે આવી પ્હોન્ચો કાળ:] ૩૩
- દુરતર પરમ કાલની ગતિ, તેણે પણ નવ્ય જાણી જતી.
 વિદુરે કાલ લલો આવતો, ધૃતરાષ્ટ્રર પ્રત્યે લાખતો. ૩૪
- 'સાભસ્ય, ધૃતરાષ્ટ્રર બૂપાય' નાથી જ કે આવ્યો કાલ.
 કાલ તણો તા જે પ્રતિકાર, તે હું નવ્ય જાણું નિરધાર. ૩૫
- કોથી કાય રામે નહિ એહ; કોય રામે નવ્ય ભાગે તેહ.
 તે એ કાલ સ્વયં ભગવાન, સકલ લોકમા એહ સમાન, ૩૬
- આપણુ સહને કરવા નાશ, ઓ દીસે, આવે છે પાશ.
 જે કાલે સર્વે જન અશ્યા, આણુ તજી પરલોકે વશ્યા, ૩૭
- સૌ કોહને વાહલા અતિ પ્રાણુ, તેહને કાલ ત્યજવે, જાણ્ય.
 ધનપુત્રાદિકની શી વાત ? કાલ મહાજલિયો વિખ્યાત. ૩૮
- ત્યાહરે જીવ્યાનુ થં કમ ? પુત્ર-પ્રાત-સુત મારયા દામ્ય.
 વય આવ્યો, ને જુદજ મયો; દેહ જરા-ચક્ષુસીયે મલો. ૩૯

- તોણ જડ્યો છે મોહ-પાશ. શીદ કરે જીવ્યાની આસ ?
 અહો જીવને જીવ્યા તણી, આગા દીસે છે અતિ ધણી. ૪૦
- એ દષ્ટાન્ત અહીં જાણવું; ધમ તુઝને વાડવું જીવું.
 જેણે બીમે મારયા તન, તે આગી ખવરાવે અન. ૪૧
- શ્વાન યથા પાલ્યો પોલિયો, તે વિધિ નામે છે કાલિયો.
 જે જીવરચ તેં નાખી આગ્ય, વત્તવું દુઃખ દીધું દુર્ભાગ્ય. ૪૨
- સર્વ દેખતાં દુઃખી નારય, યજ્ઞ ધરીને કીધો માર;
 અવની ને ધન લીધું સહ. જેહને એ દુઃખ દીધાં બહુ, ૪૩
- તે આપે મણિમાણુકય ગર્થ; તોહે તે શે આવે અર્થ ?
 એમ દીનતા પાંખો ધણી, તોહે આગા જીવ્યા તણી. ૪૪
- જીવે વલી આંજી તાહરો દેહ, દિવમ-દિવમે ક્ષય યાય એહ.
 જીરણ વજ્ર યથા ક્ષય યાય, તેહવો તાહરો દેહ જાણાય. ૪૫
- [તેહને જાણેવો મહાધીર, અણુમણ્યો જે ત્વજશિ શરીર;
 બન્ધન મૂકી આપ અસકત, સ્વાર્થ અપોગે; સાધે ભક્ત્ય, ૪૬
- અણુમણ્યો જે જીડી જાય, એણી રીને મૂકે કાય.]
 પોતાથી વા પરથી જેહ, આત્મચાન કુપામે તેહ, ૪૭
- હૃદે વિશે શ્રીકૃષ્ણનો વાસ, મન્દિર મૂકી દ્યે સન્ન્યાસ,
 તે નર અતિ ઉત્તમ જાણવો; પશ્ચિત લોકે પરમાણુવો. ૪૮
- જીડી જા ઉત્તર દિશિ પ્રતિ, ન્યમ કે બન્ધુ ન જાણે ગતિ.
 હવે આવશે એહવો કાલ, માણસને યાશે જગજમ. ૪૯
- રાગા ધૃતરાષ્ટર એ રીત્ય, પિદુરે સમગ્રાણ્યો, કહી નીત્ય.
 પ્રસાદ્યશ્ચ પ્રકાર્ય જ્ઞાન, આજમીડ નૃપ આબ્યું જ્ઞાન. ૫૦
- નિશ્ચય મન રાખ્યું જુપાવ. સ્નેહપાશ છેલો તત્કાલ્ય.
 મુક્તિપત્ર દેખાડ્યો બન્ધુ. જ્ઞાનયોગને ચાલ્યો અન્ધ. ૫૧
- હસ્તિનાપુર મૂકી નીસરયો; સ્વજન-વધાદિક દુઃખ વીસરયો.
 દેખી દિમાયવ જનો પતિ, મુગવ-મુગા ગાન્ધારી સતી, ૫૨

- પતિનતા પાછયથી પલી; મારગમા જે પતિને મલી.
 કોમલકાયા સ્ત્રી નીમરી, દુઃખ ન પામી. કયમ ? હિમગિરિ ? ૫૩
- જે મૂકે ગૃહ-માયા-કન્દ, તેહને ગિગિ આપે આનન્દ.
 વૈગળ્યે કરી વાધે યર; માટે નવ્ય પીડે હિમપૂર, ૫૪
- યથા મનસ્વી મોટા વીર, સંજ્ઞામે સુખ પામે ધીર.
 અગતશનુ ગમ્મ ધર્મ, સન્ધ્યાવન્દન કીધા કર્મ, ૫૫
- હોમ કુતાશન દોમ્યા ધામ, બાહ્યુને કીધા પરણામ.
 નેતુ, ધગ, નિત્ર આધ્યા દન, કાચનદાન કરે રાગન. ૫૬
- ગુરુજન-વન્દન ધરમા ગયા, જ્યાં વિદુર-ધૃતગણે રહ્યા.
 વિદુર-પિતા-ગાન્ધારી સોય, મન્દિરમા નવ્ય દીકા દોય. ૫૭
- તે ધિરય અજય બેઠો હતો; વ્યથ યર્ષ રાગ પૂજીતો:
 “ સન્નય ! તાન અભારો કપ્પા, વૃદ્ધ અન્ધ જે હતો આહા ? ૫૮
- માતા ગાન્ધારી કપ્પા ગર્ષ, સુતસંહારે હૃષ્યણી યર્ષ ?
 કાકા વિદુર કેદાવે જેહ, મઝ ધણું સ્તિકારી તેહ. ૫૯
- મેં કાષ્ઠ સેવાયા નહીં; તે માટે રીસાવ્યા સહી.
 પુત્ર તણી મેં કીધી ધાત; નારીસહિત રીસાવ્યા લાત. ૬૦
- પોતાનો જાણી અપગધ, નરનારી થં લાભાં માધ ?
 ગર્જામા ઝમ્પાવ્યું રાય; મુઝને એ આશરું થાય. ૬૧
- પાણકુ પિતા જવ પામ્યા મગણ, અમ્યો બાલકા એહને શરણ.
 દુઃખ યકી જેણે રાખિયા, તે બેહ કાકા કપ્પા ગયા ? ” ૬૨
- એહવું વચન સુણી અહ્મુત, એકાએક ન બોલ્યો સૂત.
 વિરહે વિહ્વલ; વ્યાપી દયા. પ્રેમે કણજ ગર્જદ યથા. ૬૩
- નિજ સ્વામી જવ દીકો નહીં, નેત્ર અસુધારા વહી.
 પાણ્ય વડે લોલ્યા લોચન, મને કરી રિયર રાખ્યું મલ. ૬૪

નિજ સ્વામીને રાખી હદે, રામ યુધિષ્ઠિર પ્રત્યે વહે:

મજ્જય ઉવાચ—

સન્નિધિય કહે, “ હું તો નર્મ્ય લહું. કુસનન્દન ! સાભવ્ય ને કહું. ૬૫
તાદ્વરા પિત્ર દેહાવે જોઈ, વિદુઃ તથા ધૃતગણે તેડ,
એકાએક અદરાજ થયા; મુઝને પણ વાહીને ગયા.” ૬૬

સ્વત ઉવાચ—

મૂન કહે, સુણ, તોનકે ઝખિ ! કિઞ્ચિત્કાવ નૃપ થયો દુખી.
એવે આબ્યા નારદ મુન્ય, ઠરતા તુમ્બર ફેરી ધુન્ય. ૬૭
હાહી આદર કીધા માન, પૂજ્યા નારદજી ભગવાન.
પાએ પાણ્ડવ નીચા નમ્યા; પ્રેમે નારદને પ્રણમ્યા. ૬૮
આમન એકા વેળાપાણ્ય. રામ યુધિષ્ઠિર બોલ્યા વાણ્ય;

યુધિષ્ઠિર ઉવાચ—

“ સાભવન્યો, નારદ ભગવાન ! માદગ પિતા પગ્મ પાવન, ૬૯
આઠરમાત પલાયા કહી; તેડની મતિ હું ભણું નહીં.
માન્ધારી અમ્મા અમ લણી, પુત્રગોઠથી દુષ્મણી થણી; ૭૦
તપસ્વિની તે પણ મે કહી; ક્યદા મઈ, તે પણ નમ્ય લહી.
અપાર સાગર, જૂઝ્યા અમ્યો; કણધાર આબ્યા છો તમ્યો. ૭૧
ગોકસમુદ્ર પમાડો પાગ, નારદજી ! નૌકા આ વાર.”
એમ સુણીને બોલ્યા મુનિ, મદોપતિ પ્રત્યે મધુરી ધુનિ: ૭૨

નારદ ઉવાચ—

“ રામ યુધિષ્ઠિર ! શોક નિવાગ્ય. ઈશ્વરને વચ્ચ છે સન્સાર.
ઈશ્વરે મમ્યોઃપ્ર-વિયોગ, ભોમવાવનો નિઝનિઝ ભોગ. ૭૩
જનદ થયા નામ્યો નામિકા; ખીચે બાધ્યો દદ રસિકા;
વેદપ ત્વમ મોટો ચમ્મ; નામદામજે બાધ્યો શુભ. ૭૪

કર્મ વ્યવહારે ગિયર રહે; ધર્મરત્ન બલિદાનજ વહે.

ન્યમ કીડા-સામગ્રી ધણી, ચન્દન, ચીર, કુમુદ ને મણિ, ૭૫.

ધણી તણી ઈઠાયે ચમ્પો, માહોમાણ તે ટોણે મથો;

ત્યમ ધર્મરત્ને વરચ આ લોક; હરિ-છઠ્ઠાણે સવિને શોક. ૭૬

તમ્પો લહો છો આ સંચાર, રિયર ને અસ્થર; બેહ પ્રકાર:

જીવસ્વરૂપે રિયરના લહો; દેહસ્વરૂપે અરિયર કહો. ૭૭

મિથ્યા છે એ બેહ વિચાર, સકલ જગત છે બ્રહ્માકાર.

મોહજનિત જ્ઞે સ્નેહજ હોય, તો તું શેચા મોહ્ય ન સોય. ૭૮

મુક્ત શોકનું મોહ મદાન. મેઠમુક્ત મોહનું અવાન.

માટ્યે ત્યજ સિદ્ધિના એક, અવાનેથી પ્રગટી જોલ. ૭૯

તાદ્રશ મનમાં એહૂં હશે: 'માદ્રશ ગરજા વનમાં વમે;

દીન અનાથ પરાધીન-રૂતિ, ક્યમ ઉઠર ભરે તે નિત્ય?' ૮૦

તું જાણે આ મારો દેહ, તેથી જીવતા સહ તેહ.

કાલ-કર્મ ગુણને આધીન; પાત્ર જૂનો પિપ્પજ નીન. ૮૧

એહૂં જો અરિયર તો દેહ, બીજાને ક્યમ રાજે તેહ?

ન્યમ કો પુરુષ પ્રથો અજગર, તે શી પેરતની રક્ષા કરે? ૮૨

વિશ્વભર જે કીધો વૃત્ય, તેથી પામે તર્વ તપત્ય.

પશુને હરત નહીં જોલો, સહસ્ર નર જાણે નેવને. ૮૩

પાગગહિત જે તણે રૂથેચાય, તેહને ચૂંટી ચતુષ્પદ ખાય;

માહોમાહે મારે જાણે નિર્ગલને અતિ-જાતિયો ગણે. ૮૪

જીવ જીવનું જીવન કરી, મહનું પૂક પાડે દરિ.

તે આ સકલ જગત, ગુણત! આત્મારૂપ સ્વરં જગવાન. ૮૫

એકરૂપ પોતે આત્મા, અવરૂપ છે જો તો મમા.

સ્વયં સૃષ્ટિને આપે એક; માયાયે એ ભામિ અનેક. ૮૬

- તે આ કવચાં જે, રાખન ! જૂત તણા ભાવન ભગવાન,
 દાનવકુલનો કરવા નાશ, દારામતી-મધે પરકાશ. ૮૭
- કાશસ્વરૂપી પોતે હરિ, કનકપુરીમાં કાયા ધરી.
 દેવકામ કીધું જહુ રલી. કોઇએ શેષ રહ્યું તાં વલી; ૮૮
- ત્યાહર લગી દારાવતી વસે; અન્તે અન્તરખ્યાનજ યશે.
 તાવતકાલ તમ્બો રહેા આંહાં, યાવતકાલ હરિ 'જૂ માંહાં.' ૮૯
- નારદે ભાંત્યો સન્દેહ. હવે કહેછે પૃછ્યું જેઠઃ
 " વિદુર સદિત ધૃતરાષ્ટર-દેહ, જાન્ધારી નારી નિજ જેઠ, '૯૦
- તેડને સાથ દિમાથજ ગયો; દક્ષિણમુખ્ય ઝાખિ-આશ્રમ્ય રહ્યો.
 સાત ભાગ ત્યાં ગર્જા હવી; સપ્તપ્રવાહે વલી જાલવી. ૯૧
- સપ્તઝગિની પ્રીતિ કરી, સાત પ્રવાહ કર્યા મુર-સરી.
 [સપ્તસ્રોત સહ કો કહે, ધૃતરાષ્ટર તેડને તટય રહે.] ૯૨
- નાના નેમ ધરે છે રામ, દક્ષિણભાગે આશ્રમ યાજી;
 યથાવિધિ આચરતો અહ; રનાન કરી કુલ હોમે વહ. ૯૩
- લક્ષણ જેજે લક્ષણ-સમે, અજ ત્યજીને જલ આચમે.
 સૌમ્ય ગુણે કરી શોધ્યું મન. ઇચ્છા ન કરે જીજી અન્ય. ૯૪
- આસન છતી નિશ્ચય થયો; સકલ આસને ફેંચી રહ્યાં.
 ખટ ઇન્દ્રિયનાં ફેંધ્યાં દાર, પ્રાણાયામ નિ પ્રત્યાહાર. ૯૫
- હરિ-ભાવન આણી ધારણા, ત્યજી રજસ્તમની ભારણા!
 સત્ત્વ ત્યજીને સૂયો સાર્જ, એડ્વો યોગ ધરે અષ્ટાંગ. ૯૬
- અદકુંડર આપે પરહરયો; રથુધ દેહથી અવગો કર્યો.
 વિજ્ઞાનાતમ બુદ્ધિ જેઠ, તે સાથે સંયોગે એડ. ૯૭
- દશપદાર્થતા કરી પરી, તેડ બુદ્ધિ પરચલે ધરી.
 એક આતમા અન્તર ટલ્યો. ઉપાધિ ટલા; અલો ભલ્યો. ૯૮

૮૮. a. કામસ્વરૂપી ૯૩. a. જમાં b. તરીકે છે. & ને મ્યજે:—ધૃતરાષ્ટ્ર
 ત્યાં નિત્યે નાવ. b. જમાં નથી ૯૩. c. 'તો અનેક. ૯૩. d. કરીને હોમ
 વિરેડ. ૯૮. a. દશ પદાર્થથી ફેંચી ફેરી,

- ત્યમ ઘટ-આકાશ ઘટથી ટલે, મ્હા આકાશ વિશે જે ભલે,
ફરી ન બેઠે એદ્વૈત મન," એદ્વૈત કહે છે નારદ મુન્ય. ૯૯
- "અન્તર્ગત માયા-ગુણ જોઈ, તેડની વૃદ્ધિ નિવારી તેહ.
બાહ્ય ઇન્દ્રિય ટાળ્યા શત્રુ. કાપી નાખ્યું મનનું મૂલ. ૧૦૦
- વિપયવાસના કીધી પ્રહાર; ત્યજ્યા વાદાણુ અવગા આદાર.
નિશ્ચય રયામ સરીખો થયો; આતમરૂપે ભિન્નો રહ્યો." ૧૦૧
- મન કીધું તેડને આણુવા. ત્યાં નારદજી બોલ્યા બાણુવા:
"તેડને તેડવા રખ્યે જતો. વિદ્યરૂપ તું રખ્યે થતો ! ૧૦૨
- તેણે સન્ન્યાસ્યા છે કર્મ. શાડને લ્યાવે, રાજા ધર્મ ?
આજ થકી દિવ્ય પાયમે, દેહ ત્યજીને [નિશ્ચે] રમે. ૧૦૩
- દેહો યાશે ભસ્માકાર. શાડને જોયે, રાજકુમાર ?
ગાહપત્ય તેડને બાલશે; પર્ણકુટી-યુત પ્રભલશે. ૧૦૪
- બલતો દેખીને નિજ પતિ, ગાન્ધારી જે પત્ની સતી,
પરુષો પાવક મધ્યે જઈ; " નારદજીએ એડવી ગતિ કહી. ૧૦૫
- "વિદુર નિહાલી તે આશ્ચર્ય, સાંભળ્ય, રે કૌરવના વર !
હર્ષશોક મનમાં બ્યાપશે; તીરથ-સેવા કરવા જશે." ૧૦૬
- નારદજી એડ્યું ઉચ્ચરયા; વક્તતા સ્વર્ગભુવન સાંચરયા;
"હુઆર-સ્વર કરતા પરકારય, અન્તર્ધીન યયા આકાર. ૧૦૭
- નારદની વાણી સાંભળી, રામ-યુધિષ્ઠિર-શોચા ટલી. ૧૦૭
- ધતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધ, ત્યાં ધૃતગોત્ર-અણુ-સમન્ધ,
રત્ન કહે, યત્ને કરી કરયો, આગણુસાહી શ્લોકે ધરયો. ૧૦૮

૧૧૭૧

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे धृतराष्ट्रप्रयाणे
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

ચતુર્દશ અધ્યાય

યમુપૈતુમગાદિમાચલં ઘૃતરાષ્ટ્રો વિદુરઞ્ચ વિસ્રમઃ ।

વિલપયમશ્ચુશોકદ્વન મમ ચેતોનિલયોસ્તુ સોઽસકૃત્ ॥૧॥

ચતુર્દશે ભૂપ—અરિષ્ટ દેખી, આશંકુતા ભૂપ કયા વિશેષી,
શ્રીકૃષ્ણજી અન્તર-ધાન પામ્યા; પાર્થે કહી વાત મુણી વિગમ્યા ૨

સૂત ડવાચ— [રાગ કેદારે]

હરિ સાથે દ્વારવતી, ગયા ધનઞ્ગય મદામતિ,
એવી ગયા મુહુરે નિ ગય ૩.

હનિનું દ્વારદ બાણવા, પાર્થ ગયા મન્ય આણવા,
નય વ'યા, માસ ધણુ જાત દવા રે. ૪

હાલ-મામ ધણુ વહી ચા'યા તોહે અર્જુન નાચ્યા ગામ્ય.
ધોગકપ અપશુકન દેખના ધર્મગય તે હામ્ય. ૫

કાલ તણી ગતિ ધોર નિહાલી, અવગા જાતુના ધર્મ ।
કોધ-ભોભ-અનૃત-આકૃત નગ, કરતા પાતક કર્મ. ૬

કપટ સહિત વિહાર વિશોકયો, રાય મુધિષ્ટિરિ નિપટ
માહોમાહે મૈત્ર્ય કરે નગ, મન મધ્યે રહે કપટ. ૭

માત, પિતા ને મુહુદ, અમન્ધી, સ્ત્રી ભગવારથ દેખી,
માહોમાહે કવલ કરન્તા, રાય મુધિષ્ટિરે દેખી. ૮

એવા મિત્ર અનેકજ દીદા, અત્ય અરિષ્ટ કર્મ.
દિવમે દિવમે લોક વિશે, આ લોભ અપાઝ અધર્મ. ૯

ગય મુધિષ્ટિ તા અવગોડી, એ વિધિના ઉત્પાત,
ભીમસેન પ્રત્યે કહે બૂપત્ય. “ સામન્થ, બાન્ધવ વાન. ૧૦

અરે ભીમ ! મેં પાગ્ય ગ્રેરયો દ્વારવતી પ્રતિ અલ,
નિજ પાતક અદ્યમે જોયા; શે નય અપાઝે અલ ૧૧

- પુણ્યશ્લોક પોતે પરમેશ્વર, કૃષ્ણ-વિચેષિત જોડ,
તે જોવા મોઠાંજિયો પારથ; શે નવ્ય આખ્યો તેહ ? ૧૨
- સાતજ માસ થયા સમ્પૂરણ, તેહની જેતાં વાટ.
ભીમસેન ! તાહરો લઘુ જાન્ધવ, નાખ્યો તે શી માટય ? ૧૩
- કવણ કારણે કનકપુરીથી, આખ્યો નથી અર્જુન ?
તેહનું કારણ હું નવ્ય જાણું. સાંભલ્ય, ભીમ ! વચન. ૧૪
- અરે ભીમ ! નારદનો ભાખ્યો આખ્યો તે શું કાલ,
શ્રીહરિ માણસનું તન મૂકી ધામ્ય જશે જે કાલ્ય ? ૧૫
- જેદ થકી આપણને સમ્પદ, દારા ને બહુ દેસ,
પ્રાણ, પ્રજા, કૃત્ર જે કૃત્રવથી, આપણને નરિ ક્યેશ. ૧૬
- ધર્મ-અનુમદ-માટે જીવ્યા; સત્તુ પમાડ્યા શોક.
જે દરિ માટે યત્ન કરી અપરિ-મિત જિપાયા લોક. ૧૭
- આ જો રે, નરવીર ! નિહાલી અતિ ઉત્પાત-વિધાત.
આકાશે ઉત્પાત ઘણા ને અવનીગત ઉત્પાત. ૧૮
- અર્જુન વિશે ઉપચિન્ન ઘણાં; એ આપણને ભયકારી.
આપણને એ મ્હાભય હ્રો છે. મોહ પામે ગતિ માહરી. ૧૯
- સોચન, જહાં ને કર માહરા ફરકે વારંવાર.
હ્રો વિશે કન્પારવ અતિ: કાંઈ મ્હા-જૂંઘું હોનાર. ૨૦
- આ જો રે, આ કાલુ સ્વરજ-સાદ્મું રહીને રાય.
આનનથી અર્જુના બેડે, કાંઈક જૂંઘું હોય. ૨૧
- માહરે સન્મુખ આન રહીને, ગાદે રોતો જાય;
(આ)શઠ્ઠાવિન મુઝ આગલ્ય બિભો; તેણે તે ભય યાય. ૨૨
- અધમ પશુ દક્ષિણ દક્ષિ જાનાં, ઉત્તમ પશુ તાં વામ.
અથ ન દીસે; રોતા દીસે: કાંઈક કૂંઘું કામ. ૨૩

- મૃત્યુદ્ધત કપોત રણો આ કરતો કુચિત્ત શોભર. ' 1
 ઉત્તકે મન કમ્પાવે માદર, ધુવરે શબ્દે ઘોર! ૨૪
- કવકલ શબ્દે કાકે લવે છે, સર્વ તણા સુખે હરવા
 એ સર્વે અપચિન્ન અનેગ, અત્તી ઉદ્ધવ કવા. ૨૫
- ધૂસર દિશ ને રવિ શશી પાળત્ય જનકુણ્ડલ લપકારી,
 પર્વત સાથે પૃથ્વી કાપે લય જપખલે ભારી ૨૬
- વીજ પડે વસાદ વિના ને ધન વિન વાદ્ય માળે,
 એહવા આ ઉત્પાત વિનોકી! માદર મન અતિ ભાળે. ૨૭
- પવન પ્રચણ્ડ દશોદિશ ખૂડે, જીડે રજ-અન્ધાર
 રધિર ઘણ વગે ધનધાગ. સર્વ નિા ભયકર ૨૮
- સૂરજ તેજ-વિનર્જિત ભામે ભીમ! નિદાન નિરાશ
 અન્યોઅન્યે વદતા દીમે, મદ સવના આકાશ. ૨૯
- જૂત લયાનકે ભમતા દીસે, અવતી-ગગન વિચાલે,
 ભકકે મનતા ટોચે મનતા દશોદિશાને ખાલે ૩૦
- સરિતાના જળ ડોળ્યા દીસે, ડોહતા દ્રલ-જન સોય
 લોક તણા મન ડોળ્યા દીસે કલુષ સ્તોવર સોય ૩૧
- ધૂતધારાયે સૌંધ્યે પાવક, તોલ પ્રમાથ ન સાથ.
 અરે ભીમ! એ કાન કહિન છે. કરવો કાલ્ય ઉપાય? ૩૨
- વત્સ વધી સ્તનપાન કરે નહિ. ધેનુ ન દૂડે ધાર
 સુરભિ રુદન કરન્તી દીસે જામ ન દીસે સાર. ૩૩
- દેવ તણી પ્રતિમા સહ દીસે, રુદન કરન્તી જોય,
 સ્પેદમહિત તનુ, ખવલતી, ને ચનતી સર્વે કોય. ૩૪
- દેશ, નગર ને ગામ ગુદા, મુનિ-આશ્રમ ને ઉદ્યાન
 મન્દ યા, આનન્દ ન દીસે, શોભા વિન સમધ્યાન. ૩૫
- એ સધવા ઉત્પાત અલીને, શં કગ્ગે ઉપવાત?
 એ મધ્યે ઉત્પાતે મનમા આશકી મે વાન ૩૬

અરે ભીમ ! ભગવાન તણા જે પગલા પરમ પવિત્ર	
તે પદ-શોભા ખીજો પુરપ ન પામે; ચિન્ન વિચિત્ર,	૩૭
તેણે પગલે પુષ્પવિવર્જિત પૃથ્વી દીધી ત્યાજ્ય,	
અહા, ક્ષત્રી, વૈશ્ય થયા આચાર-વિવર્જિત આજ."	૩૮
એહ્વો એ વિધિ ચિન્તા કરતો, જૂષ મનોરથ-ભ્રમ;	
એહ્વામા ચદુ-ધિરયથી આવ્યા, અર્જુન ચિન્તામય.	૩૯
કનકપુરીથી પારથ આવ્યા; નૃપને લાગા પાગ્ય;	
આતુર સરખા ગિલા અર્જુન, દીસન્તા દુર્ભાગ્ય.	૪૦
નીચે વદને રુદન કરન્તા, નયનકમલ-જલ વરખે.	
પેદલાંથી પગટાયો પાગ્ય દખે કલ્ય ાધગમે.	૪૧
તેજરહિત તનુ અર્જુન ગિભો; નિર્મલ લૂખો વેશ;	
એહ્વા અર્જુનને અવબોધી, કમ્પિતહૃદય નરેશ	૪૨
નારદનું વાયકે સમ્ભારી, વારિ નેત્રના લૂંછે;	
કુશલ વારતા સુંહદ સગાની મધાર્થ ત્હા તે પૂછે:	૪૩

યુધિષ્ઠિર ઉઘાચ—

"આનર્તક નગરીમા માદ્રો, સ્વર્ગન સુખી છે તેવ,	
મધુ-ભોજ-દાશાહ-સાર્વિક-અન્ધક-વૃષ્ણિ રહે ?	૪૪
શર નામ માતામહ માદ્રો, અગ્નિ સહિત છે એહ ?	
અનુજ સહિત કુશલ્યા છે માદ્રો માવુલ શ્રીવસુદેવ ?	૪૫
માન સ્વસા વસુદેવ તણી તે સુખ્યણી છે અવિદ્યમ ?	
દેવક્યાદિક મામી સગલી, કુશલી છે મકુટમ ?	૪૬
ઉગસેન જીવે છે જેહને ફતો પુત્ર કુમત ?	
દેવક તેહનો લધુમાન્ધવ તે, કુશલ છે ? રૂહો વાત.	૪૭
હદીક તયા સુત-કૃતવર્મા ને કુશલા છે અદ્ર ?	
જયન્ત, ગદ, સારણુ હરિમાન્ધવ, કુશલા છે મહાચર ?	૪૮

શત્રુજિહાદિક યાદન મનના, સુખિયા છે અશ્વમેવ ?	
સુખિયા છે ભગવાન હરિ ને સુખિયા છે બનદેવ ?	૪૯
વૃષ્ણુ-મધ્ય મહાગય મોગે, સુખિયો પ્રણમ્ન ની ?	
અનિન્દ્ય મોહસહિત છે, જેનો ગણુમા ગય ગમીર ?	૫૦
સુમેધ, ચારદેખ્યુ સુખી છે ? જન્મનતીમુત શામ્ન ?	
જ્ઞાનાદિક તે સાધ્ય સુખી છે પ્રણમ્ન-પ્રમુખ કુટુંબ ?	૫૧
તે હરિના અનુચર જે ઉદ્ધવ-શ્રુતદેસાદિક જેદ,	
મુન-દાદિક સેવક સદય, સુખિયા સાર્વત તેદ ?	૫૨
હરિ-દ્વનધનો કરતા આશ્રય, એદવા યાદવ જેદ,	
તે મવેં સુખિયા ે, અર્જુન ? મુઝને મ્દોની તે	૫૩
આપણુ સાથે મોહક બાધી માધી પ્રીત્ય અપાગ,	
આપણને સમ્ભારે મ્પાદરે ? પૂછે છે મમાચાર ?	૫૪
ભગન-પતિ ભગવાન સુખી છે, મોઅન્દ દિજના હેત ?	
સમા મુધર્મા-મધ્યે પ્રેમે, સુખિયા મુહુદ-મમેન ?	૫૫
લોક તગા મર્જન ઉદ્ભવને, કુશન કરેવા મત,	
યાદનકુલ - સાંગરમા પ્રગટયા, અનન્ત-સુખ ભગવાન	૫૬
જેહ્ને ભુજ્જળે બેગારી નગરીમા યદુવસ,	
પગ્માનન્દ મમ્ન ગમના ન્યમ વૈકુણ્ઠમા દરિગમ	૫૭
જેહ્ના પદની સેરા કરી, મુખ્ય ધર્મ અધિકારી,	
સત્યભામાદિક મુન્દરી હગ્ગિની, સોન હમ્ન જે નારી	૫૮
ધન્દ્રાણીના ઉચિત અનોપમ, ભોગનતી બહુ ભોગ,	
મર્ગમે યરને જીતી હરિ સ્થાન્યા ગ્સ-અધ્યોગ	૫
જેહ્ના કરપ્રનાપે જીવે યાદન નિર્ભય-ભાગ્ય,	
ધન્દ્ર-ઉચિત જે સમા મુધર્મા તેમા મૂઝે પાગ	૬૦
વાસન સાધ્ય વગીને સ્થાન્યા, મમા મુધર્મા જેદ,	
તે ચીકુણ્યુ સુખી છે હવડ ? ફુટેની, અર્જુન ? તેદ.	૬૧

- અરે બાપ ! તું રોગરહિત છે, અને રહિત-સન્તાપ ?
 તેજરહિત તું ભાસે મુઝને, અવિચોકન્તા આપ. ૬૨
- અરે બાપ ! તે સ્થાનકય તુઝને, તિરસ્કાર કાઠ કીધા ?
 કે અથવા દિન ઘણા રહ્યો, તે માટયે માન ન દીધા ? ૬૩
- અથવા કોણે પ્રેમશન્ય, કોણે જોણે વચને કબ્યો ?
 કે તેં ચાચકને દેધ આશા, દાન ન આપી હથ્યો ? ૬૪
- જે તું પેદસે સર્વ કોહને, ગરજ્ય રાખતો, વીર !
 હવડા શું બ્રાહ્મણ કે બાલક ન રખાયા તેં, ધીર ? ૬૫
- શરણાગન સુરભિ ન રખાણી, દુઢ, રોગી કે નારી ?
 શરણાગન એ સર્વ કોહને ન સક્યો શું ઊઘારી ? ૬૬
- (કે) મહિન-વસ્ત્ર, કો અગમ્ય અનવા-મમન કર્યું તે સાથે ?
 કે (તું) ઉત્તમ, અધમ, સમાન કોણે જીત્યો મારગ જાતે ? ૬૭
- અરે ભાઈ ! તેં બોજન કીધું, બાલકવધ વીસારી ?
 કે અથવા કાઠ કર્મ અધટવું, કીધું છે અવિચારી ? ૬૮
- કે શું આપણનો અતિ વક્ત્રમ, હૃદયસમો હરિ સોય,
 તેણે શન્ય થયો છે ? નહીં તો આદવી પીડા નહાય. ૬૯
- ધતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધે, ચતુર્દશો અધ્યાય,
 અર્જુન-આગમ જે અધ્યામાં, કહ્યો સકલ મહિમાય. ૭૦
- જે અધ્યામાં પ્રોકે થયા છે પિસ્તાલીય પ્રમન્ધ,
 રતન કહે, યત્ને કરી કીધાં, સદ્સકથ પદ-સમન્ધ. ૭૧

૧૨૪૨

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धेऽर्जुनागमो
 नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

૧૫. c. d. હમણાં શું આમ કરી બાલક નિરખ્યા જાતે ધીર ? ૧૬.
 b. મુશ્કેલ રહ્યો

પ્રવચનશ્રી અધ્યાય

નાવાસે ચતુષ્પતનાદરિસવે જ્ઞાનુ તદિચ્છાં ગતે

દૈવાદ્યનિમિત્તદુ સિતમતિઃ શ્રોકૃષ્ણતૃષ્ણાધૃતઃ ।

ચચિન્તામકરોપધિષ્ઠિરનૃપો દેવર્ષિશાલ્યં સ્મરન્

સોય ભુમરહારકો વિજયતે મત્તાલિકાતારક ॥૧॥

કનિ નિહારી યુધિષ્ઠિર તાપિથો, નૃપપદેજ પરીક્ષિત યાપિથો.

નૃપતિ સ્વર્ગ—અરાદણુ તે મડી, ઇતિકયા શુભ પત્તરમે કહો. ૨

દ્યુત ઉઘાચ— [રાગ ર.મઝી]

સૂત કહે છે તે સમે, શીનક ' સુર્ય વાત.

રાય યુધિષ્ઠિર તે સમે ધમ પૂકે જાત. ૩

કૃષ્ણમખા આચક્રિયો, ધમ અર્જુન તેહ.

વ રામ—રિચ્છુ રિ ને. રી, અનિ દુર્મન દેહ. ૪

શૂનિ નાનાભાતિની અશુદ્ધ કીધ,

એમ સુધીને અર્જુને ઉત્તર નવ્ય દીધ ૫

શોકે મુખ સૂકી જૂ સૂક્યુ હૃદયા—પદ

અન્તિ કરેજની ધરી થો શોકનો સદ્.

શ્રીદરિને જે ફરી ફરી, સમ્ભારે અર્થ,

ભૂપતિ સાદ્મો બોલવા, નવ્ય થાય સમર્થ. ૭

શોક—અશુ ભોચન વિશે, અશ્વભાવે સત

ઉત્તરતા આશુ દારે, સોડનો અર્જુન ૮

દરિ અશુદ્ધિ વધની રિજીનતા—પ્રીત્ય.

તેથી અર્જુન આક્રોધે, વિરહે વાયવીન ૯

હેન દગિની મિત્તા : સગપણનો એદ,

પારથ મુખ અર્ગથ તણુ સમ્ભારે તેહ ૧૦

ગદગદ કણે કમ્પતો; અતિ દીન વદન.

જેઠ યુધિરની પ્રતિ બોલ્યો અભુજન:

૧૧

સર્જુન ડઘાચ—

“[વાણી હું મુઝ બાન્ધવે દરિયે, મહારાજ !

તેજ તતક્ષણ માહર દરી લીધું બાજ.]

૧૨

જેણે તેજે દેવને મન્ય વિસ્મય કીધ,

મ્હા મોટું મુઝ તેજ તે દરિયે હડી લીધ.

૧૩

જે દરિનો થાતો યદા ક્ષણ એક વિયોગ,

(ત્યારે) લોક સકલ અલખામણો; નબ્બ ભાવે ભોગ.

૧૪

(ન્યમ) પ્રાણ મયે અલખામણું, મૃતકસમ તાત !

એ વિધિ લોક ગમે નહીં વિના શ્યામ સુખત.

૧૫

દુપદ-તણે મન્દિરય મદયા રાગ અવ-ચિત્ત

સાર સ્વયંશ્વરને વિશે મનમય-મદમત્ત,

૧૬

તેજ હરગૂ મેં તેડનું, દડ ધનુપજ તાણી,

મઅવેધ જેહની કૃપા, દ્રોપદી ધિરય આણી.

૧૭

ઇન્દ્ર અમર સરસ્યો ખયે છાની નિરધાર

પાવકને આપ્યું પછે, વનખણ સાર.

૧૮

મૂઠાવ્યો મયદાનવે; સલા કીધી સાર:

અદ્ભુત શિદ્ધપણું ત્યદા માયા-વિસ્તાર.

૧૯

રાજસોયમાં જ્યાં રહી નૃપના બાલ લીધ;

દશ દિશિના નૃપતિ નમ્યા, તે કૃષ્ણે કીધ.

૨૦

જેહને તેજે તાહરો લઘુ બાન્ધવ ભીમ

દગ હજાર હાથો તણું, જેમા બધ સીમ,

૨૧

તેહ બીમ હણતો હવો જરાસન્ધ બે ભાગ,

જેહ જરામન્ધે ધરયો, નૃપને સિર પાગ.

૨૨

ભૈરવ-યાગિ જરાસુતે નૃપ ભેદગા જેહ,	
ભીમે બૂપતિગન્ધથી મૂકાવ્યા તેહ.	૨૩
તે નૃપ રાય-યજ્ઞમાં લ્યાવ્યા બહુ ભેદય.	
તે સદ્ગના કર્તા સ્વયં નારાયણ નેદય.	૨૪
દુઃશાસન-આઘે દતા, જે કુદ નરેશ	
તાદરી કુપદી તેદના દીકા દેશ.	૨૫
કૃષ્ણા કેરા દેશ તાં રાજસુય મુગન્ધ	
અભિરેકે અતિ આપતા, તેદના છોડ્યા ગન્ધ.	૨૬
દ્રૌપદીયે સમરચા સ્વયં દરિ આલ્યા ધાય.	
આનન્દ પામી અર્જુના, પ્રભુને પડી પાય.	૨૭
પાગ પખાલ્યા પ્રેમદા, આંસુયે નિરધાર.	
કુદ સમામાં રચામણ્યે એ કીધી સાર.	૨૮
સાલ યયા શ્રીકૃષ્ણજી; મન્વ્ય રાખી રીસ;	
તે નૃપ દેરી નારચનાં મૂંડાવ્યાં રીસ.	૨૯
જેજે આપણુ ગોપવ્યા આવી વનવાસ;	
‘દુર્યોધને મોકલ્યા ઋષિ કુર્ષીસ.	૩૦
એક અધુન વિદ્યારથી મુનિ માએ અત્ર;	
તેદને તપનિ પહે, જમના મુનિજન.	૩૧
ભોજન-કાલ ગયા પછી આલ્યા મુનિ આપ.	
ના કુદેવાયે નવ્ય મુખે; તત્કણ છે સાપ.	૩૨
(ત્યાં) વાસણમાં વયગી રલ્લુ ચાકપત્રાત્ર;	
ભોજન કીધું બૃધરે; તર્પ્ય ત્રિભુવન.	૩૩
સકલ ઋષિ તર્પ્યા ત્યહાં જલમધ્યે મમ.	
તેડ્યા પડ્ય આલ્યા નદી; એમ વારણ વિષ્ણ.	૩૪

- જેહને તેજે યુદ્ધમાં, શવપાણિ મોય
પાર્વતી સાધ્યે રથા, અનિ વિગ્રમય હોય, ૩૫
- પ્રસન્ન થેન આપિગિ, પાશુપા અભ.
ખીજે દિકપાસે મુને, આપ્યા બહુ શસ્ત્ર. ૩૬
- હ એહ શરીરે સ્વર્ગમાં, સુરપતિને ધામ્ય,
જેથી બેઠો હન્દ્રને અર્ધામન-દામ્ય. ૩૭
- તેહજ સ્વર્ગ નિશે તદા રમશે અત્યન્ત
ગાન્ધર્વધર કર જેહયે માદૂત બવવન્ત ૩૮
- તે કરને સુર આત્રવા, કગિયા અગ્નિનાગ.
જેહ હરિના પ્રતાપથી, મહક તેજ પ્રકાશય, ૩૯
- તે હરિએ હું ભોગજો સમ્પૂર્ણ ભોજ
આજમીદુ વૃષ ' તેહનો થયો આજ વિજેઅ ૪૦
- કૌરવ-જલનિધિ મદા જે અનન્ત અપાર,
એક રથ્ય હ ઊતર્યો, હાનિ આધા-ચ ૪૧
- હિતર ગોમદને વિશે, સેન માગર-પૂર,
મન્થ તિમિર્જવ જે વિશે, બીધમાત્રિક ધર, ૪૨
- ગોધન લીધું વૈરીયે, મે વાસ્તું ત્યાહરઃ
મુગટ-મણિગણ-તેજ મે રિપુવું હરથૂ સાર. ૪૩
- મોહશરે કરી મોહની, લીધા રણગારઃ
તે સર્વે મુને, જેહને હાનિ આધાર. ૪૪
- બીજમ, દ્રોણ ગુરુ, શત્રુની મહુ સેના જેહ
બહુ રાજ ગય મહડને શોભારી તેહ. ૪૫
- (ત્યારે) અગ્રેસર માહરો યયો, સાગધિ-આકાર.
કાવદણિયે સર્વને દગી લીધા આર. ૪૬
- આકાર્યા આયુષ મે અન્નરિત્રા લીધ,
મન-ઉ છાહ હરી કરી, ગદ છોડા કીધ. ૪૭

- દ્રોણ, બીજા, ભાડુ કર્ણ ને વધી અશ્વત્થામ,
ત્રિગતદિશ તરો પતિ સુશર્મા નામ, ૪૮
- શત્રુ જ્યદ્રથ ને વધી બાહ્લીક શૂપાલ;
એણે મૂક્યાં અસ્ત્ર જે અતીશે વિકરાલ, ૪૯
- તે મુઝને અક્ષયાં નહીં; આદિણિયે નાશ.
(ત્યાહરે) જે દરિયે નિજ કર વિશે હું રાખ્યો પાસ. ૫૦
- ત્યમ દરિજન પ્રજ્ઞાદને અસુરના જે અસ્ત્ર
નવ્ય સ્પર્શ્યા, ત્યમ તે મુને નવ્ય લાગ્યાં શસ્ત્ર. ૫૧
- જે દરિયે મુઝને કરચા મોટા ઉપકાર—
જ્યદ્રથ-મુઝને વિશે થામ્યા હય વ્યાર; ૫૨
- જસ વિના વાજિ આકયા; શ્રમ પામ્યા પરમ;
મઘ રથેથી ઊનરચા પોતે પરચલ; ૫૩
- બાણ વડે ધરણી ખળી, હય પાપા આપ.
તેહવે મમે હું ઊગરચો-દરિનો પરનાપ. ૫૪
- (ત્યાહરે) દરિયે હોડો એકસો, ન દણ્યો હું જોડ;
અન્તર્વામીયે તેહનાં મન ફેરવ્યાં તેહ. ૫૫
- મોક્ષાર્થી જન જે ભજે એ દરિના ચરણ,
ધમિર આત્માશાન આપનારો સરણ, ૫૬
- તેહ કરચો મેં આગયિ, સ્વયં શ્રીમતવાન.
રાય મુધિષ્ઠિર! એ લુણે માહકં અસાન. ૫૭
- મુન્દર દાસ્ય વિલામમાં પરિહાસ્યની વાણ્ય
રોડુમદિન મમ્મોધને કહે મારિઝિ-પાણિ. ૫૮
- ‘તે પારય! અર્જુન! સખે! કુરુનન્દન! ભાષ!’
એહી વાણી મુઝ પ્રિતિ ફેરવા યદુરાય. ૫૯
- (એનાં) મધુર વચન માધવ તજ્યાં સમ્ભારી અંદે
આજ મુને દુઃખ ઊપજે અન્નરમ્ય માટે. ૬૦

- ગેળ્યા-આસન-બોજને દરિનો મદી હાય,
અટન કરતા એકદા ત્હા દગિ ને હું માધ્ય. ૬૧
- કો દિન દેખી એકયા ત્રોક્તિ વાળ્ય,
તિગ્ગકાર કીધા ધણા નિજ બાન્ધવ ગળ્ય. ૬૨
- શ્રીદરિયે સધયા સજા માદ્રસ અપગધ,
મિત્ર તણે અપરાધ મ્હે જ્યમ મિત્રજ સાધ્ય. ૬૩
- જ્યમ પુત્ર તણે અન્યા મ્હે મુષિના મુવિવેક,
મુઝ કુમતિ તણા મઠા દરિયે અપગધ અનેક. ૬૪
- તે હું આજ પુરયોતમે સૂનો, મદાગજ !
મિત્ર-મુહુદ-ત્રિયે ધન્ય છું હૃદયાવિન આજ. ૬૫
- શ્રીદરિ કેરી મુન્દરી જે મોવ હમર,
આરગ્ય ગણી નવ સકયો, હું પામ્યો હારથ. ૬૬
- ફુજન ગોપે પગિલબ્યો અમનાની પેરથ,
નિર્ગલથી હારી કરી આપ્યો છૂ ઘેરથ. ૬૭
- તેહ ધનુ' ગાગ્રજ ને તે માદ્રસ પ્રાણ્ય,
તે ગથ માદ્રસ આ રહ્યો, તે હવ નિગ્વાણ્ય, ૬૮
- તે આ હું ઊભો ગહો નમતા થર જૂપ;
એક કણે ખોટું થયું, હગિ પામ્ય કુરથ. ૬૯
- (જ્યમ) હોમ કરયો જે ભગ્નમા, તે નિષ્ફલ થાય;
(જ્યમ) ઠપરીનું કૃત દાન જે પાછું કરી જાય; ૭૦
- (જ્યમ) ઊપર ખેતર ખીજ ત્યા નબ્બ આવે કામ્ય;
એમ સહ મિથ્યા યજી, વિના મુન્દર-રયામ. ૭૧
- ગય ! તમ્મે પૂઠયા સગા કુમળ્યા છે જેહ,
ચદુવરનગર વિશે સહ લય પામ્યા તેહ. ૭૨
- નિશિયાવ-ઉન્નત જે નાહોમાહે માગ,
ચાગ પામ્ય એક ઊગથ્યા, મુષ્ટિના પ્રહાર. ૭૩

પાન કરી મદ-વાગ્ણી, મદ-હિ-મત-મત્ર આપણના અમાનથી, વદયા અ-ચોઅન્ય.	૭૪
પ્રાપ્ત એ ભગવાનની ચેષ્ટા અદ્ભુતઃ માહોમાહે દણે અને જિગારે શ્રુત.	૭૫
જલસયર જલમધ્યે ત્યમ મન્થાદિક ધાય, મોટા મન્થાદિક યથા નાદના ને ખાય,	૭૬
ખસિયો દુર્મલ જે દણે; ન ગણે મન્ય જીત્ય, જલદ અ-ચોઅન્યમા, વદિયા એ રીત્ય.	૭૭
હમ ખસિયા જલદ કરે, નિર્મલને પ્રહાર; એમ કરી દરિ શ્રમિનો, જિગારયો ભાર.	૭૮
દવે દરિના અશિત જે મેં કાઠ નવ્ય કુદેશાય. ત્રિફલ-વાક્ય મન્થારતા, મન તાણી જાય.	૭૯
દેશ-કાય ઘટતા ધણા અર્થે સંયુક્ત, એકલો અમ્યુતજ ધણા દિત વાયક ઉક્ત.	૮૦
ગોવ્ય-દ-વાણી ચિતને તાણે અદ્ભુત.” શાનક-આગે મુનિ પ્રત્યે દવે બોલ્યા શ્રુત.	૮૧

સત ઉવાચ—

કૃષ્ણ તણે જે ગોમનૂં પદ-પદ્મ ધન્ય, એ વિધિ ચીનવનો દવો, અતિશે અશુભ.	૮૨
નિમલ ગ્રેહે નિર્મલ મતિ કીધી ચાલ્ન, ગોક ત્યજ શ્રેષ્ઠો ધણો અશુભ અમાન્ય.	૮૩
વાનુદેવ-પદ ચિન્ત્યે ભાગે મન-વેગ, ભગવે મન-મન નીમચ્છે; ગમ્ભો મન-કેગ.	૮૪
ભગવદ્ગીતા ભારતે મન્થારી તેદ, ભગવાને જાણી દત્તી ગણમધ્યે જેદ.	૮૫

કાલ-કરમ-તમને જામે વીસર્યું રાજનન,	
પાછું ફરીને પારથે, પામ્યું તે જ્ઞાન.	૮૬
બ્રહ્માગ્નિ-ભાવે કરી લય પામ્યા શોક.	
બ્રહ્મજ્ઞાને અત્યંતનો થયો સંશય ફોક.	૮૭
આપ-અવિદ્યા નીગમી, નિર્ગુણ લય-હીન	
વિગ્રહત, અલ્પુન થયો ફરી ઉત્પત્ત્ય-હીન.	૮૮
ભગવન્-મારગ સાભવી યાદવનો વિચ્છેદ,	
રાય યુધિષ્ઠિરની મતિ નન્ય પામી બેદ.	૮૯
મ્વર્ગ તણે મારઅ જવા મન કીધું રાય.	
નાગદંતી વાણી નૃપે આણી મન માલ.	૯૦
(હવે) કુન્તાયે કાન્યે સુપ્તું; 'યદુવંશ-વિનાશ.'	
ભગવતની ગતિ, સાભની, યર્ષિ ચિત્ત-નિરાશ.	૯૧
ભક્તિ વડે ભગવાનમા, આરોધ્ય મન;	
કુન્તા કૃષ્ણમયી યર્ષિ, પડે મૂઝ્યું તન.	૯૨
જે તનુયે જૂમિ તણે છોતારયો ભાર,	
તે તનુ મૂઝ્યું માધવે નિરજનન નિરાકાર.	૯૩
ભાગ થયો જૂપાવનો પોતાને અર્જુન,	
પોતે દેહ ધરી કરી, કરયો તેલનો ભર્જ.	૯૪
અદ્વિત લીના નાથની, કોણુ જાણે પાર ?	
નિજ દેહે નિજ દેહનો કીધો સંહાર.	૯૫
(ન્યમ) કણ્ટક કાફો કણ્ટકે, અથગા ભગવાન	
યાદવ-તન-તનુ-ભારન, એ બેદ સમાન.	૯૬
(ન્યમ) રૂપ ધરયા મધુસૂદને મચ્છ કચ્છપ જેહ,	
પ્રગટ કરયા ને સંહરયા, ત્યમ મૂઝ્યો દેહ.	૯૭
(ન્યમ) નાટ્ય વિશે નટ્ટઓ રમે, તે નાના વેન,	
પ્રગટ કરે ને સંહરે, એક ઓપે શેષ	૯૮

(હવે) સ્વર્ગારોહણ સૂપને સમ્યન્ધે ઝોલ,
મૂન કહે શાનકે પ્રત્યે કલિનો પરવેશઃ
શ્રીભગવાન મુકુન્દજી મહીમા મહારાજ
પોતાને દેહે કરી પૃથ્વી કરી ત્યાગ્ય.

૧૦૦

(ત્યારે) કલિયુગ આવી પ્રગટિયો; વરતાવી આણ.
માલકયા સરખી કયા એ હરિની; જાણ્ય,
હરિગુણ-વર્ણિત જે રહ્યા નર ક્ષાલે નજ,
કલિયુગ એવા દુષ્ટને અતિ દેતો કષ્ટ.

૧૦૧

૧૦૨

રાય યુધિષ્ઠિરિ ઝોલખ્યો કલિનો પરવેશ
પોતાના ઘરમા તથા નગરે નિજ દેશ
ચોભ-અનૂત-કપટ-હિંસા, વર્તાવ્યું તા
જવા મતિ કાધી નુપે, વિધિ દેખી કં

૧૦૩

૧૦૪

ચક્રપતિનો પોત્ર જે પરીક્ષિત અભિષેક
વિજયી વીર વિભોક્ષિયો, શુભ આજીવન

૧૩૦

૧૦૫

આમમુઠ તા મેદિની પરીક્ષિતો હો
મજપુર-મધ્યે ભૂપત્યે અભિષેક

૧૩૧

મથુરામા અનિરુદ્ધનો મુલ જન્મે
અભિષેક્યો અવનીપતિ મન્દરે

૧૩૨

ઇન્દ્રિય આરોધ્યા નૃપો મન-મધ્યે દીન, તે મન હોમ્યુ પ્રાણુમા, પ્રાણુનં આધીન	૧૧૧
પ્રાણ અપાન મમીરમા હોમ્યા નૃપ મેત્ર અપાનનો નિજ દેવતા મૃત્યુમા દોમ.	૧૧૨
મૃત્યુ દેહમા મેલવ્યો, પચ્યતત્ત્વ રવરૂપ. દેહ પડ્યે ફં આનમા સ્થિર જાણો બૂપ.	૧૧૩
પચ્યતત્ત્વનો પડ્યે તા ત્રિશુભે આરોધ્ય. ત્રપ્ત્ય શુભ અવિદ્યા વિશે ધરી ક્રોધા લોપ.	૧૧૪
તેટ અવિદ્યા જન્મ આરોપી લિન. એ વિધિ સોધી જન્મે કચો જ્ઞાનમા લીન	૧૧૫
લક્ષ્મ-લક્ષ ધરી કરી નિરાહાર નરેશ, મૌન ધરી મુક્યા પછે ક્રૂદા નિજ કેશ.	૧૧૬
જગત ત્રિમે દેખાડતો પોતાનું રૂપ, જડ-હિમત-પિશાચની પેરેયે તે બૂપ.	૧૧૭
[અધિર થયો સુણતો યજ્ઞ, અણુનેતો રૂપ; પૂર્વજને પન્થે વચ્ચો, હિતર દિશિ બૂપ.]	૧૧૮
હૃદય વિશે પરબ્રહ્મને ધાતો તે ધીંગ, તે દિશ પ્રત્યે જે ગયો, ન વચ્ચો તે વીર.	૧૧૯
નૃપની પાછળ નીસરયા સઘન નિજ શ્રાત. પાણ્ડવ શ્રીપરમેશને સમરે સાક્ષાત,	૧૨૦
કલિયુગ મિત્ર અધર્મનો આવ્યો મન્ય જાણ્ય. સકલ પ્રજા રપર્ષી વચ્ચો કલિયુગ નિરવાણ્ય.	૧૨૧
સકલ અર્થ માધી કરી પાચે પૃથ્વીશ, અન્તે શરણ છે આપણા, જાણ્યા જમદીશ.	૧૨૨
ચરણકમલ શ્રીકૃષ્ણના મન્ય ધરિયા બૂપ; ધ્યાન દહ-ભક્તિ યજ્ઞ, મતિ નિર્મલ બૂપ.	૧૨૩

તે નારાયણપદ વિશે મતિ અતિ એકાન્ત્ય	
વિપત્તિ નરથી વેગથી ગતિ પામ્યા શાન્ત.	૧૨૪
પાપ પખાલી જે રહ્યા તેહનું જે સ્થાન ;	
પૂર્વે જે પદમાં પડ્યા મહાનન્ત મહાન,	૧૨૫
વિઝું ત્યજી નિર્મલ થયા તે પામ્યા શાન્ત્ય.	
પુનરાવૃત્તિ-વિવર્જિત તે નૃપ પામ્યા અનન્ત.	૧૨૬
વિદુર પડ્ય કરતા થકા બહુ તીરથ સ્નાન,	
દેહ ત્યજ્યો તે પ્રભાસમાં અતિ આતમવાન.	૧૨૭
(શ્રી) કૃષ્ણ તણી લેઇ આગન્યા મન વિષ્ણુ-વિગમ	
લેવા આવ્યા પિત્ર, ને પોહતા નિજ દામ્ય.	૧૨૮
એહવું જણી કૌપદી એક વાધી રોગ,	
પોતાને પતિયે ત્યજી મૂકી નિરપેક્ષ.	૧૨૯
વાસુદેવ ભગવાનમાં સોપી મતિ પરમ,	
પૂરણભગ્યે પ્રેમદા પામી પરબ્રહ્મ.	૧૩૦
જે કાંઇ ભગવાનના પ્રિયોનું પ્રમાણ	
શ્રદ્ધા ધરીને સાભલે પાણ્ડવનું પ્રયાણ,	૧૩૧
પરમ પવિત્રજ એ સુણે મ્હામર્જીવ નિષ્પ	
ભક્તિ લહી ભગવાનની પામે મ્હાસિદ્ધ.	૧૩૨
ધતિ પત્નરમો અખ્યા થયો, કલો પ્રથમન્દ્ર.	
રાય યુધિષ્ઠિરનું મહા-પ્રસ્થાન-સુમન્દ્ર	૧૩૩
શ્લોક થયા બાવન જ્યહાં, પદ દ્વન્દ્વ ને દ્વન્દ્વ	
રત્ન કહે યત્ને કરયા, કરતા નરજી	

इति श्रीभागवते महापुराणे ऋषभोक्तं सुविंशति

प्रस्थानं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१३॥

પો:૧૨ અધ્યાય

યો જગમ મિજધામ કામદો નામતો ભવવિરામકારક ।
પાણ્ડ્યપ્રિયતમો નરોત્તમો માં પુનાતુ સ નિજાચનક્ષમઃ॥૧॥

મોતમે મિલિત ધર્મ-મેદની કીધ વાદ કવિકૃત્વેદની;
સોકપાતકપરીક્ષિદાગમ. એ કયા કથિન સૂત્ર માગમ. ૨

સુત ડયાચ— [રાગ રામયા]

શૌનક સુધૃતા લણુતો સૂતજી, પરીક્ષિત નૃપના ગુણ અદ્ભુતજી:
પરીક્ષિત પોતે વૈષ્ણવરાજજી; પૃથ્વી પાસે સુન્દર સાજજી. ૩
જે વિધિ વદતા વાકવરાજજી, તે વિધિ પાસે પરીક્ષિત ગાન્યજી;
દોવિદ કહેતા જાતકકર્મજી, જન્મ સમય જે જોડ્યા ધર્મજી. ૪
હાલ-જન્મમયે (જે) ધર્મ જોડ્યા મહત ગુણગમ્ભીર.

તે વિધિ પૃથ્વી પાવતો તે પરીક્ષિત મ્હાવીર. ૫
નૃપતિ ઉત્તર તણી તનયા “ ધૃગવતી ” ઇતિ નામ,
તે પદ્મિનીને પછે પરણ્યા પરીક્ષિત અવિરામ. ૬
તે વિશે જનમેજયાદિક હતા આર કુમાર;

પરીક્ષિતથી પ્રગટિયા સુત અનોપમ-આકાર. ૭

(પછે) શારદાતને ગુરુ કરી દ્વયમેધ કીધા ત્રણપણ
નદી ગર્જા તણે તરિ, દક્ષિણા સદિરણ. ૮

તે યજ્ઞ-મધ્યે દેવતા પરતક્ષ દર્શન કીધ.
પરીક્ષિત નૃપિ એહવા દ્વય-મેધ ત્રણપણે કીધ. ૯

(તે સમે) ગોમિથુનને ઘાત કરતો પગે પાપી કોય
રાજચિદ્રે રાજતો પણ ચક્રરૂપી સોય. ૧૦

પરાક્રમ પોતા તણે કલિ ગ્રણો પરીક્ષિત રાય
દશો દિશને છાનામા કોય રથાનક માણ. ૧૧

સૂતની વાણી સુણીને વડે શૌનકે સ્પષ્ટઃ

શૌનકે ઉવાચ—

દિગ્વિજયમા કવણુ કારણુ ગ્રહો કલિયુગ કંઈ ?	૧૨
દામ કાં મારયો નહીં ? સાલ્યા તણી ચી વાત ?	
નૃપ-૩૫-સદશ કોણુ જેણે ધેતુ કૃત પદધાત ?	૧૩
તે કહોની, મહાભાગ ! જો કાઈ હરિકથાશ્રય હોય.	
હરિપદામ્બુજ-મકરન્દ-રવાદી સન્ત વાત કહે સોય.	૧૪
આપાપ અન્ય અમત્ય ભાવણુ તે થકી શં યાય ?	
આપણું અતિ અનોપમ તે અશ્વ આયુષ જાય.	૧૫
અશ્વ-આયુષ લોક ને વધી મરણુવાન નિદાન.	
મુક્તિ મનમા ઇછિતો જે મૃત્યુલોક-વિધાન,	૧૬
તેહનો અતિ ભયાનક જે મહા સમરથ મૃત્યુ,	
તે પશુહિંસન કર્મ કરતા આજ્ઞા આપ્યો સત્ય.	૧૭
જ્યહા મૂઘી ઇહા અન્તકે ત્યાહરે મૂઘી જાણ્ય,	
મૃત્યુલોક વિશે કદી કો નમ્ય મરે નિરવાણ્ય.	૧૮
એટલે અર્થે તમ્યો તેડ્યા, સૂત ! આણે કામ્ય,	
યતને મિય મહાઝાપિ જે મુણેવા હરિ નામ.	૧૯
(અહો) મન્દમતિ નર કરેવું હરિ-કથા-અમૃત-પાન,	
જેહ પીધે અમૃત પામે ઇષ્ટ મૂર્તિ સમાન.	૨૦
મન્દમતિ ને મન્દ નરને મન્દ-આયુષ-અર્થ	
નિશા નિદ્રામા ખુહે; દિન ખુહે કારજ્ય વ્યર્થ.	૨૧
(હવે) કહે કલિયુગ તણો નિગ્રહ પરીક્ષિત-કૃત ભર્જ.	
સૂત તેહ સમન્ધ કહે છે શૌનકાદિક-મર્જઃ	૨૨

સૂત ઉવાચ—

પરીક્ષિતના સૈન્ય-પાણિત કુરુ-જર્જીત દેશ;	
ત્યાં સાલત્યો જૂપાય જલ્પી કલિયુગ તણો પરવેશ.	૨૩

વાત તે અનખામણી ઘણી સુણી ટ્રવળે આપ, સર્ગામ-પણિન પરીક્ષિત નૃપ સઘ સાધ્ય આપ.	૨૪
ગ્ધ્ય કરવા બહુ શણગાર; ત્યાહરે જોનરવા હય સ્થામ. ખજામા મૃગગજ ગાજે પરીક્ષિત-વિચામ.	૨૫
રથ, અશ્વ, હસ્તી, પદાન ભટ; અહો પાશ સેના ધાણ. પરીક્ષિત નૃપ એ વિધે દિગિનજય કરવા જાય.	૨૬
નવખણ્ડ ખણ્ડિત મેદિની જીની પરીક્ષિત રાય. ભદ્રાશ્વ ને કેતુમાય, ભારન, કુર, ઉત્તર માણ,	૨૭
પૂર્વ પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર દેશ, મધુદ્રનિ સ્પર્શી ગણા, એ ખણ્ડ અ્યાહરે એ.	૨૮
મેરુને અહો પાશ શોભે ધત્તાવર્નાજ ખણ્ડ. ઉત્તરે રમ્યક અને જે હિરણ્મય પરચણ્ડ.	૨૯
દક્ષિણે દરિ વૃષભ ને કિમ્બુરુય તા કહેવાય. એ ખણ્ડ નવ નિલે કરી જીત્યા પરીક્ષિત રાય.	૩૦
તે તે રથયે મ્હાપુરય પોતા તણા પૂર્વજ ઉક્ત, યશગાન તેહનું સાલશે શ્રીકૃષ્ણ મહિમા-યુક્ત,	૩૧
અશ્વતથામા-અશ્વત્થી ઊગારણુ આતમ દેહ; શ્રીકૃષ્ણજી રક્ષા કરી; સાલશે પરીક્ષિત તેહ.	૩૨
સુણ્યો યાદવ તથા પાણ્ડવ પ્રગટ પ્રેમ અપાર; સર્વની શ્રીકૃષ્ણમધ્યે સુણી ભક્તિ-વિચાર.	૩૩
પ્રસન્નમન રાજગના સુણી પ્રકાશે લોચન. પૂવજ તણા ગુણુ માય તેહને યાવ નૃપ પરસન.	૩૪
બહુ મૂલ્ય અમર આપતા; ને વળી મનોહર હાર; ગાનારને ધનસાર અર્પે પરીક્ષિત દાતાર.	૩૫
જગત સહ જેહને નમે તે ભક્ત પાણ્ડવ માણ પ્રીત્ય પરમેશ્વર તણી ઘણી સુણી શૂપત્ય ત્યાહ.	૩૬

સારથિ શ્રીહરિ યથા ને સમાના સરદાર;	
ચિત-અનુવર્તી અને જે સખ્ય-ભાવ-વિચાર;	૩૭
રખવાઇ પાણ્ડવના યથા, જેડને (વસે) ગર્જા ચરણ,	
નિશામાં કરચ ખજૂં ઝહીને કરન્તા જાગરણ.	૩૮
ત્યાં તેડતા, ત્યાં જતા પાછલ્ય; સ્તવન ને ધરણ્ય;	
(એહવા) ભક્તવચ્છદ કૃષ્ણને નૃપ જાજે પરીક્ષિત-નામ.	૩૯
તે જૂપ એ વિધિ વર્તતો, નિત્ય સુણે પૂર્વજ-કીર્તિ;	
જિતાવલુ આશ્ચર્ય દીડું. સુણો કહું તે વૃત્ત:	૪૦
ધર્મ એકે ચરણ ચાલે; વૃષભ કેરૂં રૂપ.	
ધેન-રૂપે ધરણ્ય દીડી ધણી દૂખણી જૂપ.	૪૧
ધરણ્ય-મુખથી ઝરે આસૂ વાસ વિન જ્યમ માત.	
ધર્મ ધેનુ-રૂપ જૂને પૂછતો તે વાત:	૪૨
"અરે કહે, કલ્યાણિ! તુમને વ્યથા દીસે બાહુરય;	
તે થકી બીજી વ્યથા કાઠ હરો હૃદય મોઝારય.	૪૩
નિસ્તેજ તનુ તાહુરૂં, ધરા! વલી વદન જાંબૂ-જાત.	
સુદૂર-તર પરિવારની શોઆ કરે છે, માત?	૪૪
ત્રણણ્ય પદ ત્રીડી પડ્યાં; પદ એક જિભો છુંય.	
એહવા હું, તે માહરી શોઆ કરે શું તુંય?	૪૫
વૃષલીપતિ જૂ ભોગવે: કહે, જૂમિ! તુમને આજ?	
તે માટય દુઃખ પામી ધણું; તું કહે કારણ દાજ.	૪૬
મન-ભાગજ દેવના દૈત્યે હરયા જે માટય,	
અરે માતા! આવડું દુઃખ ધરે છે તે માટય?	૪૭
અરે માતા! માગતા મલવા ન વરમે મેહ;	
અજ-પીડા વિરોધાને, શોક રાખે તેહ?	૪૮
ભરતાર રાખે નારચને, ને પિતા પોખે બાલ;	
તે પતિ પીડે નારચને, ને તાત સુતનો કાલ;	૪૯

- ગણસની પેરે પિતા પીડે બાલકાને જોઈ,
 , અરે માતા મેદિની ! શ દુઃખ ધરે છે તેહ ? ૫૦
- વધી દેરી મગ્ધવતી ગહે દુરાચારી-ધામ્ય.
 રાજમેવા કરે દિજ, તું દુઃખ ધરે તે કામ્ય ? ૫૧
- કલિકેશી નૃપતિ નિગ્મી સકે પામી કષ્ટ !
 નૃપે પીડિત દેશ દેખી, દુઃખ ધરે તું રપટ, ૫૨
- વિધિવર્જિત શયન-મધ્યે મિથુન કરતા લોક,
 , જીવ લોક નિહાલી એહવા દુઃખ ધરે તે ફાક. ૫૩
- હે માત ! અથવા થયો તુઝ પર યદા બૂરિ ભાર,
 ઊતારવા અવનાર લીધો નિરાકાર મુરારય; ૫૪
- તે થયા અન્તર્ધાન હરિ પગદરી તુઝને ભય,
 તે મોક્ષદાતા-કર્મ મમરી, કરે તું શોચાય ? ૫૫
- એ સર્વ મુઝને કહે, માતા ! બચા-મગ્ધ-વિચાર.
 શા માટય મહી ! તું થઈ દુર્બલી ? કહો કારણ માર. ૫૬
- ખસિયા થકો ખસિયો ધણો જે કાલ અતિ આરોગ્ય,
 શં હરપૂ તુઝ મૌભાગ્ય તેણે દેવતાને બોમ્ય ? ૫૭
- વૃષભશ્પી ધર્મ પ્રતિ (તદા) મેદિની બોલી એહ:

ધરણ્યુવાચ—

- “હે ધર્મ ! (તું) જાણે સહ, તોહ કહું તુઝને તેહ ૫૮
- હે ધર્મ ! તું જાણે સહ, જે મુને પૂછે એવ
 , તું ચ્યાર ચરણે વર્તતા જન સૌખ્ય-કારણ, દેવ ! ૫૯
- જે થકી તું સુખિયો હતો, તે લક્ષ્મીનાથક-હીન
 લોકની શોચા કર; તે માટય ચે છું દીન. ૬૦
- એક વિન ચ્યાલીશ ગ્રણુ હર્ગિ વિશે ગ્રહેતા નિત્ય.
 તેહના કહું નામ, સંભલ્ય, ધર્મ ! તુઝને સલ. ૬૧

- સસ ને વધી શુદ્ધતા; ને દયા ત્રીજી જાણેય.
ક્રોધમાં ચિત્ત રિયઃ ક્ષણ, તે ક્ષાન્તિ તાં પરમાણુ. ૬૨
- ત્યાગ ને (વધી) સન્તોષ છટો, તથા સરવ સ્વભાવ
શમ અને દમ તથા તપ, અગ્યાગ્રભો સમભાવ. ૬૩
- તિતિક્ષા તેહને રૂહે, જે સહે પગ-અપગધ.
લાભ પામ્યે ઉદાસી રૂહે, ઉપરતિ તે માધ. ૬૪
- ચૌદમે ગુણુ એક જે સહ લહે શાસ્ત્ર-વિચાર.
વલી સાભવ્ય, કૃષ્ણગુના કદ્દ ગુણુ-ભવગાર. ૬૫
- જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય વધી એશ્વર્ય, શૌર્ય, હે ધરણ્ય!
તેજ, જ્ય ને સ્મૃતિ જે કર્તવ્ય કાગ્ય અમરણ
સ્વાતન્ત્ર્ય પર-આધીન નહિ; ને ક્રિયા-કુચલી ઈચ.
સૌન્દર્ય, ધીરજ્ય, ચિત્ત-કોમલપણુ; ગુણુ જનીમ. ૬૭
- ચતુરતા-ગુણુ, વિનયતા-ગુણુ તથા શીલ નુમર.
મન તણું જ્ય, ઇન્દ્રિય તણું જ્ય તથા ભગ નિરધાર. ૬૮
- સાદજ ગુણુ, ગમ્ભીરતા ને અચ-અચતા-ભાવ.
કીર્તિ, શ્રદ્ધા, માન્યતા ને અદર્શ-અભાવ. ૬૯
- ઓગણુચાલીમ ઈજા મોટા જનવી (મદ્) કાય.
કદાચિત પામે ન ક્ષય ગોવિન્દન ગુણુ ભાવ. ૭૦
- ગુણુપાત્ર તે ગોવિન્દજીને જ્ય દક્ષીણિચામ,
તે વિષ્ણુ-વર્ણિત લોકની શેચ ક. જ નિગ્યા.
વધી કલિ પાપી પ્રવચે, તેજે નિદાત્યો શેક.
પ્રજા અતિ પીડાય છે, તેજો મુચ્છને શેક. ૭૨
- હં માહરી શેચા ક. ને તને શેચું, દેવ!
દેવતા, પિત્ર ને કાલિની ક. ગ્રેચા એવ.
સાધુની શેચા ક., મદ્ જ્ય, અગ્રમ જેલ
સર્વની શેચા ક. હં, ધર્મ! નિબન્દે.

જેહ લક્ષ્મી તણા એહ કટાક્ષ-વીક્ષણુ-કાન્ધ,	
બ્રહ્માદિક તપ આચરે છે ત્યજી નિજ નિજ રાન્ધ;	૭૫
ભગવાન-પદ પામ્યા તથાપિ લક્ષ્મીનો મનકામ,	
ધણા દિન ખપ કરે છે; તપ આચરે હિદામ;	૭૬
તેહ કમલા કમલવન નિજવાસ મૂકી સાય,	
અતુરકત થૈ જે કૃષ્ણ-પદ-સીભામ્ય સેવે નિત્ય.	૭૭
જે કૃષ્ણચરણે કુલિશ-અર્પુશ-કમલ-ધ્વજ-એંધાણ,	
તે પગે મુઝને પરમ શોભા જીવની પરમાણ.	૭૮
ત્રણ લોક દેરી વિશ્રુતિ જીતી કરચો મેં ગર્વ,	
તદા તત્કાણુ ત્યજી હું; તું માન્ય સાચું સર્વ.	૭૯
જે અમુર-અંશી જૂપનો અક્ષોદિણી રાત ભાર,	
તે ભાર મુઝ જિતારવા હરિયે ધરચો અવતાર.	૮૦
જે ચરણ વિન (તુને) કુઃખી દેખી કરપૂ પૌરુષ આપ,	
દેહ યાદવમા ધરી તું કરચો સમરથ, બાપ !	૮૧
તેહ પુરયોત્તમ તણો કણુ વિરહ સ્હે નિરધાર ?	
રચિર શિખત, હિત-વિક્ષોકન ને વચન મુંઢર સાર,	૮૨
મધુમાન્યનીના-માન-દદતા સ્વયં હરતા સોય,	
(જેહને) ચરણરપર્શે તણમિમે રામાન્ય મુઝને હોય."	૮૩
ધર્મ-પૃથ્વી એ વિધે સંવાદ કરતાં સાર;	
કુરુક્ષેત્ર-મધ્યે પધારવા ત્યાં પરીક્ષિત તૃપ ત્યાદર.	૮૪
ધૃતિ પ્રથમ સ્કન્ધ-મધ્યે સોલગો અધ્યાય,	
જે મધ્ય પૃથ્વી ધર્મના સંવાદનો મહિમાય;	૮૫
સ્ત્રોક જે અધ્યા વિશે અગ્રીય ઉત્તમ-વાણ્ય,	
રાત ફહે, યત્ને કરચાં પદ પઞ્ચાશી પરમાણ.	૮૬

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे पृथ्वीधर्म-
संवाद्यो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

સપ્તદશ અધ્યાય

યદતે ધર્મમેદિન્યો શોચમાને મિયો મુહુઃ ।

દદશ યિષ્ણુરાતસ્તે નમામિ તમધોક્ષજમ્ ॥ ૧ ॥

દવે કહે સત્તરમે અનૂપ, કહિ તણે નિમદ્ધ કીધ ભૂપ.

એવો મદા જે બલવાન રાય, વૈરાગ્ય તેદ્દુર કથવા ઉપાય. ૨

સૂત ઉવાચ— [રાગ કેદારે]

સત કહે, શૌનક ! મુણેઃ પરીક્ષિત વૃષ ધર્મા ધણે.

ગોવૃષ-મિથુન નિહાલ્યું તે સમે રે. ૩

અનાથવન મારણાં તે જોદ, દણ્ડઅદિત ચદ્રે તેદ્.

ભૂપશો ચદ્ર મુરભિ-વૃષને દમે રે. ૪

હાલ-ભૂપ સરીજો ચદ્ર નિહાલ્યો; વૃષભ ઉર્જવલો વર્ણ;

કમલ-તન્તુશો ઉર્જવલ અતિરો, જભો એકે ચરણ; ૫

ભાવ પામીને મૂત કર-તો, ધરધર કમ્પે દેહ;

અતિ શીઘ્રતો ધત-ઉત ધાતો ચદ્રે તાડ્યો તેદ. ૬

ધર્મક્રુધા વલી ધેનુ નિહાલી, દીસન્તી તે દીન;

ચદ્ર તણે ચરણે અતિ તાડી વિશ્વપે છે વજ્રહીન. ૭

લોચનથી જલધાર વહેતી; દુઃખે દુર્બલ દેહ.

તૃણ વિના મુરભિ શીઘ્રતી, પરીક્ષિતિ દીડી તેદ. ૮

કનકજડિત રથ્ય રાજા બેડો પરીક્ષિત પૂછે આપ.

ધન-ગમ્ભીર કરી સ્વર જોડ્યો; ચપલ ચદ્રાલ્યું આપ: ૯

રાજોવાચ—

“ મમ શરણાગત લોક વિશે તું દોણ મદા બલવાન ?

બલ પોત્રી અમલ્લાને મારે,” ઇમ પૂછે રાજાન. ૧૦

“ રૂપે રાજા સરજો દીસે; નટવન કીધો વેા;

કર્મે ચદ્ર સરીજો દીસે; કારણ કહેની એવ. ૧૧

- ગાઝવધન્વા સાથે ગોવ્યન્દ દરિ ત્યા જે માટય
નિર-અપગધી લોક વિશે તું પ્રહાર કરય તે માટય. ૧૨
- અરે હસ્યા અપરાધી ! કહે તું; કોણ પ્રકારયો પાપી ?
વધવા ચોગ્ય થયો છે, માટયે હું શિર નાખિશ કાપી." ૧૩
- વીર વૃથાબને પછે પરીક્ષિત, "હે મૃણાલવન શ્વેન !
તું કોણ ત્રણ્ય ચરણે ઓછો, ને એક પગે ગતિવન્ત ? ૧૪
- વૃથાભ તણે રૂપે કુણુ બાવ્યો દેવ મુને દુઃખ દેવા ?
તું કુણુ મુઝને દુઃખ દેખાડે ? શી વિધિ સાધૂં સેવા ? ૧૫
- કૌરવ-કર-પાલિત પૃથ્વીમા તુમ વિન ઠાય ન ક્યાહર
શોકાસૂ અવની પર પડતા પ્રાણીમા નિરધાર. ૧૬
- હે સુરભિસુત ! શોક મ કરય તું; વૃથાભ ચકો ભય ભાગ્ય.
હે સુરભિ ! તું રુદન મ કરય રે; કાતરતા-ગુણુ ગાન્ય. ૧૭
- ન્યાહર લગી હું ભિજો ખયને શીખામણુનો દાતા,
ત્યાહર લગી કંઠ્યાણુ યરો, તું સાભાન્ય, રે મુઝ માતા ! ૧૮
- જેહના દેશ વિશે, સુણ્ય, સાધની ! પ્રભ ફુર્જન જન પીડે,
તે ઉન્મત્ત નૃપની કાર્તિ અતિ આશુપ ભાગ્ય હોડે. ૧૯
- રાગનો એ પરમ ધર્મ જે દુઃખિઆના દુઃખ આહરિ.
માટે પરદ્રોહી ફુર્જનને મારીશ હું નિરધાર. ૨૦
- અહો ચતુષ્પદ સૌરભેય વૃથ ! આર ચરણુ તુઝ જેહ,
તેહમાં ત્રણ્ય ચરણુ તુઝ કોણુ છેઘા ? (મુઝને) કહેની તેહ. ૨૧
- કૃષ્ણ તણા અનુવર્તી રાગ અમ સરખા છે જેહ,
તેહના દેશ વિશે તું સરખા દુખિયા નબ્ય હો તેહ. ૨૨
- તુઝને ભદ્ર હજ્યો, વૃથ ! કહે તો, અન-અપરાધી સાધ !
તાહરી વિરપતા કરનારો કોણુ તુને કૃત-બાધ ? ૨૩

૧૧. c. અતિ માન પદ્યમાં છે. ૧૭. b ભાંલ. d. ગાંલ. ૧૬.

a./b. સાધવી, ફુર્જન જનને

પાણ્ડવકુલની કીર્તિ—મધ્યે દ્વણ્ણ દેતો સોય,	
જે કો પાણ્ડવના જનપદમાં દુગતારી હોય,	૨૪
અણુ-અપરાધી જનુ વિશે જે પીડા દેતો દુષ્ટ,	
મકપ જગતમાં મુઝથી તેડ્ને અગટે અતિશય કષ્ટ	૨૫
દુર્જન સર્જીને દુઃખ દે છે, દુર્જન પામે દુઃખ	
સર્જીને દુઃખ શાસ્ત્ર, બાવા? માદ્યૂં પામે સુકમ્પ.	૨૬
નિર-અપરાધીને જે દુઃખ છે નિર-અદુઃય યે એવ,	
તેડ્નો કર અર્જુનથી કાપું, યદ્યપિ છે તે દેવ.	૨૭
આલ્લણ ને દરિ-ભક્ત વિના હું સર્વેના કર કાપું;	
જો અપરાધ કરે દિગ્-અરિજન, તેડ્ને નમ્ય જિયાપું.	૨૮
રામનો એ પરમ ધર્મ જે ધર્મ-ગ્ધિતિને પામે.	
શાસ્ત્રોક્ત મતને જિયડ઼્ે, એવચ અધર્મી(ને) દાસે.”	૨૯

ધર્મ ઉચાચ—

ધર્મ કહે “સુખ, પરીણિન રામ! એ મતિ મેં પરમાણી,	
પાણ્ડવકુલને ધટાવું જે કહે નરને નિર્ભય વાણી.	૩૦
જેડ્ના ગુણગણથી વશ કીધા કૃષ્ણ સ્વયં ભગવાન,	
હૃતપણું પગેશ્વર કરતા, તે પાણ્ડવ ગમન.	૩૧
જેદ પુરુષથી કોથ તણું આ ખીજ ઉદ્ભવે વેદ,	
તેદ પુરુષને નમ્ય જાગૂં અહો, વાણા વાણી-ભેદ.	૩૨
કાયક યોગી માદ્ય મનને આશ્ચર્યે કદિ ભેદ:	
‘આત્માનો દુઃખદાતા અન્તર-આત્મા જાણો વેદ.’	૩૩
કાય કહે, ‘એ દેવ ચપ્પા દુઃખ પામે છે તા લોક.’	
કાય કહે, ‘પોતાને કરમ સારું પામે શોક.’	૩૪
કાય [કુતકી-નાસ્તિક] નર, તે જોયે એડ્વી વાણી:	
‘મોદ કહે, ‘નર-સુખદુઃખ કારણ સર્વ-સ્વભાવ પ્રમાણી.’	૩૫

‘અપ્રતક્ષ્ય’ અનિર્વચનીય ઇશ્વરથી મુખ દુઃખ હોય,	
નયક નરમા એહ્વો નિશ્ચય સાચો માનો સોય	૩૬
અરે પરીક્ષિત ! અપ્પા મતમા ઘટતો જે મત હોય,	
પોતની પ્રગાથ વિચારી મુઝને ક્હોની સોય ”	૩૭
એ વિધિ વતો ધર્મ સુણી સમ્રાટ પરીક્ષિત વેદ	
નિશ્ચય મન ગમીને બોચો ધર્મ પ્રત્યે મતખેદ	૩૮

રાજોવાચ—

ધર્મગાની ધર્મ કહે તૂ, વૃણસ્વરૂપી ધર્મ !	
અધર્મનો નકત્તા પડ્ય પાપી નરક પડે અનકર્મ.	૩૯
દેવ તણી એ માયા મોગી, તેહની મતિ ન કથાય.	
જીવે તેહનો મનમા વાચ્યા નિશ્ચય પડ્ય નબ યાય.	૪૦
ધર્મ તણા એ આગ પગ તપ, ગૌરવ, દયા ને સત્ય	
અધર્મને અંશે કરી ભાજી ત્રણપચ ચરણની મત્ય	૪૧
વિગ્મય સર્જે તથા મદ ત્રણપચે અધર્મ દેરા અંશ	
તેણે ત્રણપચ ચાણુ કાપ કીધા તાહરા, ધર્મ ! પ્રસંસ !	૪૨
હવ ! તાહરો એક ચાણુ છે સત્યગત નિરધાર	
કનિયુગરૂપ અધર્મો, તેહનો કપ્પા ઈછિ પ્રહાર.	૪૩
કૃતયુગમા તો આહરે અન્હે ધર્મ અતુલ્ય-૨૫	
ત્રેતામા વિગ્મયથી ટાલ્યુ તપ તો ત્રિપદસ્વરૂપ.	૪૪
સર્જે શાય મયુ દ્વાપરમા દ્વિપદ ચયોતો, ધર્મ !	
કલિમા દયા મઈ મદ માટે, એકપાદ તો પરમ.	૪૫
સત્યરૂપ તાહરો પદ હવલા, અનૃત-આયુધ-પાણિ	
કનિયુગ પાપી તેહને કાપે, આસક્તી નબ આણી	૪૬
આ અનની ભગવાને નિર્ભય કીધી ભાજી ભાર,	
મુન્દર પદ હરિએ આરોપ્યા, કરતા કોટિ-વિહાર	૪૭

માખી તા શોયે છે હવડાં. જલ વ્હે લોચન-વાટે,
 દીન દયામણી સરખી ધરણી હરિયે મૂકી માટે; ૪૮
 ‘અમ્મદાણ્ય મહીપતિને મિથ્ય પાપરૂપ આકલ,’
 મન માહે, “મુઝને ભોગવે છે ચક્રરૂપ ભૂપાલ.” ૪૯
 અહારથીયે આશ્વારચા એ વિધ્ય ધર્મ-ધરા નિરધાર.
 (પછે) અધમહેતુ કલિને હણવા તીક્ષ્ણ ગ્રહે તરવારચ. ૫૦
 તેહને એ વિધ્ય હણતો દેખી કલિયુગ તો ભયભીત,
 પરીક્ષિતને પગ્ય મસ્તક મૂક્યું; ચૂક્યુ ગનું ચિત. ૫૧
 પાગ્ય પડ્યો પાપીને દેખી પરીક્ષિત દીન-દયાળ,
 ચરણાગતને હણતો ન હવો; હથી બોલ્યો ભૂપાલ:— ૫૨

રાજોવાચ—

“શુઝાકેશ જે અભુજન તેહના મસધારી અમ્યો જોહ,
 તેહની આગલ્ય કર જોડીને બોલો છે વું તેહ ૫૩
 તે અમને તાહરો ભય કિન્નિઅ-માત્ર નહીં કોવાર.
 માહરા મણકલ-મધ્યે તેં નબ્ધ પ્રવર્તવું નિરધાર. ૫૪
 જે માટે વું અધર્મ કરો બન્યુ દુહાર, ચાપી !
 તે માટે તે એકે અંશે આહાં નબ્ધ સ્તેવું વ્યાપી. ૫૫
 નરપતિ કરો દેહ વિશે ગિરિ વુંજે પ્રવર્ત્યો વ્યાપ્તે,
 અધર્મ કરો મુગ પ્રવર્ત્યો, તેહના દેહનું ત્યાપ્તે:
 સોભ, અનૂત ને ચૌર્સ, અનર્સ, ધર્મત્યાગ, ખલકર.
 અલુચકમી ને કપટ, કલ્હ ને દમ્ભ ધણો તે દાન્ય
 તે માટે, હે અધર્મજન્યુ! શરદ્ધ મોઝારચ,
 ન વર્તવું (તે) નહાં કર, ક્ય જે વરને છે નિર્મલ.”

૪૬ b. આપા. ૩૪ ૩૦. તે દીપ્તી ૩૪

ભિન્ન. તે ચિદ્ ૫૧ ૮ ૨૨

યત્ કરીને જોડની મધ્યે યત્ તણા ત્યાં જાણુ
 યજેશ્વરને જીતે છે, તે બ્રહ્માવર્ત પ્રમાણુ ૫૯
 યત્મૂર્તિ ભગવાન દરિ જન્મ્યા જ્યજ્યો યદો સિવ આપે,
 રથાવર જંગમ સદૃશ કામના, રથાનક રિથ કરી યાપે, ૬૦
 અન્તર્ધામી એક-આતમા પ્રાણરૂપ એવિનાશી,
 બ્રાહ્મણે મધ્યે મ્હા-સુખદાતા બ્રહ્માવર્ત-નિવાસી ૬૧
 પરીક્ષિતે એ વિષ્ય પ્રતિગોષ્ઠ્યો કલિયુગ કમ્પિત-પ્રાણુ,
 ખડ્ગે જિગામી ધમસમ નૃપને દેખી બોલ્યો વાણુ ૬૨

કલિરુવાચ—

“ તમ્હો કલ્યુ, જે આહા નબ્બ રહેવુ, તે માટે ભય પેખુ;
 જ્યહા ત્પહા હું સંહિતશરાસન, પરીક્ષિત તમને દેખુ. ૬૩
 તે માટે હે ધર્મધુરંધર ! મુઝને આપો રથાન,
 જે રથાનક વસતો હું તો તમ શાસન માત્ર બાન. ” ૬૪

શ્રુત ઉવાચ—

એમ પ્રારથ્યો પરીક્ષિતે કલિયે, મ્થાનક આપ્યા મ્થાર
 શ્રુત, મદ-રથાનક ને નારી, હિંસા, એ રથવ મ્થાર. ૬૫
 યુનરપિ પરીક્ષિત જામ્યો કલિયે, “ સાલભ્ય. હે રાજન!
 મ્થાર તણુ કલ એક રથવ્ય, કાઈ આપે મુઝને મ્હા-રથાન ” ૬૬
 સુવર્ણ વનત્ર આપ્યું કલિને પરીક્ષિત વિશ્રામ,
 અનૃત, મદ ને કામ, હિંસના, વૈર, પાચગો કામ. ૬૭
 જે કો ઉદય યત્ત ઈછે તે અહીં ન કરે આસક્તિ,
 કનક-કામ્પની-પ્રીતિ ન રાખે; વિશેષ જૂપતિ ભક્ત. ૬૮
 તપ, યોગ, દયા, એ ત્રણેય જુલ તણા પદ પરમ,
 નાશ યથા પાજી સમ્પાદો ધમ આશામ્યો ધર્મ. ૬૯

અનનીતૂ આશ્વાસન કીધૂ, એ વિધિ આનન્દ આપી,	
પૃથ્વો નિર્વૃત્તિ પમાડી પરીક્ષિત, ધર્મગ્યાપના ગ્યાપી	૭૦
તે પરીક્ષિત હવડા આરોહો, આસન પાર્શ્વ-ચોગ્ય,	
યુધિષ્ઠિરે વન ખત્તા જે પદ, આપ્યું ભૂપતિ જોગ્ય	૭૧
હવડા તે રાગ-શ્રાપિ કૌરવ-લક્ષ્મી લસતો માદતે	
દાસ્તિનપુરમા મહા-ચરસ્વી ચક્રવર્તી-પદ પારે	૭૨
એ વિધિ મહિમાવાન અભિમન્યુપુત્ર, કૃત-[કલિ]-શિક્ષા,	
તે પૃથ્વી પાલે છે, માટે તમ્મો ધરો છો દીક્ષા	૭૩
ઇતિ ભાગવત-પ્રથમ સ્કન્ધે, સત્તરમો અધ્યાય,	
કનિયુગ કેરા નિગ્રહનો જે મધ્યે છે મહિમાય	૭૪
શ્લોક થયા એ અધ્યા-મધ્યે ચૂઆલીશ સુપેગ્ય	
રત્ન કહે, યત્ને કરી કીધા પૂજુ ૫૬ બોલ્યેગ્ય	૭૫
	૧૫૩૭

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे [कलिनिग्रहो
नाम] सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

અબ્જાદશ અધ્યાય

ररक्ष धर्म धरणीं धरेदो युग कलि पीडितवान् परोक्षितः ।
भजे स भक्तो भुवि य विरक्तस्तमीश्वरं कृष्णमहं तमामि ॥१॥

આદારમે કહે શુકદેવ (?) આપ, જે જીપનો ભૂપતિ-શ્રક્ષણ, ,
અનુગ્રહો ભૂપતિ શાપ-સાદ્મો, નૃપેશ વૈગ્ય વિશેષ પામ્યો ૨

सुत उवाच— [राग गोड़ीनी आत्य]

शौनकादिकथं बोद्ध्या सुत, परोक्षित-चरित सुलो अद्भुत, ,
अश्वत्थामा-अश्वथी नेह, भात-विदर नय्य नात्यो देह ३

કૃષ્ણ કદાચે અદ્યુન-કર્મ; તેનો એક અનુગ્રહ પરમ.
 વિપ્રકોપથી પ્રગટ્યો શાપઃ પ્રાણનાથ અદિ તદ્દશ આપ. ૪
 તેથી પશ્ય ભય પામ્યો નહીં, ભગવન્મતિયે પરીક્ષિત સહી.
 જગન્ન-સર્જ ત્યાં મુક્યો સહી; અજિત તણી સંરથા મન્ય લહી. ૫
 વ્યાસ તણો જે સુવ શુદ્ધેવ, તેનો શિષ્ય થયો તત્ખેવ.
 હરિ જાણી છેલ્લો જન-રનેહ; ગર્જાતારે મૂક્યો દેહ. ૬
 'સાનકાદિક' સુપથનો, યુનિવર્ષ! હરિજનને નાહો આશ્વર્ષ,
 જે દો હરિને સમ્ભારતા, કેવલ કૃષ્ણ તણી વારતા; ૭
 કૃષ્ણ તણી જે ક્રોધલ કથા-અમૃતપાન કરે સર્વથા;
 જે દો હરિપદ-પદ્મજ ભજે, તે યદ્યપિ અન્તે તનુ ત્યજે, ૮
 અન્તકાલ્ય નાવે અજ્ઞાન; શુદ્ધિ-સહિત સમરે ભગવાન.
 યદ્યપિ સધલે પ્રસર્યો કલિ, તાવતકાલ થયો નહિ બલી, ૯
 માવતકાલ પરીક્ષિત રાય, ચક્રવર્તી પોતે મહી માંય.
 જેણે દિન જે કાલુ વેદિની, ભગવાને મૂકી મેદિની, ૧૦
 અધર્મ-ઉત્પત્તિ કલિયુગ જેહ, તેણે કાલ્ય પ્રવર્ત્યો તેહ.
 દો કહેશે, કલિયુગ ઉદામ, પરીક્ષિતે શે નબ્ધ મારયો હામ્મ? ૧૧
 ચક્રવર્તી પરીક્ષિત એવ; કલિયુગનો નબ્ધ કીધો દેવ.
 એવંગુણ તાં મન્ય આપ્યો નહીં; કલિયુગનો ગુણ લીધો મહી. ૧૨
 ભ્રમર સરીખો તે નરપતિ; સાર મહો કલિયુગનો અતિ.
 કલિયુગનો ગુણ લાખ્યો જેહ, કલિયુગ-મધ્યે સાફ એહ; ૧૩
 સુકૃત સદ્દ ક્ષેત્રે જે મધ્ય, ચિત્ત વિશે ચીતવતાં સદ્ધ;
 પાપ ન પ્રગટે, બિતાવલે; મનનું ચિન્તન પાપ ન ક્ષે. ૧૪
 કોઇ કહેશે, ન કર્યો રોપ; એકજ ગુણ ને અધિકા દોર.
 (પશ્ય) ધીરજ્યવન્તવિશે કલિ તણું, પ્રાક્રમ નવિ ચાલે અતિ ધણું. ૧૫

૧૦ c. તેનો. ૧૨ d. ચિન્તન્ય પામે ક્ષે. ૧૪ d. આધીન
 નરમાં.

તે માટે નવ્ય જાણે કલિ; તેહનો કહું વિસ્તારજ વલી.
 ધીર પુરુષથી ખીલ્તો કલિ; અધીર નરમાં વરતે વલી: ૧૬
 વર સરીખો વરતે ત્યાંહ, ધીરજ તા નવ્ય હોયે જ્યાંહ.
 સૂત કહે, સુણજ્યો, મુનિ ! ધણું, એ આખ્યાન પરીક્ષિત તણું. ૧૭
 જેહવું પૂછ્યું તેહવું કહું, કૃષ્ણકથાપુત જેહવું લહું.
 પુરુષે જે કરવું નિરધાર, સર્વ ચાલનો સુણજ્યો સાર. ૧૮
 ભગવતની છે જેને કથા, ફહેવા યોગ્ય કર્મની યથા;
 હરિના ગુણ તે હરિનાં કર્મ, તેહનો આશય જેહમાં પરમ, ૧૯
 કૃષ્ણકથા છે એહવી જેહ, ભાવિકે પુરુષે સુણવી તેહ.
 સૂત-વચન અન્તર્ગત્ય આપ્ય, આનન્દ્યા મુનિ બોલ્યા વાણ્ય: ૨૦

ઋષિહવાચ—

અરે સૂત ! તું સૌમ્ય અતીવ, અનન્ત વરસ નિરન્તર જીવ્ય.
 નિર્મલ યથા નારાયણ તણું, જે માટે તું ફહે છે ધણું. ૨૧
 નરનું મરણ-નિવર્તક જેહ, તેં બાખ્યું ભગવદ્દસ તેહ.
 યજ્ઞ-કર્મની કીજે આશ, તેહના અમને નહિ વિશ્વાસ. ૨૨
 ધૂમે ધૂમર અન્તઃકરણ; સૂત ! અમારાં એ આચરણ.
 હરિ-પદ-પદ્મજ મધુર પરામ, અમને તું પાચે, મ્હાભાગ ! ૨૩
 ભગવતસર્જી વૈષ્ણવ જેહ, તેહની સ્વરૂપેક સર્જીતિ જેહ,
 તેહની તુલાયે નાને સ્વર્ગ; તેથી અધિક નહીં અપવર્ગ. ૨૪
 તુમ્હ બોગ જે નરના સોય, વૈષ્ણવસર્જ-સમા કથમ હોય ?
 મહાપુરુષનો આશ્રય એહ, નિર્ગુણના અદ્વૈત ગુણ જેહ, ૨૫
 તે ગુણ યોગી કેહી નવ્ય સદે, શિવ-બ્રહ્માદિકે પપ્પ જન્દાં યદે.
 તે હરિકથા તણો મહિમાય, કોવિદ કોણ સુણીને ધાય ? ૨૬
 તેહ કથા તું ફહે, ભગવાન ! વૈષ્ણવ જનમા તું પરધાન.
 અનન્ત હરિનાં ચરિત્ર જેહ, અમને વિસ્તારી ફહે તેહ. ૨૭

અમ્યો તૂને સેવું, ભગવાન ! શુદ્ધ ચરિત કહે તું, વિદ્વાન !
 જેહ ચરિત શુકદેવે કહ્યું, પરીક્ષિત રાજ્યે મન્ય લહ્યું. ૨૮
 ભગવદીય મ્હા મોટી અતિ, પરીક્ષિતની મ્હા મોટી મતિ.
 તે પરીક્ષિત જે જ્ઞાને કરી, મોક્ષપદ પામ્યો ભવ તરી. ૨૯
 ગરુડચન્દ્ર-પદ-મૂલ-વિધાન, મોક્ષ-પદ પામ્યો રાજન.
 પરીક્ષિત-શુકનો જે સંવાદ, તેદ કથા કહો અમૃત-સ્વાદ. ૩૦
 તે માટે સાધન જ્ઞાનનું, જેદ્મા વર્ણન ભગવાનનું ;
 અતિશય પાવન અર્થ-પ્રકાશ, અદ્ભુત યોગ મહા મુખ રાશિ. ૩૧
 વૈષ્ણવને વાહ્યું અતિ એવ, કહ્યું પરીક્ષિતને શુકદેવ ;
 ભાગવત-નામે એ આખ્યાન, પ્રગટ્યું પુરાણ કહો, વિદ્વાન ! ૩૨
 કર્મ, જ્ઞાન ને ભક્તિ, યોગ, [આરેનો જેદ્માં સંયોગ],
 એદ્વી જે ભાગવતી કથા, અમને, સૂત ! કહો સર્વથા. ૩૩
 મોટે મુનિયે માન્યા ધણું, સૂત વખાણે પોતા તણું :

સૂત ઉવાચ—

અહો યદપિ છં હં હીન, વિભોમ-જન્મ ક્ષણૂં હીન, ૩૪
 તોહે જન્મ સહિત જન્માં ધણું, સદૃશ જન્મ જાણો અમ તણું.
 મોટે પુત્રયે આદર કીધ, સંભાષણ-સમ્બન્ધ પ્રસિદ્ધ. ૩૫
 મોટાથં સંભાષણ-કથા [નીચપણની જાય વ્યથા.]
 આજ અમ્યો પામ્યા વૃથતા, મુનિવર ! તમ સાચ્યે જોલતા. ૩૬
 સદજ સમ્બન્ધે ભાષણ કરે, મોટાથં મોટિમ અનુસરે,
 મોટાથં હરિના ગુણ ગાય, તેદ્નો કોણ કહે મહિમાય ? ૩૭
 જે હરિ કરી શક્તિ અનન્ત, અનન્ત પોતે શ્રીભગવન્ત.
 મોટા ગુણ હરિના મુનિ કહે, મ્હાજન જેદ્ને શરણે રહે; ૩૮
 તે હરિના ગુણને અનુસરે; નીચપણું કોદ્નું નબ્બ કરે.
 કિંમ્બદ્ધના થં કહિયે ધણું ? હરિગુણ સદૃશી મોટા ગણું. ૩૯

૨૮ b. મોક્ષપન્થ. ૨૯ ત. ન્યાં. ૩૭. a. તેવા અનન્ત હરિનાં પદ
 મહે. ૩૭ b રહે

માલવજ્યો તેદ્વૂં દષ્ટાન્ત, બીજા સહને મૂકી શાન્તઃ । ૪૦
 પ્રાગ્ધના કરતાને ત્યજે, લક્ષ્મી જે હરિપદને લાજે; - ૪૦
 નબ્ધ હ'છે માધવ મ્હાભાગ્ય, તોહો પદ્મા પદ્મમે પાગ્ય, ।
 હરિની મોટિમતાનું વધી, કહું દષ્ટાન્ત સુણુજો, મુનિ! અલી. ૪૧
 વિધિયે પદ-પ્રસાદન કર્યું, જેહના પદ-નખનું જવ ઝર્યું,
 તે જલને ચક્રું શિર વહે, મકલ જગતના પાસકે દહે. ૪૨
 મુકુંદજીથી ઠાણુજ શ્રેષ્ઠ ? સકલ શિરોમેણિ હરિ અર્વેષ્ટ, ।
 જેહમા અનુરાગી બહુ સન્ત, પામે દેહભાવનો અન્ત, ૪૩
 મર્જા ત્યજીને સૂધા થાય; પરમહંસને માગ્ય'જાય,
 જે મારગ્ય પરદિ'સા રમે, ઉપરામ પામી સેદ્ધ્યે રમે. - ૪૪
 મૂત કહે, સાલવજ્યો, મુખી । તમ્યો'ત્રયીમુર્તિ' સર્વ ઋષિ ।
 તમ્યો મુને જે પૂછી કયા, જાણિય તેદ્વી ભાષિય ચયા. ૪૫
 મુઝને ગમ્ય હશે જેટલી, તમને કયા કહીશ તેટલી.
 પદ્મી જોડે છે ત્હા લગી, પોતાની ગતિ છે જ્ઞા લગી. ૪૬
 જે મોટા પશ્ચિતતા વહે, હરિલીલા ગતિમાને કહે,
 તે માટયે માલવજ્યો તમ્યો, જાણૂ તેદ્વૂં ક્હો છું અમ્યો. ૪૭
 હવે કયા ભાણૂં આવતી—એક સમે પરીક્ષિત શૂપતિ,
 મ્હાવન-મધ્યે કરતો ગતિ, શ્રમ પામ્યો જૂખ્યો નરપતિ ૪૮
 ધનુષ મજીને સાવર થયો, મૃગયા રમતો વનમા ગયો.
 મૃગની પાછવ્ય ધાયો ધીર. તૃપા લાગી ન મલે નીર. ૪૯
 જવગ્યાનક નબ્ધ દોહૂં યદા, કોયકે આશ્રમ આબ્યો તદા.
 તે આશ્રમમા દોડો ઋષિ, આસન વાલી બેરો મુખી. ૫૦
 રામીકે નામે સમ્યક્-જ્ઞાન, લોચન મેલી ધરતો ધ્યાન
 ઋષ્યા દન્દ્રિયના વ્યાપાર. પ્રાણવાયુનો પ્રત્યાહાર. ૫૧
 મન-શુદ્ધિ પામ્યા ઉપરામ. ત્યાગ્યા ત્રણુય અસ્થા-દામ.
 મહામૂત અવિકારી હોય; પુરીય-વદને પામ્યો સોય. ૫૨

છૂટો જૂદ જટાનો જેહ, તેણે કરી આચ્છાદી દેહ.

મૃગના ચર્મ તણાં પરિધાન; એ વિષ્ય ધરતો આતમ-ધ્યાન. ૫૩

ભોમો તેડ્ની પાશ નરેશ. તરશે સહે તાલુક-દેશ.

તે માટે તેડ્વા મુનિ કને, માચું પાણી જાણી મને. ૫૪

નવ્ય આપ્યું તણુનું આસન; જમિ જેસવા નાપી મુન્ય.

મધુર વચન નવ્ય મોલ્યો મુનિ, 'જૂપ ! પધારો,' ન કહી ધુનિ. ૫૫

પરીક્ષિત વાત વિચારી ધરી, 'મુનિ માદ્વી અવગણુના કરી.'

એમ વિચારી વાધ્યો કોપ. અચાને વિજ્ઞાન-વિચોપ: ૫૬

પેડ્લાં નવ્ય હતો સાલસ્યો, આકરમાત મને તે મથ્યો;

ધુધા-તૃપાયે પીકચો જૂપ, એડ્વું દેખી દિજનું રૂપ, ૫૭

દોધ પ્રકાશ થ્યો જૂપનો; અદર્દાર-મચ્છર જપનો.

જેડ્વો પરીક્ષિત પાછો ગછે, ચાપે સાપ ભરાવ્યો પછે. ૫૮

મુઓ ભુજંગ ભરાવી બસે; ધાલ્યો ઘણ-અગ્નિને ગસે.

દિજને કણ્ઠ ભરાવી સાપ, નગર પધારવા પરીક્ષિત આપ. ૫૯

માન્યું જૂપાત્ર કપટ-સ્વરૂપ; સાદ્મો દમ્ભ વિચારયો જૂપ:

'એ શું નિશ્ચલ-ઇન્દ્રિય મુનિ ? મિથ્યા ભોયન મીઝ્યા ધુનિ. ૬૦

મિથ્યા પાખણી એ સહી, હું પણ મનમાં આણ્યો નહીં.

એણે જાણ્યું, 'એ કણ્ઠ હશે ? ક્ષત્રીથી મુઝને શું યશે ?' ૬૧

એડ્વી વાત વિચારી ખરી જૂપે મુનિ-અવગણુના કરી.

શૃંગી નામે તેડ્નો તમ, અતિ તેજસ્વી; નિર્મલ મન. ૬૨

બાલકમધ્યે રમતો ઝાખિ; મુણ્યો તાત જૂપે કૃત-કુઃખી.

તાત તણું કુઃખ મનમાં આણ્ય, મવિ સાલવતા બોલ્યો વાણ્ય: ૬૩

"અહો અધર્મ ભુલ્યો જૂપનો, દિજના દાર-પાલ-રૂપનો.

આત્મણના સેવક જૂપાલ, સ્વામી સાથ્ય કરેન્તા આલ. ૬૪

જેણે ખવરાવ્યું બલિદાન, તેડ્ને કાક કરે ક્યમ પાન ?

દાર પાલવા રાખ્યો ધ્યાન, જે સ્વામી ખવરાવે ધાન; ૬૫

પોણ્યો ધ્યાન યથા સિર ચરે; પોતાના સ્વામીને નડે;
 તે વિધ્ય દિવને પીડે રાય; જોયો એ મોટો અન્યાય. ૬૬
 વિષે ક્ષત્રી-સમતા કીધ; કારપાલ-પદ પોતે લીધ.
 ગ્રહેવા યોગ્ય સદા બારણે, તે ક્ષત્રી દિવને નવ્ય ગણે. ૬૭
 એક પાત્રમા પાકયું અન્ન; દિવ-શં ક્રમ્ય કરે જોજન ?
 ત્યાહરે કૃષ્ણ તથા ભગવાન, નૃપને દેતા શિક્ષા-દાન; ૬૮
 માટે નૃપ ઉન્મારગ્ય જાય; મયોદા ભેદી ભેદવાય.
 હં શિક્ષા દેશ આ કાલ્ય માહર્ષ બલ જોજ્યો, મુનિબાલ !"
 ધમ જોલ્યો શિશુ મ્હામુનિ-વન. રીસે મતિ; રાતા લોચન.
 નદી-કીચિકી સ્પર્શ આપ, વજ્ર સરીખો દીધો શાપ: ૭૦
 ' માહરો તાત વિવર્જિત-મોહ; તેહનો જેણે કીધો દ્રોહ,
 મયોદા ભેદી જે ભૂપ, એહવો કુલ-અર્જુન કુરૂપ, ૭૧
 આજ થકી દિવસ સાતમે, તક્ષક તેહને નિમ્ને દમે.
 માહરો પ્રેર્યો તક્ષક અહિ, તે ભૂપત્યને ખારો સહી.' ૭૨
 વક્ષતો આલ્યો આશ્રમ્ય એહ, પિતા તણો દુઃખ દીકો દેહ:
 ગણે ભરાવ્યું સાપ-શરીર. સુતને લોચન ચાલ્યા નીર. ૭૩
 દુઃખ પામ્યો અતિ પીડા ધરે; રોવા લાગે જિંમે સ્વરે.
 અર્કિરા-કુલ્ય શમીક મુનિ, સુણી પુત્રની રોદન-ધ્વનિ, ૭૪
 રાનૈઃ રાનૈઃ જાણી આખ્ય; શમીક મુનિપે જોયું કાંખ્ય.
 નિજ તનુ દીકો રોતો આપ, ખલે ભરાવ્યો મૃત્યુક-સાપ. ૭૫
 વક્ષગો પબગ અયગો કરી, ઋષિ પૂછે બાલકને ફરી:
 " અરે વચ્ચ ! શા માટે રોય ? કોણે વં દુઃખો છે મોવ ?" ૭૬
 પૂછ્યું એમ પિતાયે વદા, પુત્રે મર્ત દહ્યું તે વદા.
 તે ભૂપતિ ચાલ્યો સાંભલી; ચાપધોમ્ય તે નોડ્યો વલી. ૭૭

૧૭ b. લોખી. ૭૩. આ કી ખેરં અ મઃ—

" દિવસ સાતમે ન હશે આહ. તેા જઈ રૂઢ્યો સપ-સિર રહ્યો
 તેણે મૃત્યુ લેજો નાગનું, વચન દેવારે નદ-સપનું."

૭૪. d. તનયની. ૭૫ b. કુરુ નિન્નિ

વાત અપ્રગ્તી મનમાં લહી; વિષે પુત્ર વિખાણ્યો નહીં:

“અહો, હાય ! મૃત ! કીધું પાપ. લઘુ અપરાધે મોટા શાપ. ૭૮
હે મૃત ! કાચી મત્થના ધણી ! ‘વિષ્ણુ’ રિતિ ખ્યાતિ એ તણી.

તેં તે જાણ્યો ખીજા જાણ્યો; યશ પ્રતાપ જગતમાં વર્યો. ૭૯

જેહને દુઃસહ તેજે, દિગ્ધા નિર્ભય રાખી સઘલી પ્રભ,
નાના વિધિ પામે કથ્યાણ; તે ગમ પરીક્ષિત પરમાણુ. ૮૦
પરીક્ષિત કેરે રૂપે થયા, રથાર્જુપાણિ પોતે રથા.

અદશ્ય થાગે એ ભૂપતિ, લોક સઘલા પીડાશે અતિ. ૮૧

તરકર જાજા થાશે ત્યાર; લોક તણો થાશે સંહાર. ૮૨

જ્યમ ઘેટાની ટોલી યાય, રક્ષક પામે નાશી જાય; ૮૩

અનાથ લોક તણું ધન જેહ, ચીર થકી લોપાશે તેહ. ૮૪

નિર-અર્જુન નૃપ કરશે પાપ; અન્યોઅન્યે રશે શાપ. ૮૫

શ્રીજન, ધન ને હરશે પશુ; ચીર મલી આચરશે અશ. ૮૬

શાપ થકી એ અન્યા થશે. એ અશ આપણને લાગશે. ૮૭

નરના લોપાશે શુભ ધર્મ; વેદવધી નહિ વર્ણશ્રમ. ૮૮

અર્થકામ-અવિલાખી પછે, અણુમર્યા ઉન્મારઅ ગણે. ૮૯

શ્વાન-કપિની પેરચે પક્ષે; વર્ણ સકલ માંહેમાંજ ભણે. ૯૦

ધર્મપાલ છે એ નરપતિ; સમ્રાટને નિર્ભલ-યશ અતિ. ૯૧

ભગવદીય મોટો સાક્ષાત, [અશ્વમેધકર્તા વિખ્યાત] ૯૨

સર્વ થકી મોટો નિખાપ; એહને ન ઘટે દેવો શાપ. ૯૩

ક્રુધા-તૃપા નર પામ્યો સહી; અવશપણે આરોધ્યો અહિ. ૯૪

ન ઘટે આપણનો મહા-શાપ. અહો, અમ્યો કીધું મહાપાપ. ૯૫

નિખાપી સેવક અમ તણો; તેશ અન્યા કીધો ઘણો. ૯૬

અપર્વ-શુદ્ધિ માહરો જાલ. તમ્યો ક્ષમા કરજો, જોપાલ ! ૯૭

એણે પાપ કર્યું અમાન તમ્યો ક્ષમા કરજ્યો, ભગવાન ! —
 એ પ્રાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત નહીં મુનિ હરિની સ્તુતિ કરતો સહો ૯૦
 છૂટે સાદ્મો શાપજ પામ્ય, તે તો વૈષ્ણવ નહિ કામ. ૯૧
 તિગ્ગકાર ને કીધો હોય, દુષ્ણ છે અથવા શાપે કામ, ૯૨
 તડછેડ્યો તાડ્યો હરિજન, પાછો ફરી ન ફેરે કુવેચન
 યદ્યપિ સમરથ હોયે આપ, તોહો પાછો નવ્ય દે શાપ. ૯૨
 ખાનક-કૃત અપરાધે આપ, એ વિધ્ય મુનિ પામ્યો પેરિતાપ. ૯૩
 ગળ્યે પોતે અવગણ્યો, તે અપગધ મને નવ્ય ગણ્યો. ૯૩
 ને પ્રાય સાધુજન હોય, તેહને ને પીડે જન કોય,
 તોહો દુષ્ણ ન પામે અર્થ; સુષ્ણ દીધે નવ્ય પામે હર્ષ. ૯૪
 તે માટે તેહનો આત્મા, સુષ્ણ-દુષ્ણ-વર્જિત રાખે ક્ષમા,
 સુષ્ણ-દુષ્ણ-વર્જિત નિર્ગુણ સાધ, [માટે મુનિ ને ગણ્યો અપરાધ,] ૯૫
 ધતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધ, પરીક્ષિત-શાપસુરપ-સમન્ધ,
 અષ્ટાદશ અધ્યાય પ્રકાશ, શ્લોક થયા ઓગણપચાશ ૯૬
 રત્ન કહે, યત્ને કરી કચો, યથામુદિમાને વિસ્તર્યો ૯૬
 ૧૬૩૩

इति श्रीभागवते महापुराणे प्रथमस्कन्धे परीक्षिच्छापानुग्रहो
 नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

એકોનવિંશ અધ્યાય

દ્રૈયતો મુનિગલે નિવેશયન્ પદ્મગં, તદમિશસ પ્ફરાદ્ ।
 યજ્ઞનો ન વિચ્ચાલ સત્યતસ્ત નમામિ મધુસૂદન મુદા ॥૧॥
 એકોનવિંશે જઈ ભૂષ ડોડા ગંગાતરે યોગિ-અમૂલ વીટ્યો. ૧
 પડે ત્યહા શ્રીશુકજી પધાર્યા, કહી કથ, તાપ સમસ્ત નાર્યા ૨

ક્ષત ડયાચ—

[રાગ કેદારે]

મહીપતિ મન્ય ચિન્તાભર્યો, ‘નિન્દા કર્મ’ મેં આચર્યો.

દરિ’ દરિ’ અદ્ભુત પાપ મેં કર્યું એ.

૨

ગુપ્ત-તેજ જે દિગ્ગંધિ; તેડને દુઃખ દીધું અતિ.

વિપ્ર તે અણુ-અપરાધી શુભમતિ એ.

૪

હાલ-શુભમતિ દિગ્ગંધિ પીડ્યો; માટે માનું છું નિરધાર

દૈવ-અવગાધી મુઝને પડશે દુઃખ દુરત્યય બાર.

૫

તે પાતકની પીડા મુઝને અધુના પડશે આજ.

આ તનુ જીવરય આપદ પડ્યો. પરથી ન સરે કાળ.

૬

પ્રાયશ્ચિત્ત પાતકનું મુઝને દણ્ડ ઘટે નિરધાર.

એ પાતકનું ફલ પામ્યો તો ન હરું જીજી વાર.

૭

હવડા માહૂં રાખ્ય, કટક ને કનકભરયા લણાર,

ક્રોધિત-વિપ્રકુલાનય સધલું કર્યો ભરમાકાર.

૮

જે માટે મુઝ પુનરપિ એહવી અધર્મજુદિ ન થાય;

બ્રાહ્મણ-દેવ તથા મુગ્ધિ, એ કહીય નબ્બ પીડાય.’

૯

એહવું ચીતવતો તે રાખ, એહવે આવ્યો વિપ્ર—

પિતા તણો પ્રેર્યો શિશુ આવ્યો, પરીક્ષિત પાસે ક્ષિપ્ર.

૧૦

તેણે કહ્યું જે, “આજ થકી ત્યા દિવસ જશે જય સાત,

ત્યાહરે તાહૂં તણકે અદિતી, મૃત્યુ આકરમાત.”

૧૧

એહવો શાપ મુણીને પરીક્ષિત મનમા માન્યું ભાગ્ય:

“વિવધાસકત હવો હું એથી પરગટશે વૈરાગ્ય.”

૧૨

એમ વિચારી વળતું પરીક્ષિતે વસ્ત ત્યજ્યો સંસાર,

પ્રથમ થકી પણ્ય જે ભવ જણ્યો નાશવન્ત નિરધાર.

૧૩

દરિપદ-સેના સાચી મનમા; એ વિશ્વાસજી પેડો.

એમ-ઉદક નિષખીને જપતિ મુરસરિતા-ત્રટ બેઠો.

૧૪

‘જે ગર્જા હરિપદ-પુલસીદલ-આગ્રિત જલકણુ બેઠી,	૧
આ લોકે, પરલોકે સુરનર કરાં કિલ્મિય ફેરેતી;	૧૫
સદા મેવવા જોય જલહવી-નિર્મલ-જલ નિરધાર,	
(તો) મરણુ-સમયમાં કોણુ ન સેવે સકલ-સુકૃત-તણુ સાર ?’ ૧૬	
એમ વિચારી પરીક્ષિત આવ્યો વિષ્ણુપદી-તટ-ચરણ,	
અનન્ય ભાવે ચીતવતો, મન્ય મુકુન્દજીના ચરણ.	૧૭
પાણકવકુલનો ફેંચર પરીક્ષિત કૃત-મુનિવ્રત ઉપચાન્ત,	
સર્જી સકલ મૂર્ખાને બેઠો ગર્જાતટ અગ્નિ-અન્ત.	૧૮
તેણે રથાનક આવ્યા મુનિવર ત્રિશુવન-પાવન-કર્તા,	
મહાનુભાવ શિષ્યે સપરાણા દર્શનથી, દુઃખહર્તા.	૧૯
તીરથ-ગ્નનાન તણે મિથ્ય મુનિવર તીરથ-પાવનકારી	
પરીક્ષિતના દર્શને આવ્યા. નામ કહું વિસ્તારી:	૨૦
અત્રિ, વસિષ્ઠ, અવન ને યોગી મુનિવર ચારદાન,	
અરિષ્ટનેમિ, ભૃગુ, અર્જુન, પરાચર ભગવાન,	૨૧
વિશ્વામિત્ર, પરશુરામ ને ઉત્તમ મુનિ-મહારાજ,	
ધન્વન્તરી ને ધંધવાહ મુનિ આવ્યા સાધન-કાજ.	૨૨
મેધાતિથિ ને દેવ નામે, આદિત્યેણુ, ભરદ્વાજ,	
ગૌતમ ને મૈત્રેય મદ્ધામુનિ, પિપ્પલાદ મુનિરાજ,	૨૩
ઔર્વ, કવચ ને અમરત્ય કૃદાવે, દૈપામન ભગવાન,	
નારદાદિક મોટા મુનિ આવ્યા જ્યાં હતાં રાગન.	૨૪
બીજા દેવર્ષિ, ધ્રુવ-ઋષિ, રાજ-ઋષિ સહ કોય,	
વરણાદિક દિક્ષપાલ પધારયા પરીક્ષિત પાસે સોય.	૨૫
નાના ઋષિના વંશ વિશે વર સર્વ મહા મુનિ-ઈશ.	
પરીક્ષિત જૂએ પૂજા કીધી; સહને નામ્ય દીસ.	૨૬
મુખ-આસન ઉપવેશ્યા સહ; ને પુનરપિ કીધ અણામ;	
કર જોડી જોડો નિર્મલ-મન પરીક્ષિત બોલ્યો આમ:	૨૭

રાજોવાચ—

- અહો અમ્મે મોટા મહીપતિમા ઉત્તમ કુલ-આલમ્બુ,
મહીપતિમા મોટા મહીપતિયે ઇછ્યુ અમ આચરણ. ૨૮
- ગમનું કુલ સગલ નિકમી નરને પાડે બોમે,
બ્રાહ્મણના પદ પ્રક્ષાવન-જલ-નિકટ ન રેવા પામે. ૨૯
- તે કુલમા હું પ્રગટચો પાપી; શુદ્ધમમતા મમ વ્યાપી;
પગવરેશ્વર પ્રગટ થયા, મુને શાપ તણું પદ આપી. ૩૦
- સૈરામ્ય-મૂલ વિચારી જોતા શાપ તણું જે માટે,
ગૃહ-આસક્તિ ટલે, ધીરગિયે દેવરાવ્યો તે માટે. ૩૧
- શરણાગત-આવ્યો મુને જાણે બ્રાહ્મણ સર્વે કામ;
ગર્જાદેવી શરણાગતને જાણે મુઝને સોય. ૩૨
- ધનિરમા આરોધ્યું મન મેં; કૃષ્ણકથા હું ગાતો;
એવવા મુઝને દિજનો ગ્રેરચો તક્ષક કા નથી ખાતો ? ૩૩
- હ તો વલી ભગવન્ત અનન્તજ હરિજનમા રતિ માગું;
જન્મજન્મ સહ સાધ્યે મૈત્રી; દિજને પામે લાગું.” ૩૪
- એણી રીત્યે પરીક્ષિત રાગ નિશ્ચય કીધો ધીર;
આવી બેઠો ગર્જાજીને ઉત્તમ દક્ષિણ તીર. ૩૫
- પૂરવ અગ્ર તણા કુશ બિપરચ આસન વાલી સાર
ઉત્તરાભિમુખ આવી બેઠો સુતને આપી ભાર. ૩૬
- મહારાજ રાગનો રાગ એણી રીત્યે તેહ,
ગર્જાને ત્રટ આવ્યો ત્યાદરે દેવ તણા ગણુ જેહ, ૩૭
- ‘લસો, લસો’, કહી ભૂપતિ બિપરચ વરસે કુસુમ અપાર,
‘હર્ષસહિત દુન્દુભિ ક્રોધ રવ દેતા વારંવાર ૩૮
- જે કો ત્રટે મહર્ષિ આવ્યા, ‘લસો, લસો,’ કહી બાવ્યા;
પ્રેમ-અનુમદ-શીવ-સ્વભાવી હરિગુણ દહેવો આવ્યા: ૩૯
- “રાજન્નકથિ” એ વાતે તણું તો તમને નહિ આશ્ચર્ય.
કૃષ્ણ તણા અનુવર્તી હો તમ્મે, વૈષ્ણુજનમાં વય ! ૪૦

- પૂર્વે તાહરા પૂર્વજે હરિ સમીપ્ય જાવા કાજ,
રાજમુગટ-શોભિત સિંહાસન તત્કાલ કીધાં ત્યાજ્ય.” ૪૧
- માંહોમાંહે કહે મુનિ, “ હવે આપણુ સર્વે આજ
તાવત આંજ રહેવું, ચાવત દેહ કરે તૃપ ત્યાજ્ય. ૪૨
- શોકરહિત પરલોકજ પામે વૈષ્ણવવર નરદેવ,
ત્યાહર સૂધી આપણુ સવિ કાચે, આંજ રહેવું અશ્વમેવ.” ૪૩
- મુનિવર બોલ્યા વચન મનોહર; નહિ કહોનો પક્ષપાત.
અ-અશ્વીક ને અમૃત કરતું ગમ્ભીરતર સાક્ષાત. ૪૪
- તેહ સુણીને પરીક્ષિત યાગે લાગો જોડી પાણ્ય;
વિષ્ણુચરિત સાંભલવા મુનિવર પ્રત્યે બોલ્યો વાણ્ય: ૪૫

રાજોવાચ—

- “ સર્વ તમ્યો સધસેથી આવ્યા, મુનિવર ! આપ અખેદ,
સત્યલોકમા જોડવા શોભે મુરત્ય-વન્તા વેદ. ૪૬
- પરલોકે અથવા આ લોકે નથી તમારે કામ.
લોક-અનુમદ કરો સ્વભાવે; આપે આતમરામ. ૪૭
- તે માટે તમને હું પૂછું; તમ્યો પૂછવા યોગ્ય:
સદાકાલ સુકૃત શું કરવું ભવમાગરમાં ભોગ ? ૪૮
- વથી વિશેષે મરણ પામતો પુરુષ કરે સુકૃત્ય;
પાપરહિત હિત કહો વિચારી સિદ્ધ વાત, મુનિ ! સત્ય.” ૪૯

સુત યવાચ—

- સુત કહે, સાલકજ્યો, શૈનક ! દેવરાત તૃપ તેહ,
તેણે એ વિધ્ય પૂછ્યા વાડવ કહે વિચારી જોહ. ૫૦
- નાના-ચાછ-વિચક્ષણ વાડવ માહોમાંજ વિચારી
વિવિધ વિરોધી સાધન બોધ્યાં સઘઘાં સંશય-કારી. ૫૧
- કોય કહે જે, ‘ વિષ્ણુ દેવતા ’; કોય કહે, ‘ શિવદેવ;’
કોય કહે, ‘ તે સઘઘા મધ્યે સૂર્ય સારો દેવ.’ ૫૨

કોય કહે જે, ' કાલ દેવતા; ' કોય, ' સ્વભાવ ' પ્રભાણે.	
કોય કર્મને શ્રેષ્ઠ કહે; ઇમ અનેક વ્રત વિખ્યાણે.	૫૩
હવે ધણાધક વાદ મુણીને આકુલ અન્તર્વેદ,	
સાંભલ્ય, શૌનક ' રાજ-ઋષિ તે મનમાં પામ્યો ખેદ.	૫૪
આપ અબોલ્યો થેને બેઠો મુખ્ય મેહલી નિઃશ્વાસ.	
ગોક્ષમાર્ગ પામ્યાનો મનમાં નવ્ય આલ્યો વિશ્વાસ.	૫૫
પૂર્વપુણ્ય પરીક્ષિતને આવ્યા વ્યાસપુત્ર શુકદેવ,	
શાનમુધાભર-સાગર-શશિવર તેણે સમે અશ્વમેવ.	૫૬
મુન્દર ધામ સ્વરૂપી શુકજી સ્વેચ્છાગમન કરન્તા	
વેષ વિશદ અવધૂત તણો હૈ મહિતક માંભ કરન્તા.	૫૭
ઝલહણ તેજ-ક્ષના સમ જેહની, જટા યતન વિન વાધે;	
કણ્ઠ વિશે ઉપવીત અવ્યક્ત ત્યાં માધા મોહિની સાધે.	૫૮
જેહનું ચિહ્ન જણાય નહીં જે કોણુ વર્ણ, આશ્ચર્ય ?	
યથાશાય સન્તોષી શુકજી, પૂરણરૂપી પરમ.	૫૯
નાના બાલક કૌતુક જોવા કહે કરતા કોડ;	
કર્મ ને તૃણ તનુયે વક્ત્રમાં અક્તમાં બન્ધન-છોડ.	૬૦
સોલ વરસના શુકજી ત્યાહિયે કોમલચરણ મુગ્ધ,	
કર-ઉર-રક્ત-કપોલ મુકોમલ મુન્દર શોભાપાત.	૬૧
દર્શનીય ને દીરઘશ્રોત્યન, હિતમ નાસા-હીર,	
તુલ્ય કણ્ઠ, બ્રુકુટી મુખ મુન્દર, કમ્બુ-કણ્ઠ મુશરીર,	૬૨
કણ્ઠ યદી હોરોં દીમે યુગ્મ હાડ ત્યાં જેહ,	
તે જેહના માંસે કરી હાંક્યાં; નવ્ય દીસતાં તેહ.	૬૩
જેહનું વક્ષ વિશાલ ને વહી, વર્ણવ નાલિ-કૃપ,	
ગાંડેરી ત્રિવલ્લીની રેખા, ઉદર અનૂપ સુરૂપ.	૬૪

૫૫. c. d. મોક્ષધર્મમાર્ગ પામ્યાનો, મન ન આલ્યો. ૫૬. a. b. હવે પરીક્ષિતકે પૂર્વ પુરુષે, વ્યાસતત્ત્વ. ૫૬. d. આલ્યો ત્યાં અવરચમેવ. ૫૮. a. ઝગહળતી જ્વલતી નિત્ય જેની.

નગ્ન દિગમ્બર, વાકા વવતા અલક જટા-ભગવાન,	
નારાયણ સરખો દીસન્તો, જોડના જુજ આગનું.	૬૫
શ્યામ શરીર સદા કાલ જે યૌવનવનની જ્યોત્ષ,	
અર્જુ તણી ત્યાં ઉત્તમ શોભા, ઓજનમન-ઉદ્યોત.	૬૬
હરખે હારય કરન્તા આવે, નિરખી સુન્દર શોભા.	
શુકને દેખી આસનથી સહ થયા મુનિજન ગભા.	૬૭
યદ્યપિ શુક યોગીનો અન્તરય તેજ મૂઢ-મહિમાય,	
તેડ્યા લક્ષણ જાણે મુનિવર; સર્વે સાદ્મા જાય.	૬૮
વિષ્ણુરાત આવ્યા અતિથિની પૂજા કરીધી સાગ;	
મસ્તક નામી આત્મનિવેદન કીધું વૃષ નિરધાર.	૬૯
પૂજ્યા અરમ્યા શુકજી આસન બેઠા અન્તર્યામી.	
પાછલ્ય આવ્યા અખલા બાલક નાદા વિરમય પામી.	૭૦
મોટા મધ્યે મોટો મુનિવર તેહ સભામા પેઠો;	
બ્રહ્મ-ઋષિ રાજ-ઋષિ મુર-ઋષિ-મણ્ડલ-મધ્યે બેઠો.	૭૧
મુનિજન કરા મણ્ડલ-મધ્યે અતિ શોભ્યો ભગવાન;	
મહ-તારા-નક્ષત્ર વિચ્છે જાણ્યે જિઓ ધન્ધુ-સમાન.	૭૨
જોડના જુદિ અકુબ્ધિત તે મુનિ આમ-ય બેઠા શાન્ત,	
વૈષ્ણવગજ પરીક્ષિત તેને અતિ પામ્યો અત્રાન્ત્ય.	૭૩
કર જોડી, શિર મોડી કીધો મુનિવરને પરણામ;	
વિનય-વચન મન રિયર રાખીને, પૂછે પરીક્ષિત આમ.	૭૪
“અહો! અમ્યો ત્યા અધુના, બ્રહ્મન! યેને ક્ષત્રીગજ,	
સજ્જન અમને સેવે એડવા, અમ્યો થયા છું આજ.	૭૫
કૃપા કરીને અતિથિ-રૂપે આવ્યા છો અમ ઘેરય.	
તે માટયે અમ્યો તીરય કીધા મવોપરિ કરી પેરય.	૭૬
જોડના રમરણ કર્યેથી નરના મન્દિર પાવન થાય,	
તેડના દર્શન સ્પર્શ, પદોદક કાણ કહે મહિમાય ?	૭૭

મદ્યાયોગી ' તુઝ સાન્નિધ્યે મદા-પાતક પામે નારા,	
નારાયણના દર્શનથી જ્યમ દાનવ પામે ત્રાસ,	૭૮
પાપકવના પ્રિય પરમેશ્વર તે મુને પ્રસન્ન જણાય,	
પિતૃવસા-સુત-હિતકારી દરિ ગોત્ર વિશે ય્યા સાલ,	૭૯
[અકલગતિનુ નહિ તો તાહુ દર્શન કયાથી યાય ?	
મગતી વેળા માણસને તમ્મે સિદ્ધ કયાથી સાલ ?]	૮૦
જે માટે તમ્મે મદામિદ્ધ ને યોગીના ગુરુ પરમ,	
તે માટે તમને હુ પૂછું મરણ-સમેના ધર્મ:	૮૧
મરણ-સમે સાલવવું જે કામ, જપવું, લણવું હોય,	
તે પુરવે કર્તવ્ય કર્મ, મુને કહોને, પ્રભુજી ' સોય.	૮૨
અથવા ગ્રમરૂ ને લજવૂ ને અણમાલવવું જેઠ,	
તાહુ દર્શન દુર્લભ, માટે અધુના કહોન્યો તેઠ	૮૩
હે બ્રહ્માન ' ભગવાન તમારે દર્શન દુર્લભ-પાત્ર.	
ગદ્ગદને ધિરવ રહો ક્યદાથી ઇક ગોદોહનમાત્ર ?	૮૪
દુર્લભદર્શન માહરે ભાગ્યે, તમ્મે રજા, મુનિ ' દાખો.	
તે માટે તમ્મે માહરો તનનુ સાધન સત્તર લાખો."	૮૫

સૂત ઉવાચ—

સૂત કહે, સુપ્ત, શૌનક ' એ વિધ્ય પૂછ્યું પરીક્ષિત બૂપ.	
મધુરી વાણ્યે વશ્ય કીધો મુનિ ભાખે ભગદૂપ.	૮૬
બાદરાયણિ ધર્મશાતા પ્રસન્નમન ભગવાન,	
અમૃતનત ઉચ્ચાર કરે, તે મન્ય રાખે રાગન.	૮૭
હવે કહે ॥ શ્રીધરસ્વામી પામી મન્ય આનન્દ:	
નમરકાર કરે એહવા અચ્યુત માધવ પરમાનન્દ;	૮૮
જેણે આર્ય ધર્મ-તનયના અરિનો કીધો નાશ,	
અવનીમા અખિવેશ્વર કીધો પૂરણ પુણ્ય-પ્રદાન.	૮૯

યજ્ઞા-અન્ન ચક્રી ભગારયો પરીક્ષિત ગન્ના જેણે,
 તે પામે કલિયુગ છતાંવી યશ વિસ્તાગ્યો એણે. ૯૦
 અન્તે શ્રીશુકદેવ સ્વરૂપે પરમ જ્ઞાન-ઉપદેશ,
 જે ભગવાને પરીક્ષિત કરા ટાલ્યા કર્મ-ક્યેશ. ૯૧
 જેણે શાપ ચક્રી ચક્રાવી આપ્યું તૃપને ધામ,
 શ્રીધર કહે, (૬) તે શ્રીહરિને ફરી ફરી કરૂં પરણામ. ૯૨
 ઇતિ શ્રીભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધે ઓગણીસ અધ્યાય,
 મમ્પૂરણ કીધો જન્હા પરીક્ષિત-મોક્ષ તણો મહિમાય. ૯૩
 ચૌઆલીસ શ્લોકે કરી કીધો બાગું પદ-મગ્નન્ધ,
 રત્ન કહે, યત્ને કરી કીધો પૂરણ પ્રથમસ્કન્ધ. ૯૪
 મત્તિમાને મહિમા વ્યખાણ્યો, જાણ્યો જેદૂવો અર્થ,
 હરિશુણુ-સાગર-પાર જવાને કહ્યાંથી હોય સમર્થ? ૯૫
 'મન્વન્ત મત્તર-ચાલીસાનો કાર્તિક સુદિ મગ્નન્ધ,
 એકાદશી રાત્રિવારે કીધો પૂરણ પ્રથમસ્કન્ધ. ૯૬

૧૭૨૬

इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टादशसाहस्रसंहितायां प्रथम-
 स्कन्धे [शुकागमन नाम-] एकौनविंशीऽध्यायः ॥१९॥

શાકે ઘાણનભોમહીપતિમિતેઽર્કે દક્ષિણાશાં ગતે
 કામં કાર્તિકમાસશુક્લગતિને મન્વે સ્મરારો તિથૌ ।
 માન્યો મેઘસુતેન રત્નપતિના વર્માયતોઘાસિના
 શ્રીમાલીપ્તિજસમ્મથેન વિહિતઃ સ્કન્ધો ધર્મ પ્રાકૃતે ॥૧॥

૧૭૩૦

પ્રથમસ્કન્ધ સમાપ્ત

અની પુષ્પિકા —

હી શ્રીભાગવતે માહાપુષ્પિકાં અષ્ટાદશસહીસ્રહીતાયાં પ્રથમ-
સ્કન્ધે એનાવિશેષો યાય ॥ ૧ ॥ સ્લોક૦ ॥ સાકે જાણુ નભો મહીપતી
મીતેહકં દક્ષિણાયાં રતે કામં કાર્ત્ત્વિમાસ શુદ્ધજીવે મદે , ત્મસારે
તીથી । માન્યો મેઘમુતેત રતપતીના દર્શાવનીવામિના શ્રીમાલીદીપ-
સંભવેન વીહીત ઝન્વો જ્ઞાય પ્રાકૃતો ॥૧૧॥ શ્રી ॥ શ્રી ॥

યાદ્રશ પૂસ્તકં દ્રષ્ટ્વા તાદ્રગં લખિતમયા ॥ યદિ શુ યં મશુધં વા
મમ દોષો ન દિયતે ॥૧॥ બલમુહી કટીકટિઓવા બધ પ્રગ્ધીરધો-
મુખં ॥ નષ્ટે ન લખિતં જ્યંયં યત્નેન પરીપાવયેત્ ॥૨॥ જવાદુ રક્ષેન્
તિલાત્ રદેત્ રક્ષેત્ સર્વજ જન્મનાત્ ॥ સુદૃઢપતે ન દાતાન્ધ્યં એવં
વહની પસ્તકં ॥૩॥ સંવત ૧૮૦૫ આપાદાહી ૧૮૦૬ના વરથે પ્રથમ
ભાદ્રપદ માસે કૃષ્ણપક્ષે પૂરયતીથ્યૌ ત્રાતીયાયાં મંદવાસર માહાપર્વની
મીત્યં કાસવામથ્યે તત્ર આચાતં ૨૦૬ જાણણુ નવપુરવાસી ઉદીચ્ય
ટાલકિયા જ્ઞાતીય । જામણુ સમસ્તવની ચલુરેણુ પંડ્યાં દેવસંકર
મીદેવ આરોગ લખીતમીદ પૂસ્તકં ॥ ૨૧૫ ॥ પઠનાર્થે વા પદોપમારાય ॥
શ્રીકૃષ્ણપર્ણ મસ્તુ ॥ શ્રીસ્તુ ॥ શ્રીશુભંભવતુ ॥ શ્રી
કાસાવા મથ્યે તત્ર આચાતં સ્થિતં જુહીસ્વત્પં ચ ૫૨૦ ભારેસ્વર-
પ્રસાદં જુહી સંવર્ધનં તત્ર પૂસ્તકં લખીતમીદં ॥ ઈંગીતં વામનના-
મુદ્ધવં પાંદ્રવગીરી ઉદવન ન તાવત ઈંગીતં ભારેશ્ચ સાંનકૂલં ઈંગીત
દૃવં પ્રાપ્તી સીદ્ધીદં એવંશ્રીસ્તુ ॥

श्रीमद्भगवत्

द्वितीय स्कन्ध

(ज्ञान - लीला)

द्विजकवि रत्नेश्वर - विरचित

प्रधानपाठ

શ્રીકૃષ્ણઃ ॥

દસાવતીવાસી દ્વિજકવિ મેઘજ્યોત રત્નેશ્વર-વિરચિત

શ્રીમદ્ભાગવત

દ્વિતીય સ્કન્ધ

પ્રથમ અધ્યાય

[રાજ ગોડી]

શ્રીમદ્ભગવત્પદને નમઃ, પરમાતમાને પ્રણમઃ;

કથા કહું ભાગવતની સાર, દ્વિતીય-સ્કન્ધ-સમન્ધ અપાર. ૧
સંસ્કૃતથી પ્રાકૃતમાં ધર્મ; રમ્યજીવિને મેદલું કરું.

એહના કતો શ્રીજીગદીશ, કલિ(યુગ)-જીવન-ઉપકારી ઇશ. ૨
હું ખાંધું એહનો દફતાર; અન્તર્ધર્મીને ઉચ્ચાર.

શ્રીધર સ્વામીનું વ્યાખ્યાન—અનુસારે ખાંધ્યાં વ્યાખ્યાન. ૩
દ્વિતીય (સ્કન્ધ)—મધ્યે દસ અધ્યાય, [જ્યાં] ભાગવત-આદિ
મહિમાય,

ઉદ્દેશે, લક્ષણ, ઉક્તિયે, સંક્ષેપે કેદ્દશે સુક્તિયે. ૪

દસમાં પેહલા અધ્યાય માંહ, કીર્તન ત્રવણ વડે કેહી ત્યાહ, ૫
રમ્ય-રૂપ ભગવત-ઠારણા, તેહમાં રહે મનની ધારણા.

એહના નામ તણું કીર્તન, દાન-તપ તેથી અધર્મ પુણ્ય. ૬
એહ નિત્ય હરિ પરમાનન્દ, તેહનું સ્મરણ કરો, રે મન્દ !

કથા તણે આરંભે એવ, સત-પ્રસન્ન આખ્યા શુકદેવ. ૭
રાગયે પૃષ્ઠયું નરકૃત્ય. શુક મુનિયે ભાષ્યું તે સત્ય.

પરીક્ષિત-પ્રથમ મુણીને એવ, સ્તુત્ય કરતાં ભોલ્યા શુકદેવ:

શુક ડયાચ—

“ સાંભલ્ય, રાગ્ન પરીક્ષિત શિષ્ટ ! પ્રશ્ન કર્યું તે સહને ઠટ, ૮
જેથી લોક તણાં હિત હોય; આત્માવિદને વાહ્યું સોય.

નર જે સાંભલિયા આ પ્રશ્ન, પ્રશ્ન તમારું તેદ્માં સ્વચ્છ. ૯

નરને શ્રોતવ્યાર્થ ધણો; પાર ન પામે (કે) તેદ તણો.
આત્મતત્ત્વને તે નવિ લહે, ગૃહ-મધ્યે ગૃહમેધી રહે. ૧૦

અનેક સાંભ મુણુન્તા સોય, મિથ્યા આયુષનો વ્યય હોય.
જેલ મુણે દરિના મુણુમામ, તેદ્માં આયુ પલાયે આમ. ૧૧

રાત્રિ તણું તાં આયુષ જેલ, જે રીત્યે ક્ષય પામે તેલ:
નિદ્રાયે અથવા મૈથુને, આયુ ઘટે. સાંભલ્ય, કદં ઘુને: ૧૨

દિવસ તણું જે આયુષ સહી, જે વાતે તેદ્ની ગતિ કહી:
ધન-અર્થે ઉઘમ-શોષણે, અથવા કુટુંબને પોષણે.” ૧૩

‘ નશ્વર કુટુંબ-અર્થે સરે, આયુષનો વ્યય શાદ્ને કરે ? ’ .

એદ્વી આશકું મન ધરી, શ્રીશુકદેવ.ઉચ્ચરિયા કરી: ૧૪

“ પિણ્ડ-મિયા-પુનાદિક જેલ, આત્માની સામગ્રી તેલ
મિથ્યા ભૂત પદારથ સહ. તેદ્માં મમતા ધરતો જલ્લ. ૧૫

યદ્યપિ તેદ્નો જાણ્યો નાશ, પૂર્વજને દષ્ટાન્તે પાશ,
તોહે મનમાં માને નહીં; દેખી અન્ધ થયો. તે સહી.” ૧૬

કલો વિપર્યય પ્રશ્ન-પ્રકાર. કહે શ્રોતવ્યાદિકનો સાર:

“ માટે સુણ્ય, ભારત રાગ્નન ! સર્વાતમ ધ્મિર ભગવાન, ૧૭
સાંભલવો, કેલ્લો વાણીયે; રમરણ કરી મનમાં આણીયે.

અભય મોક્ષને મારગ જાય, તેલે કરવો એલ ઉપાય. ૧૮

એથી અન્ય નથી કહ્યાણ,” શુકજી એદ્વી બોલ્યાં વાણ્ય:

“ એટલું એ સાક્ષ્ય પ્રમાણ, પરમ લાભ પૂરુષને જાણ્ય. ૧૯
અન્તે નારાયણ્ય મતિ. નરનો જન્મ સફલ તાં અતિ.

જન્મ-લાભ એ જાણો પરમ. સાધ્ય યોગ સાધે નિજ ધર્મ. ૨૦

તેહનું એ સાક્ષ્ય પ્રમાણ, અન્તે છે શ્રી નારાયણ.
 સાધ્ય યોગ પણ ત્યાહરે ફલે, જ્યાહરે મનમા માધવ મલે." ૨૧
 'તો ફહેશો જે કાલે મરણ, ત્યાહરે નારાયણનું રમરણ.
 જ્યાને જન્મ સફલ છે તદા; સાહને હરિગુણ સુણના સદા?' ૨૨
 એણે હામ્ય ત્રિચારી એવ, સદાચાર બોલે શુકદેવ:
 "અરે ગય! પ્રાયઃ મુનિજન, વિધિ નિષેધથી આત્મા-મન, ૨૩
 યદ્યપિ નિગુણને આચરે, હરિગુણ ગાતાં રમના ફરે.
 તો રામજી! ફહેશો અર્થ, 'શાસ્ત્ર અપૂરવ ફહો છો કથા?' ૨૪
 ના એ પ્રાયઃ અપૂર્વ કથા," શુકજી એમ કહે મર્વયા;
 "ભાગવત એહનું છે અભિધાન. એ પુરાણ છે વેદસમાન. ૨૫
 દ્વાપરને આઘે હું જણ્યો, વેદવ્યાસ પિતાથી ભણ્યો.
 તો ફહેશો, 'તું યોગી મુક્ત; તે શે અર્થે અધ્યયન ઉક્ત?' ૨૬
 એ આશકું હરવા એવ, એણે હામ્ય કહે શુકદેવ:
 "યદ્યપિ બ્રહ્મ વિશે ભાવના, તોણ પુગણ ભણુનું ભાવના. ૨૭
 લીલા ઉત્તમશ્લોક (હરિ) તણી, તેહમા પ્રીતિ પ્રકાશી ધણી.
 તેણે મન આકર્ષ્યું, જાણ્યું. તે માટે હું ભણ્યો પુરાણ. ૨૮
 તે માટે તુઝને કહીશ; તુઝ વૈષ્ણવને વાહ્યા ઈશ:
 તે પુરાણમાં જે કો જન, શ્રદ્ધા રાખે સ્થિરતા મન્ય, ૨૯
 મુકન્દમાં તે નરને તદા, અહૈવુકી મતિ પ્રગટે સદા.
 આ સાધક સીધ કલા તાં જોઈ, તેહને એથી અન્ય ન એય. ૩૦
 મોક્ષ પામવા છો જોઈ, તેહને પણ સાધન છે એહ.
 સકામ અયવા યોગી જન; તેહને એ જાણો સાધન. ૩૧
 સદા અધિકારીને નિરધાર, હરિનામનું કીર્તન સાર.
 રાય પરીક્ષિત! ફહેશો તમ્મો, 'અન્ય-આયુ શું કીજે અમ્મો?' ૩૨
 ત્રણપણ શ્લોક વડે તત્તેવ, એણે હામ્ય કહે શુકદેવ:
 "પ્રમત્તને તેથી શું થાય? અજાને જહુ વર્ષ પલાય. ૩૩

- જેહમાં પ્રગટે ન એહૂં જ્ઞાન, ત્યાહરે મિથ્યા જીવે જન.
તે મુદ્ધર્ત જીવ્યું સાક્ષ્ય, ત્યાહરે આત્મનું શુભ છે લક્ષ. ૨૪
- ખર્જાંજાલિધ રાગ એવ, જાણી આયુષ કેડે શેષ,
મુદ્ધર્તમાં મૂકી સમ્પદા, પામ્યા દરિપદ નિર્ભય સદા. ૩૫
- તો તાહરે શું કેહવું પછે ? સાત દિવસનું જીવન અછે,
કાલ તેટલા મધ્યે ઠરે; પરલોકિક સાધન આવશે. ૩૬
- ગોપાળવે અધુના વેરાગ," કહે શુકદેવ. "શુભો મ્હાલાગ !
અન્તકાલ આવે જે સમે, નિર્ભય નર તે કાલે રમે; ૩૭
- મરણ તણા ભયને પરહરી, અનાસક્ત્યને શાસ્ત્રે કરી,
છેદે પુત્ર-કન્યત્ર-સમન્ધ, જીવન-આશા છેદે બન્ધ; ૩૮
- ધર મૂકી બાહરે નીસરે; ધરસૂત્ર પુત્ર વાસરે;
પવિત્ર તીરથ-જગમાં નાહ; જેસે પાવન આસન માલ્ય; ૩૯
- મદા વસે એકાન્તે ધીર; વિધિવન આસન કલ્પે વીર;
જાપ્ય ગર્ભ કહે પ્રાણાયામ, જાપ્ય વસ્તુ ઉચ્ચરવા આમ; ૪૦
- મન મધ્યે અભ્યાસે સાર; અક્ષર ત્રણ-રૂપી જીકાર;
મનને નેમે રાખે વીર; જીતે શ્વાસ તણી ગતિ ધીર; ૪૧
- બ્રહ્મખીજ વીસારે નહીં; મનમાં સમરી રાખે સહી."
પ્રાણાયામ કહીને હવે, પ્રત્યાહાર તણી ગતિ સ્તવે; ૪૨
- "મને કરી મન મધ્યે ધરે; વિષય થકી ઇન્દ્રિયને દરે;
નિશ્ચલ શુદ્ધિરૂપ સારથિ; ઇન્દ્રિય-અથ ત્રહે મનથી. ૪૩
- કર્મવાસના-વેગે કરી તાણ્યું મન જે છૂટે કરી,
તોલ્ય ધારણા જે દદ કરે, સ્થૂલરૂપ ભગવન્ત ધરે." ૪૪
- શુકજી કહે, " સુણ, રાજકુમાર ! સાંભલ્ય ભાખ્યું ધ્યાનપ્રકાર:
સકલ રૂપમાં સરખો સર્જા; એહવે ચિત્તે એકજ અર્જા, ૪૫
- ચીતવત્તું ચરણાદિક સાર; મન કરવું તેણે આકાર.
નિર્વિષયમન વક્તવું કરે; પછે મને કિન્ચિત નબ્ધ રમરે; ૪૬

સ્થિર ભૂત મન પામે સાર, પરમાનન્દ તણો આકાર.
 તેહ પરમ પદ વિષ્ણુ તણું, ન્હા મન નિર્મલ થાય ધણું. ૪૭
 રજોગુણો જે પાછું હર્યું, તમોગુણો મન મરખ કર્યું
 ફરી ધારણાએ વશ કરે, તો તે રજ-તમનો મવ હરે. ૪૮
 જેહ ધારણા ધારે થકે, ભક્તિયોગ જન પામી સકે;
 જેહ ઈછેનો મ્હા સુખ-ભોગ, તે યોગીજન પામે યોગ. ૪૯
 એહ ધારણા ફરી રીત્ય, ભક્તિયોગમા વાધે પ્રીત્ય.”
 મુણી ધારણા ફેરે ૩૫, મુનિને પૂછે પરીક્ષિત બ્રૂપઃ ૫૦

રાજોવાચ—

“શુકજી’ ન્યમ ધરિયે ધારણા, જે સ્થાનકે જોધયે કારણા,
 જેહવી જે રીત્યે આવરે, પૂરુષના મનનો મક્ક હરે, ૫૧
 મુનિજન’ તે મુઝને ક્હો એવ.” એમ મુણી બોલ્યા શુકદેવ :

શુક ઉવાચ—

“જીતે આસન; જીતે શ્વાસ, જીતે ઇન્દ્રિય-સર્જ-વિવાસ; ૫૨
 રથૂવ-રૂપ જે શ્રીમગવન્ત, ધિયે ધરે ત્હાં મન માહ્નન્ત.
 વૈરાટ દેહ વિજીતો જેહ, મોટામા મોટેરો તેહ, ૫૩
 બ્રૂ બ્રૂનય મ્વર્ગનું માન, ન્હા આ સર્વ રૂપનું માન;
 અણકોશાન્તરે એહ શરીરય, મમાવરણે સંચ્યુત, ધીરઃ ૫૪
 કટાક્ષ અણકોશ તે માણ, પૃથ્વીનું આવરણુજ ત્યાંસ,
 ઉદક, તેજ, વાયુ, આકાશ, અદ્વૈત, મહત્ત્વ પ્રકાશ, ૫૫
 સમાવરણુ વિગટ અતીવ, અન્તર્ધામી ને વહી જવ.
 એકરૂપતા કરી અબેહ; ફેરે છે એમ ઉપાસન વેદ. ૫૬
 પાદમૂલ પાતાલજ યથા. પાદ્મી-પાદ રસાતલ કલ.
 ગુપ્તામ્ય ઉમ્હાતલ આણિયે. જ્વલતાતલે જલો નાણિયે. ૫૭
 પુમુતલરૂપ જે જનુ જળય. વિતલે અતલ તાં બિરુ પ્રમાણ
 મહિતલ હરિનું જધન મહાન. નાભિશામ જનસાચન માન. ૫૮

- ૧૦૨૫ગલોક તે રદે વિશેષ. ૧૧મહલોક તે ગ્રીવા-દેશ.
 ૫૬૧ ૬૬૧ ૧૨જનલોક વિરાટ. ૧૩તથાલોક કદ્ધ્યો લક્ષ્મી. ૫૬
 સહસ્રશીર્ષી શીહરિ તથા, ૧૪સત્યલોક તે શીર્ષજ ધણા.
 ઇન્દ્રાદિક જે ક્રુદ્ધાવે દેવ, નારાયણના બાદુ એવ. ૬૦
 દશે દિશા તે ક્રુદ્ધાવે કાન; કર્ણવિવર તે સૃષ્ટિ મહાન.
 કુમાર અશ્વિની નાસાદેશ, ગન્ધર્વાણુનો વિષય વિશેષ. ૬૧
 જ્વાલાન્ત્યોત દુતાચન જેહ, વિરાટવદન-વિરાજિત તેહ.
 અન્તરિક્ષ અક્ષિના દામ; સૂર્યચન્દ્રમા દષ્ટિધામ. ૬૨
 રાત્રિ દિવસ એયો-એપાર્જ. બહા બોકે બુદ્ધીનો ભર્જ.
 ઉદક ધરિનું તાણુ જળય. નિર્ધા રમરૂપી પરમાણુ. ૬૩
 બ્રહ્મરન્ધ્ર તે વેદવિચાર. યમરૂપી દંબુકા નિરધાર.
 પુત્રાદિક પ્રિયતાનો લેશ, તે દામોદર-દન્ત વિશેષ. ૬૪
 જન-ઉન્માદકે માયા જેહ, જણો દામ્ય હરિનું તેહ.
 સૃષ્ટિ તણો જે સર્ગ અપાર, કદાશ કેશવજીના સાર. ૬૫
 લક્ષ્મી ઉત્તર ઓષ્ઠ અનન્ત. અધર ઓષ્ઠ તે લોભ લસન્ત.
 ધર્મમાર્ગ સ્તન શોભામયસી. અધર્મ-માગ વાસો વધી. ૬૬
 પ્રજાપતિ તે મેષુ જળય. મિત્રાવરુણુ વૃષણુ પરમાણુ.
 કુક્ષિ-સ્થાનકે સાગર કલા. અરિય-ગ્ધાનકે પર્વત રલા. ૬૭
 નદીરૂપ નાહી તા એવ. તણુ તરુઅગ્નું રામ રમેશ.
 અનન્ત વીરય વાયુ જેહ, શ્વાસોર્જાસ હરિનો તેહ. ૬૮
 પ્રાણિદેહ પ્રાયઃ પરિણામ, ધર્શ-અવગ્યાત્રયને દામ્ય.
 પ્રાણી ને ગુણુમય સંસાર, હરિ નિષ્કર્મ જડ વ્યાપાર. ૬૯
 અમૃત છે ધર્મરના કેશ. ત્વયા વિશ્વનું સંધ્યા વિશેષ;
 હરિ શુદ્ધિ (હૃદય) પ્રધાનજ કહે. મનરૂપે ચન્દ્રમા રહે. ૭૦
 મનરૂપ ચન્દ્રમા સાર, સકલ વિકાર તણો ભણાર.
 સ્વપ્ન વિશે ઇન્દ્રિયનાં કાર્ય; મન-મધ્યે આરોપે આર્ય. ૭૧

- ધૂમભાર્ગ ઇન્દુ જે માટેય, વિકાર કાશ કહો તે માટેય.
મહત્તત્વ માધવજી તણું, વિજ્ઞાન શક્તિ-સ્વરૂપે વધુ. ૭૨
- સર્વાંભા ને અન્ત કરણુ, મહાદેવરૂપે આચરણુ
હયવર કુન્જર વેસર નામ, ઉગ્ર અગ્નિ નખને દામ. ૭૩
- શ્રેણિમદ્દ નાના પશુ જેહ, શ્રેણિ-દેશ દેશવનો તેહ.
નાના પક્ષીની જે ગાય, તેહની વાણ વ્યાકરણી ભાત્ય. ૭૪
- હંસ મોર શુક વિચિત્ર-વર્ણુ, શિષ્ય આતુરી અચરણુચરણુ.
સ્વાયમ્ભૂ મનુ કહાવે જેહ, હરિની પુદ્ધિ કહાવે તેહ. ૭૫
- પૂરુષને રૂપે વિશ્રામ, નારાયણનો આશ્રયદામ.
વિદ્યાધર, આરણુ, ગાન્ધર્વ, વલી અપ્સરા સાથે સર્વ, ૭૬
- એ સર્વે હરિનો સ્વર-સાદ. સ્મૃતિ-રૂપ જાણો પ્રજ્ઞાદ.
મુખડામે ખાહણુ ભાવતા. જુગામ્ય ક્ષત્રી કહાવતા. ૭૭
- ગિરુવર ઉત્તમ વૈશ્ય વખાણુ ચરણુ-દામ્ય તે શરૂ પ્રમાણુ.
નાનાભિક્ષને નામે એન, વસુ-રદ્રાદિક જે છે દેવ. ૭૮
- તે દેવે સમ્યુક્ત સહાય, હુત દ્રવ્યથી પૂરણુ યાય
એહવો યદ કહાવે આર્થ, જેહને અથે કરવું કાર્ય. ૭૯
- એહ એટલો ઇન્ધર-દેહ, મે તુઝને દેખાડ્યો તેહ.
મોક્ષ-માર્ગને જે અનુસરે, પુદ્ધિ વડે એહમા મન ધરે. ૮૦
- એ તા રથૂવરૂપતા કથી, એથી અન્યત્ર કાંઈએ નથી.
દેહ-જીવ ઇન્ધરમા ધરી, એકરૂપ તા માવા હરિ. ૮૧
- સાભત્ય, રાય પરીક્ષિત ' એવ." એહત્રુ બોલે શ્રીશુકદેવ;
"એ રીત્યે હગ્નિ એકાકાર, સાભત્ય, રાય પરીક્ષિત ! માર ૮૨
- સર્વની ચિત્તવૃત્તિયે કરી, અનુભવતો સહકોને હરિ.
અન્તઃ-આત્મા સહનો એક, તે હરિ ભગવો સત્ય-વિવે. ૮૩
- પરમાનન્દ તણો જે નિધિ, તે હરિ ભગવો એણે વિકે ૮૪
- એક ઇશ તે તે ઇન્દ્રિયે, સર્વ ભોગ ભોગવનો ધિયે ૮૫

એણે હામ્મ કહે દષ્ટાન્ત, “ સાભત્ય, રાય પરીક્ષિત ચાન્ત !
 સ્વપ્ન વિશે જ્યમ નાના દેહ, કોય સમે કટખીને એહ, ૮૫
 તે તે ઇન્દ્રિયથાં એ જીવ, સર્વ ભોગવે; એ વિધિ શિવ.
 વિદ્યા શક્તિગત્તે સમ્યન્ધ, એ વિધિ ઇશ્વરને નદિ બન્ધ. ૮૬
 ઇતિ ભાગવત-પ્રથમસ્કન્ધ, ધ્યાન-ધારણાનો સમ્યન્ધ;
 રત્ન કહે, યાને કરી કર્યો, આઠત્રીસ શ્લોકે વિસ્તર્યો. ૮૭

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे स्कूलधारणा-
 कथने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

દ્વિતીય અધ્યાય

પરીક્ષિતે પુરાણદાઃ શુકો ભાગવતો મુનિઃ ।

• यदिदं धारणाध्यानमुपायं स पुनातु माम् ॥ १ ॥

ખીજે કહે રથૂજળ ધારણાયે, જીવું થકું મજ વિચારણાએ,
 સદા ધરેવું હરિ-વિષ્ણુ-મધ્યે, સર્વેશ સાખી-પતિ સત્ત્વશુદ્ધયે. ૧
 આહમ્મને દરય-સ્વરૂપ-ધારણા, શુદ્ધે કહી શુદ્ધ વિરાગ-ધારણા.
 હવે કહે તે સરખી ધણેરી, સુ-ધારણા અન્તરયામ્ય કેરી. ૩

શુક ભાષે

પેદ્લી ધારણા કહી છે જેહ, તેહનું અવાન્તર ફલ જેહ,
 તે કહે પરીક્ષિતને એવ, અન્ધ ધારણા શ્રીશુકદેવઃ ૪
 “ એ વિધિ ધારણાયે ધ્યાન, આતમયોનિ પામ્યા જ્ઞાન;
 પૂર્વ પ્રત્યક્ષને કાલે જ્ઞાન, નાંદું હૃદયું તેહજ જ્ઞાન. ૫
 પુનરપિ એ ધારણાયે ગુપ્ત, હરિયી જ્ઞાન તે પામ્યા પુષ્ટ.
 પ્રત્યક્ષથી પ્રથમ હૃદયું જ્યમ્મ, વિશ્વ ફરી સરજ્યું ત્હાં ત્યમ્મ. ૬
 [અ]નિશ્ચય-ધી કરવાં સદિ, યે વિધિની નિઃશકૃત ઠદિ.
 તેહ ધારણાનો મહિમાય; દીડા વિશ્વરૂપ તા સાદ્ય. ૭

- એહ ધારણા એકજ અર્થ, થાયે સૃષ્ટિ તણું સામર્થ્ય.
ખીઝું ઉપામના—ફલ સાર; માટે વિરક્તાને અધિકાર.” ૮
- દૃઢ વૈરાગ્ય—અર્થે એવ, નિન્દે કર્મફલને શુકદેવ
= સમ્બ્રમ છે મુઝને એ, દેવ! તેહ તણો જે મારગ બેવ, ૯
- તેહમા નિરર્થ છે જે નામ, સ્વર્ગોદિક કેરા જે ધામ,
તે તો કરતા ઈછા—અર્થ, બુદ્ધિ વડે ખ્યાતા છે વ્યર્થ.” ૧૦
- “માયામયી જેહ પરપચ્ચ, તે મારગ તે સૂતો સચ્ચ.
સૂતો નામ વાસના એહ, મિથ્યા માનનો મુખ તેહ. ૧૧
- સૂતા સ્વપ્ન માણ ન્યમ કોય, નાના સ્વપ્ને દેખે સોય;
સ્વપ્નબ્રમણ કરેન્તો વ્યર્થ, પામે નહિ તે એક અર્થ.” ૧૨
- યર્થપિ લલા તે તે લોક, તોણ ન થાયે આપ અશોક.
ન હાહે નિરન્તર મુખ—સાર, ભમતો થકો ન પામે પાર.” ૧૩
- “કહેશો તમ્યો, મહાભાગ!, કહેતા કર્મના ફલનો ત્યાગ,
તો ત્હા પડે દેહજ સઘ;” એ આશ્ચર્ય ભાળે અઘ. ૧૪
- વિષયો વ્યર્થ કહેવા માત્ર; માટે વિવેકી મતિ-પાત્ર
તાવત્ કરે વિષય-ઉપાય, જેહ થકી દેહ-નિર્વાહ થાય. ૧૫
- તતુ-નિર્વાહ-મધ્યે ભક્ત, ત્હા પડ્ય ન થાયે આમક્ત.
મન માહે ઇમ માને એવ, “એ મુખ નારાવન્ત વિશેષ, ૧૬
- તતુ-નિર્વાહનો મમુદાય, બીજે કામ્ય થકી જે થાય
તો તા મન કરે ત્હા સોય, તેહને સાધન્તાં શ્રમ બોય.” ૧૭
- “દેહ-નિર્વાહની જે વન્ત, શ્રમ વિન લાભે સદજ મમસ્ત;
તો શ્રમ શાહને કીજે વ્યર્થ?” જે શ્લોકે રૂહે તેહનો અર્થ: ૧૮
- “ગૃહી એ મન સચ્ચા પરમ; સચ્ચાને કરે કોણુ શરમ?
સુન્દર ક’પ્યા જુજ અલિગમ; ઓશીયા તણું ચં કામ? ૧૯
- [હાથેથી-સ્તમ્બુટ છે સાર, અનપાત્ર સા બહુ-પ્રકાર?]
વંકઞ દિશા-વએ મુગમ્ય, શે અર્થે પીનામ્બર રમ્ય? ૨૦

દેશો, 'વસ્ત્ર ને ભોજન તોય, માઝ્યા વિના કયદાથી હોય ?
 મારગ માઘ પડયા પરપઞ્ચ, શં નવ્ય જડે અભ્યરના ખણ ? ૨૧
 પગ-ઉપકારી તગવ જોહ, શં લિહા નવ્ય આપે તેહ ?
 જો અરિતા મૂઢી સર્વ હોય, તો યતિ જલ નવ્ય પામે દોય ? ૨૨
 વસયા શમ તણુ શ દુઃખ ? શં ગિગિહાના ઈધ્યા મુખ્ય ?
 યદ્યપિ ન લાભે કાઠ તેહ, તો કદા યો છે ઇશ્વર એહ ? ૨૩
 શરણુ ગયાની શં નહિ શર્મ ? વિશ્વભર તે પોપે પગમ.
 એવ્યુ મેવે (તે) ન્હા મુનિરાય, ધન-મદ-અન્ત યકા જે ધ્યાય. ૨૪
 ભજવો એક એ શ્રીભગવાન, " શુકલ કહે, " સુણ, રાગન !
 એ વિધિ માધક તે સિદ્ધિપ, પ્રિય આત્મા ભજવો, ભૂપ ! ૨૫
 જણી સત્ય આત્મા એ અર્થ, અન્ય આત્માવત નહિ વ્યર્થ.
 ભજવા યોગ્ય તો એ ભગવાન, આપ અનન્ત છે નિત્ય, રાગન ! ૨૬
 તેહનું ભજન આનન્દામય, એ વિધિ ભજો હરિને ભક્ત;
 જે હર્મિયજને જન નિષ્કામ, પામે છે અવિદ્યા-ઉપગમ." ૨૭
 એથી અન્યતઃ/ચિન્તા જોહ, નિન્દક નિન્દા તે શુકિ એહ:
 " પશુ વિણ એહવો કોણુ પુરુષ, હરિ-ધારણુ મૂકે મૂર્ખ ? ૨૮
 અસત્ય વિષયા-ચિન્તા પોણુ, તેહને ચીંતવે નર કોણ ?
 નિજ નિજ કર્મ તણા પરિણામ, ભોગવતો સતો/મ્હા-પાપ, ૨૯
 વૈતરણી નદીમાઘ તેહ, નરને પડિયા દેખે જોહ;
 તો ક્યમ તળિયે હરિચિન્તન, વિષયા માહે બાધી મન ?" ૩૦
 ઠહીને ધારણુ-વૈરાગ, અલગી ધારણુ 'કેહિયે આજ.
 પદ્મ સ્તોકે ઠરી શુકદેવ, આત્મધારણુ કહે છે એવ ૩૧
 " કા એક દેહ-મધ્યે દાસ, હૃદય તણો જોહા છે અપકાર,
 તેહમા પસે પુરુષ તે એવ, પરિભાણુ કલો પ્રાદેશ. ૩૨
 સુન્દર ચતુર્બુજમા ચક્ર, પદ્મજ, ગદ્ય ને શર્જ સુખ્યકત;
 એદવે રૂપે વૈકુણ્ઠરાય, દોષક ધાગણુમા તે ધ્યાય. ૩૩

- કોમલ-કમલદલ-લોચન, પ્રસન્નવદન ને કુઃખગોચન, ૧
- કાન્તિ કદમ્બ-સમ કેસર-રૂઝ, એવાં વસને ગોખિત અર્જુ. ૩૪
- કામ્યનકલ્પિત અર્જુન સાર, શોભે સરસ મણિમે-આકાર.
- મણિમય મકરાકુણ્ડલ-દેશ, મણિવત મુકુટમાં મુન્દર વેશ. ૩૫
- જેદને ધાયે. યોગીજન, જેદને હૃદય જોપે પરસન,
- વિકસિત હૃદયા-પદ્મ-પરાગ, તેહમાં ધારણા જેદના પાગ. ૩૬
- હૃદય વિરાગે છે શ્રીવચ્છ; કપડે કલ્પિત કૌસ્તુભ સ્વચ્છ.
- જે કરમાય નહી કો કાલ્ય, એહ વિરાગે છે વનમાલ. ૩૭
- કટીમેખલાનો રણકાર; અર્જુનિ-કલ્પિત સુગ સાર.
- ૫૬ મહામૂલ્ય નેપુર-નાદ, કરમાં ધારણૂ કલ્પલુ-આદ. ૩૮
- કોમલ કુટિલા કાલા કેશ; ગોખિતવદન નિ હાસ વિશેષ.
- લીલા સહિતા હાસ્ય ઉદાર-સંયુક્ત કૃપાદષ્ટિ-પ્રસાર. ૩૯
- કલિણુ-સહિતા ભુકુટીભર્જ; સચિત અનુગ્રહ તેદન અર્જ.
- મનની ધારણા તા સોય, નિશ્ચય જ્યાહર મૂધી હોય; ૪૦
- એવો મનોહર હાગિ જેહ, ચિત્તસહિત તાં જોવો તેહ.
- એ તો ધારણાનું રૂપ, માંભલ્ય ધ્યાનમારમ જે, ભૂપ! ૪૧
- ૫૬-આદ્યે મહાભૂત-અર્જુ, જ્યાં સગી સચિત હાસ્ય-પ્રસર્જ;
- એવું એક અર્જુ ચિન્તન, નિશ્ચય ધીમે ધારે મન; ૪૨
- નિતનિત ધામે મહે મન, ધારે જાનુ જ્યાં અન્ય.
- ન્યમન્યમ બુદ્ધિ નિશ્ચય થાય, હરિના રૂપ માંહે સમાય. ૪૩
- દ્વેશે, 'ધારણા એ વ્યર્થ,' નિર્ગુણ બ્રહ્મ ન ચિન્ત્યો અર્થ.
- એણે હામ્ય કહે શુકદેવ, "સાંજલ્ય, પરીક્ષિત તૃપ! એવ. ૪૪
- જ્યાં સગી પર-અવર એ બ્રહ્મ, ઈશ્વર નિશ્ચયના ઈશ પરમ,
- તેહમાં ભક્તિયોગ ના જાન, ત્યાં સગી કર્મકૃતિ-પથાવ, ૪૫
- અરવો રથૂલ પૂરવ સમર્થ; એદન એ મૂર્તિવિષો અર્થ.
- નરને તે કરવા સવિ કર્મ, જલ્દિ-ધોયના મુદ્ધાં પરમ."

એ તો નિકટ મૃત્યુ છે જેહ, તેહનું કૃત્યક જોત્યું તેહ.

અધુના કહે શ્રીશુકજી તેહ, તજવા સ્વયં ઈછે દેહ, ૪૭

તેહનું કૃત્ય કહે નિરધાર, માઠા આર તે શ્લોકે સાર:

“ સાભસ્ય, પરીક્ષિત રાગન ! એહ્વો જિત-ધન્વિય નિદાન, ૪૮

ઈછે દેહનિ તજવા સોય, ત્યાહરે દેશ નિ કાલ ન જોય.

નિશ્ચય સહિત-સુખ આસન, જીતે પ્રાણ નિ ધન્વિય-મન. ૪૯

વયતો નિર્મલ બુદ્ધચે જન, નિશ્ચય કરી ગ્રહેતો મન.

તે બુદ્ધિને વસતો એય, ક્ષેત્રજ્ઞાને મધ્યપ્રવેશ. ૫૦

ક્ષેત્રજ્ઞાન તા કહિયે તેહ, બુદ્ધિ તણો ઈષ્ટા છે જેહ.

તે ક્ષેત્રજ્ઞનિ જીતી એય, આતમ શુચિમા તેહ પ્રવેશ. ૫૧

તેહ શુદ્ધ આત્માને છેક, લસે બ્રહ્મને મધ્યે એક.

આત્મ-બ્રહ્મ તે એકાકાર; પામ્યો પરમ શાન્તિ તે સાર. ૫૨

પામ્યો નિવૃત્તિમારગ-પાર; વિરમે કૃત્ય યદી નિરધાર.

કહેશો, ‘ બ્રહ્મ તેહ થું હોય ? ’ સાભસ્ય, પરીક્ષિત નૃપ ! સોય. ૫૩

અનિભિય કીધો દેવ વિશાલ; તેહનો પ્રશુ કહિએ તે કાલ.

તેહને બ્રહ્માદિક આધીન, આત્મરૂપ આમત્ય તે દીન. ૫૪

જેહમા કાવની ગતિ નબ્ધ હોય, તે રથા માટે દેવજ સોય ?

તે દેવને વશ સહ જુક્ત, કયમ લહે બ્રહ્મની ગતિ અવ્યક્ત ? ૫૫

જે બ્રહ્મમા નહીં અહફાર, નહીં શુણ્ણ સત્ત્વ-રજસ્તમ સાર,

નહિ નંદા મહાન્ત ને પરમાન, એહ્વો બ્રહ્મજ છે, રાગન ! ૫૬

નંદા નહિ કાલ-આદિ-સામર્થ્ય.” ‘ તો એ સસકશૂનૈવત વ્યર્થ.

તો થું નથી બ્રહ્મ નિદાન ? ’ એ આસક્ત સુરય, રાગન ! ૫૭

માને તે મુનિજન મન્ય-હેત, આત્મ વિના તે નેતિનેતિ.

મૂઝી દેહના ભાવ વિશેષ, ન કરે અન્યતા સૌહૃદ સોય. ૫૮

ઠાણુ ઠાણુ વિષ્ણુના પદ જન, મનસા શુદ્ધે આલિંગન.

જે કા આનિર્વાચ્યતીય રૂપ, તે તેહને અનુભવતા, શૂપ ! ૫૯

- તે પદ પરમ-વૈષ્ણવ-ધર્મ, જાણે અહા સદ્ધર્મી શ્રેષ્ઠ. ૧૦
- જે કહ્યું અન્તકાલને આમ, નરને કર્યું જોએ કામ; ૧૧
- તેહનો કર્યો ઉપસંહાર; શુકજી કહે, " સુણો, યંય ! સાર. ૧૨
- એણે પ્રકારે મુનિ મ્હાસિદ્ધ, ઉચ્ચ અહરૂપે તે કીધ; ૧૩
- અહમ્યાનની હૃદયે દૃષ્ટ્ય, તેહને જાણે એ જાણી મૃદ્ય, ૧૪
- પામ્યો પરમાશ્રયનો પાર, વિશ્વવાસનાનો સંહાર. ૧૫
- દેહ ત્યાગ તો તેહનો સાર. અધુના કહિએ તેહ પ્રકાર;
- પોતા તણી પાહની જેહ, તેણે રૂંધતો શુદ્ધ તેહ, ૧૬
- મૂલાધારને રૂંધી જાણ્ય, જાંચો ધારે વાયુ-પ્રાણ. ૧૭
- મૂલાધાર તણું જે સજ્જ, ત્યાં છે મ્યાર પત્ર પદ્ય. ૧૮
- ત્યાંચો મહાવો જાંચો વાયુ, સ્વાધિશાન પ્રત્યે તે જાય. ૧૯
- ત્યાંથી નામે મ્હા મણિપૂર, પદ્મ કમલ મ્યલાવે ધર. ૨૦
- વક્તો હૃદયે દશ-દશ વક્, પૂર્વ અનાહત જે ચક્, ૨૧
- તેહમાં પ્રાણુ આરોપી, રાજન ! જાંચો કરતો વૃત્તિ ઉદ્ધાન. ૨૨
- વક્તો ઉર:પૂર્વ કામ, હેઠો કણ્ઠ થકી તે કામ; ૨૩
- ત્યાં કમલ છે દ્વાદશપત્ર, વમે તે વિશુદ્ધ ચક્ષુ પત્ર. ૨૪
- તેહમાં ઠરાવે તે વાયુ; ત્યાંથી તાયુ-મારગ જાય. ૨૫
- ઉરથી જીકાસે, રાજન ! સાધે શનૈઃ શનૈઃ સન્ધાન. ૨૬
- તેમાં મન ધર્યું મહાનન્ત; સાધે સમીરણને સન્ત. ૨૭
- જાવાના મારગ અહુ જન્ધાં; માટે યતન કરેયું ત્યાં. ૨૮
- ઉરથી ધારે તાયુ-મૂલ, પોશ્ય-દશ કમલ અનુકૂલ. ૨૯
- મુખનો અગ્ર ભાગ વિશેષ, તેહને રૂંધતાં તાયુ-દેશ. ૩૦
- ત્યાંથી ભુકૃતીમધ્યે વક્, દ્વિદશ પદ્ય તે અક્ષિ ચક્. ૩૧
- તેહમાં આરોપે મન-પ્રાણ, રૂંધી સાત મારગને જાણ્ય. ૩૨
- ન કરે અપેક્ષા-સંસાર; મન એકાગ્રે રાખે સાર. ૩૩
- તે મુનિ સદૃશ-દૃષ્ટિ તે સાર, થકી એક રહે તે સાર. ૩૪

બેદી બહારન્ત્ર જે પરમ, પામ્યો યજ્ઞ તે પૂરણ બહ,
મૂકપો દેહ-ઇન્દ્રિય-હદા. એ તો મુક્તિનો મારગ સદા.” ૭૩

અધુના કહે છે શ્રીશુકદેવ, મુક્તિ એ અનુક્રમણાથી એવઃ
“ જે મન્ય ધારે યોગીજન, પરમેધી-પદને પાવત. ૭૪

અથવા સિદ્ધ સ્થાનક સાર, ન્દા રહી કરે સિદ્ધિ-વિદાર.

અણિમા-આદિ સિદ્ધિ અષ્ટ, તેદ્નું પરમ સુખ ન્દાં સ્પષ્ટ; ૭૫

એદ્વો સગુણ જે બહાણ, તેદ્મા રમે સિદ્ધ પરચણ.

એહ વિધિ રહે ઇચ્છા જેહ, તે તાં આચરતો વિધિ એહ, ૭૬
દેહ-ત્યાગ-સમયે તે ચર, મન-ઇન્દ્રિયને મૂકે દર.

મન ને ઇન્દ્રિય સાચે જાય, તે તે લોક મહીં સુખ થાય.” ૭૭

જેથી કર્મગતિ વીતી સન્ધ, નન્ય ઇછે કર્મગતિના બન્ધ;

એદ્વું કહેતા શ્રીશુકદેવ, “ માંભક્ષ્ય, પરીક્ષિત નૃપ ! એવઃ ૭૮

યોગેશ્વર તણી ગતિ સાર; કોં ત્રિયોગ્ય મધ્યે બાદર.

બહાણ યજ્ઞી બાદરે થાય; મહર્લોક સૂધી તે જાય. ૭૯

તેથી પવનમાં રહે ધીર, યોગી-જનનું બિંજું શરીર.

વિદ્યા-ઉપાસન તાં પરમ; તપ તો એ છે ભગવદ્ધર્મ. ૮૦

જેદ્માં યોગ કલો અષ્ટાંગ, સમ્યક્-ગ્ઞાન સહિત એ સર્જ.

એહો આર પદારથ ઇશ, જે માટે ભજતા યોગીરા.” ૮૧

યોગી તણી ગતિ છે જેહ, આઠ શ્લોકે કહે શુક તેહ:

“ જે કહી અનુક્રમ સમીરણ-ગતિ, તેદ્ને કહે સદ્ગતિ મુગતિ. ૮૨

નાડી સુપ્રમણા ૪ તાં જેહ, ન્યોત્તિસ્વરૂપે છે તાં તેહ.

તે નાડીયે આવે બાદરચ, મારગ બહારન્ત્રને સાર, ૮૩

વજ્રતો વને જઈ આકાશ; અગ્નિ દેવતા માંહે વાસ.

મૂડી મેલ નિ નિર્મલ થાય, તો શિશુમાર-ચક્રે જાય. ૮૪

તે શિશુમાર ક્રેં જે રૂપ, પન્થમસ્કન્ધે કહેશે, બૂપ !

આદિય-આલે મુવ-પર્થન્ત, તેદ્માં સ્થાનક પામે સન્ત. ૮૫

વક્તો વિશ્વનાથિ વક્ર, વિષ્ણુ તથા તે તા જે ચક્ર, ।
તેહને અતિક્રમતો છેક, નિર્મલ લિલ્લે દલ્લો એક. ૮૬

વક્તો મહાયોગે મવાય, જે સ્થવ અલ્પવાદી જન જાણ
જેહને મહાકલ્પે આયુષ-અન્ત, જ્યાં ભુય-આઘે પિતસે સન્ત. ૮૭
ત્યાહરે શેષરૂપ-મુખ-અન્ય, દેખે વિશ્વ તેહમા મુગ્ધ,
ત્યાહરે પવાયે મુનિ તિહા, પગમેજી કેર પદ જિહા, ૮૮

મોટા સાધુનો જ્યાં વાસ, આયુષ પરાઈદય જેહને પાસ,
નહિ જ્યાં જરા, મૃત્યુ ને શોક, દુઃખ, ઉદ્વેગ નિ રોગજ દોક. ૮૯
ઈશ્વર-ઉપાસનાથી એહ, હિરણ્યગર્ભ-પદવી લે તેહ
ન લહે ઉપાસના તા એહ, કેવલ કર્મ-આકારી જેહ ૯૦

તે નરને નબ્બ દીસે મુખ્ય; વારંવાર તે પામે દુઃખ
અલ્પસોક જે વસતા દેવ, ત્યાં જ્ય પ્રકરે ગતિ એવ ૯૧
' જે કરી પુણ્ય તે પામે વાસ, તે રૂહે પુણ્ય સમી ત્યાં દાસ
હિરણ્યગર્ભને તા જે ધાય, અલ્પ સાથે તે મૂકાય. ૯૨

ભગવદુપાસક છે જેહ, અલ્પાણને બેઠી તેહ,
તે વિચરે સ્વયં ધમ્મી-કામ, પામે પરમ વૈષ્ણવ-ધામ. ૯૩
ભગવદ્ભક્તકાંત્રી એ કહી નીત્ય, મહા અલ્પાણ-મેદનની રીત્ય
વ્યાપક સિદ્ધિ દેહે, ભૂપ ' પામે જીતિ આતમ-રૂપ. ૯૪

પૃથ્વી-રૂપને પામી સોય, યોગી સદા નિર્ભય તા હોય.
પૃથ્વી-અન્તર તે અપ સારુ જસમા ભાવે તવ એકાકાર. ૯૫
ન કરે સત્વરા યોગીજન, જલને સ્વરૂપે પાવન.
મોદન-દાહા-શઠ્ઠાચન્ય, નાનાભોગ તે પામે મુન્ય. ૯૬

અપને અનન્તરે જે જ્યોત્ય, તદ્વૃત્તા યદ્ ઉદ્યોન.
જ્યોત્યવરપાન્તર જે વાય, પવન તદા તન્મય થૈ જાય. ૯૭
ભોગ-સમાપ્તિકાવે સોય, વાયુ યદ્ગી તદા ગમનજ હોય.
વાયુ-અનન્તર જે આકાશ, પામે તાદાતમ્ય ત્યાં વામ. ૯૮

આત્મસિદ્ધિ ભોગવતો જેહ, સખ્દાત્મકમય જાણો તેહ.

એહૂં પરમ પદ આકાશ, તદ્વૃત્તા ત્યાં પામ્યો વાસ." ૯૯

અધુના ઇન્દ્રિયના જે અર્થ, તે તાં વિષય નાના વ્યર્થ.

તેહનો અતિક્રમ ફરે એવ, વિષય-અન્યતાથી ગુહ્યદેવ: ૧૦૦

"ઘાણે કરી ગન્ધમય યાવ. રસના ચક્રી તે રસમાં જાય.

દષ્ટિ રૂપ માંહે પરવેશ. ત્વક્ષી સ્પર્શિત બાવ વિશેષ. ૧૦૧

અવશે સખ્દ-આત્મા હોય; એ વિષ્ય એકતા મલે સોય.

કર્મેન્દ્રિયે કરીને, બૂપ! તેહનાં કારણમાં તદ્વૃ. ૧૦૨

એ વિષ્ય સ્થૂલ સૂક્ષ્મ જેહ, તેહનો અતિક્રમ કહિયે એહ."

તત આવરણુ જૂત અદકુંદાર; તેહની પ્રાપ્તિ નિર્ગિય સાર, ૧૦૩

મહદાદિ તણી પ્રાપ્ત્ય, તે હાં ફરે શ્રીશુકજી સત્ય:

"વક્ષતો તેહો યોગીજન, સૂક્ષ્મ જૂત ને ઇન્દ્રિય મન; ૧૦૪

તેહને સન્નિધાને સોય, સ્વયં દકુંદારરૂપે હોય.

હતો સનાતન શ્રીભગવાન; આપે અનાદિ એ, રાજન! ૧૦૫

મનમય દેવમયી દકુંદાર; તમ રજ સત્ત્વ એ ત્રણ પ્રકાર.

જે અદકુંદારરૂપે વાસ, યાએ તેહને સાથે નાથ; ૧૦૬

તેશું મહત્તત્ત્વે જાય; મહત્તત્ત્વ તે રૂપે યાય.

જેહમાં સકલ ગુણોની હાન્ય, પાને પછે તેહમાં પરધાન. ૧૦૭

પરધાનને રૂપે પરમ, સ્વયં આનન્દમય મ્હાસર્મ,

વર્ણિત-ઉપાધ્ય એ આનન્દ, અવિકૃત શાન્ત એ પરમાનન્દ. ૧૦૮

પરમાત્મા-રૂપે તે યાય; પુનરપિ ન આવે તે ભવ માંલ.

; સાંભલ્ય તૂં, પરીક્ષિત રાજન! એહ્વો મારમ છે પાવન. ૧૦૯

એક સદ્ય-મુક્તિ તે મુક્તિ, ખીજી અનુક્રમથી જે મુક્તિ.

ભાખ્યા સનાતન શ્રુતિ એહ, મુઝને પ્રશ્ન કરૂં તે જેહ. ૧૧૦

એહ્વે પન્થે પૂરવ કાલ, અહ્યાજી કલા, બૂપાલ!

વિધિયે આરાધ્યા ભગવાન, શ્રીમદ્વાસુદેવ વિધાન. ૧૧૧

પૂજ્યા મુક્તિ-મારગ એહ; અહ્યાને કહ્યા હરિયે તેહ. ।

ફે છે મુક્તિ-મારગ અનેક; પણ સુણ સમીચીનજ એક: ૧૧૨

એહ કો પ્રવેશે સંસાર, તેડને એહ ચકી નહિ સાર.

અન્યત નથી શિવ પન્થાન; જેથી વાસુદેવ ભગવાન, ૧૧૩

તેડમા ભક્તિયોગજ હોય, મહા કલ્યાણપન્થ તાં સોય.

એહ પન્થ સુગમ શા માટય? સાલસ્ય, પરીક્ષિત! કહ્યું આ માટય. ૧૧૪

વેદવ્યાસ (? અહ્યાજી) તે જે ભગવાન, મહામુનિ નિર્વિકાર મહાન,

નિશ્ચલ મને કરી જીત્યા વેદ; કીધા તપ્ય આવર્યે એદ; ૧૧૫

એડવો કીધો નિશ્ચય સોય, જેથી પ્રીત્ય હરિમાં હોય.

માધન શ્રેષ્ઠ કહિએ તેહ. એકેમા ન ધરવો સન્દેહ. ૧૧૬

ફેશે, ‘ અનુભવ્યા નહીં ઈશ, તો કયમ પ્રીત યથા મુનીશ ? ’

એ રથજ ફે છે શ્રીશુકદેવ, ‘ સાલસ્ય વૃં, પરીક્ષિત વૃં । એવ. ૧૧૭

મધસા જૂત મહીં ભગવાન, અન્તર્ધોમી હરિ, રાગન ’

બુદ્ધચાદિકે દરયે, એ જાણ્ય, દ્રવ્ય નિહાસે નારાયણજી. ૧૧૮

લક્ષણ અને તથા અનુમાન; એણે નિરખિયો ભગવાન. ”

પૂજ્ય એ પરીક્ષિત રાજન, તેહો ઉત્તર ફેશે મુન્ય: ૧૧૯

“ માટે એ ઉત્તરવૃં-પ્રશ્ન: જે નિર્ભાન્ત્યજ ભજવા કૃષ્ણ.

સધયે સર્વદા હરિ ઈશ, જ્યમ ત્યમ જાણેવો જગદીશ. ૧૨૦

માલસવા ને સ્મરવા શમ, કીર્તન કરીને ગાવા સ્મામ.

નર-જન્મ તે સફલ-સમાન, નિત્યે ભજવા શ્રીભગવાન. ૧૨૧

ભગત-આતમા શ્રીહરિ બ્રહ્મ, સર્જનમા પરકાર્યો પરમ.

તેડનું કયામૃત જે ક્રેય, પીતા અવજી-પુટે તાં સોય, ૧૨૨

પાવન કરે છે તે જન, વિષય-મહિનથો નિર્મલ મન; ,

અન્ય પડાયે તે તા દાસ, શ્રીહરિ-ચરણકમળને પાસ. ” ૧૨૩

ઇતિ ભાગવત-દ્વીતીયસ્કન્ધ, સરથાપુર્ય તથા સમ્બન્ધ,
કાષ્ઠા દ્વિતીય અધ્યાય ઇતિ, જેઠા શ્રોત્ર અર્થે છત્રીશ.

કહે છે રત્ન યત્ને મમેન, ભગવદ્ભજન એ જનને હેન. ૧૨૪
૨૧૧

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे पुरुषमंथ्यानु-
चरितं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

તૃતીય અધ્યાય

येन मुक्तिरभिभाषिता द्विधा

वैष्णवाय वरयोग्यमुक्तिना ॥

यं भजन्ति भुवि सिद्ध-साधवो

मां सर्वैष स पुनानु माधवः ॥ ૧ ॥

ત્રીજે હવે ભક્તિ તથા વિશેષ, મુક્તિ સ્વયં ભૂપતિ એજ એવ,

ને કૃષ્ણની કર્મકથા મુક્તિવા, કહે મુનિ આદર આત્મ-સેવા.

હવે દેવતા અન્યની ભક્તિ કેરુ કહે છે, 'હવે તુમ્હ જાણો ધણેરુ.'

ત્યજેવા કહે પૂર્વ સમ્બન્ધ-શાલી, નરાધીશને તે મુનિદેવશાલી. ૩

शुक उवाच— [રાગ કેઠારો]

“ એ મે તુમને વર્ણવ્યું, તેં પૂછ્યું જે અભિનવું.

મરણને ઈછે મુનિ, તેહની કથા રે. ૪

જે ઈછે ક્ષત્ર-કોમના, તેણે અન્યત સુર-ઉપાસના;”

સેવવા ચરણ મુનીશ્વર કહે યથા રે. ૫

હાલ-કહે મુનીશ્વર, “ માભવ્ય, સૂપત્ય અન્યત સુર આરાધે.

‘ પ્રહતેજનો કામી બ્રહ્માકેરી સેવા સાધે. ૬

ઇન્દ્રિય-ખલ-અભિવાધી પુર્યે ઇન્દ્ર-ભક્તિ આચરવી.

પ્રગ્ન તણા અભિવાધી પુર્યે પ્રભાપતિ-સ્તુતિ કરવી. ૭

લક્ષ્મીનો અભિલાષી નર તે સેવે માયારૂપે.	૮
તેજ તણે અભિલાષી નર અગ્નિને સેવે, બ્રૂષ	૯
ધનકામી અષ્ટાવસુ કરી સેવા સાધે સોય	૧૦
વીરભયકામી વીર્યના દાતા રુદ્ર-ઉપાસક હોય	૧૧
અનકામ અદિત્યને સેવે, સ્વર્ગકામ સુગ લગતા	૧૨
રાજ્યકામ વિષ્ણુદેવાને. સાધક સાધ્યને યજ્ઞતા	૧૩
આયુષનો અભિલાષી નર તે સેવે અશ્વિનીકુમાર	૧૪
પુષ્ટિકામ મૃત્યુને સેવે સાલ'ય, નૃપ નિગધા	૧૫
ઉત્તમ રથાનક સ્થિર રહેવાને ઈંછે જે કો જાન,	૧૬
તેણે ઘાવા-મૃત્યુ કરી સેવા કરવી સત્ત	૧૭
સ્વરૂપકામી ગાન્ધર્વ સેવે, ઉર્વશી સ્ત્રીકામી	૧૮
આધિપત્ય-અભિલાષી સેવે પદ્મેશ્વરીને પામી	૧૯
યજ્ઞ કરી હરિને સન્તોષે, યજ્ઞને ઈંછે જેહ.	૨૦
નિજ ભણ્ડાર ભર્યા ઈંછે નર, યજ્ઞે વરણને તેહ	૨૧
વિદ્યા કેરો અર્થી નર શકુન્તલી સેવા સાધે	૨૨
નરનારી-હિતકારી નર તે પારવતી આરાધે	૨૩
ધર્મારથ-કામી નર સેવે નાગાયણને સુજે	૨૪
વંશવૃદ્ધિને ઈંછે પૂરપ તે પિતૃલોકને પૂજે	૨૫
યજ્ઞપુરુષને સેવે નર જે રક્ષાકામી હોય	૨૬
અવયવ-કામી મારુત-ગણને મેવે નિશ્ચય સોય	૨૭
રાજકામના મનુ ચતુર્દશની સેવા તા કરતા	૨૮
શત્રુ-મારણ-મનોરથ માનવ રાક્ષસપતિને વરતા.	૨૯
કામભોગ-અભિલાષી નરને સોમ તણી તા સેવ.	૩૦
નિન્કામી નર (પદ્મપુરુષને આરાધે અશ્વમેવ.	૩૧
અકામ અથવા સર્વકામ કે મોક્ષકામ) મુનિ હોય,	૩૨
તેણે ભક્તિયોગે તેણે (નર) પુરષોત્તમ યજ્ઞવા સોય."	૩૩

- ‘સર્વની સેવાથી હરિભક્તિ-યોગ છે તાં સાર,’
 એહ્વું કહેવા પરીક્ષિત પ્રત્યે શુકજી કહે નિરધાર: ૨૧
- “ધન્નાદિક દેવતાનિ યજ્ઞતા તેદ્ને પશ્ય એ સાર,
 ભક્તિ-સંપ્ર્યુત ભગવત્નામે અવ્યય ભાવના ભાર. ૨૨
- અન્યતઃસ તે તુચ્છ સકલ છે.” એમ કહો સિદ્ધાન્ત.
 હવે સ્તવે હરિકથા તણી રતિ રાગમયં શુક શાન્ત: ૨૩
- “કાણુ પુરુષ હરિચરિતકથામાં ન કરે પ્રીત્ય-પ્રસન્ન,
 જેથી જ્ઞાન અનોપમ પ્રગટે, સાધુ તણો ન્હાં સર્જ? ૨૪
- જ્ઞાન થકી શુણુ-ભિમિ-ચક્ર નિવર્તે નરને ભાગ્ય,
 જેથી આત્મ-પ્રસાદ પ્રકાશે; વિપયા વિશે વૈરાગ્ય. ૨૫
- જેહ જ્ઞાન વિશે મહામુનિયે કેવલ પદ પરમાણ્યું
 ભક્તિયોગ ને જ્ઞાન થકી, તે કૃષ્ણકથાથી જાણ્યું. ૨૬
- તે માટે એ કૃષ્ણકથામાં પ્રીત્ય કરે નહિ કાણુ?”
 એમ મુણીને શૌનક પૂછે સૂત પ્રતિ ધરી પોણુ: ૨૭

શૌનક ઉવાચ—

- ભક્તિ-શિરોમણિ પરીક્ષિત રાજા એમ મુણીને સદા,
 વ્યાસકૃંઅર શુકદેવ પ્રત્યે યં પૂછ્યું, પુનરપિ ગદ્ય? ૨૮
- અરે મુણેવા ધીરું અમ્યો. તું છે કહેવા ચોગ્ય.
 કથા કહો ન્હાં કૃષ્ણકથા-ફલ, સન્ત-સમાગમ-ભોગ. ૨૯
- ભગવદીય તે રાજા મ્હારથ પાવકવસુત સખાલે
 કૃષ્ણ કીડા-અનુભવ તે કરેતો બાલકીડા-કાલે. ૩૦
- વ્યાસકૃંઅર ભગવાન નારાયણ વાસુદેવમાં જ્યાંલ,
 જોવ્ય-દશુણુ-ગ્રામે ગુરચર્યા સન્ત-સમાગમ ત્યાંલ. ૩૧
- મિથ્યા આયુષ હરિચર્યાયે સક્ષ કરો મહા દોષ.
 એહ્વું કહેવા ત્રણમ્ય શ્લોકથી શુકજી(? શૌનક) કહે છે સોય: ૩૨
- હરિ-ચર્યાને ફાણુ મૂકીને અન્ય આયુ જે રહે છે,
 ઉદય પામતા અસ્ત પામતા સૂરજ્ય મિથ્યા લહે છે. ૩૩

- તોણ કહેશો, 'તેહના આયુષ્ય છેં ફલ તો એહ,
મનુષ્ય-દેહમા જીવે છે;' ત્યાં ફહે છે શુકજી (? શૈલક) તેહ. ૩૪
- તરુઅર તા શં નથી જીવતા ? ફહેશો તે જડરૂપ.
આસોજીવાસ કરે છે નિત્યે ધમણુ ચર્મની, જૂપ (?) ૩૫
- તો ફહેશો, 'તહા આહાર નથી.' તે સ્થાનક સાભત્ય, જૂપ (?)
આમપશુને ખાદન મેહન, તેહ ચાય નરરૂપ. ૩૬
- જેહને કણ્ય કદાચિત ન પડ્યૂ નારાયણુ-અભિધાન,
વિટ, વરાહ ને આન, ઉઠ્ટ પશુ નર તો તેહ સમાન. ૩૭
- જેહા જેહા અવગણના તે પામે, માટે જાણો આન.
મહિન-વિયય-અભિયાષી; માટે વિટ-વરાહ-વ્યાખ્યાન. ૩૮
- કણ્ટકવત વિયયી દુઃખદાયી આસક્તિ જે માટ
ઉઠ્ટ-ખર તણું ઉપમાન તાં આખું છે તે માટય. ૩૯
- ભાર વહે, માટે ખર જાણો: અભક્તના એધાણુ."
હવે કહે છે, "અખિય અર્જુ તે નિષ્કલ તેહનાં જાણ્ય. ૪૦
- જેહ પુરુષના કણ્ય-વિવર તે ન સુણે કૃષ્ણચરિત,
વૃથા રન્ધ્ર તે રાફ-સરીખા જાણો અતિ અપવિત્ર. ૪૧
- જિરગાય ગોવ્યન્દ-કથા તા જે જિહ્વા નવ્ય ગાતી,
તેહ પુરુષની જિહ્વા જાણો દાદુર-જિહ્વા-ગતિ. ૪૨
- જે માનવનું મસ્તક ન નમે માધવને નિરધાર,
શિરોવેદિકા-મુગટ મદિત પણ્ય જાણો તનુને ભાર. ૪૩
- જે કર હરિની પૂજા ન કરી તે કર શળ-કર જેહવા.
કાચ્યન-કર્કણુ-સહિત ભલા, પણ્ય નામ નિરર્થક ફહેવા. ૪૪
- નરના લોચન નારાયણુનું રૂપ ન નિરખે જેહ,
મયુરપિચ્છવત શોભા-સંચુત નરના લોચન તેહ. ૪૫
- જેહ પુરુષના પાગ પનોતા હરિ-તીરથ નવ્ય જાય,
તે પદ મિથ્યા તરુવર કેરી શાખા-સમ ફહેવાય. ૪૬

ભગવદીય-પદપદ્મ-રજને જે નવ્ય રપર્શે સાર જીવિત રાજ સરખા તે નગના જાણેવા નિરધાર.	૪૭
કૃષ્ણ-ચરણ-તુલસીની મધે જે નવ્ય પામે હર્ષ, શ્વાસોર્ધ્વાસ સહી તે જાણો રાજ મરખો ઇત્કર્ષ.	૪૮
નારાયણ-નામધ્યેયની ગણુનાને કરે યત્ર, જેહ પુરુષનુ હૃદય દ્રવે નહિ રોમહર્ષ-સર્વત્ર.	૪૯
લોચનથી જલધાગ ન વહે હૃગ્ગિણુ મુણી અહભુત, તેદ હૃદય પાપાણુ સરીખૂં કઠિણ, વખાણૂં, સૂત!	૫૦
ભગવદીય શુકદેવ-વિચારદ બ્યાતમવિદ્યા-જાણુ, સમ્યક રીતે પૂછૂં પરીક્ષિત પ્રત્યે જોડ્યા વાણુ.	૫૧
તેડની ગોઠી ગુણ ગુણમધ્યુત અમને ફેરોને, મૂત ! મૂત પુરાણી શૌનક પ્રત્યે ફેરોને ગુણ અહભુત.	૫૨
ઇતિ ભાગવત-દ્વિતીયસ્કન્ધે અધ્યા તૃતીય સાગ, જેડમા મૂત પુગણિક પ્રત્યે શૌનક-પ્રશ્ન-વિચાર.	૫૩
શ્લોક કલા જે અધ્યા મધ્યે પૂરણ તા પચવીશ, રતન કહે, યત્ને કરી કીધા પદ પચ્ચાશ મુનીશ.	૫૪ ૨૬૫

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे शौनकप्रश्न-

विचारो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

અતુર્ય અધ્યાય ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

પરીક્ષિતો(?)યચ્છુકદેવકાય પપ્રચ્છ સૂતાય ચ શૌનકો વૈ ।
યદ્વાતેયા વૈ વિલસન્તિ સન્તઃ સ વાસુદેવોઽસ્તુ સતાં સુખાય ॥૧॥

રાજા પ્રત્યે પ્રશ્ન અતુર્ય માહે, સંજ્ઞાદિનું કૃષ્ણ-ચરિત્ર 'ન્યાહે,
સંવાદ બ્રહ્મા તત-પુત્ર જો, શુકે સુવિસ્તાર કર્યો ધણેરો. ૨

સૂત ઉવાચ— [રાગ રામકલી]

સૂત કહે છે, સાભલ્ય, મુન્યજી! શુકની વાણી પૂરણ-પુણ્યજી.
નિશ્ચે જેલમા આતમ-તત્ત્વજી, તે પરમાણ્વ પરીક્ષિત સત્ત્વજી. ૩
પરીક્ષિત માન્યું એદ્વું પ્રશ્નજી, 'સર્વોત્તમા સેવું કૃષ્ણજી.'
એમ વિચારી કીધી બુદ્ધિયજી; નારાયણમા નિશ્ચય શુદ્ધિયજી. ૪

હાલ—નારાયણમાં બુદ્ધિ નિશ્ચય ધરી પરીક્ષિત 'શ',

દેહ-દયિના-દીકયરાથી કરી મમતા દૂર, ૫

ગૃહ ને ગજપૂથ બાન્ધવ દ્રવ્ય ને પરિવાર;
અકવત્તી રાજમાથી, ધરી મમતા બાહર. ૬

તમ્ને જે પૂછ્યું મુને તે પૂછતો પાવજ,
કૃષ્ણવીપા-શ્રવણ સાદર મ્હાયસા રાજન. ૭

નિકટ જાણી મૃત્યુ, મુક્યાં ત્રિવર્ગિક જે કર્મ;
પરમ પ્રેમે આતમ-ભગવદ્ભાવ પામ્યો પરમ. ૮

કહે નૃપ, "સર્વથ મુનિ હે! વચન તાદૃક સાર,
હરિકથા કહેતા વિદારે અજ્ઞાનતા નિરધાર. ૯

વધી હું જાણવા ઈર્ષ્ય; સજે હરિ સંસાર
આતમમાયા વડે; બ્રહ્માદિક ન જાણે પાર. ૧૦

વધી પાતે, (ને) સંહારે સંસારને યમવાન.
શક્તિ જે જે આગ્રથી એ શક્તિ-મહુધા-માન. ૧૧

- બ્રહ્માદિ-રૂપે આત્મને, ક્રીડા કરાવે જેહ,
 કરે લીલા વિવિધ્ય-શીલક, કરે નાના બેદ. ૧૨
 હે બ્રહ્મા ! તે ભગવાનજીના કર્મ અદ્ભુત-રૂપ,
 કે કવિગન જાણે નહી, એવા ચરિત્ર (છે) અનૂપ. ૧૩
 જન્મ એક પુરુષ અરૂપ ધરી હરિ ભગવે ગુણ લક્ષ,
 બ્રહ્માદિ-રૂપે અનુભવે પ્રકૃતિ તણા ગુણ દક્ષ. ૧૪
 જન્મ નાના ધરી નાના કર્મ કરતો એક,
 સ્વયં એક અનેક-રૂપે વિવસનો સત્ત્વત્રિવેક. ૧૫
 સાજીને ક્યમ કરે હરિ ? એટલું ઈછું જ્ઞાન
 તથો દહેવા થોઅ છો, શુકદેવજી ભગવાન ! ૧૬
 (તથો) ચન્દ્રબદ્ધે ગ્યાન કીધું, પરબ્રહ્મે રથાન,
 તે માટલું મુઝને કહો માહી પ્રજા-ઉત્તર-ગાન.” ૧૭
 સત્ દહે, [તપિજી] સુણો, ધમ પરીક્ષિતજી પ્રજા
 સામળી શુકદેવ બોલે ગમરી મનમા કૃપ્યુ. ૧૮
 શુકદેવને પરણામ મર્જ્ય આચર્યુ શુકદેવ,
 ત્રયોદશ શ્લોકે કરીને કહે ઉત્તર એવ ૧૯

શુક ઉવાચ—

- “ નમો (નમો) પુરુષોત્તમ, જેડો અપરિમલ મહિમાય,
 સંસારના જે સૃજન, પાવન, સંહારણુ દહેવાય. ૨૦
 એહ લીલા-કાજ લીલા ત્રિગુણમયતા-રૂપ,
 અગોચર ઇન્દ્રિયરૂપે અન્તર્ગત અનૂપ. ૨૧
 નમો પુનરપિ માધુજનના દુ ખડેદન દેવ,
 અસાધુ તણા નાશકારી સત્ત્વમૂર્તિ એવ. ૨૨
 પરમહંસાશ્રમે રહેતા પુરુષ પૂરણ-ગાન,
 (તેડને) આત્મપદ દાતાર છો, પગ્માતમા ભગવાન ૨૩
 નમો તુઝ નિજ-ભક્તજનના પાવનાગ પૂર,
 ભક્તિહીણા પુરુષને જે દિસા છે પથ દૂરચ. ૨૪

- જે યજ્ઞ કો અધિકો નહીં ને નથી કોય સમાન,
 ઐશ્વર્ય અતિ નિજ ધામ બ્રહ્મે રમિતને પ્રણામ ” ૧૧૬
- ‘ (હવે) સર્વ સાધન યજ્ઞ લક્ષિત શ્રેષ્ઠ અવશ્યમેવ,
 એશ્વર્ય કહેવા પરીક્ષિતને કહે શીશુકદેવ: ૧૧૭
- “ જેહર કીર્તન, સ્મરણ, વન્દન, નિરીક્ષણ નિરધાર,
 શ્રવણ, પૂજન લોકના બહુ દહે પાતક-ભાર; ૧૧૮
- મહા મર્ગ્ય રૂપ-યજ્ઞ જે જગદ્ગુરૂં જાણ્ય,
 (તેહને) પૂજી પુનઃ હ પરણ્યૂં, જાણ્યો, તૃપ્ત નિરવાણ્ય, ૨૮
- વિચક્ષણ જેહને ચરણ-ભજને રહિત-કષ્ટ-પ્રવાસ.
 આ લોક ને પરલોકમા મન-સર્જી છોડે પાશ. ૨૯
- બ્રહ્મગતિ પામે પરમ શ્રમ વિના મહેનતે સાર,
 તે મહામર્ગ્ય રૂપ-જગદ્ગુરૂં કઈ નમસ્કાર.” ૩૦
- ‘ ભક્તિવર્જિત પુરુષને છે સકલ સાધન વ્યર્થ,
 એશ્વર્ય કહેવા પરીક્ષિતને કહે શુક્રાચાર્ય: ૩૧
- “ તપસ્વી દાતાર-વર ને મનરસી, યજ્ઞવન્ત,
 આગમી, આચારવન્તા સંકલ-સાધન સન્ત, ૩૨
- જે કૃષ્ણચરણ વિના કહીં કો ન પામે કલ્યાણ,
 તે મહામર્ગ્ય રૂપ-જગદ્ગુરૂં નમ્રું છું નિરવાણ્ય ” ૩૩
- ‘ સર્વથા એ ભક્તિ મોટી શુદ્ધ કરતી સઘ,
 એશ્વર્ય કહેવા પરીક્ષિતને કહે શુક્રાચાર્ય ૩૪
- ‘ ભિન્ન, દુષ્ટ, પુલિન્દ, પુષ્કસ, અન્ધ ને આભીર,
 કહું ને વલી યવન ક્ષેત્રાવે ખસાદિક મિક ધીર, ૩૫
- ‘ અન્ય પાપીજાત્ય પણ્ય યજ્ઞભક્તસંકે સ્વામ્ય,
 પવિત્ર યાચે તત્કષ્ણે, તે ત્રિભુવનનિ પરણામ. ૩૬
- તેહ આતમવન્તનો આતમારૂપી રામ,
 ત્રયીમય ને ધર્મમય વલી તપોમય શિવધામ. ૩૭

- ઠપટવર્જિત બ્રહ્મ-શુક્ર-આદિકા બહુ જોદ
વિચારે, વિચેશ મુઝનિ પ્રસન્ન હોજ્યો તેદ. ૩૮
- ‘ સર્વનો એ પાલનદારો,’ એમ કહેવા એવ,
પરીક્ષિતને કહે છે શ્રીમુખે શ્રીશુકદેવ: ૩૯
- “ શ્રીયપતિ ને યત્રપતિ વગી પ્રજપતિ પરમાણુ,
ધીયપતિ ને લોકપતિ વગી ધરાપતિ એ જાણ્ય;
વૃષ્ણિ-અન્ધક-સાત્વતાદિક-પતિ ગતિ છે જોદ,
સન્તપતિ ભગવાન મુઝનિ પ્રસન્ન હોજ્યો તેદ. ૪૦
- (જેહના) ચરણધ્યાન-સમાધિ-કૃત નિર્મલી બુદ્ધિ જોય
આતમાનૂં તત્ત્વ દેખી કવિજન જે કોય, ૪૧
- (પછે) યથારચિયે સ્થાવે કહી સમુણુ રચિયે બેદ,
ભગવાન તેદ મુકુન્દ મુઝનિ પ્રસન્ન થાજ્યો વેદ. ૪૨
- (જેણે) કથ-આલે વિરચ્ચિના હૃદય-આરાય માંય,
શ્રુતિ વિસ્તારી સકલ જે થકી સૃષ્ટિ થાય;
હૃદયથી પ્રેરી થકી જે(ણે) પ્રગટ કીધી સાર,
બ્રહ્મા તથા મુખ થકી પ્રગટી સરસ્વતી-ઉચ્ચાર; ૪૩
- પછે જેણે શિષ્ય-મારખ પ્રસારી તે વાણ્ય,
તે ધન્વિય કેરા અધિપ હરિ મુનિ પ્રસન્ન થાજ્યો, જાણ્ય.” ૪૪
- હવે પોતા તણી બુદ્ધિ અલકુંદેવા એવ,
પ્રારથે પરમેશને આ શ્લોકમાં શુકદેવ: ૪૫
- “ જે મહાબૂતે કરી સરજે પુરુષ દેહ-સ્વરૂપ;
પછે તેહમાં પ્રવેશિત જે પુરુષરૂપે ભૂપ,
ભાવ સોલે ભોગવે હરિ સોલભાવ-સ્વરૂપ,
તે વિષુ માદ્રા વચનને શોભાવજ્યો જાણ્ય અનૂપ. ૪૬
- હવે પ્રણમું વ્યાસને ભગવાન તેજ અનન્ત,
(જેહના) મુખામ્યુજ-મકરન્દ-ગાને તદ્દપ સ્થાપિત સન્ત. ૪૭

એ પ્રથમ બ્રહ્માયે કહ્યું પૂજતા નારદ દેવ,
વેદ જોડના હૃદયમાં એહવા બ્રહ્મા એવ. ૫૧

તે, ભૂપતિ ! જે પ્રથમ બ્રહ્માને કહ્યું ભગવાન,
તે યયામતિ હં છુને બાખીશ, સુણ્ય, રાગન ! ૫૨

ઈતિ દ્વિતીયસ્કન્ધ-મધ્યે ચતુર્થો અધ્યાય,
શુકે સ્તવતા શ્રીહરિને એહ અધ્યા માય. ૫૩

શ્લોક એ અધ્યા વિશે છે પચવીશ પુરાતન;
શ્રેણ કહે, યાને કરીને કર્યા પદ બાવન. ૫૪

૩૧૬

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे शुकश्रुत-
हरिस्तुतिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ૪ ॥

પચમ અધ્યાય

यः स्तुतः शुकदेवेन वचसां सिद्धिमिच्छता ।

स सर्वान्तर्गतो देव. पुनातु परमेश्वर. ॥ ૧ ॥

હવે પાયમે નારદે પ્રથમ કીધું; અજે સદિહીધા કહી; કાપે સીધું.
કહે કાલ-કર્માદિ યજ્ઞત્યે કરીને, શુકાચાર્યજી જૂપને તે કરીને. ૨

नारद उवाच— [૧૭૭ ગોઠી]

“ નારદ કહે, ‘ માનસ્ય, પદાતાર ! દેવદેવાત્મનને નમસ્કાર.

અનાદિષ્ઠ તણા બાવન ! હે જગદીશ પરમ પાવન ! ૩

એહવું જ્ઞાન કહો મહિમાય, જેથી આત્મતત્ત્વ જણાય.

જેહવું રૂપ, જ્ઞાન આશ્રય, જેણે સરજીને રચિયર દરજી, ૪

જેહુમાં પદ્ય પામે છે દીન, એહ વિશ્વ જેહનું આધીન,

‘સ્વયં’ થયું, તે ‘કારણ, કૃત્ત્વ; એ મર્વે મુઝને કહે, મનુ, ૫

‘હં’ નમ્ય જાણું, કહેવું નહીં.’ એણે હામ્ય કહે છે મનુ.

“ જૂત લવિષ્ય તથા વર્તમાન; તે સર્વેનું પ્રકારમાં જ્ઞાન.

તમ્બો વિશ્વ કર-આમલ ધરી, નિધાર્યું વિદ્યાને કરી.
 એહ વાત એટલેથી રહો, પ્રથમ રૂપ તમારું કહો. ૭
 યાનદાનના કર્તા-પણે કોણ તમારે, હોહો મને.
 કોણ તમારે આશ્રયહીન ? તમ્બો કહો, કોહનો આધીન ? ૮
 જેહવું રૂપ તમારું હોય, કૃપા કરીને કદિએ સોય.
 એક યકો સરજે સહ બૂત, મ્હાબૂતે માયા અહબૂત. ૯
 બૂત ભમાડે આતમ માણ, બૂત માણ આતમને આણ.
 વિશ્વજનક મૂંચ્યો તમ્બો, બિણનાભિવન ભણું અમ્બો. ૧૦
 તૂંથી ઉત્તમ અધમ સમાન, કોહને નબ્બ ભણું ભગવાન.
 નામ-રૂપ ગુણથી જે ચાય, સુદૃઢ રથૂવ સકલ મહિમાય. ૧૧
 સકલ વસ્તુ તુંમથી પ્રગટે; તે ઘડને આહવું નબ્બ ધટે.
 તમને એકજ ભણું અમ્બો. અનન્યલકિત તપ સાધો તમ્બો. ૧૨
 એ કારણ બિખલવો ખેદઃ અન્ય દેવ-આરાધું વેદ.
 કોણ દેવતાને તું ખ્યાય ? તૂંથી ઉચ્ચ કવણ રહેવાય ? ૧૩
 એ સંશય ભાગો, ભગવાન ! કહી યથાર્થ સર્વ યાન. "

[બ્રહ્મોવાચ—]

બ્રહ્માણ રહે, 'સાભવ્ય વચ્ચ ! પ્રથમ તમારું સમ્યક સ્વચ્ચ. ૧૪
 કેવલ કરણા કીધી એહ ધન્ય તમારો એ સન્ધેહ.
 જે માટેયે તે પ્રેર્યો મુને, ભગવતના વીરય-દર્શને, ૧૫
 યદ્યપિ તું જિજ્ઞાસુ ખરો, તોણ અનુમદ માહરો કર્યો.
 હું પ્રત્યે જે જોલ્યા તમ્બો, તે નબ્બ અનૂત માનું અમ્બો. ૧૬
 મુઝથી બીજે ભણ્યો નથી, તે માટે એ વાણી કથી. "
 "તું મુઝ ગણુતો ઈશ્વર એક. બ્રાહ્મ યકી ભાખ્યું અવિવેક." ૧૭
 ઈશ્વર કોણ હરો એ કામ્બે ? શ્લોક ત્રણ રહે કહી પ્રણામઃ
 "સ્વપ્રકાશ જે શ્રીપરમેશ, તેણે વિશ્વ પ્રકાશ્યું એય. ૧૮
 તાવકરી પ્રકાશ્યું અમ્બો, નારદ ! નિશ્ચય ભણ્યો તમ્બો.
 યથા ચક્ર, અગ્નિ ને સોમ, નક્ષત્ર, ગ્રહ, તારા, વ્યોમ, ૧૯

ચેત-યે પરકાશ્યુ જેહ, તેહને તેજ્ય પ્રકાશે તેહ.

જે ભગવતને તેજે કરી, સકલ પદાગ્ન્ય-વચતા ધરી, ૨૦

નમો નમો હું તે ભગવાન; વાસુદેવન વાર ધ્યાન,

જેહની માયા-મોહા લોક, મુઝને જગદ્ગુરુ કહે દોક.” ૨૧

હરિની કુળેય માયા હશે, શુકજી કહે તે વિષય-વિશે :

“ જેહની દષ્ટિના પય માલ્ય, લાજે માયા બિભી ત્યાલ્ય. ૨૨

તે માયાયે વર્જિત સુધી, અગ્નિદાદિ મોહા કુપુર્ણિ.

જ્ઞાન અવિદ્યાયે આવરણ, ‘હં, માફ,’ મિથ્યા અનુસરણ.” ૨૩

યદૂપી પૂજ્યો સંસાર, તે તા પ્રમ કહ્ય નિરધાર.

‘પોતા થકી પરમેશ્વર અન્ય,’ એમ કહ્યુ બ્રહ્માયે ધન્ય. ૨૪

‘અધિષ્ઠાન શું છે એહનું?’ હોડે પ્રમ મુનિ એહનું :

“ વિધ્યુ વિના એ કાષ્ટયે નથી,” ઇમ કહે શુક બ્રહ્માયે કથી. ૨૫

“ દ્રવ્ય, કર્મ ને કાલ અતીવ, સ્વભાવ ને વલી જે છે જીવ,

તત્ત્વ વિચારી જોતા સહી, વાસુદેવથી ખીજૂં નહી. ૨૬

કારણ્ય ને કારણ છે એક;” શુકજી કહે છે એહ વિવેક

“ નારાયણપર આહારે વેદ. નારાયણથી દેવ અબેદ. ૨૭

યદ-૩૫ નારાયણ અતિ નારાયણ સર્વેની ગતિ.

કાણુ માત્ર હું કહાવું દીન ? સર્વે નારાયણ-આધીન. ૨૮

તો કહેશો, ‘તાકૂં શું કામ ?’ બ્રહ્મા કહે છે તેણે કામ્ય.

“ તેણે સરભ્યો જે સંસાર, તેહને સગૂં જ નિરધાર. ૨૯

તેહ ઈશ, દષ્ટા, કૃતસ્થ, અખિય આત્મા આપે સ્વચ્છ.

તે ભગવાને, નિરમ્યો હ; કૃપા-કટાક્ષે પ્રેર્યો જ.” ૩૦

‘અહી ભાસે ઈશ્વર ને જીવ,’ કહેજે તેહનો હેતુ અતીવ :

“ સત્ત્વ-ગુણસ્તમ ક્ષણે જેહ, નિગુણના ત્રણેયે ગુણ એહ. ૩૧

સૃષ્ટિ-સ્થિતિ કરવા સંહાર, માયાયે લીધા અવતાર.

કારણ્ય કારણુ કર્તા થયા; જ્ઞાન-વિજ્ઞાન-ક્રિયા, આશ્રયા. ૩૨

- કારણ્યં તે અધિભૂત પ્રમાણુ; કારણુ તે અધ્યાતમ જાણ્ય.
 કર્તા તે અધિદેવજ હોય, જેદ્મા નરને બાધે સોય. ૩૩
- દ્રવ્ય મહાભૂતાએ વ્યતા, જ્ઞાનસાષ્ટ દ્વાવે દેવતા.
 ક્રિયા કહાવે ઇન્દ્રિય નામ; તેદ્ના ગુણ કારણુ તા કામ— ૩૪
- ઇત્યાદિ અભિમાને આરા, ગુણુ બાધે પૂરુષને પારા.
 તે ભગવાન અધોક્ષજ હરિ; જેણે આ માયા વશ્ય કરી, ૩૫
- જીવ તણા આવરણુ ઉપાધ્ય, એણે ત્રણ ગુણે કરી બાધ
 મુઝને ને સરવેને આમ અણુજાણી ગતિ અન્તર્ધામ્ય. ૩૬
- અન્તર્ગતિ અણુજાણ્યો રહે.” હવે સદિનું કાગ્યુ કહે:
 “એક અનેક થવાને એક, કાલ-કર્મ-સ્વભાવજ નેક, ૩૭
- આપણુની ઇછાયે કરી આતમમા આરોધ્યા હરિ,
 કાલ ઇશ્વરે વ્યાધ્યો નેક, તેથી ગુણનો ઘોભજ એક. ૩૮
- સમાનતાને ટાલે તેક; ગુણુસોભનુ લક્ષણુ એક.
 સ્વભાવથી પ્રગટે પરિણામ; અન્યરૂપતા તેદ્નું નામ. ૩૯
- મહત્તરવ કર્મેથી થાય. ઇશ્વર વ્યાધ્યા સરવે માય.
 રત્નેશુણે સર્વે સમ્યુક્ત, મહત્તરવ જેદ્મા છે મુક્ત. ૪૦
- મહત્તરવ પામે જીવકાર; તમ-પ્રધાન પ્રગટે હકુંાર.
 ત્રિગુણુ ગભર્મય જેથી થયો, તમ પ્રધાન હકુંારજ કહ્યો. ૪૧
- અહકુંાર-ઉપાધિક જીવ, ધારે વામસભાવ અતીવ.
 રૂપાન્તર પામ્યો હકુંાર, વિકાર પામ્યો ત્રણ્ય પ્રકાર. ૪૨
- સાત્ત્વિક, રાજસ, તામસ વેદ, ત્રણ્ય પ્રકારે પામ્યો બેદ.
 દ્રવ્ય કહ્યા મહાભૂતે વ્યક્ત, તેદ્મા તામસ કરી શક્તિ. ૪૩
- ક્રિયા કહાવે ઇન્દ્રિય નામ; રજઃશક્તિ તેદ્મા અભિરામ.
 જ્ઞાન કહાવે ઇન્દ્રિય-દેવ; સત્ત્વશક્તિ તે મધ્યે એવ. ૪૪
- ભૂત-આદિ જે તામસ સાર, તે ન્માદ્મે પામ્યોજ વિકાર,
 તેદ્માથી પ્રગટ્યું આકાર, ‘શબ્દદાર’ સગુણુ વિકાસ. ૪૫

- દ્રષ્ટા દશ્ય તણુ જે લિજી, તે આકાશ શબ્દનું અર્થ. ૧૧
વિકરચુ તે આકાશ સહેત; પવન પ્રકારયો સ્પર્શ સમેન. ૪૬
કારણુ મૂલ મગન જે માટચ, શબ્દવાન વાયુ તે માટચ.
તે વાયુનું લક્ષણુ જાણ્ય, દેહધારણા-રૂપે પ્રાણુ. ૪૭
ધન્દ્રિય-મનનું કાયા તણું, જેથી છે સામર્થ્યજ ધણું.
કાલ-કર્મ-સ્વભાવે તદા, વિકાર પામ્યો વાયુ યદા, ૪૮
તેથી તેજ પ્રકારચુ જેહ, રૂપસાદન તા જાણો તેહ.
વાયુ-નભ-અનુસારે લેજ, સ્પર્શ-શબ્દ-યુત જાણો તેજ. ૪૯
તેજ વિકાર પછે પામિયું, રસસાધ્યે જલ પ્રગટજ યયું.
રૂપ-શબ્દ-સ્પર્શવત કોય, પૂરવને અનુસારે હોય. ૫૦
જલવિકાર પામ્યો જે ધટી, ગન્ધસહિત પૃથ્વી પ્રગટી.
રસ-સ્પર્શના-આદિક રૂપ, પચ્યવિવિધમય પૃથ્વી, ભૂપ. ૫૧
વિકારી સાત્ત્વિક અહર્કાર, તેથી મન ને ચન્દ્રપ્રમાર
ધન્દ્રિયના દશ દેવજ સોય, વૈકાગિક હર્કારી હોય. ૫૨
કાણુ-દેવતા દિશ રૂહેવાય, ત્વચા-દેવતા વાયુ યાય.
અશ્વમેદ સૂરજ છે દેવ. વરુણદેવ નિર્દાનો એવ ૫૩
ધ્રાણુદેવતા અશ્વિનીકુમાર, પચ્યેન્દ્રિયના પાચે સાર.
વાણીનો વહિ દેવતા, પાણિ તણો વામવ સેવિતા. ૫૪
ઉપેન્દ્ર પાદ તણુ છે દેવ. વાયુ-દેવતા મિત્રજ એ
ઉપરજ દેવ પ્રમાપતિ હોય. કર્મેન્દ્રિયના પાચે સોય. ૫૫
તૈજસ જે રાજસ હર્કાર, તે પામ્યો જે સમે વિકાર,
દશ ધન્દ્રિય પ્રગટયા તેહથી. યાન-ક્રિયાશક્તિ ત્યાહથી, ૫૬
બુદ્ધિ-પ્રાણુ તૈજસથી હોય, રાજસ હર્કૃતિકારક સોય.
ત્વચા, શ્રાત્ર, દષ્ટિ ને ધ્રાણુ, નિર્દા, વાણી, પાણુ પ્રમાણુ. ૫૭
ઉપરજ, પદ ને પાણુ જેહ, દશ ધન્દ્રિય તા જાણો તેહ.
સરવે ભાવ મળીને એક, ભૂતેન્દ્રિય, મન ને ગુણુ જેહજ. ૫૮

એ વિષ્ય કારણ-સૃષ્ટિ કહી; કહે કારણની સૃષ્ટિ સહી:

“યદા તત્ત્વ યોવીશે તેહ, અ-યોઅન્ય અમતતાં એહ, ૫૯

કરવા દેહ તણું નિર્માણ ન હવા સમરથ; વ્યર્થ પ્રમાણ.

ભગવન્કૃત્યે પ્રેરયા સત્ત્વ; અ-યોઅન્ય મત્યાં તે તત્ત્વ. ૬૦

પ્રધાન ગુણુ ભાવે કરી ધીર સગ્ગ્યું સમ્યક્ સમ્પુષ્ટ સરીર.

વર્ષ અનન્ત સહસ્રે સોય, ઉદક વિશે તે ઇન્દુ હોય. ૬૧

કાલે કર્મ-સભાવે રત્નો, જ્યાડે ને જીવજ કલો.

આ જીવ જ્યાડે નહીં. આત્મજીવ જ્યાડે સહી. ૬૨

આણકોશને બેદી ગયો, તે એ પૂરુષ પ્રગટ થયો.

સહસ્ર ઊરુ અદ્વિ ને પાણ્ય, સહસ્ર અક્ષિ-મુખ-શિર નાણ્ય. ૬૩

જેહને અડ્ડે અણખણિતે, ચૌદ લોક કલ્યા પણિતે.

ઊરુ-આદિક અધ અડ્ડે સાત જન્મનાદિક ઊરધ પશ્ચાત. ૬૪

અતલ આઘ અધ વરતે માત; ભૂમિ આઘ ઊરધ વિખ્યાત.”

તેહ પુરુષથી કહે છે સત્ય, આદ્રે વર્ણુ તણી ઉત્પત્ત્ય: ૬૫

“બ્રાહ્મણુ મુખ નારાયણુ તણું, ક્ષત્રી ખાહુ વિરાજે ધણું.

ઊરુ થકી ત્હા વૈરયજ કલા. યદ્ર પાગથી પ્રકટિત થયા.” ૬૬

બેદ-ઉપાસન જેથી લહે, સાત લોક તે માટે કહે:

“પદથી જિંચો તે, ભૂલોક. જીવલોક નાભિમા આક. ૬૭

હૃદય વિશે સ્વર્લોક-પ્રકાશ. મહર્લોક ઊરુ-મધ્યે વાસ.

ગ્રીવાયે જનલોક-પ્રકાશ. તપોલોક આહૃદય-વાસ. ૬૮

સત્યલોક તે ક્ષીર્ણિ ઠામ્ય. અહરન્ધ તે વૈકુણ્ઠ-ધામ.

વૈકુણ્ઠલોક નિરન્તર હોય; સૃષ્ટિ-પ્રપન્ન્ય વિશે નદિ સોય.” ૬૯

લોક ચતુર્દશ બોલ્યા જેહ, તેહનો પક્ષ કહેછે એહ:

“જન્મનતસે તા અતલજ હોય, ઊરુમા વિતલ વિચારી જેધ. ૭૦

સુતલ ગુહ જે જાનુ માણ. વસે તથાતલ જહ્વા ન્યાણ.

સુદ્ધ વિશે તાં આતલ વસે; રસાતલ પ્રપદે ઉદ્યસે. ૭૧

પાદતલે પાતાલજ, ભૂપ ! એ વિધ્ય પૂરુષતોક—“વૃષ.” ૧
 ત્રણ્ણ્ય લોકનો કહે છે પક્ષ—“સાલધ્ય, રાય પરીક્ષિત દક્ષ ૭૨
 ભૂમિયોક પગદામ્યે કરચો ભુવલોક નાભિયે ધગ્યો.

સ્વર્ગલોક શીરપને દેશ. ત્રણ્ણ્યયોક રૂપી હરિ એપ.” ૭૩

ઇતિ ભાગવતે—દ્વિતીયસ્કન્ધ બ્રહ્માણ્ડ-રચનાનો સમ્પન્ન.
 પચ્ચમ અધ્યા પૂરણ ચયો, બેદ્તાવીશ શ્લોકે કહ્યો.

રત્ન કહે, યાને કરી કરચો; યથા-બુદ્ધિમાને વિસ્તર્યો. ૭૪
 ૩૬૬

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे ब्रह्माण्ड-
 रचना नाम पञ्चमोऽध्याय ॥ ५ ॥

પચ્ચમ અધ્યાય

કાલકર્મસ્થમાવૈશ્વ ગુણતત્ત્વવિભૂતિભિઃ ।

શ્વમે ચતુર્વિધાં સૃષ્ટિં તસ્મૈ સર્વાત્મને નમઃ ॥ ૧ ॥

છત્રે વિરાટાદિ વિભૂતિ વેદે કહી તથા ધ્યાતમ-આદિ-બેદે
 દ્વૈતીકર્યુ પૂરુષસૂક્ત-સાખે, પૂર્વે કહ્યુ તેહ સમસ્ત ભાખે ૨

બ્રહ્મોવાચ—

[શરણ કેદારે]

“ હવે વિભૂતિ વિરાજની, સદ્ધિત્ત્ર પ્રપચ્ચ સમાજની,
 વર્ણવે બ્રહ્મા, ‘ નારદ ! સુણો કહું વિન્તારણ અતિ ધણો
 વિપયના સ્થાનક કહું સ્થિરતાપણે રે ૩

ઢાલ-વિપય તણા સ્થાનક કહું સ્થિરતા મુઝ-આદિકમા જેહ.

વાણી તે વહિનું સ્થાનક, વદન વિરાજે એહ ૪

૭-૮ માતનું સ્થાનક શોભે સામ ધાતુ નિરવાણ્ય

ગાયત્રી, હિષ્ણુક નિ અનુષ્ટુપ, બૃહતી પદ્ધતિ જાણ્ય. ૫

- ત્રિષ્ટુપ, જગતીઃ સાત છન્દના સપ્ત ધાતુ ગિયર હેત.
ત્વયા, મેઠ, માસ ને મર્જી, અરિય, રુધિ ને રેત ૬
- હવ્ય કહાવે દેવ-અન ને કવ્ય પિત્રનૂ અન.
તેથી વાખ્ય અમૃત-નામે મનુષ્યને બોજન. ૭
- મધુર-આદિ પદ રસ, સહ રમના ઇન્દ્રિય કેર.
તથા વરણનૂં પુરુષ-નિર્જીવિ ઉત્પત્તિયાન વણેરૂં. ૮
- અમ્મદાદિના પ્રાણુ તાણૂં તન વાયુ તણૂં નિરવાણ્ય;
પુરુષ કેરા નામા-ગન્ધન પરમ અયન પરમાણુ, ૯
- અશ્વનીકુમાર ઓપધિનૂ તે ગન્ધ-સુગન્ધનૂં સાર,
પુરુષ કેરૂં આણેન્દ્રિય તે પરમ અયન નિગ્ધાર. ૧૦
- રૂપ તણૂં ને તેજ તણૂં તા સ્થાનક શોભે સાર,
પુરુષ કેરા ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય શુણ્ય, નારદ ! નિરધાર. ૧૧
- સૂર્ય તણૂં ને સ્વર્ગ તણૂં તા સ્થાનક શોભે તેદ,
પુરુષ તણૂં તે અક્ષિ-ગોવક ગંગેણી નિ સન્દેહ ૧૨
- દિશા અને તીરથનૂં સ્થાનકે કર્યું તણે તા સાર.
શબ્દ તથા આકાર તણૂં મધ્ય ઓત્રેન્દ્રિય નિગ્ધાર. ૧૩
- વસ્તુ સકલનૂં સાર અને વક્ત્રી સુન્દરતા છે જોહ,
તેહનૂં ઉત્પત્તિ-સ્થાનકે કહિયે, પુરુષ તણે જો દેહ. ૧૪
- ત્વયા તેહની રૂપશી અને વલી વાયુ તણે તા દામ,
સર્વયણનૂં સ્થાનકે કહાવે ત્વયો પુરુષની નામ્ય. ૧૫
- તેહ પુરુષના રોમ યકી ત્હા સકલ-વૃક્ષ-ઉત્પત્ત્ય,
જેણે વૃક્ષે સમ્યક રીત્યે યા ધાય છે સત્ય. ૧૬
- મેઘ તણૂં ત્હા ક્ષેત્ર કહાવે, કેસવજના કેશ.
વિષ્ણુતની ઉત્પત્તિ-સ્થાનકે રમઝૂ કેરા દેશ. ૧૭
- પાગ-ચરણના નખે પ્રગટતા શિવા-લોહ નિરવાણ્ય.
; લોકપાત્ર બાહુથી પ્રગટના કરતા અતિ કમ્પાણ ૧૮

- બ્રહ્મવત્સ્વર કેરું સ્થાનક પૂરુષ-પાદ-આસ
- ચરણ તથા રક્ષણનું સ્થાનક પાદ-આસ-વિલાસ ૧૯
- અપ ને વીરય, સર્ગ તથા વળી પ્રજાપતિ, પરબ્રહ્મ;
- એટલાનું ઉત્પત્તિસ્થાનક શિશુ પુરુષનું ધન્ય ૨૦
- પ્રજા-અર્થ સમ્ભોગ-યોગથી અતિ આનન્દ જે હોય,
- પૂરુષ કેરું ઉપરથ ધન્દ્રિય, તેટલું સ્થાનક સોય ૨૧
- યમ ને મિત્ર મહત્યાગનું પાણુ-ધન્દ્રિય સોય
- હિંસા-નિઝતિ-મૃત્યુ-નરકનું સ્થાનક ત્યાં શુદ્ધ સોય ૨૨
- અધર્મ ને અગ્નિ પરાભય કેરું સ્થાનક એહ,
- પૃથ ભાગ ભગવાન તણો છે, નારદ ! નિઃસ-દેહ ૨૩
- નદ ને નદી તણું તાં સ્થાનક નરની નાડી-દેશ
- ધર્મરનાં અસ્થિથી પ્રગટી પર્વતગતિ અશોભ ૨૪
- પ્રધાનેનું, સહ વસ્તુ-સારનું, સમુદ્રનું, સિદ્ધાન્ત,
- જૂન સર્વના લયનું સ્થાનક ઉદર પુરુષનું શાન્ત ૨૫
- અરમદાદિના લિફ્ટ દેહનું સ્થાનક શોભે સાર,
- આદિ પુરુષનું હૃદય વિરાજે, નારદજી ! નિરધાર ૨૬
- ધર્મ તણું, માદ્ય ને તાદ્ય, સનકાદિકનું સોય,
- સહ તણું, વિજ્ઞાન, તત્ત્વનું સ્થાનક ચિત્તજ હોય ૨૭
- ‘સદ્વસ્તુશીર્ષા’, અર્ધઋચા ને ‘લાક્ષ્મણોડસ્ય મુખ’ મેવ
- એહ ઋચાનો અર્થ નિરૂપ્યો, એ અખ્યામાં એવ ૨૮
- ‘પુરુષ ષય’ એ સર્વ વિરાજે એહ ઋચાનો અર્થ;
- બ્રહ્મા નારદજીને કહે છે, “ સાંભલ્ય, પુત્ર સમર્થ ! ૨૯
- હું ને તું ને રદ્ર મહામુનિ, સનકાદિક તાં હોય,
- સુર, દાનવ, નર, નાગ, ખગ, યુગ, જલચર જન્તુ સોય, ૩૦
- ગાન્ધર્વ, અપ્સરા, વક્ત્ર, રક્ષ ને જૂન, ઉરગ-ગણ એવ,
- પશુ, પિતર, સિદ્ધ, વિદ્યાધર, ચારણ, વૃક્ષવિગેય, ૩૧

- અન્ય વધી જલ-ચલ-નભગામી નાનાવિધના જીવ,
 શ્રદ્ધા, નક્ષત્ર, કેવું ને તારા, તડિત, ગર્જના તીવ્ર, ૩૨
- ‘ સર્વ પુરુષ એવ ’ એ શોભે ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાન.
 સર્વરૂપથી દશાર્જુન રહે ? ” કહે ઋષ્યા-ગુણ-ગાન. ૩૩
- “ કોટિ બ્રહ્માણ્ડાધિપ ક્ષાત્રે,” એ વિધ વિધાતા બાળે.
 નારદ-બ્રહ્મ-નિરૂપણ કરવા પ્રગટ અર્થ તાં ઘણે: ૩૪
- “ તેણે પુરુષે વિશ્વ આવર્યું વિતસ્તિમાત્રે માન;
 આગત્ય પાછત્ય દશ-અર્જુન છે વિશ્વ વિશે ભગવાન, ૩૫
- સૂર્ય જ્યમ મણ્ડલ-પરકશી બાહ્યે જ્યમ પરકાશે,
 આદિ પુરુષ અહો પારા પ્રકારથી વિશ્વ વિશે હમ બાસે, ૩૬
- પ્રકાશ કરતા વિરાટ દેહનિ એણી રીત્યે એહ
 બાહ્ય બીતર બ્રહ્મ-અણ્ને પ્રકાશકર્તા તેહ. ૩૭
- અમૃત-મોક્ષ તથા જે સ્વામી નિર્ભય નદિ-સન્તાપ
 મરણધર્મ છક ધર્મ થકી તા અશ્વમેધ ધર્મર આપ.” ૩૮
- તો કહેશો, ‘ પરપ્રજ્ઞપ તે નિત્યમુક્ત કયમ થાય ? ’
 એ આશંકા દરવા એ તા જ્ઞાન કરે મહિમાયા ૩૯
- “ તે માટે એ આશ-પુરુષનો મહિમા એક અપાર,
 પ્રપ્રજ્ઞમય અમૃતનો સ્વામી તે માટે નિરધાર. ૪૦
- એહ પુરુષ તો નિત્ય મુક્ત છે. તેહના આશ્રિત જીવ,
 અન્ધ-મોક્ષ તેહને નિરધારયો,” એહવું કહે અતીવ. ૪૧
- “ ભૂ-આદિ ત્રય લોક કલા તે જેહ પુરુષના પાદ,
 તે પાદ વિશે સદ્ જીવ રહ્યા છે,” એમ કહે મુનિ આદ્ય. ૪૨
- જૂર્જ્વલતર ત્રણેય લોકથી જીરધ ત્રણેયે લોક;
 અમૃત, ખેમ, અભય તે ત્રણેયે નિશ્ચલ સુખનું એક. ૪૩
- ત્રણેય લોકનું મસ્તક તે વા મહલોક છે સાર.
 તે જીવરચના લોક તેહના મસ્તક છે નિરધાર. ૪૪

- મહલોકના મસ્તક તે જન-તપોલોક ને સ્તથ. ૥ ૥
- અઘાપિ તે અમૃત, ખેમ, ને અમય વિરાજે અત્ય. ૥ ૪૫
- જૂ-આઘે જે ત્રણેય લોક ત્યાં ચગચ સુખ જે માટે, ૥
- મહલોક મુક્તિનું સ્થાનક તોહે ત્યાં બિચાટે. ૥ ૪૬
- ત્યાં રહેતાને કપાન્તે અવિનાશી સુખ તા હોય ૥ ૥
- જનલોકમા અમૃત, તેથી અવિનાશી સુખ સોય. ૥ ૪૭
- ધાવજીવ તે સ્થાન ન મૂકે, પામ્યા જે જનલોક;
- કપાન્તે ત્રેલોકી દાહે, મહલોકમા શોક. ૪૮
- ત્રણેય લોકને તાપે દામા મહલોક-જન એમ,
- વસે જઈ જન લોકે; માટે મહલોક અગ્રેમ. ૥ ૪૯
- જનલોક ત્યાં અમૃત-સુખ છે; તપલોકે છે ખેમ;
- સત્યલોકમા મોક્ષ-મદ્ધાસુંખ. અમય પદારથ એમ. ૫૦
- પ્રજ્ઞ-રક્તિ જે બ્રહ્મચાર્ય, ને વાનપ્રસ્થ, મન્યાસી
- ત્રણેય લોકથી જિંચા ત્રણેયે લોક તણા તે વાસી. ૥ ૫૧
- ગૃહસ્થાશ્રમની ગતિને વર્તે ત્રણેય લોકને 'માય,
- બ્રહ્મચર્ય-વર્જિત જે માટે ચોથો લોકન ન જાય. ૫૨
- ગૃહસ્થ-આશ્રમ વિધવાલોભી; માટે રહે છે નીચો.
- કદાપિ કાલે દે નબ્ધ જાયે ત્રણેય લોકથી જિંચો. ૫૩
- ઉત્તર-દક્ષિણ મારગ જાયે પૂરુષ ક્ષેત્રજ્ઞાં,
- વિદ્યા-અવિદ્યા રૂપી ભેદ્યે ભોગ-મોક્ષના દાતા." ૫૪
- વૈરાટ-અન્તર્વર્તીની કહી ક્ષણવિચિત્રતા એદ.
- કમિરનું વૈયશરૂપ રહેવા, અણબેદ રહે તેદ: ૫૫
- " જે આલુપી વૈરાટ પ્રગટતા જુલેન્દિય-ગુણ-રૂપ,
- બ્રહ્મ-અણક ને વિચરણને અતિક્રમ્યો અનુપ. ૫૬
- સરળતાની પેરે અહો પાસે તપે તેજ પરકાશ.
- અદિ પુરુષ તે કમિર પોતે જ્યોતે શ્રીઅવિનાશ. ૫૭

- તો ક્હેશો, ‘સદ્ પુરુષરૂપ છે.’ ત્યાં મન્ધે ઉત્પન્ન.
 યદ તણા તો સાધન ત્યાહરે પુરુષ યદી નહિ લિખ.” ૫૮
- ‘યદ કરચે પૂરુષ-આરાધન, એ સિદ્ધિ નબ્બ હોય;’
 એ આશરું પરહરવાને, યદ્વાજી ક્હે સોય: ૫૯
- “વિરાટ અન્તર્ધામી નરના નાલિકમધથી ત્યાહરે
 પ્રગટ થયો હું જેણે કાસે, કાઇ ન સુઝે ત્યાહરે. ૬૦
- યદ તણી સામગ્રી પ્રહવા, ધણું વિચારયું મન્ધ;
 આઘપુરુષના અર્જુ વિના મેં કાઇ ન દીઠ અન્ધ. ૬૧
- ત્યારે તે સમ્ભાર કરચા તે પુરુષ તણે તા અર્જુ.
 યદ-પશુને યુધ કરચા મેં કુશ કીધા મનરજ્ઞે; ૬૨
- યદ તણું સ્થાનકે કરી જૂમિ, સમ્યકે સોધી લીધી;
 વસન્ત-આદિકે ઉત્તમ જે છે કાશ-વિવરચા કીધી, ૬૩
- પાત્ર ને ગ્રીહ-આદિ આપધિ, ધૃત-આઘે જે રનેહ;
 મધુરાદિકે રસ, લોહ-શ્રુતિકા, તોય કઢાવે જેહ; ૬૪
- યજુર્વેદ ને સામવેદની ઋચા કઢાવે પરમ;
 હોતા, ઉદ્ગાતા તે ઘઘા, ઋગ્વિજ કરા કર્મ; ૬૫
- નામ કહ્યા અમિષ્ટોમાદિક, સ્વાહાદિકે જે મન્ધ;
 દક્ષિણા, વ્રત ને દેવ-અનુક્રમ, પ્રયોગવિધિ ને તન્ન, ૬૬
- ગતિ, મતિ ને પ્રાયશ્ચિત, બલિ ભગવત-અર્પણ સાર;
 પૂરુષને અવયવથી એ મેં સમ્પાઘા સમ્ભાર. ૬૭
- એ વિધિ યદવિધિ મેં કદખ્યા પૂરુષ કરે અર્જુ.
 તે સામાને યદપુરુષ મેં યજ્ઞયા સનાતન સર્જુ. ૬૮
- વધતા તાહરા બ્રાત્ર પ્રજાપતિ નવે નિરન્તર યજ્ઞતા,
 વ્યક્ત ને અન્યક્ત-ઉપને ભાવ ધરીને ભજતા. ૬૯
- પછે અવસરે યજ્ઞતા મનુ, ને ઋષિ કહાવે જેહ,
 દેવ, પિતર, નર, દૈત્ય મલીને યજ્ઞતા પ્રભુને તેહ.” ૭૦

- અધિષ્ઠાન એહનું કહ્યું જ્ઞાતા, નારદ પૂછ્યું જોઈ,
જ્ઞાતાજી નારદને કહે છે નિશ્ચય ઉત્તર એહઃ ૭૧
- “ નારાયણ ભગવાન વિશે એ, વિશ્વ રજૂ છે નિત્ય-
ગૃહીત-ભાયાગુણ, સર્ગાદિક, સ્વયં અગુણ એ સત્ય ૭૨
- તેહનો પ્રેરયો સર્ગૂં જૂં હં; સંહારે મહાદેવ;
પોતે પૂરુષરૂપે પાસે, ત્રણેય શક્તિધર એવ.” ૭૩
- “ વિશ્વ કાણુ ને તમ્મો કાણુ છો ?” એહવું પૂછ્યું જોઈ,
મધ્યમા પ્રશ્ન તણો પ્રતિ-ઉત્તર જ્ઞાતાજી કહે એહઃ ૭૪
- “ એ મેં વુઝને કહ્યું, તાન ! જે તે પૂછ્યું પાવજ.
કારણ્ય-કારણ અન્ય નથી, એ વાસુદેવથી અન્ય. ૭૫
- ધ્મિરને અણુમાની મુઝને ધ્મિર કહે છે વ્યર્થ.”
એહનો ઉત્તર સંક્ષેપ કરી, મમામ કરમે અર્થ- ૭૬
- “ જે માટે મેં ભક્તિસહિત હૃદયમાં (કરી) હરિ આરાધ્યા,
તે માટે મુઝ વાણી, મન, ઇન્દ્રિય સત્યારથી માધ્યા. ૭૭
- એ માહરો પરતાપ નહોં; એ હરિ-ભક્તિ-મદિમાય.
હવે કહી મેં માહરી ઉત્પત્ત્ય, (તે) હામ ન જાણ્યો જાય. ૭૮
- તે હં વેદ તપોમય હૃદાવું પ્રભપતિના સ્વામી,
મમ્મક રીત્ય સમાહિત ચિત્તે યોગ તણી ગતિ પામી. ૭૯
- તે મેં માહરી ઉત્પત્ત્ય કરો હામ ન જાણ્યો જાય;
અન્ય તણી શી ગણુનો ?” કહેરો તૃતીયસ્કન્ધન માંજ. ૮૦
- “ શરણ્ય ગયે સંસાર નિવર્તે, મ્હામજૂવનું હામ
અવસ્તિ કૃં રથાનક તે હરિ-ચરણે કૃં પ્રણામ. ૮૧
- જે પોતે પોતાની માયા કરો પાર ન જાણે,
જે માટે એ અપાર માયા ત્યાં દશાન્ત પ્રમાણે. ૮૨
- ન્યમ આકાશ ન જાણે પૂરજી આપણુનો વિસ્તાર,
તો ખીજા યં જાણે, જેથી આતમ એક અપાર !” ૮૩

“ કહેશો, ‘કયમ સર્વં ન જાણે, માયાનો મહિમાય ?’

ગગન-કુસુમ અણુદર્શનથી સર્વં પાણું નબ્બ જાય.” ૮૪

આપણી કાંધી માયા તે આપણા નબ્બ લેશે,
એ વાતે મોટિમ આપણી વેદસ્થિતિમા કહેશે. ૮૫

“ જે હરિ-ગતિને હું નબ્બ જાણું; તમ્ને ન જાણો કામ.

વામદેવ મુનિ નબ્બ જાણે. બીજો કુણુ માનુષ હોય ? ૮૬

અમ્ને એહ ઇમ જાણું, એ પરમેશ્વર કેરી માયા,
તેથી વિશ્વ થયું જાણું છું, જેથી અમ્ને બ્યહવાયા. ૮૭

તોહે પપ્પ સધલું નબ્બ જાણું, જ્ઞાનસમાન પ્રમાણું.
તો કહેશો, ‘સહ કહતા દીસે.’ એણે ઠામ્ય વિખાણું- ૮૮

અસ્મદાદિ ગાએ છે જેહના જન્મ-કર્મ અવસ્થમેવ,
તોહે તત્ત્વ ન જાણે જેહનું, જમો મગવતે એવ. ૮૯

તે એ આદિપુરુષ અજ પોતે કલ્પે કલ્પે સરજે:
આપણામા આપણપે કરી આપણપાને સરજે, ૯૦

સંહારે ને પાલે-પોતે; કામ ન જાણે મર્મ.”
પુરુષ તણે અવતારે કહી, હવે તત્ત્વ કહે છે પરમ : ૯૧

“ વિશુદ્ધ કેવલ જ્ઞાન નિરન્તર સમ્યક સ્થિર યે જીજ્ઞૃં
પૂરણુ સત્ય અનાદિ નિર્ગુણુ અદ્વિતીય નિત્ય શોભ્યું. ૯૨

નારદજી ! જે મુનિના પ્રશાન્ત તન-મન-ઇન્દ્રિય હોય,
દુર્જન તર્કે ટાલ્યું તત્ત્વજ વિચલે, જાણે સોય.” ૯૩

હવે કહ્યું જે કલ્પે-કલ્પે કલ્પ્યા બહુ અવતાર,
તે અવતાર કહે વિસ્તારી, “ સાંભલ્ય, નારદ ! સાર. ૯૪

પ્રકૃતિ-પ્રવર્તક સદસચીર્ણ પુરુષ કહ્યો જે સાર,
ભગવદ-ભૂમા પરમેશ્વરનો પેહલો તે અવતાર. ૯૫

મહા-સૃષ્ટિ તે એકરૂપ. તે બ્રહ્માણ્ડસ્થિતિ, જે બીજું.
પરમેશ્વરનાં ત્રણુપ રૂપ ત્યાં, ભૂતસ્થિતિ તે ત્રીજું. ૯૬

યદપિ સકય પદાગ્રથ છે તે શ્રીહરિના અવતાર,	
તોણ કેટલાએકે કહ જે મનના મધ્યે સાર	૯૭
કાત, સ્વભાવ અને યની પ્રકૃતિ કારણ્ય-કાગ્યાકાગ,	
વિભૂતિ દક્ષાદિક ને બ્રહ્મા-આદિક ગુણ-અવતાર	૯૮
મમ કહાવે મદતત્ત્વ, ને દ્રવ્ય કહ્યા મ્હાજૂન,	
અદર્શાર ને ગુણ સત્વાદિક વિગટ-તનુ અદ્ભુત	૯૯
સ્થાવર, જડુંમ સકય પદારથ મર્વે શ્રીમમવાન	
કિન્નરહુના ! હવે સંસ્થેપે (કહ.) મુણ્ય, નારદ ' મ વધાન	૧૦૦
અદ', રદ્ર ને વિષ્ણુજી વધી પ્રજાપતિ સહ પ્રય,	
પ્રજાપતિમા દક્ષ અને વૃમ આગે [મુનિવગ] સોય,	૧૦૧
સ્વર્ગપતિ ઇન્દ્રાદિક ને (વની) પાતાન તણ પતિ જેદ,	
ગાન્ધર્વ, વિદ્યાધર ને આગ્યુ કેરા સ્વામી જેદ,	૧૦૨
રાક્ષસ, યક્ષ, કિન્નરના સ્વામી, ત્રપિ, પિતૃના નાથ,	
દૈત્યપતિ, સિદ્ધેશ્વર, કાનવ, પ્રેત, પિતાચી માય,	૧૦૩
લોક વિશે જે ભાગ્યમુખ, ક્ષમા-તેજ-મનવાન,	
વિભૂતિ, હી એ રૂપ અરૂપી, સર્વે તે ભમવાન	૧૦૪
હવે કહે છે, " શુદ્ધ સત્ત્વ જે મ્હા-મોટા અવતાર	
પરધાને અવતાર જણાવુ, પૂરુના અવતાર	૧૦૫
અસતકથા સાભનતા શ્રવણે પૂરને મન દોય	
તે મહાને શીરે મુન્દર અવતાર-કથા, મુખ્ય સોય "	૧૦૬
ઈતિ ભાગવત-દ્વિતીયસ્કન્ધે મહાપુરાણમ્ માય	
પૂરામુખ કહ્યા તણે એ જડું છે અધ્યાય	૧૦૭
શ્લોક યયા એ અધ્યા-મધ્યે પિત્તાવિશ મુમ-મન્ય	
રત્ન કહે, યતે પદ કીધા રત ને બિપરય પાય.	૧૦૮
	૫૦૧

ઈતિ શ્રીભાગવતે મહાપુરાણે દ્વિતીયસ્કન્ધે પુરુષ
સર્ગ નામ ષષ્ઠોઽધ્યાય ॥ ૬ ॥

સપ્તમ અધ્યાય

યદ્વીક્ષં વિધિના વિવેકનિધિના શ્રીનારદોપાસને
 પ્રોઘટપૂર્યસક્ત[કાનુસરણ] ભક્તાય મુક્તિપદમ્ ।
 યસ્મિન્પ્રોતમિદ પરાધરજગ[જ્ઞાગતિયત] સર્વદા
 તદ્વદ્દક્ષાણ્ડમયં સ્વય પૃથગહો ધ્યાનાસ્પદ ધીમહિ ॥૧॥

હવે સાતમે કૃષ્ણવીવાવતાર, કહ્યા તે અગ્ને પુત્રને વાક્યસાર.
 તિહના કમ આથે પ્રયોજન ભાખ્યાં ગુણો વશુઆ વૈધશુવે
 મન્ન ગાખ્યા. ૨

[રાગ—ગોડી]

બ્રહ્મા નામ્હને કહે અતાર હરિનાં
 પેહ્લો વેપ વરાહનો વશુવે રસભીના : ૩
 “જ્યારે અવનીને બિધરવા હરિ કરી રૂપકર-કાયા
 યત તનુ જગદીશ, જે હરિની માયા ૪
 મ્હાસાગચ મહીં તે મમે મ્હાદૈત્ય વિગચો;
 વજ સરીખી ઝાઝ્ય હિરણ્યાક્ષજ મારયો. ૫
 [રુચિ પ્રજપતિ કરી ભાખ્યાં આકૃતિ નામ.
 તેહમા પુત્રમે યયા રમુચક્ષ અભિરામ.] ૬
 તેહની દયિતા દક્ષિણામા રક્ષણકારી
 મુખમ નામે દેવતા અતારચા ભારી. ૭
 સ્વાયમ્શુવ મનુષે સ્તબ્યા હરિ દીનદયાલ.
 ત્રણ લોકની આપદા દાવી તતકાવ. ૮
 તેહ સમેતો ઇન્દ્ર તે તા યજ્ઞ સુધામ.
 માતામહ મનુષે પછે પરદું હરિનામ. ૯
 દેવ તંત્રું બિપ્લવત્રું જન-ગણુ જ્ઞેહ,
 કમ યજ્ઞ-અવતારનું દેખાડ્યુ તેહ. ૧૦

- કર્મ નામ પ્રજાપતિ, દેવહૃતિ નારય;
 ષ્ઠપિણ નામ તેડને વિશે લીધો અવતાર,
 નવ ભગિની સાથે; મુનિ બ્રહ્મવિદ્યા ભાખી;
 કપિલે નિજજનને વિશે કરણા બહુ રાખી. ૧૧
- અત્રિપુત્ર પ્રમુછ યથા ઋક્તજ અભિધાન.
 'અહ' દત્ત,' ઇતિ અત્રિને આપ્યું વરદાન.
 દત્ત નામ ભગવાનનું તે માટયે અનાઘ;
 જેડની પદ્મ-પદ-રજે મહુ-દેહય-આઘ ૧૨
- [પવિત્ર થૈ નિજ દેહય આભક્તિ-યુક્ત]
 યોગસિદ્ધય પામ્યા મ્હાલુક્તિ ને મુક્તય.
 તપ કીધું લોકને સજ્જા બહુ ભાત્ય;
 આર સ્વરૂપે દરિ દવા; સાબલો સાક્ષાત; ૧૩
- પસનક, સનન્દન ને વડી જે સનતકુમાર,
 સનાતન મુનિયર યથા એ અભિધાન આર.
 પૂરવ કપે પ્રસપમા ગયું આતમ-તત્ત્વ;
 આકરૂપે અમ્યક દરી પ્રકારયું મુનિ-અત્ત્વ. ૧૪
- જે કહેતા મુનિને યથું દર્શન આક્ષાત"
 નરનારાયણનો કહે અવતાર મુજન—
 "દક્ષસુતા જે મૂરતિ ધર્મ કરી નારય,
 'નર-નારાયણ તેડને વિશે લીધો અવતાર. ૧૫
- એ રૂપે પ્રગટયા. મદા તપ કીધું તેડમા.
 અનર્જ તણી એના મરખી સુરનારી જેડમા,
 પોતાનું પખી નીજમ્યું—અજગર્ય—વિનાશ:
 નેટ નિરાશ થઈ ગઈ મધયાને પાશ. ૧૬
- કામગ્ન્ય, જે કોષ તે ભય પામે ન્યાદે;
 કામ વિચ્ચારી ત્યાં બિદે: શં ક્રેયું ત્યાદિ ? ૧૭

- ક્રોધયુક્ત દષ્ટે કરી રુદ્ર-આલે દેવ,
મહાસમર્થ તે કામને બાલે તાં તતખેવ. ૨૪
- પણ્ય પોતાને બાલતો પણ એટલા ક્રોધને જેઠ
બાકી ન સકે બાપડા, તેણે જીત્યા તેઠ. ૨૫
- તેઠ ક્રોધ જેઠને વિશે પરવેશતો બીહે,
નરનારાયણ તેઠને કામ લેજે કાહે ?" ૨૬
- એ અવતાર પ્રગટ કહ્યા. વચી કહે છે ક્રોધ;
ધ્રુવજીને અર્થે ધરચો, સૂચવે છે સોય— ૨૭
- " માત સુનીતિ. શોક્ય જે સુરચિ વિકરાલ,
તેઠનાં વાક્યબાણે વેધ્યો (થકો) પન્થ-વાર્ષિક બાલ, ૨૮
- ઉત્તાનપાદ પિતા તણે સમીપે સોય;
તપ કરવા વનમાં ગયો; સમરચા જહુરિ (ત્હો) સોય. ૨૯
- ધ્રુવ-પદને પામ્યા પછી ગતિ તે સાક્ષાત,
(જેઠને) જિંચ્યા ભૂચ-આદિ સ્તવે, નીચ્યા ઋષિ સાત." ૩૦
- પૃથુરાજ કેરો કહે અવતારજ એઠ—
" ન્યાહરે વિપ્રે પ્રારથ્યો, ન રહ્યો વંશ તેઠ, ૩૧
- ત્યાહરે વિપ્રશાપ-વજ્રથી જે બલ-સમ્પત્તિ દારચો,
પુત્ર પૃથુરૂપે થયા; નરકેથી તારચો. ૩૨
- જે પુનામ નરક થકી તારે શુભ-સૂત્ર,
વિદુપ લોક વ્યાકરણથી તેઠને કહે પુત્ર ૩૩
- વેનપુત્ર પૃથુજી થયા; કીધો મ્હામત્ન;
ધેનુરૂપ ધરણી થકી દોલાં સર્વ રત્ન. ૩૪
- નાલિ પિતા, માતા તથા મરુદેવી-આર્થ,
"ઋષભ હવા, જેણે કરી જડવત યોગોચારે. ૩૫
- પરમહંસ-પદ જેઠનું, મોટા મુનિ માને,
મુક્તસર્જ, સમદષ્ટિ જે શાન્ત-ધન્વિયવાને. ૩૬

યમપુરુષ મુઝ યમમા ૧૦ હૃયમીવ-સમાન,	
કનકવર્ણ પ્રગટયા પ્રમુ પોતે ભગવાન.	૨૭
મહત્ વેદ-રૂપી સ્વયં વર્ણી યમસવરૂપ,	
અખિય દેવનો આતમા તદ્ રૂપ અનૂપ.	૨૮
જેદના આસોઝીસમા નાસાપુટ-વાટે	
વેદમયી વાણી યર્ષ પ્રમટી જે માટે.	૩૯
મત્યમત રાજા મનુ વૈવસ્વત બાવી	
૧૧ મતસ્ય-રૂપે દીક્ષા તેદને કલ્પાન્તે આવી.	૪૦
આશ્રય જે આવની તણો મર્વ જીવની ખાણ,	
મુઝને આભય જીવનો, કલ્પાન્તે જાણ	૪૧
ત્યાદ્ રે મુઝ મુખથી. પડ્યા શ્રુતિમારગ જેદ,	
તેદને મહી કલ્પાન્તના જલમા રમ્યો જેદ	૪૨
દાનવ દેવ તણા મુખી ત્યાદ્ રે અમૃતદામી,	
દ્વીરોદધિ મથતા હવા અતિસય શ્રમ પામી,	૪૩
૧૨ કન્ધ-રૂપે કૃષ્ણજી પૃષ્ઠે ગિરિધારી	
ગિરિધરજી કપડૂ ટાસેવા નિદ્રામરી.	૪૪
દૈત્ય તણું દુઃખ ટાવવા ૧૩ નૃસિંહ વિશાખ,	
વહનુકુટી મુખને વધી દજ્ઞા વિકરાલ.	૪૫
મદા મહીને આવતો દિરવ્યકરમય કાલ,	
તેજરૂપ તેણે નખે ચીરથો તાકાલ.	૪૬
મહાબલિયે માહે મલો સરોવર કરી અગવ્ય;	
ગજપદ-પતિ પીડ્યો યજ્ઞ માન્ય નિજ મરણ.	૪૭
અમ્બુજ લોહરૂપે શોભતું અભસારયા રયામ.	
આદિ પુરુષ આવો દવે, પડી આપદા આમ.	૪૮
અખિય લોહના નાથ દે તીર્થંધર દેન ।	
નામધેવ-અરજો યજ્ઞ આમર્જ્ય એવ.	૪૯

- ૧૪શ્રીહરિયે તે સાભત્યું ચરણાગતિ-વક્ર;
ગરુડ ચઢી જોબ્યન્દજી ધાયા ધરી ચક્ર. ૫૦
- નક્ર-વદન ચક્રે કરી ચીરચૂં ભગવાન;
સુંદર્ય ગ્રહી કરુણાકરે કાફરો કરી મ્હાન. ૫૧
- અદિતિ કેરા બાલકા જે આદિત્ય બાર,
તે મધ્યે યજ્ઞનો અધિષ્ઠાતા સાર, ૫૨
- સર્વ ચક્રી લધુ પુત્ર તે ગુણ જોતા જ્યેષ્ઠ;
નારદજી ! તેહના તમ્બો સાંભલો ગુણુ જ્યેષ્ઠ. ૫૩
- ત્રણ લોક જેણે આક્રમ્યા ત્રણ કર્મ વિભાગી
૧૫યામનરૂપે મેદિની બસિથી ગ્રહી માગી." ૫૪
- "કુદેશો, 'પ્રભુએ કા કરી દુર્બલવત ભીક્ષા ?'
ત્યાં કુદે છે, "ધમિષ્ઠને દેવી નહોં સિક્ષા. ૫૫
- ધમમાર્ગે વર્તેલો વિષ્ણુજન જેહ
માયા વિન નિજ રાજ્યથી નબ્બ ચૂકે તેહ. ૫૬
- નારાયણના-ચરણ ક્ષાલન-જલ જેહ,
બલિયે શિરમધ્યે ધરચૂં; શુદ્ધ કીધો દેહ. ૫૭
- યાચીને પણ પાડવો ન ઘટે કરી ફેક,
એમ કરચૂં તેથી આપવા અધિકૂં-સાલોક્ય. ૫૮
- શુકાચાર્યે શીખવ્યો; નબ્બ માન્યું મન;
ત્રીજો પદ પૂરો થવા આપ્યું સ્વયં તન. ૫૯
- શ્રદ્ધાએ ત્રયલોકશ્ચ આપ્યું નિજ ગામ.
વિષ્ણુપતિપણું તેહને આપ્યું શા માત્ર ? ૬૦
- અતિશય ભક્ત્યે ભાવતો પોતે (હંસ) ભગવાન, ૧૬
નારદ ! તુઝને ઊચરયા જેણે યોગ ને જ્ઞાન. ૬૧
- ભાગવત ભાખ્યું તુને તત્ત્વદીપક તેહવું, ૬૨
- વાસુદેવ-ચરણારથી સહ જાણે જેહવું.

નિજ પરતાપ તણું જેણે ધર્યું ચક્ર વિશાલ	
દશ દિશ-મધ્યે દીપતું દીસે વિકરાલ,	૬૩
મન્યન્તરમાં મહામનુ કુટ-શૂપ-સંહારી,	
તપ્ત્ય લોકમાં નિર્મલી-કારત્ય-કારી,	૬૪
૩૫ ધરી ધન્યન્તરિ ^{૧૦} જન્મ્યા મ્હાયોગ્ય,	
નિજ નામે યોગી તણા દાસે મ્હારોગ.	૬૫
દાનવ ભાગ ન આપના જ્યારે કરતા યાગ,	
અમૃત આમુપ યજ્ઞમાં લીધો નિજ ભાગ.	૬૬
આમુવેદ જગત વિશે વિસ્તારયો તેણે,	
રોગ-વિનાશન ઓપધિ જાપજવી જેણે.	૬૭
વિશ તણા સંહારને દૈવે જન્મ ધારયા,	
માઠલુના કોઠી થયા; વેદ-મારગ વારયા.	૬૮
નરકે તણી આરત્ય થકા અભિષાખી એડવા	
પૃથ્વીમાં પીડા કરે કટ કણ્ઠકે જેડવા.	૬૯
૧ ^૦ કુરુશુરામ-૩૫ે યર્ધ પોતેજ પધારયા;	
તીક્ષણ કુરુશી-ધારયું હાત્રી સહ મારયા.	૭૦
યામ્યા (તે) અમ્યો જેણે સમે માયાપતિ સ્યામ,	
ધ્રુવાકુના વંશમાં જન્મ્યા શ્રીરામ; ૧ ^૫	૭૧
ભરત-આથે ઉત્તમ ક્રમા સાથે અવતાર;	
દસરથ ગુરુની આજન્મ્યા માની નિરધાર.	૭૨
વન્ય ચામ્યાં સીતા સતી ને લજમણ ચરણ,	
રાવણ જે સાથે વડનો, પામ્યો, મરણ.	૭૩
ચંદ્રે ત્રિપુર પ્રત્યે ગયા, એમ લડ્યો જતા	
સીતાજના સ્નેહને વશ વિદ્યુત યાતા.	૭૪
સિન્ધુ વિશે કાપે કરવાં હરિ લોચન ગતાં,	
મકર ઉરમ જલચર સહ તાપે અકલાતાં;	૭૫

ત્યારે સાગર ભય પામ્યો; ઘણું કમ્પ્યો, પરિતાપ્યો;
વારિનિધે શ્રીરામને સઘ આરગ આપ્યો.

૭૬

દારાનો હરનાર જે રિપુ રાવણુ જેહ્વો,
તેહ્ને હણુશે શ્રીહરિ; કહે રાવણુ કેહવો ?

૧૦૦

ઐરાવત જે હન્દ્રનો, તેહ્ના દન્ત પ્રયણ

રણુમા રાવણુ-વક્ષને સ્પર્શે શત ખણ;

તે કટકે કરી ઊજલી દિશ્ય સઘલી સાર'

તેહ્ને નિરન્તર રાખતો રાવણુ નિરધાર.

રાવણુ બધ અતિ ધારતો કોહ્યો નવ્ય

ધનુષ તણે ટકુંારવે રધુનાથે માર્યો.

અમુર-અંશ રાજ હવા તેહ્નાં સૈન્ય

તણે મરદી મેદિની સુખ કરવા કાજ;

સહિત-કલા રઞ્ગલિભદ્રયં પ્રગટયા

'જેણે શોભાને ધરયા સિત સ્થામલ

જેહ્નો મહિમા માનુષે ન લલો આ

'અદ્ભુત કર્મ કરી પ્રભુતા પરકાશ'

બાધ થકે જેણે પૂતનાના લીધા,

'ત્રીજે માસ પદે હણ્યો શકટાસુર'

હિમ્બલ-ઉદરે બાંધવા જનની ગલાં

એકે પણ્ય નવ્ય પોહ્યરોઃ અતિ'

ધસતે ઘૂંટણુ ચાલતાં મધ્ય પેશી

'આકારો અડકયાં તરુ જમલાલુન

ગોપ-પશુ પીધું મદા મમુના-વિષ

જેણે અનુગ્રહ-દષ્ટિયે જવાડયાં

તે જલ શુદ્ધ થવા વિપધરયો મા

'કાલી અદિને કાઢ્યો જમુના-જલ

- એક અઘોષિક વન ગ્રીવમ કુંડ,
તેમાં વજ્ર સૂત્રું સદ્ નિશિ નિદ્રા-ધેરું. ૮૬
- દાવાનજ લાગો ત્યહા. વજ્રવાસી દાધાં;
મનમાં જાણ્યો અન્ત, 'એ કલ્પાન્તે ખાધાં.' ૯૦
- શોચન મીઁચાવી કરી ભગવાન સદરામ,
ગોકુલને મૂકાવશે કરી અદ્ભુત કામ. ૯૧
- જુગ્મભ્રમાણુ મુખને વિશે જનનીને વાદવા,
ચોદ જીવન દેખાડશે ઐશ્વર્ય જણાવા. ૯૨
- વરણ-પારથી નન્દને મૂકાવી આવે;
બોમે મહુરમા પ્રભા ગોપને ઘેરય ત્યાવે. ૯૩
- દિવસે ગૃહ-વ્યાપારમાં, નિશિ નિદ્રાકારી,
એહવા ગોકુલને દેખાડશે વૈકુણ્ઠ ગોસરિ. ૯૪
- દિવસે ગૃહવ્યાપારમાં, રજનીમાં સૂત્રું,
ગોકુલ વૈકુણ્ઠ દેખવા અધિકારી નોત્રું. ૯૫
- તોણ કૃપા ભગવાનની બ્રહ્માનજ જાણો:
મ્હામમરય શ્રીકૃષ્ણજયે અર્થ પ્રમાણ્યો. ૯૬
- કન્દ્ર તણો અદકાર દણ્યો ગોપે મઘી જ્યાણે,
વરણે વાસવ રેલવા ગોકુલને ત્યારે. ૯૭
- દક્ષિ-સુવ્રઠાકારવત વરણે દિન માત.
સકલ પરુને પાવવા, એ અદ્ભુત વાત: ૯૮
- એક કરે ધરશે ગિરિ સૂક્ષ્મ-લીલાકારી,
માત વરસને બાલકો ગોવર્ધનધારી. ૯૯
- રાસ ગણે, વનમાં રમે, નિશિ ચન્દ્ર-પ્રકાશ.
ગીત-પ્રીત-દિત ગોપિકા રમતી નિજ પાસ. ૧૦૦
- તે ગોપીને મઘી નાસને ચંદ્રચૂડ જ વારણે.
મસ્તકે ઉછેરૂં મૂકેનું; ધનદાનુજ મારણે. ૧૦૧

- ત્યારે સાગર ભય પામ્યો; ઘણું કમ્પ્યો, પરિતાપ્યો;
વારિનિધે શ્રીરામને સઘ આરગ આપ્યો. ૭૬
- દારાનો દરનાર જે રિપુ રાવણુ જેહ્વો,
તેહ્ને હણશે શ્રીહરિ; કહે રાવણુ કેહવો ? ૭૭
- ઐરાવત જે ઇન્દ્રનો, તેહ્ના દન્ત પ્રયણ
રણમાં રાવણુ-વક્ષને સ્પર્શે સત ખણ; ૭૮
- તે કટકે કરી ઊજલી દિશ્ય સધલી સાર
તેહ્ને નિરન્તર રાખતો રાવણુ નિરધાર. ૭૯
- રાવણુ બલ અતિ ધારતો કોહ્યો નવ્ય દારગો;
ધનુષ તણે ટુંકારવે રધુનાથે મારગો. ૮૦
- અસુર-અંશ રાજ હવા તેહ્ના સૈન્ય સમાજ;
તેણે મરદી મેદિની મુખ કરવા કાજ, ૮૧
- સહિત-કલા ૨૦બલિભદ્રથં પ્રગટયા ૨૧પરમેશ,
જેણે શોભાને ધરયા સિત સ્થામલ કેશ. ૮૨
- જેહ્નો મહિમા માનુષે ન લલો અવિનાશી.
અદૃશ્યત કર્મ કરી પ્રણતા પરકારી. ૮૩
- બાલ થકે જેણે પૂતનાના લીધા પ્રાણ
ત્રીજે માસ પદે હણ્યો ચકટાસુર જણ્ય. ૮૪
- હિલૂખલ-હિરે બાધવા જનની ગલા દામ;
એકે પણ્ય નવ્ય પોહ્યશે અતિ અદૃશ્યત કામ. ૮૫
- ધસતે ઘૂંટણુ આવતા મધ્ય પેશી ગાળ્યા;
આકારો અડક્યા તરુ જમલાળુન લાંળ્યા. ૮૬
- ગોપ-પશુ પીધું યદા યમુના-વિષ તોય,
જેણે અનુગ્રહ-દષ્ટિયે જવાડ્યા સોય. ૮૭
- તે જલ શુદ્ધ થવા વિપધરગો માતો
કાલી અહિને કાઢ્યો જમુના-જલ ન્હાતો. ૮૮

- એક અતૈકિક વન શ્રીમ વન, ૧૫૧
- તેમાં વન સૂત્ર સહ નિશિ નિદ્રા-ધેડ. ૮૯
- દાવાનન લાગો ત્યહા. વનવાસી દાધાં;
- મનમાં જાણ્યો અન્ત, 'એ કલ્પાન્તે ખાધાં.' ૯૦
- શ્રોત્રન મીચાવી કરી ભગવાન સદરામ,
- ગોકુલને મૂકાવશે કરી અહુત કામ. ૯૧
- જુગ્મભાણુ મુખને વિશે જનનીને વાહવા,
- ચાહ જીવન દેખાડશે જૈશ્વર્થ જણાવા. ૯૨
- વરુણ-પાશથી નન્દને મૂકાવી આવે;
- વ્યોમે ગર્જરમાં મળ્યા ગોપને ઘેરવ સ્થાવે. ૯૩
- દિવસે ગૃહ-વ્યાપારમાં, નિશિ નિદ્રાકારી,
- એહવા ગોકુલને દેખાડશે વૈકુણ્ઠ મોચારિ. ૯૪
- દિવસે ગૃહવ્યાપારમાં, રજનીમાં સૂત્ર,
- ગોકુલ વૈકુણ્ઠ દેખવા અધિકારી નોત્ર. ૯૫
- તોલ્ય કૃપા ભગવાનની ખસવાનજ જાણો:
- મ્હાસમરથ શ્રીકૃષ્ણજીએ અર્થ પ્રમાણ્યો. ૯૬
- ઇન્દ્ર તણો અદકાર દણ્યો ગોપે મતી ન્યાસ્રે,
- વરણ્યો વાસવ રેમવા ગોકુલને ત્યારે. ૯૭
- દસ્તિ-સુવ્રાકારવત વરણ્યો દિન સાત.
- સકલ પશુને પાલવા, એ અહુત વાત: ૯૮
- એક કરે ધરશે ગિરિ મુક્ત-લીલાકારી,
- માન વરસનો જાણકો ગોવર્ધનધારી. ૯૯
- રાસ મળે, વનમાં રમે, નિશિ ચન્દ્ર-પ્રકાશ.
- ગીત-પ્રીત-દિન ગોપિકા રમતી નિજ પાસ. ૧૦૦
- તે ગોપીને મઢી નામતો ચઢ્યૂંજ વારણો.
- મન્તકે હેઠૂં મૂકૂં; ધનદાનુજ મારણો. ૧૦૧

- જેહ વધી પ્રલમ્બ ને બક, ધેનુકે નામ,
કેશી, વૃષભાસુર તથા મહામથ્વ મુધામ, ૧૦૨
- કંસ, કુવલયાપીડ ને કાલયવન-સમાન,
નરકાસુર, પૌણ્ડ્રક તથા શાલ્વ બલવાન, ૧૦૩
- દ્વિવિદ, ઇલ્વલ ને દન્તવક્ર, વૃષભ નામ્યા સાત;
શમ્બર, રુક્મિણી તથા તેહ વિદૂરથ વાત; ૧૦૪
- જેહ વધી સર્જામઆ ઊભા રણુધીર,
ધનુષ ધરી સામા થયા વાહુવ ને વીર, ૧૦૫
- મચ્છ તથા હામ્બોજના, કુન્ન-કૈકય વારચા;
ભીમ-પારથ-બલને મિથે પળ્ય પોતે મારચા. ૧૦૬
- એ સર્વે વૈકુણ્ઠ જે આપણુનું ધામ
અન્તે ધણુ દર્શાં થામરો; પ્રભુ પૂરણુ-કામ. ૧૦૭
- સપ્ત વૃષભ વૈકુણ્ઠમા જાશે કોકાલે,
જે માટયે દેવે દમ્યા દિવ્યકર્મ દયાલે. ૧૦૮
- યુગ યુગ જાતે લોકની મતિ મલિન વિચારી,
વેદ વિલોકયા દોહલા લધુ આયુષ-ધારી; ૧૦૯
- સત્યવતીમા અવતરીને વેદમ્યા વેદ:
૨૨વેદવ્યાસજીયે કરયા બહુ શાખા-બેદ. ૧૧૦
- વેદ-પથ્યે વરુયા દત્તા જે દાનવ ભૂપ,
તેહને મોહ પમાડયા થયા ૨૩ભુદ્ધ-સ્વરૂપ. ૧૧૧
- મયદાનવ-નિર્મી પુરી જે અદસ્ય નિવાસ,
તે પુરમા બેઠા પ્રભુ પાખણ-પ્રકાશ. ૧૧૨
- ધર્મ કહે અણુધર્મને, પાખણડજ હોય;
મતિને મોહ પમાડશે ભુદ્ધરૂપી સોય. ૧૧૩
- સર્જનના ધરમાં કયા દારિની નબ્થ યારો.
પાખણડી દિજ, જૂપતિ સદર યારો. ૧૧૪

વપદ્ધાર, સ્વાદા, સ્વધા, એ વાણી જાણે, ત્યાહરે ૨૪કલકી શ્રીહરિ કલિનાશન યાશે.”	૧૧૫
હવે બ્રહ્મા—નારદ—વાલ્મી, પેદ્યા અવતાર, મન્વન્તર—આઘે વામન લગી જાણે નિરધાર.	૧૧૬
મન્વન્તર—અવતાર કો યયા યાનાર.	
ધન્વન્તર, પરશુરામ તા વિષ્ણુમાનજ ત્યાહર.	૧૧૭
શ્રીરામાદિક જન્મતા ભાવી પરમાણે.	
કહીં એક જૂત—પ્રયોગ છે, (માટે) તે આર્ય જાણે.	૧૧૮
સૃષ્ટિયાદિક કારણ્ય વિશે માયાગુણ ધારી, અવતાર વિભૂતિ આચરે વિધિ વેદ વિચારી—	૧૧૯
“ સૃષ્ટિ વિશે તપ, ને અદ્, નવ નામ પ્રજ્ઞેશ, ધર્મ—જગન—મનુ પાલન વલી દેવ નરેશ,	૧૨૦
સંહરવા હરિ સર્વ વલી અમુર અધર્મ, એક વિભૂતિ ધરાની કહું શક્તિ પરમ.	૧૨૧
એ તો સૂક્ષ્મે કહું. ક્રેદવા વિસ્તાર ખીજો સમરથ મે નથી એદૂં છવ્યાર.	૧૨૨
વિધ્યુ તણા વીરણ્ય તણી મણનાને કરવા કાણ સમરથ સાંભળ્યો ગુણસામર તરવા ?	૧૨૩
પરમાણુ પૃથ્વી તણા; તેડને ગણે કાણ; વિધ્યુના વીરણ્ય ગણે, નથી સાંભળ્યા સોણ.	૧૨૪
જે વિધ્યુ ત્રિવિક્રમે અતિ અદ્ભુત ગયો, ચરણવેગ કહી નવ્ય દણ્યો; સત્યવોક પલાયો.	૧૨૫
કમ્પમાન પદવેગથી ભય પામી પલાયો, ચરણવેગ સ્તમ્ભી રથે સત્વયોગ્ય દું સાળો.	૧૨૬
શનિ—પરમાણે સાંભળ્યું એદૂં વીરણ્ય જોડું. કાણ ગણે ગુણસામર સૂચ્યાપદ તેડું ?	૧૨૭

- માધવની માયા તણો હં પાર ન જાણું.
તાહારા અમળ ન લહે; અન્ય કોણ પ્રમાણું ? ૧૨૮
- દશશત મુખ જે શેષ, તે જેહના ગુણ ગાતો,
અઘાપિ હરિગુણ તણે તોહે પાર ન જાતો.” ૧૨૯
- ‘ જે કો ગુણ જાણે નહોં તો ક્યમ ઉચ્ચાર ? ’
બ્રહ્મા કહે, “નારદ” મુણો એ દામ્ય વિચાર— ૧૩૦
- જેહને એ કરણા કરે ભગવાન અનન્ત,
કપટ-રહિત મર્વાતમા-પદ-સેવે મન્ત. ૧૩૧
- દેવમાયા દુસ્તર તરે, જેહને અહમ્ભતિ નાવે;
સ્વાન-શિયાલનું ભક્ષ જે આ દેહ કહાવે ૧૩૨
- અન્તર્ગાન-અભાવ છે, તોહે માયા જાણે,
એહવા સન્ત અનન્ત છે,” તણ્ય મ્લોકે વ્યખાણે. - ૧૩૩
- “ યોગમાયા જગદીશની હં જાણું એક.
શિવ જાણે, જાણો તમ્મો, પ્રજ્ઞાદ વિવેક, ૧૩૪
- સ્વાયંશ્રુવ મનુ ને તથા શતરૂપા નારી,
મનુના પુત્ર ત્રિપત્તાદિક આનન્દકારી, ૧૩૫
- પ્રાચીન-બહિં ને ઝાણ, અર્જુ ને ધ્રુવ જેહ, ।
યોગમાયા યદુનાથની સહ જાણે તેહ. ૧૩૬
- ધક્ષવાકુ ને એકલવ્ય છે મુચુકન્દ વિદેહ,
ગાંધ્ય, રઘુ, અમરીષ, ગય નામે જેહ, ૧૩૭
- સગર, નિલુપ, માન્ધાતા ને શતધન્વા નામ,
અલક ને રન્તિદેવ, જે બીજમ અભિરામ, ૧૩૮
- રાય દિલીપ અને વલી બલિરાજ જેહ, ।
યોગમાયા જગદીશની સહ જાણે તેહ. ૧૩૯
- સૌભરિ, ઉતકું ને શિબિ, દેવદ્ર, પિષ્પલાદ, ।
સારસ્વત, ઉદ્દવ, પરાશર, શૂરિષેણુ-આઘ, ૧૪૦

- ખીન શુક, હનુમન્ત ને વિભીષણુ એવ,
આર્ષિયેણુ, વીર વિદુર, છે યુતદેવ;
કિમ્બહુના ? સત્સર્જીથી સર્વેકો ભણે.”
અહ્યાય નારદ પ્રત્યે એ વાત વિખાણે—
“દેવમાયાને તે તરે, ભણે તેહ,
નારાયણુના ભક્તના વિદ્યાથી જેહ.
ઓ ને યદ્ર, ચમ્પર તથા પાપી પ્રાણી,
તિર્યગ જન માયા તરે સત્સદ્ગે ભણી;
તો આહણુ જે માયા તરે, તેહમા થં કેદૂવું ?
હવે અહરૂપ ભગવાનને, સુષ્ય, નારદ ! એદૂવું.”
શાન્તરૂપ નિર્ભય સદા પ્રતિબોધ સત્ત્વ,
શુદ્ધં સમં સત્ત્વ વરં પરમાત્મ-તત્ત્વ.
રાખ્ધ ન ભણે જેહને પરમાત્મ-ધામ,
માયા લાગે જે થકી ઊકરાડી આમ.
પરમપુરૂષ ભગવાનનું પદ તે પરમાણ્ય.
અહ્ય, સનાતન સુખ સદી, ગતશોક વિખાણ્ય.”
ફે, “એદૂવા ભગવાનમાં મન નિષમ્બ જેણે,
કૃત્ય કરાં સાધન મિમે નમ્ય કરવું તેણે ?”
“મોટા મુનિ કરે ભગવાનમાં મત્ય;
અભેદનું સાધન તજે; ન કરે કાંઈ કૃત્ય.”
‘સાધનથી જે પામી છે ત-મયતા શાન્તિ,
તે માટે સાધન ત્યજે,’ ત્યાં દેદે દષ્ટાન્ત—
“મેધસ્વરૂપી દન્દ્ર જે બેતો જ્યપૂર
રૂપ અણ્યાનું અણેતરૂં ત્યજી મૂકે દૂર.”
દવડાં ફે, “તે અહરૂપી પેસો પરમાન.
સર્વ કામ-દાતા પ્રજુ સેવો ભગવાન.”

- તે પ્રજા સહ કલ્યાણનો દાતા ભગવાન.
જેથી સર્વ સત્કર્મની ઉત્પત્તિ-માન. ૧૫૪
- ફેરેશો, ' કર્તા કર્મનો મૃત્યુ પામે દેહ,
સ્વર્ગાદિક ફલ ભોગવો. ડોણ એહમા એહ ? ' ૧૫૫
- ભૂત-વિયોગી દેહ ત્યા એહ મિથ્યા હોય.
પર્ય ગગન-પુલ્ક એ આતમા અવિનાશી નહોય. ૧૫૬
- અધુના અધ્યા ત્રપ્ત્યનો જે અર્થજ એવ,
તેહને સૂક્ષ્મે કરી ફેરે છે શુદ્ધેવ (? બહદેવ)— ૧૫૭
- [“ તે આ ટુંક તને કહ્યું હરિનું વર્ણન,
જે ભગવાન સ્વયં રહ્યા વિશ્વના ભાવન.] ૧૫૮
- કારણ ને કાર્ય કહ્યા બધું દીરઘ વસ્તુ,
ઈશ્વરથી અલગ નથી હરિરૂપ સમસ્ત. ” ૧૫૯
- તો તા કારણ-કાર્યનો વિકારજ વચગો—
“ કારણ-રૂપ કહી હરિ, કાર્યથી અલગો. ૧૬૦
- એ મેં વૃઝને ભરખું. અતિ આદર ગમ્મું.
ભાગવત-નામે વસ્તુ તે ભગવાને ભાખ્યું. ૧૬૧
- સર્ગ સર્વ વિભૂતિનો ભગવદ્ગુણ-સાર;
નારદજી ! એ તો તમ્ને કરન્ધો વિસ્તાર. ૧૬૨
- એમ વિચારી વર્ણવન્ધો જ્યમ માણસ કેરી
પ્રગટે શ્રીભગવાનમા ભક્તિજ ધણેરી. ૧૬૩
- અખિલ લોક-આધાર જે હરિમા હિતકારી,
જે સંવર્ણને પ્રગટે, ભગવિ ભવ-હારી. ૧૬૪
- લીલા-પ્રધાને કરી વર્ણવન્ધો સત્ત્વ,
ભક્તિરહિત રખ્યે તમ્ને કહે કૈવલ તત્ત્વ ! ૧૬૫
- તો ફેરેશો, ' માયા વલી માયામય બન્ધ,
તો શાહને વર્ણન કરો ? ' સુણ્ય તેહ સમન્ધઃ ૧૬૬

એ ધૃશ્વરની આજ ને વરણવતો માયા	
શ્રદ્ધા ધરીને સાબલે, મનસા વાયક-કાયા,	૧૬૭
તેહનું મન માયા ચક્રી નબ્બ મોહજ પામે.	
હરિલીલા મ્હામોક્ષને આપે; અધ વામે.”	૧૬૮
દ્વિતીયે-ભાગવતે ઇતિ સપ્તમ અધ્યાય,	
બ્રહ્માનારદ-ગોષ્ઠીનો જોડમા મહિમાય.	૧૬૯
શ્લોક થયા અધ્યા વિશે ત્રેહપન શુભ ચેગ્ય.	
રતન કહે, યત્ને કરયા પદ સો-સિત્થેરચ.	૧૭૦
	૬૭૧

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे ब्रह्म-नारद-
सव्यादे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

અષ્ટમ અધ્યાય

नारदाय यदाख्यात ब्रह्मणाद्भुतकर्मणा ।

नानावतारकं कृष्णं ब्रह्मरूपमहं भजे ॥ १ ॥

‘તનુ-સમાન લસે શિવ-જનમા, ઇતિ વિચારી પરીક્ષિત અષ્ટમાં,
બહુ પુરાણુ-સમ-ધજ પૂજતા, શુકદેવ તે પદ પાતક લૂંછતા. ૨
“બ્રહ્મા કહે નારદને વિચારી, ‘વિન્તાર એહનો કરન્યો વિચારી.”
વિન્તારનું જે કર્યું અનુપ, પૂછે હરિને હરિભક્ત બૂપ— ૩

राजोवाचः—

[राग-राभत्री]

પરીક્ષિત પૂછે, “સુણો, શુકદેવજી ! વિધિયે ત્રેરયા નારદ એવજી.

નિર્ગુણ હરિના ગુણ જે પુણ્યજી, જેહને જેહને બાખ્યા મુન્યજી;
દિવ્ય દર્શન નારદ એવજી, તેહની વાણ્ય કહો, શુકદેવજી ! ૪

હાલ-શુકદેવ ! તે વાણી કહો, બાણવા ઇર્ષિ જેહ.

તત્ત્વવેદીને વિશે તમ્હો સિરામણ હો એહ,

અદ્ભુત-વીર્ય વિષ્ણુ કેરી કયા કહિયે જોહ,
ભક્તિભાવન પરમ પાવન મદામર્જલ તેહ. ૬

મહાભક્ત્યે એક વિષ્ય હરિ અખિલ આત્મા માણ,
નિ.સર્જ મને નિવેશી મૂકું કસેવર આણ. ૭

જો સુણે શ્રદ્ધાએ કરીને ચરિત હરિના ગાય,
શુદ્ધ કાલે શ્રીહરિ તેહને પ્રવેશે મન માંણ ૮
કર્ણુરન્ધ્રે પ્રવેશી નિજ-અક્ત-અન્તઃકરણ,
હરે મલ હરિ, મયા સરદે ઉદક ઉજ્જવ-વર્ણ. ૯

ધૌત-આત્મા પુરપ વયતો કૃતારય ચૈ સાર,
શ્રીકૃષ્ણના પદમુલને તાં ન મૂકે નિરધાર. ૧૦

ત્યજ સધલા કલેશ-આદિક, રાગદ્વેષી કામ,
હરિચરણને ન મૂકે, ન્યમ મયિક પામ્યો ધામ." ૧૧

ઇમ શ્રવણોત્સુકતા કહીને પરીક્ષિત પાવન,
સન્દેહ સધલા અર્ચના પૂજતો નિર્મલ-મન— ૧૨

"હે બ્રહ્મ ! આ જો જીવ તે તો અધાતુ રહેવાય,
ધાતુ જો મહાભૂતમાં સમ્મ-ધર્મા કયમ થાય ? ૧૩

'દેહનો આરંભ એહનો ધાતુથી તાં હોય.
તે સ્વભાવે કે કાલ-કર્મે ચક્રી કહિયે સોય ? ૧૪

તે મથારથ જાણો તમ્યો, તે માટચ કહિયે ક્ષેમ.
જો દેહનો આરંભ એહને નથી, કહિયે એમ, ૧૫

તો જોઈ ઇન્દ્રિય, તેહ પણ [છ]. દેહધારી કૃષ્ણ,
તો જીવ-શિવમા કર્યો અન્તર ?" સહાં પૂછે પ્રશ્ન— ૧૬

"જોણે કરીને લોક સન્ધ્યાં; કમલ એહવું" જોહ,
ઉદર જોહના ચક્રી પ્રગટ્યું, પરમ પુરપ તેહ. ૧૭

દેહનો આરંભ એહવા ઇન્દ્રિયે કયમ થોમ્ય,
યથા લૌકિક પુરપ જોહવો પૃથક અર્જ-વિભામ ? ૧૮

- “જીવ ને ઈશ્વર વિશે છે એટલોજ વિશેષ
 ‘જેના અનુગ્રહ થકી બ્રહ્મા સૃજે સૃષ્ટિ અશેષ
 નાભિ-પર્વુજ થકી પ્રગટયા વિરઞ્ચિ નિરધાર,
 જેના અનુગ્રહ થકી જેદૂર રૂપ દીઠૂ સાર,
 તેહ ઈશ્વરને ઘટે કયમ દેહનો આરમ્ભ ?”
 હવે ખીજો પ્રશ્ન પૂછે પરીક્ષિત ગત-દમ્ભ—
 “નિશ્ચિતી ઈત્પત્તિ, પ્રલયનો ભવ” કર્તા જેહ,
 સકલ-જન-મન-ગ્રહો સૂતો ત્યજી માયા તેહ
 સ્વયં માયા તણો ઈશ્વર, સુએ જેણે ઠામ્ય,
 તે ‘ મુનિ ‘ મુઝને કહો ” વતી પ્રશ્ન પૂછ્યૂ આમ—
 “ પુરુષને અર્જે કરીને લોકે કાપ્યા એહ,
 લોકે કરીને અર્જે એના સુધ્યા,” એદૂવૂ જેહ,
 કર્યા સંશય-વિપર્યયથી પ્રશ્ન પૂછ્યૂ રાજન,
 હવે અણુજાણ્યા ધણા એક અર્થ પૂછે અન્ય—
 “ જેટલો મહાકલ્પ ને વધી લઘુ કલ્પજ હોય,
 (તેના) કાલનૂ અનુમાન મુઝને કહો, શુકલ ‘ સોય
 વર્તમાન, જૂત, લાવિખ્યનૂ રૂહો કાલમાન મહાન
 દેવ, પિત્ર, મનુષ્યના આયુષનૂ રૂહો માન
 પ્રવૃત્તિ કહી કાલનો લઘુ દીર્ઘ લક્ષણનૂત,
 કર્મની ગતિ જેટલી જેદૂવી કહીયે સન્ત
 કર્મ જેણે પ્રકારે ભોગવે જે કો જીવ,
 ગુણ કહીયે જીવને ગુણમત્તવ-આદિ અતીવ
 કર્મનો સમુદાય/કથમ પરિણામ પામે સોય ?
 ‘ કર્મ ‘ કહારે કરે મૂલ્ય ? અધિકાર કેલ્લો હોય ?
 પૃથ્વીને પાતાલ, દિય, આકાશ ને નક્ષત્ર,
 ંશીન, સરિતા, દ્વીપ, સાગર તણો સમ્ભવ તન.

- બાલ આશ્મન્તર કહો યજ્ઞાણનું પરિભાણ.
મોટા તણું ચારિત્ર્ય, પ્રકૃતિ-વર્ણન-આશય, જાણ્ય. ૪૨
- આશ્ચર્યથી કહો હરિ-અવતાર-ચારિત્ર્ય પરમ.
યુગ કહો, યુગમાન કહો, યુગ યુગ તણા કહો ધર્મ. ૪૩
- સર્વ નરનો ધર્મ સાધારણ કહો, શુકદેવ !
વર્ણ-આશ્રમ-બ-ધ-મર્મ-વિશેષ કહિયે એવ. ૪૪
- બ્યવહાર વ્યાપારી તણા ને પ્રજાપાલક-ધર્મ.
કષ્ટ-આપત વિશે જીવે, કહો તેડનાં કર્મ. ૪૫
- તત્ત્વની સૂખ્યા કહો; ને કહો તત્ત્વ-સ્વરૂપ.
બહુ કાર્ય-મધ્યે હેતુ-રૂપે કહો લક્ષણ-રૂપ. ૪૬
- દેવપૂજા તણા વિધિ, અષ્ટાંગ યોગ-પ્રકાર,
અધ્યાત્મનો મારગ કહો, શુકદેવજી ! સુવિચાર. ૪૭
- ઐશ્વર્ય યોગીશ્વર તણા, અણિમાદિ સિદ્ધિ-સ્થાન,
કહો યોગેશ્વર તણા દૈવત્વ-પદ-ગતિ-માન. ૪૮
- વેદ ને ઉપવેદ કેરા ધર્મ કહિયે, સ્વામ્ય !
ઇતિહાસ પુરાણ કેરી ગતિ કહો અભિરામ. ૪૯
- કહો ઉત્પત્ત્ય જૂતની; સ્થિતિ તથા પ્રથમ પ્રમાણ.
ઇષ્ટ કહિયે કર્મ વૈદિક; પૂર્ત સ્મારત જાણ્ય. ૫૦
- કામ્ય કર્મજ અગ્નિહોત્રાદિક તણા વિધિ એવ.
વર્ગ ત્રણેય તણા વિધિ, મુઝને કહો, શુકદેવ ! ૫૧
- જીવ સહની સૃષ્ટિ કહો; પાપણ-સમ્ભવ-નામ.
બ-ધ-મોક્ષ-વર્જિત જીવનું કહો સ્વરૂપે સ્વસ્થાન. ૫૨
- જ્યમ આત્મભાષા વડે આત્મ-તન્ત્ર શ્રીભગવાન,
હું શરણ પામ્યો તમારું. તત્ત્વાર્થ કહિયે, સ્વામ્ય ! ૫૩
- તમ્યો કહેશો, ‘ન જાણું હું, તમ્યો પૂછ્યું જોઈ,’
તે હામ્ય સાભત્યજો, પ્રભુ ! હું કહું નિઃસન્દેહ. ૫૪

એ પ્રશ્ન-હિતર તણા માતા સ્વયં શીભગવાન, ભગવાનથી જાણા બધા. તે ચણી નારદ માન.	૪૫
નારદે કહ્યું વ્યામને. તે કહ્યું તમને વ્યાસ. તમે તે જાણો સદી; તે માટેય મુઝ વિધામ.	૪૬
તમ ચણી જે અન્ય તે તો મનાનુમતિક હોય, તત્ત્વવિદ કો નથી, માટે તમ્મો કહેવું સોય.	૪૭
તમારે ઉપદેશ કરવો, મુજો તેડનો ન્યાય: પૂર્વજે જે આચર્યું તે કરે, મુત કહેવાય.	૪૮
કહેશો, 'તમ્મો ઉપવાસી ને દિવસાપ-આકુલ મન, અવશ્ય ક્યમ કરશો તમ્મો ?' ત્યાં કહ્યું મુણ્ય, મુનિજન ।	૪૯
વિષ્ણુ કોપ્યા વિના કેવલ મુધાએ, શુક્રેવ ! પ્રાણ માદરા ત્યજ્યે, તે હામ્ય, મુણ્યનો એવ.	૫૦
શીઘ્રપ્ર-કીર્તિ-રૂપ-અમૃત-પાન કરતા એવ, સાપ પાખી પ્રાણ માદરા ન નારો, શુક્રેવ !"	૫૧

હવે ઉવાચ—

મુત કહે, સૌનક ! મુજો, હમ પ્રશ્ન પૂછ્યું રાય. સત્યપતિ શુક્રેવ કહે, " હું કલિય દરિ-મદિમાય."	૫૨
તે સમામધ્યે વિધ્યુરાતે કયા જેલ વચન, તે મુજોને જાણરાતજ યથા અતિ પરસન.	૫૩
પછે ભાગવત નામે કહ્યું એકજ જાણ-પુરાણ. ભગવતે જાણાને કહ્યું, જે જાણકર્યો, જાણ્ય.	૫૪
પાણ્ડુ-પુત્ર પરીક્ષિતે તો પ્રશ્ન કીધાં જેલ, અનુક્રમે શુક્રેવ કહેતા દવા સર્વે તેલ.	૫૫
શ્રીભાગવત ભગવન્ત-કીર્તિ ચોવિશ જે અવતાર, તે સર્વની કયા માંહે કીધો સર્વ વિસ્તાર.	૫૬
ધતિ ભાગવતે દ્વિતીયસ્કન્ધ-મધ્યે પ્રશ્ન-પ્રકાર, અહ અધ્યા પૂર્ણ, એમાં પ્રશ્ન-ચોલ-વિચાર.	૫૭

શ્લોક ઓગણત્રીસ અધ્યા વિશે ભાષ્યા લિખ,
રત્ન રૂહે, યત્ને કરયા પદ સુભગ સત્તાવન.

૫૮
૭૨૯

•ઈતિ શ્રીભાગવતે મહાપુરાણે ત્રિતીયસ્કન્ધે પ્રજ્ઞવિધિ-
નામાષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥ ૮ ॥

નવમ અધ્યાય

પરીક્ષિતા પૃષ્ઠમદૃષ્ટપૂર્વ ચત્રમશ્રમાય ચ જગદ દિવ્યમ્ ।
શુકો મુનિર્ભાગવતં પુરાણ સમાદિવેર્યં મનસા નમामિ ॥૧॥
કહેવા હવે ઉત્તર પ્રશ્ન કેરો, કહ્યો કેયવે તે વિધિને બજોરો,
કહેતા હવા તે શુકાચાર્ય જાણુ, નવમે કહે ભાગવતી-પુરાણુ. ૨

રાગ કેદારી

અષ્ટમ અધ્યા માહે, પરીક્ષિતે પ્રશ્ન કર્યુ ત્યાહે
" જીવ ને શિવ દેહ-સમન્ધજ કયમ કરે રે ?
જીવ અધાણ છે સદા દેહ સધાણ સર્વદા."
તેડ્નો ઉત્તર શુકજી ઉચ્ચરે રે. ૪

હાલ-તેડ્નો ઉત્તર શુકજી બોલ્યા, "મુણ્ય, પરીક્ષિત રાજા ।
આત્મ-જીવ દરિ કેરી માયા, તે પાખે નથી અન્ય. ૫
નહોં તો પરમાત્મા અનુભવમય, તેડ્ને પરગટ બન્ધ;
દશ્ય પદારથ દેહાદિકની સાથે શો સમ્બન્ધ ? ૬
સંસારજ સ્વપ્ન તણી દૃષ્ટિને ન ધટે (સ્વપ્ન) દેહ-સેમ્બન્ધ;
ત્યમ એડ્ને સંસારજ ત્રિધ્યા-માયા-બન્ધન અન્ય. ૭
બદ્ધરૂપી માધારી એડ્ના બાસે છે બહુ રૂપ,
બાલ-યુવાન-સુર-નર-સિંચક બાસે રૂપ અનૂપ. ૮

- માયાના ગુણ દેહાદિકમા રમતો વિચાર વિગે
 'માદ્દ' 'ત' 'ફ' મિથ્યા માને અનેક રૂપે દીસે. ૯
- એ માટે તો ભક્તિયોગથી ગુણનો નાશજ થાય
 ત્યારે તો મોક્ષે પણ ન ઘટે," એમ કહે મહિમાય— ૧૦
- "ત્યાદ્દરે એ નિજમહિમા-માયા કાન ચક્રી પરરૂપ,
 મોદ તજને તે મહિમામા રમશે, સાબલ્ય, શૂપ' ૧૧
- ત્યાદ્દરિ બેદ એ 'માદ્દ', બાવી, મ-ધ-મોક્ષને ટાલી,
 આતમ-રૂપ મધને રહેશે પૂરણ-રૂપે વાલી." ૧૨
- પ્રથમ કહ્યું, 'પરમેશ્વરને પણ દેહમન-ધ વિચારે.
 નર ને દરિમા દેહ-વિચારે, બેદ ન બામે ત્યાદ્દરે, ૧૩
- તો તેહની ભક્તિ કરી માણસ મોક્ષજ પામે ક્ષમ્મ,
 જેહને ઉદરે પમ થપૂ ?' ત્યાદ્દરે છે ઉત્તર ત્યમ્મ— ૧૪
- "એ જીવને તત્ત્વજ્ઞાન થવાને ભગવાને તે બાખ્ય
 બ્રહ્માને દેખાડ્યું ચિન્મય રૂપ સત્યતા-ગખ્ય ૧૫
- નિશ્ચય તપ સાધી બ્રહ્માયે સેવ્યા શ્રીભગવાન,
 'તપ-આદિ સાધન કરી માદ્દ ભજન કરે સાધવાન' ૧૬
- અભિપ્રાય એ મોક્ષ તણો, તે સાબલ્ય, શૂપ' સમન્ધ
 એહ જીવને આતમ-અવિદ્યા મિથ્યા દેહસમન્ધ ૧૭
- ધર્મજને તો યોગમાયાયે ચિન્મય બીનાદેહ
 જીવ એહને ધર્મર જેતા ને મોટો અન્તર એહ ૧૮
- તે માટે ભગવતને ભજને મોક્ષ-પ્રાપ્તિ નિરધાર." ૧૯
- એકજ ભગવદ્-ભજને તત્ત્વ-જ્ઞાન કહેવા માર,
 બ્રહ્માને તે તત્ત્વજ્ઞાન તે પરમેશ્વર-પગસાદે, ૨૦
- એમ જાણવા ઇતિહાસ જિવારે શુકજી આણે—
 "આદિ દેવ તે જગદ્-ગુરુ વિધિ ભક્તિ-ગુણ-ઉપદેશી,
 ક્રમયે જેણ પ્રાગ ન આપ્યા જલ્પા જલ્પા પેશી, ૨૧

‘દાણુ ઉપાયે વિશ્વ રચું હું?’ એમ વિચારી જોતે,
તેહ ઉપાય ન દીડો જોણે વિશ્વ રચે વિધિ પોતે. ૨૨

એમ વિચાર કરે એહવામા શબ્દ મુણ્યો જલ માહે,
ખે અક્ષર બે વાર કહ્યા તે સુણ્યા સમીપે ત્યાહે. ૨૩

બ્યાકરણે જે સ્પર્શ કહ્યા છે ક-આદિક અપાર,
પોડશમો એકવિંશતિતમો ત્યા તકાઁ ને પક્ષાર. ૨૪

એ બે અક્ષર દીન અકિંચન મુનિનું ધન કહેવાય
‘તપ, તપ,’ એહવી વાણી વિધિયે શ્રવણે ધારી, રાય ! ૨૫

વચન સુણી તેહના વક્તાનું વદન-વિચોકન મજ;
અરપર અવલોડી જોતા કોય ન દીડું અન્ય. ૨૬

સ્વ-સ્થાનકય આવી તે વાણી હિત ગણી અનુસરવા,
પ્રત્યક્ષે પ્રેરવાની પેરયે મન કીધું તપ કરવા. ૨૭

વક્તતા બ્રહ્મા અખિય લોકનું પરિતાપન-પરકાશ,
સહસ્ર દેવતા વરસ લગી તપ કીધું વચન-વિશ્વાસ ૨૮

સહસ્ર દષ્ટિ કમલાસન કેરી; છત્યા મન ને વાય;
જ્ઞાનેન્દ્રિય ને કર્મેન્દ્રિય બે છત્યા મ્હામહિમાય. ૨૯

તપના કર્તા-મખ્ય વિધાતા મહાતપસ્વી જાણુ.
એહવું તપ આવ્યરતા વિધિને સત્ય પ્રમાણી વાણુ. ૩૦

તે બ્રહ્માને તપ આરાધ્યે શ્રીભગવાન પ્રસન્ન.
નિગરયાનક વેકુણ્ઠ તણું તા દેખાડ્યુ દર્શન. ૩૧

જેથી અન્ય નહી કો ઉત્તમ,” વર્ણન પાયે શ્લોક—
“જમ્હા રોગ નહી, અવિવેક નહી, ને ન મલે ભય ને શોક. ૩૨

ધૃતિરદર્શનના અધિકારી કરે વિમુક્ષ જે
શ્રીપતિ-સેનાના અલિ” નહીં અ” ૩૩

નથી જ્યહા રાજસ મત્સ
શુદ્ધ તત્ત્વ શોભે તે ર” ૩૪

- નથી ન્હાં આયા, તો ખીખ ને રોગ લોભ, તે કુત્ર,
સુર અમુર સેવતા હરિના પાર્ષદ શોભે યત્ર ? ૩૫
- શ્યામ અમલ-તેજોમય પર્કુજ-લોચન શોભા સાર,
પીતામ્બર અતિ સુન્દર શોભે, સરસ અર્જ સુકુમાર. ૩૬
- સર્વ ચતુર્બુજ પરિરાજે; ઉર્જિત મણિ-આલરણ્ય.
પોંચી પદે વિરાજે; છાજે અતિશે ઉત્તમ વર્ણ. ૩૭
- વૈદ્ય પરવાલ મૃણાલે કોમલ કાન્તિ અપાર.
ઝલકે મુગટ મનોહર કુણ્ડલ, વદન વિરાજે સાર. ૩૮
- પાર્ષદનું વર્ણન કરી પુનરપિ, વધી વિખાણે લોક—
“ સિદ્ધ તથાં જે ઊપરચ શોભે વિમાન લગ્નન-શોક,
અતિ સુન્દર સુન્દરી-છબીથી જે વૈકુણ્ઠ-પ્રકાશ,
મેઘ-અમ્લ-દામિનીયે દોષિત ન્યમ શોભે આકાશ, ૪૦
- રમા રમે ન્હાં મૂરતવન્તી; સેવે શ્રીપતિ-ચરણ,
વિભૂતિના વિસ્તાર કરન્તી અનેક વિધ્ય આભારણ્ય,
તે વૈકુણ્ઠ વિષે હરિ દીક્ષા સત્પતિ શ્રીનાથ;
યત્પતિ ને જગત્પતિ પ્રભુ-સેવક સઘલા સાથ. ૪૨
- સુનન્દ, નન્દ, પ્રમલ ને અર્હણ્ય, એહવા પાર્ષદ મુખ્ય,
તે સર્વે હરિ-સેવા કરતા રથા સનાતન-સોખ્ય. ૪૩
- સેવકને પરસત્ત થવાને સુન્દર સન્મુખ દ્વાર્યઃ
અમૃત-વૃષ્ટિ સરીખી દૃષ્ટિ, અરણ્યનયન સુવિશાલ. ૪૪
- કુણ્ડલ મુગટ મનોહર શોભા, પીતામ્બરધર દેવ,
ચારુ ચતુર્બુજ લક્ષ્મી જેહને વૃક્ષ વિરાજે એવ. ૪૫
- સુન્દર સિંહાસન પરચ બેઠા પોતે પુરુષ પુરાણ.
આર, પગ્ય ને સોલ શક્તિયે વીંટયા વિભુ નારાણ. ૪૬
- પ્રકૃતિ, પુરુષ, અર્હકાર, મહત એ આર; પગ્ય મહાભૂત;
એકાદશ ધર્મિય, તન્માત્રા, સોલ શક્તિ અદ્ભુત. ૪૭

- અન્ય ગ્રંથ અરિયરા એકવા લગથી મુત ભગવાન.
ભગના નામ કહ પદ, સાબલ્ય, હે પરીક્ષિત રાજન । ૪૮
- વીર્ય સકલ, ઐશ્વર્ય મહત્ત્વ ને યરા નોશ્રીય સમગ્ર,
જ્ઞાન, તથા વૈરાગ્ય સકલ તે ભગ નામે પદ અગ્ર ૪૯
- પોતાના ધામ વિશે તે રમતા, પૂરણ પગમાનન્દ.
તે માટે હર્ષિરતા આપે જે દરિને । અચ્છન્દ. ૫૦
- તેહના દર્શનને ઉત્સાહે વ્યાપ્ત જેહન મન,
રેખાગ્નિત હિત પૂરણ પ્રેમે અશ્રુ-સહિત લોચન, ૫૧
- વિશ્વસુજે કીધો કેશવને ચરણાભ્યુજ-પરણામ,
જે પદ પામે પરમહંસ જે જ્ઞાનમાર્ગ, એ ધામ. ૫૨
- અગત્ય થે જોભા પદાસન પ્રભ સર્જવા અર્થ;
જગદીશે નિજ શાસન કરવા દીધા દેવ સમર્થ. ૫૩
- કરનો સ્પર્શ કરી કેશવજી બોલ્યા મન પ્રસન્ન,
હાસ-વિનાસ-વિરાગિત વાણી વલ્લભ અન્યોઅન્ય ૫૪
- ‘વેદગર્ભ ।’ એણે સમ્બોધન ઉચ્ચરિયા મન-વેદ—
‘મહાતપે સન્તોષ્યો તે હ મહવા સૃષ્ટિ-ભેદ. ૫૫
- કપટ-યોગીએ કપટ ધરીને હ નવ્ય સન્તોષ્યાજી;
કપટ-વિવર્જત જે કેા મેવે, તેહને તા વશ થાજી. ૫૬
- માગ્ય, માગ્ય વાગ્ધિત વગ, વેધા । તુઝને છે કલ્યાણ.
વરના દાતા-મધ્યે મુઝને જાણે । મુખ્ય પ્રમાણ. ૫૭
- અવના સાધનનો અમ કરવો મુઝ દર્શન લગી, જાણો;
માદરા દર્શન થકી અધિક ફલ નેટ નથી, પરમાણો. ૫૮
- ‘માદરી કરુણાથી । પામ્યો મુઝ લોક તણુ દર્શન,’
એહ્યુ કહેવા કમનાસનને કેશવ કહે વચન— ૫૯
- ‘મનવાગ્ધિત પામ્યા જે માદરા લોક તણુ દર્શન,
જેહને અર્થે તપ કીધો, મુઝ કરુણા માનો મન ૬૦

- પુઝને મેં, ઉપદેશ્યું-તપ, તું કર્મે મોહો જોઈ, ॥ ૧૧
 તપ તે માહરૂં હૃદય અને ફં તપનો, આતમ, જોઈ, ॥ ૧૨
 તપે કરીને સર્જૂં સહને; તપે, કરીને પાવું; ॥ ૧૩
 માહરૂં દુશ્વર વીરય તપ, છે, તેથી જન્મને દાવું, ॥ ૧૪
 એમ સુણાને જાણા પૂછે; 'આલસ્યજો, પરમેશ ! ॥ ૧૫
 સર્વ જૂતના આધધ્ધાન છો, શુદ્ધિ વિશે, પરમેશ ! ॥ ૧૬
 અણુકુંથે વિરાન્ય કરીને, અન્તર્યામી ધર્મ ! ॥ ૧૭
 સર્વ લોકના મનનું કારણ જાણે તું, જગદીશ ! ॥ ૧૮
 તથાપિ, નાથ ! યાચતા મુઝને યામ્યું આપ્ય, પ્રમાણું, ॥ ૧૯
 યથા અરૂપી તાહરૂં સૂક્ષ્મ સ્થૂલરૂપ મેં જાણું. ॥ ૨૦
 યથા આતમમાયાને યોગે નાના-ચકિત-સમેત, ॥ ૨૧
 સકલ વિશ્વને સરજે, પાલે, સંહારે હરિ હેત. ॥ ૨૨
 અવધરો અવતાર અનેરા જાણાદિકના રૂપ. ॥ ૨૩
 આતમ આતમને સર્જો, પાવો ને સંહાર અનૂપ. ॥ ૨૪
 મહલ-મનોરથ માધવજી ! તું કીડા કરતો ત્યમ્મ, ॥ ૨૫
 જીર્ણનાભિ આતમતા ઢાકે તન્નુ વડે કરી જ્યમ્મ. ॥ ૨૬
 તે માટે તે વિષયા-શુદ્ધિ મુઝમા મૂકો, સ્વામ્ય ! ॥ ૨૭
 સૃષ્ટિ યદી લાય પામી પુઝને કર આર્યના આમ. ॥ ૨૮
 તે માટે તમ્મે કરો અનુમદ, જેથી પાવન થાજી; ॥ ૨૯
 સૃષ્ટિ કરન્તા અહર્કાર તે વાધે નવ્ય બન્ધાજી. ॥ ૩૦
 અહો ધર્મ ! તે અન્ય મિત્રનો મિત્ર યથા કો હોય, ॥ ૩૧
 કર-રૂપણ કરી એણી રીત્યે સન્માન્યો છૂ સોય. ॥ ૩૨
 પ્રજા-સૃષ્ટિરૂપી પુઝ કારય-મધ્ય રહ્યો ન્દાસધી, ॥ ૩૩
 ઉત્તમ-મધ્યમ-અધમ-વિભાગે વહેયું જૂન ત્દાસધી, ॥ ૩૪
 તાહરા મજ તણી મોટિમથી હંચ રખે ક્ષમ જાણું ! ॥ ૩૫
 'દં કોણક અજ સ્વતન્ત્ર,' એહવું મન્ય અભિમાન ન આણું. ॥ ૩૬

- એમ સુણી ભગવાન કહે, 'સુણ્ય, બ્રહ્મા ! તુઝને ભાખું.
 જ્ઞાન પરમ વિજ્ઞાન સહિત મ્હા-ગુણજ તુઝને દાખું. ૭૪
- સાઓક્ત તે જ્ઞાન કહાવે. અનુભવ તે વિજ્ઞાન.
 ગુણ ભક્તિ તે અતિ રહસ્ય; ને શક્તિ-સાધન જ્ઞાન. ૭૫
- જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન અને વહી સાધનશક્તિ, ભક્તિ,
 આર પદારથ તુઝને ભાખું. મનમાં પ્રદજે યુક્તિ. ૭૬
- હંમે જેટલો જે વિધ્ય પ્રગટું થયા રૂપ-ગુણ-કર્મ,
 મહત્ત્વપ્રદથી તુઝને એ વિધ્ય જ્ઞાન હત્યો, વિધિ ! પરમ; ' ૭૭
- એ ઉપદેશ જણાવા સમ્યક આર શ્લોક વિખાણે;
 ચતુશ્લોકિણી ભાગવત તે બ્રહ્માને મન્ય આણે— ૭૮
- 'સૃષ્ટિ થકે પશ્ય પૂરવ કાલે હૃતો હું અજ એક.
 એહમાં એમ કહું, જે મુઝ પિન ન મલે વસ્તુ-વિવેક. ૭૯
- સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ ને તેહનું કારણ જે કહિયે પરધાન,
 એણે રૂપે હુંજ રહ્યો છું; ન મલે અન્યત જ્ઞાન. ૮૦
- સૃષ્ટિ તણી પૂઠે પશ્ય હું છું; વિશ્વરૂપ પશ્ય હોય;
 પ્રલય થયા પૂઠે જે વાધે, મુઝને જાણે તૂંધ.' ૮૧
- એહમાં એમ કહે, 'જે હું તો અનાદિ અનન્ત ભાસું;
 અદ્વિતીય ને પૂરુષરૂપે એકજ હું પરકાથ.' ૮૨
- પેહલાં પ્રશ્ન કર્યું માયાનું, આમત્થ છે ઉપયોગ;
 તે માટે બ્રહ્માને બાળે, માધવ માયા-યોગ— ૮૩
- 'વાસ્તવ અર્થ' વિના જે ભાસે વસ્ત સરીખું તેહ,
 અધિષ્ઠાન આત્મામાં જેતાં મિથ્યા ભાસે જેહ, ૮૪
- તે તાં માદ્રી માયા જાણો. ત્યાં કહું દષ્ટાન્ત—
 સત્યારથ પાળે દિખાતાં જે] આણી, તેં જ્ઞાન્ત્ય; ૮૫
- અજઙ્ઘું જાણે સદા ચત્રમા-દ્ય દેખી મન હીસે;
 છત્રું ન ભાસે થયા પ્રહણમાં, રાહુ છતો નવ્ય દીસે.' ૮૬

- રહસ્ય કહે છે, ‘યથા સૃષ્ટિની પૂઠે એ મહાશૂત
નાના દેહ વિશે પેઠા પણ્ય અણુપેઠા અદ્ભુત. ૮૭
- પ્રત્યક્ષે દીસે છે, માટે પેઠા સરખા ભાસે.
પરમારથ જોતા અણુપેઠા. (પણ્ય) એહવો અર્થ પ્રકાશે. ૮૮
- શા માટે ? જે પેહવા મુક્તિમ કારણરૂપે હતા,
તેહને નાશે નાશ ન એહનો, રહે અનાદિ અછૂતા. ૮૯
- (તથા) હં એ તેને ભૂત અને વધી ભૌતિક દેહે પેઠા;
તત્ત્વ-વિચારે પેઠા છું પણ્ય અણુપેઠા રૂદો એઠા. ૯૦
- એહવી માદ્રી સત્તા છે. જે કહે, તે સાબત્ય અર્થ.’
વધી રહસ્ય-અર્થ ભાષે હરિ. સુણુજ્યો સર્વ સમર્થ— ૯૧
- ‘આતમતાનું તત્ત્વ જાણવા જે કો ઈછે જન,
તેણે એમ વિચારી જોવું,’ એમ કહે ભગવાન. ૯૨
- ‘જેહને સત્ત્વે સત્ત્વ જેહનું, અન્વય કહિયે તેહને.
જેહને નાશે નાશ જેહનો, વ્યતિરેક કહે એહને. ૯૩
- જાગ્રદ-આદિ અવરથા-કારણ સાક્ષિરૂપ છે જ્યાહરે,
કારણ-મધ્યે કારણતા, આત્માનો અન્વય ત્યાહરે. ૯૪
- કારણ્યથી અનગો એ આતમ-કારણરૂપે એક,
સમાધિ-આદ્ય અવરથા-મધ્યે સર્વ થકી વ્યતિરેક ૯૫
- અન્વય ને વ્યતિરેક આતમા સદા સર્વદા પ્રુણ્ય
આતમ-આભાસે સદા ભાસે અન્યાતમતા-શન્ય.’ ૯૬
- બ્રહ્માયે માગ્યું જે, ‘કરતા સૃષ્ટિ ન પામું જન્મ’
તેહ પ્રાર્થના પૂરી કરવા પરકામે સમ્મન્ય— ૯૭
- ‘ચિત્ત-સમાધ્યે માદ્રો મત એ પાવો, પરમેશ્વીય’
કલ્પ-વિકલ્પે તમ્યો કદાચિત મોહ ન પામુ કડીય.” ૯૮

શુક ઉવાચ—

- શુકેષ્ઠ કહે, “સાબત્ય, પરીક્ષિત ! એમ કહે ભગવાન.
બ્રહ્મા જોતા આતમરૂપે પામ્યા અન્નર્ધાન. ૯૯

- અન્તર્હિત છે રૂપ જોઈતું એટલા જે અવિનાશ,
મર્ત્યુત્તમય યજ્ઞ તેહને નમસ્કાર કરી પાસ, ૧૦૦
- જ્યમ હતૂ ત્યમ સંજ્ય પાછું, વિશ્વ-વિધાતા આઘ.
હવે કહે છે-[એહ પછી થો] બ્રહ્મા નારદ-વાદ — ૧૦૧
- બ્રહ્મપતિ ધર્મપતિયે ઈછ્યું બ્રહ્મ તણું કલ્યાણ,
સ્વારથ-મુદ્ધયે યમ-નયમાદિક આચરતા નિગ્વાળ્ય. ૧૦૨
- બ્રહ્માના સુતમા સપરાણો, નારદ જોઈતું નામ,
પિતા તણી તે મેવા કરતો રામે દમે પગલામ. ૧૦૩
- માયેશ્વર-માધવની માયા જાણ્યાનું મન ધરતો,
મહાભાગવત બ્રહ્માને શ્રવતો દાસભાવ આચરતો. ૧૦૪
- પિતા પ્રસન્ન થયા મન્ય જાણ્યા, લોક-પિતામહ જોઈ,
તે જે મુઝને પૂછ્યું, નારદ પૂછે વિધિને તેહ. ૧૦૫
- તે માટે એ ભાગવત દસ-દશલુ-મુક્ત પુરાણ,
બ્રહ્માને ભગવાને ભાખ્યું આર શ્લોકે જાણ્ય. ૧૦૬
- મરુદ્ધે ભગવાને ભાખ્યું બ્રહ્માને તો જોઈ,
બ્રહ્માયે નારદને કાઠક વિસ્તારિ કહ્યું તેહ. ૧૦૭
- સરસ્વતીને તીરે વેદ-બ્યાસ જાણ્યાવ્યા બ્રહ્મ,
નારદજીયે મુનિને કિન્ચિત વિસ્તારિ કહ્યું પરમ. ૧૦૮
- ભાગવતે કરીને ભાખ્યા (ત્યા) બ્રહ્મ તણા સન્દેહ;
પરીક્ષિતને શુકદેવ કહે છે એક શ્લોકે તેહ : ૧૦૯
- “તે પૂઞ્ય જે, ‘વિરાટ નરથી કયમ સરન્ન્યા આ લોક ?’
બીજા પ્રશ્ન કર્યા છે તેહના સંસય કરવા ફોક.” ૧૧૦
- ધૃતિ ભાગવતે-મહાપુરાણે દ્વિતીયસ્કન્ધ મોઝાર,
બ્રહ્મા-નારદ-વાદ સમર્થે નવમો અધ્યાય સાર. ૧૧૧

શ્લોક થયા ને અધ્યા મધ્યે પૂરેણ પિસ્તાલીય,
‘રત્ન’ કહે, ચત્તે કરી કીધા અંદોતર કીત, ધસિ’

1 11

૧૧૨
૧૮૪૧

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे
नारद-संवादे नवमोऽध्यायः ॥

દશમ અધ્યાય

येन भागवतं नाम ब्रह्मणे ज्ञानकर्मणे ।
‘प्रोक्तं’ श्लोकचतुष्टयेण तस्मै भगवते नमः ॥ १ ॥

દશે ભાગવતાધ્યાન-ભિમે મુનિ જળાવશે,
પરીક્ષિત-પ્રશ્ન-સંદેહ-અર્જુન-અર્જુ જળાવશે

૨

[સંગ—ગાદી]

(ચોપાઇ)

દશ લક્ષણ ને કલૂ પુરાણ, તે દશ લક્ષણ કહે પરમાણુ.
શુકેણ કહે, “સાભલી, રાજન’ કૃષ્ણકથા ભાષ્ય પાવન ૩
સર્ગ, વિસર્ગ, ન્યાહા છે સ્થાન, યોષણ, ક્રિતિ, સુષ્ણ, રક્તન ।
મન્વન્તર ને ઈન્દ્ર-કથા, નિરોધ, મુક્તિ, આશ્રય જ્યા ૪
તો કહેશો, ‘દશલક્ષણ એક, શે અર્થે ઉચ્ચાર્યા તેહ ?’
દશમ લક્ષણ આશ્રય જેહ, તેહનું જ્ઞાન ચવાને એહ ૫
નવ લક્ષણ ને ખેલ્યા કલા, શ્રુતિમારગમા જેહવા લલા,
તેહને આખ્યાને સાક્ષાત, વર્ણવશે દશ-લક્ષણ-વાત ૬
સર્ગાદિકે દશ લક્ષણ સ્તવે, પ્રત્યેકે લક્ષણ કહે દવેઃ
“ભૂત અને તન્માત્રા હોય, ધન્વિય ને જુદાદિકે સોય ૭
તેહનો જન્મ કલાવે જેહ, સર્ગ તથા તા લક્ષણ એહ.
પરમેશ્વર કતાથી ફરી, ગુણ કે પરમાણુ કરી,

વીર્ય પુરુષ થકી જે હોય, વિશ્વ ચરાચર પ્રગટે સોય;
 વિસર્ગ ત્યાં તેનું અભિધાન. સ્થાન કહું, સાંભલ્ય, રાગન । ૯
 સરળતાની ગર્ભાદા ધરી, સર્વ જીવને પાલે દરિ;
 વૈકુણ્ઠવિજય કહ્યું જે માન, એટલું માન કહાવે સ્થાન. ૧૦
 સર્વ જીવમાં જે નિજભક્ત, તેટલો જેહ અનુગ્રહ ઉઠે,
 પાપણુ કહિયે તેટલું નામ. સાંભલ્ય, કહું ઊતિ અભિરામ: ૧૧
 ઊતિ કર્મ-વાસનાકાર, તેથી વાધે એ સંસાર;
 કર્મ-વાસના લીલા જેહ, ઊતિ નામ કહાવે તેહ. ૧૨
 ઇશાનુગ્રહ-સદિતા સન્ત, મન્વન્તર-સ્વામી માહનન્ત,
 તેણે ધર્મ પ્રમાણ્યો જેહ, મન્વન્તરે તાં કહિએ એહ. ૧૩
 નારાયણના જે અવતાર, તેટલાં ચરિત કહાવે સાર;
 તેટલા અનુવર્તી નર જેહ, તેણે કૃષ્ણકથા કહી એહ; ૧૪
 તે તાં ઇશકથા અભિધાન. નિરોધ-લક્ષણ સુખ્ય, રાગન !
 આત્મરૂપ તાં દરિ છે જેહ, સુયે યોગનિદ્રામાં તેહ, ૧૫
 ઉપાધ્ય શક્તિ-સદિત લય થાય, નિરોધ-નામે તે કહેવાય.
 અનુરૂપનો એ આભાસ:-જ્યેષ્ઠાં અવિદ્યોનો અભ્યાસ; ૧૬
 એટલું રૂપ તજીને પરમ. સ્વ-સ્વરૂપ તાં પામે બ્રહ્મ;
 બ્રહ્મ થઈને રૂહેવું જેહ, સુક્તિ-નામ તાં કહિયે તેહ. ૧૭
 સૃષ્ટિ ને વધી પ્રલય-પ્રકાશ, જેથી પામે ઉત્પત્તિ-નાશ,
 તે પરમાત્મા પોતે બ્રહ્મ, આશ્રયરૂપ કહાવે પરમ. ૧૮
 એ દશ લક્ષણ કરાં રૂપ, વિસ્તારી મેં ભાષ્યાં, જૂપ !
 પ્રગટ કહેવા, આશ્રય-રૂપ, પરાક્ષે અનુભવથી, જૂપ !” ૧૯
 અધ્યાતમ-આદિકના ભેદ, શ્રીશુકદેવ વખાણે વેદ—

હુંહા

“અભિમાની ઇન્દ્રિય માત્ર ને અધ્યાતમ જીવ જેહ,
 સ્વયંદિ ઇન્દ્રિય-અધિષ્ઠિત અધિદેવ ત્યાં (પણ) તેહ. ૧૯

અધ્યાતમ-અધિદેવનો, મધ્યેવર્તી જેહ,
અધિભૂત તેહને આલખો, ચક્ષુરાદિ છે જેહ. ૨૦

ચોપાઠ

જીવ, દેવતા, ઇન્દ્રિય જેહ, અધ્યાત્માદિક જાણો તેહ.
ત્રણે પદારથ જોડ્યા જેહ, એક એક વિન મિથ્યા તેહ. ૨૧

દેહ વિના તાં ઇન્દ્રિય જીન; ઇન્દ્રિય સૂષોદિક વિન શૂન્ય;
જીવ વિના સૂષોદિક વ્યર્થ; એમ પરસ્પર આશ્રય-અર્થ. ૨૨

સર્વ સચેતન જેથી હોય, તેહને આત્મા કહિયે સોય.
તો કહેશો, 'જ્યમ ત્રણે વાય, એક એકને આશ્રય થાય. ૨૩

જોયે આતમપણુ તાદર્શ;" પણુ કહે શુક ત્યાં; પામે હર્ષઃ
"એ ત્રણેયનું જે છે જ્ઞાન, તે આત્મા યોતે ભગવાન. ૨૪

સાક્ષી થીને જોતો જેહ, આશ્રયમય પરમાત્મા તેહ.
ત્રણેયનો આશ્રય એ યશી; એહનો પણ આશ્રય કો હશે. ૨૫

યોતાનો આશ્રય સ્વયમેવ, એહનો નહીં કો આશ્રય એવ.
વિશ્વ તણો આશ્રય એ સાર; યોતે યોતાનો આધાર." ૨૬

પેહલાં એમ કહ્યું શુક વ્યક્ત, 'વિરાટ પુરુષ ચક્રી છે જન્મ.
તે જુઝને હું ભાખિશ એવ,' તે વિસ્તારે કહે શુકદેવ— ૨૭

"પુરુષ પુરાણુ એ તાં તદા, અણ્ડ બેઠી પ્રગટ્યો યદા,
માયા ઉપાધિ અણ્ડમહાં, અદ્ભુતભાવ માન્યો છે જ્યહાં. ૨૮

બ્રહ્માણ્ડ-ઉત્પત્તિ-પેહલો હતો, યોતાનું સ્થાનક ઇજિતો
સ્વયં શુદ્ધ ઇશ્વર જે માટય, નિર્મલ સરળનું જલ તે માટય. ૨૯

યોતે સરળતા પાણી માંલ, સદૃશ વરસ વસ્યો નર ત્યાંલ.
તે માટયે નારાયણુ-નામ; પુરુષોદ્ભવ તે અથ અભિરામ. ૩૦

દ્રવ્ય મહાજૂતાદિ ભેદ, કર્મ-નિમિત્ત વખાણું વેદ.
કાલ સદા અક્ષય ભાસના; સ્વભાવ તાં કહિયે વાસના. ૩૧

- જીવ સ્વયં ભોક્તા નિરવાણ્ય, પરમાત્માથી પ્રગટયા, જાણ્ય.
જેહની ઇચ્છાએ સમરથ; અણુ-ઇચ્છાએ જાણે વ્યર્થ. ૩૨
- યોગરૂપ સધ્યા ચૈ ઇશિ, ઇચ્છાએ જાણ્યા જગદીશ
એકરૂપ આપે જે હતા, અનેક તા થાવા ઇછાના. ૩૩
- હિરણ્મય વીરય સર્જિયું, સત્વાદિક ત્રય-માયા-મયું.
સ્વયંદેહ સરન્થો અવિનાશ, અનેક ભાલ કર્યો પરકાશ. ૩૪
- અધિદૈવ, અધ્યાત્મ સાર, અધિભૂત, એ ત્રણુપ પ્રકાર.
એક પુરુષનું વીરય વેદ, ત્રણુપ પ્રકારે પામ્યો ભેદ. ૩૫
- ક્રિયાશક્તિ-આદ્યે ત્રણુ રૂપ; સાલસ્ય તેહ વ્યવસ્થા, ભૂપ !
ઇન્દ્રિય અભિમાની શુણુવાન, અન્તઃકરણ અતુષ્ટ માન. ૩૬
- પ્રત્યક્ષ-અભિમાની દેહ, ત્રણુપ પ્રકારે નિન્દ્યો તેહ
શરીર-મધ્યે જે અવકાશ, તેહમાં પુરય રમે પરકાશ. ૩૭
- તે આકાશ થકી ત્રય હોય; ક્રિયાશક્તિયે પ્રગટ વા મોય.
ઇન્દ્રિયશક્તિ અને મનશક્તિ, દેહશક્તિ એ ત્રણુપે વ્યક્ત. ૩૮
- ત્રણુપશક્તિરૂપી, સુણુ, ભૂપ ! પુરુષ તણું એ સૂક્ષ્મ રૂપ.
સૂક્ષ્મ તનથી પ્રગટ્યો પ્રાણુ, સૂત્રરૂપ સન્ધાવા, જાણ્ય." ૩૯
- શરીરન બન્ધારણુ મુખ્ય, અરિયનામ તેહનું ફૂલે ઝખ્ય.
વહી પ્રાણુની મોટમ્ય કહે, રાય પરીક્ષિત મનમા લહે : ૪૦
- " સર્વ જીવનના ઇન્દ્રિય જેહ, પ્રાણુવિનાસે વિનસે તેહ.
પ્રાણુ રામ્યે તે સર્વે રમે, (ન્યમ) રાજા પાખત્ય મેવક રમે. ૪૧
- પ્રાણુવાયુ ચાલે ઘટમાય, કુષા, તૃણ, શોકે કેરી ચાય.
લક્ષણુ પાન-મનોરથ યદા, દેહમાં મુખ્ય ભેદાયું તદા. ૪૨
- મુખ્યમા તાણું પ્રકાશ્યું હવે; તે મધ્યે નિર્દ્વા સમ્ભવે.
નિર્દ્વાયે ગ્રહવાને ચૈવ્ય નાનાસ્વાદ, શક્તિ-સમ્ભોગ. ૪૩
- એમ અનુક્રમથી અધિકાર, સધલે જાણે વ્યાર પ્રકાર.
અધિજ્ઞાને તાણું તેહનું, નિર્દ્વા-ઇન્દ્રિય છે જેહનું. ૪૪

- નાનારસ તે વિષય-વિચાર, વરણ દેવતા જાણો સાર.
વચન બોલવા ઈછ્યું યદા મુખ્ય વહિ પરકાર્યું તદા. ૪૫
- વહિ દેવતા ઇન્દ્રિય વાણ્ય, વચન બોલવું વિષય-પ્રમાણ.
જેને ઇન્દ્રિયના જે કામ, બોલ્યા નાના વિષય વિરામ, ૪૬
- દેહ પ્રકાશ્યા પૂઠે હોય, પુરુષ તણી તા વાણી સોય.
ગિર્દા-રસ-ઉત્પત્તિ જલમાય ઘણા દિવસ સૂધી રૂંધાય, ૪૭
- પ્રાણવાયુ-ચાલે અત્યન્ત, મુખમારજ્ય અકુલાયે અત્ય,
જે છિદ્રે ફૂટી નાસિકા, પ્રાણવાયુ જવા વાસિકા. ૪૮
- ધ્રાણેન્દ્રિય-નામે તે એવ, ગન્ધ વિષય ને વાયુદેવ.
જ્યાહરે બાહ્ય અન્ધાર ઘણું, નવ્ય દેખે અન્યત આપણું, ૪૯
- આત્મ દેહ ને બીજું અન્ય, યદા ધર્યું જોવાનું મન,
અક્ષિ બદાયા તે સમે, ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય તેહમાં રમે. ૫૦
- સૂર્ય તદા કહાવે દેવતા, રૂપ વિષયને જે સેવતા.
વેદે જે ગુણ વર્ણન કર્યું, તે સાલવવાનું મન ધર્યું; ૫૧
- કર્ણ બેદ પામ્યા નિરધાર, દિશા દેવતાનો આધાર.
ઇન્દ્રિય ઓત્ર કહાવે સહી, શબ્દ વિષય ગ્રહવો છે અહીં. ૫૨
- વસ્તુનું કૌમલ-કાર્તિન્ય, ગુરુ-લઘુ-લિપ્તુ-શીતયતા અન્ય;
એહવા બેદ જાણવા ત્યદા, ત્વયા બેદ પામી તનુ મહાં. ૫૩
- યદપિ કો જન એહવું કહે, હલુવું, બારે હાથે લહે,
હસ્ત વિશે ત્વક ઇન્દ્રિય જેહ, તેહ તણે ગુણ જાણો એહ. ૫૪
- તેહ ત્વયાને બાહરે માય, રપથ વિશે વ્યાખ્યા છે વાયુ.
ત્વક ઇન્દ્રિયને જપરચ એહ, કહું ગુકન-રપથ છે જેહ. ૫૫
- રામ ત્વદાં ઇન્દ્રિય કહેવાય; તેહના દેવ મહિષસ યાય.
અન્તર બાહર રપથ બેદના, જાણો મુખ ને વર્તી વેદની. ૫૬
- તેહને ત્વયા કહે સદ કામ. તેહના વાયુ દેવતા હોય."
એ વિષ્ય બહુ વ્યવસ્થા કરી, તૃતીયસ્કન્ધે હૃદયે કરી; ૫૭

નાના કામ કરવા અર્થે, બોલે ઇન્દ્રિયનાં સામર્થ્ય:

“ વક્તા ઇન્દ્રિય, દસ્તોન્દ્રિય દેવ, ગ્રહવૃં, ત્વજ્વૃં કારણ્ય એવ. ૫૮

• મન-ગમતી ગતિ કરવા કામ, પ્રગટ મયાં બે ૫૯ અભિરામ.
યશસ્વ વિધ્યુ દેવતા, અધિષ્ઠાન-રૂપે સેવતા. ૫૯

ગમન કરયે જે કારણ્ય યાચ, તે મધ્યે ઇન્દ્રિય ક્ષેવાય.

ગમન કરે પામીને જેહ, યશ કરી સામગ્રી તેહ. ૬૦

તેહના વિષય કહાવે સહી, મનુષ્ય લોકને એ ગતિ કહી.
યશ વિના અન્યત આણુવી, સર્વ જીવને ગતિ નાણુવી. ૬૧

અપત્ય બેળગવાને દન્દ, વધી પ્રકાશ યવા આનન્દ,
પુત્રાદિકથી સ્વર્ગે જવા, સિમ્મ પ્રકારપૂં સુખ નાણુવા. ૬૨

ઉપરથ-ઇન્દ્રિય ત્હાં સેવતા; પ્રગ્નપતિ ક્હાવે દેવતા;
કામ અને વક્ત્રી સૌસમ્બોગ, બેહો સુખનો ન્હાં સમ્બોગ. ૬૩

શુક્ત અમનો જે મલ હોય, તેહને ત્વજ્વા ઇછે સોય;
અધિષ્ઠાન ગુહ પ્રગટપૂ ત્યાહ, પાણુ-ઇન્દ્રિય છે જે માંહ. ૬૪

મિત્ર દેવતા જેહનો સાર, મલત્યાગ ત્હાં વિષય વિચાર.
દેહ-શ્પિયા પુરથી એહ, પ્રાણુ પ્રવેશે અન્યત દેહ. ૬૫

તેહને અર્થે નાલિદાર પ્રગટ કરયું નણો નિરધાર.
નાલિ-મધ્યે પ્રાણુ-અપાન, બેફ યે વાયુ તજ્જું સન્ધાન. ૬૬

તે બેહ્ય ત્રુટે જે સમે, મરણકાલ કહે તે સમે.
અજ-પાન સદ્દેરવા સહી, કુક્ષિ-અન્ત્ર ને નાડી ચર્ધ. ૬૭

અજ સર્ગ્ગહે, અન્ત્ર પ્રધાન, નાડી ચૈ સંદરવા પાન.
અન્ત્ર ને નાડી બેહનું, અધિષ્ઠાન કુક્ષિ તેહનું. ૬૮

અન્તર ને નાડી એવ તાં નદી અને સાગર દેવતા.
અજ તણો આશ્રય જે અન્ત્ર, તેહનો પુષ્ટિ વિષય સ્વતન્ત્ર. ૬૯

પાન-આશ્રયી નાડી નણ્ય; તેહના પુષ્ટિ વિષય પરમાણુ.
પુષ્ટિ ઉદર-ભરણનું નામ, પુષ્ટિ કહાવે રસ-પરિણામ. ૭૦

- આતમ-મામાને જાણવા, વિચાર કરી અન્તર આણવા,
હૃદય ભેદ પામ્યું અવકાશ, મન ધન્દ્રિય તેહમાં અભ્યાસ. ૭૧
- મનનો અન્દ દેવતા જન્મ, વિષય મનોરથ તે સરૂંધ. ”
અધિદૈવાદિક ભેદે તેહ, વિભાગ તેહનો કીધો એહ. ૭૨
- તેહના અંશજ ધાતુ એવ. તેહનું રૂપ કહે શુકદેવ—
”ત્વયા, ચક્ષુ ને માંસજ ગાદ, સ્પર્શ, શ્રેષ્ઠ, મર્દુ ને કીડ; ૭૩
સાત ધાતુ બોલ્યા એ સાર, જૂમિ અપ ને તેજ-વિકાર.
એમ-અમુ-વાયુથી થયો, પ્રાણવાયુ પરકાશી કલો. ૭૪
- પચ્ચમૂત ધાતુ પરકાશ, નબ્બ લીધા વાયુ આકાર.
કુદિ ન પામે કુદારે કરી, તે માટે નબ્બ લીધા ફરી. ૭૫
- ધન્દ્રિય એકાદરા છે જેહ, વિષય-અવરૂપી જાણો તેહ.
પચ્ચ જૂતથી વિષય-પ્રકાર અહરૂરના કહ્યા આરા. ૭૬
- મકલ વિકાર તણું જે રૂપ, તેના મનને જાણે, ભૂપ !
જેથી જૂતારથ-વિજ્ઞાન, તે તા શુદ્ધિ લહો, રાજન. ૭૭
- મન-શુદ્ધિ એહ અવરૂપ, અધૂલ રૂપ એ મોતું, જૂપ !
રથૂલ રૂપ એ ભગવત તણું, તે શુદ્ધ પ્રત્યે ભાખ્યું ધણું. ૭૮
- મહાદિક આવગ્ણે અષ્ટ બાહરથ જે વીંટયું છે રપષ્ટ,
રથૂલ રૂપ. જે વિદ્યુ શરીર, સાબલ્ય, શુદ્ધને ભાખ્યું, ધીંગ. ૭૯
- હવે કહું, શુદ્ધ સુદામ દેહ, અધૂનરૂપનું કારણ તેહ
ચિદ્રૂપરીંગ સદા અન્યકત, નિગકાર નબ્બ દીમે વ્યકત. ૮૦
- ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને લમહીન, એકરૂપ તા મદા અદીન.
વાણી-મનને જોયર નહીં, સુદામ રૂપ અમાતન સહી. ૮૧
- ઉપાસનાને અર્થે તેહ, ભગવતમાં આરોધ્યા એહ.
મહાપુરુષ તે મિત્તના ગણે; ” પરીક્ષિત પ્રત્યે શુકજી જાણે. ૮૨
- ”કાગલ્ય-કારણ એ જે રૂપ, મેં શુદ્ધને જે ભાખ્યા, જૂપ !
પણિત એહને માને નહીં; માયાસાધ્ય જાણે સહી.”

બ્રહ્મરૂપ-ધારી જે હરિ, વાચ્ય-વાચકતા એકે કરી
 નામરૂપની ક્રિયા ગ્રહી [પરમ અકર્મક કર્મ લહી,] ૮૪
 તે વિસ્તાર કહે શુકદેવ, સાદા ત્રણે સ્થોકે તા એવ-
 “બ્રજપતિ, મનુને વહી દે, શબ્દ, પિતર સહ અવગા એવ. ૮૫
 સિદ્ધ તથા ચારણ, ગાન્ધર્વ, વિદ્યાધર ને પનગ સર્વ,
 કિધર, અપ્સર ને વહી નાગ, સર્પ અનેક પુરુષના ભાગ, ૮૬
 પિશાચ, માતા, ગક્ષસ, પ્રેત, વધી વિનાયક ભૂત સમેત,
 કુખાણ્ડો-માદિક, વૈતાલ, ચાતુધાન, ગ્રહ બહી વિશાચ, ૮૭
 ખગ, મૃગ, પશુ અને વની વૃક્ષ, ગિરિ, પર્વત, સરિતા, સુપલક્ષ,
 સ્થાવર, જંજૂમ બહુએ ભાત્ય, જરાયુગ્મદિક ચ્યાદૃરે જાત્ય, ૮૮
 જલ-ચંપના વાસી સર્પદા, નભ-ગામીને સરજે સદા.”
 પરીક્ષિત રાજા પૂછે એવ, “ કર્મગતિ મુઝને કહો, દેવ ! ” ૮૯
 ગતિ જેટલી જેટલી હોય, તે જાપરચ બોલે શુક સોમ—
 ■ ઉચ્ચ, નીચ ને મધ્યમ અતિ, કર્મ તણી છે ત્રિવિધા ગતિ. ૯૦
 ઉચ્ચ, નીચ ને મધ્યમ કર્મ, તેડવા ફલ એ પામે પરમ.
 સત્ત્વ-રજસ્તમ ત્રણેયે દામ, દેવ, મનુષ્ય ને નારક નામ. ૯૧
 તેડમા એક એક ગતિ તણા ત્રણેય ત્રણેય છે ભેદજ ધણા.
 સ્વભાવ એક એક ગુણ તણો, અન્ય ગુણે કરી હણિયે ધણો. ૯૨
 એમ કરન્તા નાના ભેદ, કર્મગતિયે જાણ્યો વેદ.
 બ્રહ્મારૂપે સૃષ્ટિ કહી, વિષ્ણુરૂપે પાલે સહી. ૯૩
 તે એ વિષ્ણુ સ્વયં ભગવાન, વિશ્વરૂપધારી, રાગન !
 સુર-નર-તિર્થંગી અવતરી, પાલે, પોષે, યાયે હરિ. ૯૪
 પોતે વિશ્વ પ્રકાશ્યુ જેહ, રૂઠ યઈ સંહારે તેહ.
 સૃષ્ટિરૂપ જે છે ભગવન્ત, અસૃષ્ટિ-રૂપે દેખે સન્ત. ૯૫
 જન્મ ધરેવાને જીવને કર્મ કહા, પણ નહિ સિવને.
 બ્રહ્મ-કલ્પ એ કલો અનલ્પ, ભાખ્યો સહિત-અવાન્તર-કલ્પ, ૯૬

મહાકલ્પ મહદાદિક સર્ગ, અવાન્તરે સચરાચર વર્ગ,
તૃતીયસ્કન્ધે ફેરશે જેહ, અય સમ્બન્ધ પ્રકાશે તેહ : ૯૭

“કાલ તણું જે જે પરિભાણુ, લક્ષણુ-વિગ્રહ, કલ્પ-પ્રમાણુ
આગત્ય જેદ્વું બોલિશ અમ્યો, પદ્યકલ્પ ફોહો, સાલત્ય તમ્યો.” ૯૮

શૌનક સૂત પ્રત્યે ફહે એહ, વૈષ્ણવ વિદુરે બોલ્યું જેહ.

બન્ધુ દુગ્ત્યજ વિદુરે મુકિયા, તીરથ ખેતર કરવા ગયા : ૯૯

વિદુર તથા મૈત્રેય અનાઘ, તેહને ફોહો વર્તે સંબાદ ?

અથવા જે મૈત્રેય મસત્તવ, વિદુર પ્રત્યે તે બોલ્યા તત્તવ, ૧૦૦

મુને તમ્યો તે સર્વે કહો, વિદુર તણા જે ચેષ્ટા લહો.

વિદુરે બન્ધુ ત્યજ્યાં તા જેહ, તે કારણ મુઝને ફોહો એહ. ૧૦૧

તીરથ કરીને આપ્યા ફરી, તેહ કહો વિત્તાર કરી.

! એમ સુંણીને બોલ્યા સૂત, સાલત્ય, શૌનક ગતિ અદ્ભુત. ૧૦૨

રાય પરીક્ષિત પછે એહ, મહામુનિ શુક બોલ્યા જેહ,

તે હં મુઝને ભાખિશ ફરી, રાજપ્રશ્ન-અનુસારે કરી. ૧૦૩

વિદુર અને મૈત્રેયજ તણુ, પ્રશ્ન કલ્પ શુકદેવે ધણું;

પૂછ્યું પ્રશ્ન પરીક્ષિત એવ, તૃતીયસ્કન્ધે ફહે શુકદેવ. ૧૦૪

તેહ સમન્ધ કહે અદ્ભુત, શૌનકને પૌરાણિક સૂત.

શ્રીધર ક્વંચામી ફહે દીનતા, પોતાની પર આધીનતા : ૧૦૫

‘મે કાધું છે સાહસ જેહ, ક્ષમા કરો, સાધુજન’ તેહ.

મે’ મુઝને યાંવા પ્રતિબોધ, કર્યું સાસ્ત્ર એ જાણો શોધ.’ ૧૦૬

દતિ ભાગવત-દ્વિતીયસ્કન્ધ, પ્રહ્લા-નારદનો સમ્બન્ધ,

દશમો અધ્યા પૂરણ થયો; રકન્ધ એહ પરિપૂર્ણ થયો. ૧૦૭

ત્રેપન શ્લોક તણો વિત્તાર રતને કર્યુ યને વિત્તાર.

સંબતની સંખ્યા સવિનામ, સત્તરશે ઓગણપન્ચાસ, ૧૦૮

ઠાતિકે વિદુસહ એકાદશી, વાર વિદુસહિત ઉત્તસી.

મેઘ-તનય દર્ભાવેતી ગામ, શ્રીમાલી રત્નેશ્વર-નામ, ૧૦૯

પરિશિષ્ટ ૧ લું

સમ્પ્રલોકી ભાગવતનો સાર

સ્કન્ધ ૨ નો—અધ્યાય ૯—શ્લોક ૩૦-૩૬

કડી ૭૪—અહાંચે ચાર પ્રશ્ન કરેલા—૧. પરત્વં જ્ઞાન, ૨. અવરત્વં જ્ઞાન, ૩. શિક્ષા અને ૪. ગર્વાભાવ. અહીં આ સમ્પ્રલોકી ભાગવતમાં ૧ શ્લોક (કડી ૭૪-૭૬)થી પરત્વં જ્ઞાન; ૧ શ્લોક (કડી ૭૭મી)થી અવરત્વં જ્ઞાન; ૪ શ્લોક (કડી ૭૮-૮૧)થી શિક્ષા અને છેલ્લા ૧ શ્લોક (કડી ૮૨)થી ગર્વનો અભાવ પ્રભુએ મુચવ્યો છે.

વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત—આ અધ્યાયના ૩૦ થી ૩૬ એ સાત શ્લોક એ સમ્પ્રલોકી ભાગવત. તેમાં ૩૦-૩૧માં બન્ને પ્રકારનું જ્ઞાન કેહી વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત ૩૨-૩૪માં આપવામાં આવ્યો છે. (અતઃ-શ્લોકી ભાગવત અહીંથી. ચાર શ્લોક.) વેદાન્ત-સિદ્ધાન્તવાળા તેના ત્રણ શ્લોક એ છે કે—

“અહમેવાસમેવાપ્રે નાન્યદત્તદસત્પરમ્ ।

પથાદહં યદેતન્ન યોઽવશિષ્યેત સેઽસ્મ્યહમ્ ॥ ૩૨ ॥

—હંજ ખૂર્વે હનોજ. સત્-અસત્-પર બીજૂં કાંઇજ ન હતું. (પર=પ્રકૃતિ) પછીથી આ જે કાંઇ છે, તે હું છું. પ્રથમ બાદ જે કાંઇ બાકી રહે છે, તે હું છું.” શ્રીધરે પણ આજ અર્થ આ શ્લોકનો આપ્યો છે. આમાં જગદાદિને મિથ્યા કહેવાનો ભાગવતકારનો લેશ પણ આશય નથી. સર્વ સ્વલ્પદં બ્રહ્મ સજ્જલાન્ એ ખૂદદારપણ ઉપનિષદના વાક્ય મુજબ આ બધુંજ અખણ અદ્વૈત એકજ બ્રહ્મ છે. એ સિદ્ધાન્ત ઉપરના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ છે.—આ બાસે આપેલો ઉપક્રમ છે. હવે બીજો શ્લોક લેઇએ:—

ગીર્વાણી વાણીનો કવિ, તોહે પ્રાકૃતની મતિ હવી
 બડમતિ બાણે જ્ઞાન વિચાર, એ અર્થે કીધો ઉપકાર.
 પૂરણ કીધો દ્વિતીયસ્કન્ધ, યથામુદ્ધિમાને સમ્મન્ધ.

૧૧૦
 ૬૫૨

इति श्रीभागवते महापुराणे द्वितीयस्कन्धे पुरुषसङ्ख्यानु
 वर्णन नाम दशमोऽध्यायः ॥ ૧૦ ॥ *

શાકે પોઢશવેદચન્દ્રગણિતે પક્ષે સિતે કાર્તિકે-
 કાદશ્યા વિધુવાસરે તનુવરે દર્માવતીવાસિના ।

રત્નેશ્વરેન ઘનાત્મજેન કમલમાલો-દ્વિજેન ધ્રુવે
 શ્રીમદ્ભાગવતસ્ય પ્રાકૃતગિરા સ્કન્ધો દ્વિતીય કૃતઃ ॥૧૧॥

૬૫૨

દ્વિતીયસ્કન્ધ સમાપ્ત

પ્રતિપક્ષા —

સંવત ૧૮૧૬ના ભાદ્રપદે સીતે પક્ષે ૮ ગુરુવાસરે વાગરામંથે તત્ર
 આચાર નવપુરવાસી જીવીચ ટોણકીયા પંજ્યાઃ દેવરા ૩૨ શ્રીદેવ લપીતમીઠ
 પુસ્તક સ્વયં પઢનાથં વા પરોપકારાથઃ ॥ શ્રીરસ્તુ શુભ ભવતુ

પરિશિષ્ટ ૧ લું

સમશ્લોકી ભાગવતનો સાર

સ્કન્ધ ૨ નો—અધ્યાય ૯—શ્લોક ૩૦-૩૬

કડી ૭૪—અભાયે ચાર પ્રશ્ન કરેલા—૧. પરત્વં જ્ઞાન, ૨. અવરત્વં જ્ઞાન, ૩. શિક્ષા અને ૪. ગર્વભાવ. અહીં આ સમશ્લોકી ભાગવતમાં ૧ શ્લોક (કડી ૭૪-૭૬)થી પરત્વં જ્ઞાન; ૧ શ્લોક (કડી ૭૭મી)થી અવરત્વં જ્ઞાન; ૪ શ્લોક (કડી ૭૮-૮૧)થી શિક્ષા અને છેલ્લા ૧ શ્લોક (કડી ૮૮)થી ગર્વનો અભાવ પ્રભુએ સૂચવ્યો છે.

વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત—આ અધ્યાયના ૩૦ થી ૩૬ એ સાત શ્લોક એ સમશ્લોકી ભાગવત. તેમાં ૩૦-૩૧માં બન્ને પ્રકારનું જ્ઞાન કહી વેદાન્ત-સિદ્ધાન્ત ૩૨-૩૪માં આપવામાં આવ્યો છે. (ચતુઃશ્લોકી ભાગવત અહીંથી ચાર શ્લોક.) વેદાન્ત-સિદ્ધાન્તવાળા તેના ત્રણ શ્લોક એ છે કે—

“અહમેવાસમેવામે નાન્યદત્તસદસત્પરમ્ ।

પથાદહ યદેતદ્વ યોઽવશિષ્યેત સેઽસ્મ્યહમ્ ॥ ૩૨ ॥

—હુંજ પૂર્વે હતોજ. સત્-અસત્-પર બીજું કાંઇજ ન હતું. (પર=પ્રકૃતિ) પછીથી આ જે કાંઇ છે, તે હું છું. પ્રલય બાદ જે કાંઇ બાકી રહે છે, તે હું છું.” શ્રીધરે પણ આજ અર્થ આ શ્લોકનો આપ્યો છે. આમાં જગદાદિને મિથ્યા કહેવાનો ભાગવનકારનો ભેદ પણ આશય નથી. સર્વ સર્વિદં બ્રહ્મ સજ્જલાન્ એ બૃહદારણ્યક ઉપનિષદનો વાક્ય મુજબ આ બધુંજ અખણ અદૈત એકજ બ્રહ્મ છે. એ સિદ્ધાન્ત બિપરના શ્લોકમાં સ્પષ્ટ છે.—આ વ્યાસે આપેલો ઉપક્રમ છે. દરે બીજો શ્લોક બોધયો:—

“ ક્રતેઽર્થ યત્પ્રતીયેત ન પ્રતીયેત ચામનિ ।

ત વિદ્યાદામનો માયા યથાઽઽભાસો યથા તમ ॥૩૩॥

મૂળ પદાર્થ સિવાય આત્માને વિશે આ જે કાંઈ દેખાય છે (=વસ્તુસ્થિતિયે બ્રહ્મરૂપજ હોવા છતાં તેનાથી બુદ્ધ એવું જગત્-જીવતા) અને જે ખરૂં (=પરમાત્મ તત્ત્વ) નથી દેખાતું, તેને આત્માની માયા જાણવી. ત્યાં દૃષ્ટાન્ત એ કે-જેમ જે ચન્દ્ર દેખાય=આભાસ થાય, વસ્તુસ્થિતિયે એક જ ચન્દ્ર છે છતાં, તે માયા=મિથ્યા જ્ઞાનનું કારણ છે તેજ રીતે જેમ અન્ધકાર વસ્તુસ્થિતિયે, અન્ધકાર એટલે તેજનો અભાવ હોવા છતાં મિથ્યાજ્ઞાનથી તેનું અન્ધકાર એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે ”

આ શ્લોકમાં જગત્ જીવ એ માયાકાર્ય છે એટલે તે નથીજ, એમ કહેવાનો આરય નથી પાછના શ્લોકમાં કહ્યા મુજબ બધું જ પરમાત્મમય છે, એટલે આ આપણી નજરે પરમાત્મતત્ત્વથી અનગ એવી જે જગતા-જીવતા પ્રતીત થાય છે તે ‘પ્રતીતિ માત્ર માયિક=મિથ્યા છે, તે પદાર્થ તો બ્રહ્મરૂપજ છે જેને આપણે અજ્ઞાને જીવ-જગત પરમાત્માથી નિરાળા માન્યા છે, તે પદાર્થ કાંઈ વસ્તુ-જ ન હોય તો પૂર્વ શ્લોકના “બધૂજ બ્રહ્મ” એ સિદ્ધાન્તને માધ આવે

ત્રીજો શ્લોક જોવાથી એ વસ્તુ વધુ સ્પષ્ટ થશે—

૧) “ યથા મહાન્તિ મૃતાનિ મૃતેષૂચ્ચાવચેષ્વનુ ।

પ્રવિષ્ટાન્યપ્રવિષ્ટાનિ તથા તેષુ, ન તેષ્વહમ્ ॥ ૩૪ ॥

જેવી રીતે પત્થ મહાભૂતો ઉચ્ચ અને અવચ એવા ભૂતોમાં અતુપ્રવિષ્ટ (સરળતા પછી પેડેલા) દેખાય છે, વસ્તુસ્થિતિયે પાછળથી પ્રવેશેના નથી પણ તદ્દપજ ભૂતો છે તેજ પ્રમાણે હ તે મહાભૂતોમાં અને ભૂતોમાં સરળને પછીથી પ્રવેશેતો લાસુ છ. વસ્તુસ્થિતિયે

તેઓમાં પાછળથી પ્રવેશેલો નથી પણ તે બધામાં સમન્વિતજીવનું છે. —પૂર્વ શ્લોકનું આ ઉદાહરણ છે—કેમકે આ શ્લોકના આરંભમાં, યથા શબ્દ છે.*

મહાભૂતો દરેક જડ-ચેતન પદાર્થમાં ઓતપ્રોત છે. તે વાતનો કોઈ પણ થોડોજ અસ્વીકાર કરે તેમ છે ? જો અસ્વીકાર કરવામાં આવતો હોય તો તે શું સૂચવે ? જ્ઞાનનો અભાવજી માત્ર. તેજ રીતે પ્રભુ બધાંજમાં ઉપાદાન કારણ-રૂપે હોવા છતાં તેઓમાં મૂળથી તે નથી, પાછળથી ભાસમાત્ર છે, એમ જે કહેવાય તે શું ? તેજ માયા-મિથ્યા = વિપરીત જ્ઞાન.

મહાભૂતો પદાર્થોમાં ઓતપ્રોત છે, તેજ રીતે પ્રભુ બધાંજમાં ઉપાદાન-કારણરૂપે અખણજી ઓતપ્રોત છે = બધુંજ પરમાત્મરૂપ છે, એજ પરમ અર્થ છે. પાછળથી પ્રવિષ્ટ નથી. ન પ્રતીયેત્ત ચાત્મનિ એટલે જે આત્મામાં આત્મસ્વરૂપ છે, તે દેખાતું નથી, અને આત્મસ્વરૂપથી ભિન્ન જગત્તા-જીવતા છે, તે પ્રતીત થાય છે.

* દશમ સ્કન્ધના ૩૯મ અધ્યાયમાં વસુદેવ-સ્તુતિના બે શ્લોકો આજ મતવળના ૨૫૪ છે:—

સ યથ સ્વપ્રકૃત્યેદં સૃષ્ટિયે ત્રિગુણાત્મકમ્ ।

તદ્વન્ ત્વં હ્યપ્રવિષ્ટઃ પ્રવિષ્ટ ઇય માઘ્યસે ॥૧૪૫॥

સન્નિપત્ય સમુત્પાદ્ય દૃશ્યન્તેઽનુગતા ઇવ ।

પ્રાગેય વિષ્યમાનત્વાન્ ન તેષામિહ સમ્ભવઃ ॥૧૪૬॥

—આદિમાં તે આપ આપની પ્રકૃતિમાં આ ત્રિગુણાત્મક જગતને સરજી, તેમાં પાછળથી પેઢેલા ન હોવા છતાં (એટલે મૂળથીજ ઉપાદાન કારણરૂપે સમન્વિત હોવાથી) પાછળથી પેઢેલા હો તેમ લાગે છે. (અવિદ્યત બાવો જે વિરાટની હત્પત્તિમાં ઉપાદત્ત છે, તેની વાત કરતાં કહે છે કે—) મળીને, સારી રીતે હત્પન્ન કરીને પાછળથી તેમાં ત્વદ્વ્યમ વગેરે રૂપે પ્રવેશેલા દેખાય છે. પરન્તુ તેઓમાં તો તેઓ પ્રથમથીજ વિદ્યમાન (સમન્વિત) હોવાથી તેઓનો પાછળથી સમ્ભવ નથી.

તે પ્રતીતિમાત્ર માયા છે. એ માયાનો અર્થ હવે સમજવો કઠિન નહીં પડે. ઉપક્રમ અને ઉપસંહારની એકવાક્યતાથી આજ અર્થ સ્પષ્ટ છે.

અન્યથા = પ્રભુ બધામા ઓતપ્રોત છે. વ્યતિરેક = ઓત-પ્રોત હોવા છતાં પણ તે શક્તિયો જગદાદિમા દેખાય છે, તેનાથી પરશક્તિયાળો છે, એમ તે સર્વથી વિશેષ છે. આ ઉભય પ્રકારે વિચારી સર્વત્ર જે સદા રહેલું છે, તેજ જ્ઞાન મેળવવું.

- દશમે અધ્યાયે યુધિષ્ઠરને રાજ બેસારવા છ. ; ૧
- પહે ધીછ થોતે દ્વારકાં પધારવા છ ૧૭
- એકાદશમે અધ્યાય સર્ગા-સદોદર સર્વે મલિયાં છ
- મોદોમોદે પરસ્પર બલિયાં છ. ૧૮
- બચવદ્ભક્ત પરીક્ષિત રાખે છ,
- નન્મ-વર્ણન દ્વાદશમે અધ્યાયે છ. ૧૯
- ત્રયોદશમે વિદુર છ હસ્તિનાપુર આગ્યા છ,
- તીરથ યાત્રા કરી સર્વ-મન ભાગ્યા છ ૨૦
- ધૃતરાષ્ટ્ર જાન્ધારીને હે સાથ છ,
- વિદુર છ આભ્યા ઉત્તરા પાથ છ ૨૧
- ચૌદશમે દ્વારકાથી અર્જુન આભ્યા મેદ છ.
- મુખ જોઈ યુધિષ્ઠિરે પ્રભ પૂર્ણ એક છ ૨૨
- પંદશમે અધ્યાય યાદવ-કુવ-ક્ષય કહો છ,
- પરીક્ષિતને રાજ્ય આપીને પાળુન મયા છ ૨૩
- સોલસમે અધ્યાય પરીક્ષિતનો દિગ્વિજય કહો છ,
- પૃથ્વી-ધર્મ-કલિયુગને ત્યાં લહો છ ૨૪
- ધર્મ-રક્ષા વત્તરમે કીધી છ,
- કલિયુગને રવાન આપી શિક્ષા કીધી છ ૨૫
- પરીક્ષિતને વિપ્રસાપ થયો, તે અદારે છ
- એઝગીરામે જે જોડા મદ્દો-કિનારે છ ૨૬

ધોળ ૨ જૂઠું : પ્રથમસ્કન્ધ અધિકારલીલા

(પોપ વઢિ નોમે શુભ વારણ-એ રાહ)

- શ્રીમદ્વલ્લભ-ચરણે લાગુછ શુભ ગાઠ, વાણી એવી માગુછ ૧
- શ્રીવિદ્વન્નાયક પૂરો આસણ જન્મો જન્મની જાણો દાસણ ૨
- અનુક્રમ શ્રીભાગવતનો કહિયેછ સ્કન્ધ તે દ્વાદશ એહના લહિયેછ ૩
- અધ્યા ત્રણરો ને બત્રીસણ પ્રાકૃત અધ્યા મવી ત્રણરો પાત્રીસણ ૪
- શ્લોક અઢાર હજાર પરમાણુ પ્રકરણ ત્રેતાવીસ નિરવાણુ ૫
- આગણીરા અધ્યાયે પ્રથમસ્કન્ધછ તપુ પ્રકરણ કહ્યા છે પદ્મન્યછ ૬
- હીન પ્રકરણ ત્રણ અધ્યા વગણુ યાએછ
- પહેલે અધ્યાય શૌનક-પ્રશ્ન રૂહેવાએછ ૭
- બીજે અધ્યાય સૂત પૌરાણિક ઉત્તર દીધાછ,
- ભક્તિયોગને ઉદ્દેશ ત્યા દીધાછ ૮
- ત્રીજે અધ્યાય કથા અવતાર ચોવીસાછ
- બીજૂ પ્રકરણ-મધ્યમ કહૂ નામી શીસણ ૯
- ચોથે ચિન્તા બ્યાસજને થે નારદ આબ્યાછ
- ઉપદેશ મરી પાચમે સમજાવ્યાછ ૧૦
- કીર્તિયે શ્રીભાગવતનો પરકાસણ,
- જેથી થાએ તાપ-તિમિરનો નાસણ ૧૧
- છઠ્ઠે ચોતાનૂ વૃત્તાન્ત નારદે કહૂ છ
- આગલે જન્મ ને સુખ-દુખ લહૂ છ ૧૨
- ત્રીજૂ પ્રકરણ-ઉત્તમ કહૂ તે જાણો છ
- તેર અધ્યાય લગે એહ વખાણો છ ૧૩
- સાતમે અધ્યાય બાણુ અશ્વત્થામા કેરાં છ,
- વક્ષા કરી સવેને રાખ્યા છે નેરાં છ ૧૪
- આઠમે ઉત્તરા-ગર્ભ-રક્ષા કરી લીધી છ,
- કુન્તાછયે પ્રભુછની સ્થિતિ પ્રીધીછ ૧૫
- ભીષ્મપિતાયે મુધિગરને ઉપદેશ દીધો છ,
- તે સવે નવમે અધ્યાયે પરસીધો છ ૧૬

દશમે અધ્યાયે યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય બેસારવા છ.	૧
પહે ધીજ પોતે દારકાં પધારવા છ	૧૭
એકાદશમે અધ્યાય સર્ગા-સહોદર સર્વે મલિયાં છ	
માંદોમાંદે પરસ્પર બલિયાં છ.	૧૮
બમરદૂતકત પરીક્ષિત રાએ છ,	
નન્મ-વર્ણન દ્વાદશમે અધ્યાયે છ.	૧૯
ત્રયોદશમે વિદુરજ દક્ષિનાપુર આગ્યા છ;	
તીરથ યાત્રા કરી સર્વ-મન બાગ્યા છ.	૨૦
ધૃતરાષ્ટ્ર ગાન્ધારીને લે સાથ છ,	
વિદુરજ ચાલ્યા ઉત્તરા પાથ છ.	૨૧
ચૌદશમે દ્વારકાંથી અર્જુન આવ્યા નેદ્ર છ.	
મુખ જોઈ યુધિષ્ઠિર પ્રભ પૂર્ણ એક છ.	૨૨
પન્દરમે અધ્યાય યાદવ-કુવ-ક્ષય કહ્યા છ,	
પરીક્ષિતને રાજ્ય આપીને પાણ્ડવ મયા છ	૨૩
સોલસમે અધ્યાય પરીક્ષિતનો દિગ્વિજય કહ્યો છ;	
પૃથ્વી-ધર્મ-કલિયુગને ત્યાં લહ્યો છ.	૨૪
ધર્મ-રક્ષા સત્યમે કીધી છ,	
કલિયુગને રથાન આપી સિદ્ધા કીધી છ.	૨૫
પરીક્ષિતને વિપ્રસાપ થયો, તે અગરે છ.	
એત્રણીસમે ને બેઠા નદ્રો-કિનારે છ.	૨૬
સર્વે રાજને ત્યાં કીધું છ.	
શુભને પૂજીને મલ લીધું છ.	૨૭
અધિકાર-લીલા તે એક મુદ્દવાએ છ	
એક રસના કેમ કરીને ગુપ્ત નામે છ ?	૨૮
દરિદ્રાસ-પ્રભુ શ્રીગોવંદપારી છ,	
સોના નિરખી નિત્ય પ્રતિ બદ્ધ પારી છ.	૨૯

થોળ ૩ જૂઃ દ્વિતીયસ્કન્ધઃ જ્ઞાનલીલા

(તાણો ને વાણો તાંતણો-એ રાહ)

- જ્ઞાન-લીલા દ્વિતીયસ્કન્ધ છે અધ્યા દસ તે મહિ
પ્રકરણ બેનાં ત્રણ છેઃ તત્ત્વધ્યાન પહેલું ત્યાંદે. ૧
- પહેલા અધ્યાય મહિ કહ્યું સાક્ષાત્ થોળજ્ઞાન,
થોળાના જન-કારણે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન. ૨
- સૂક્ષ્મ સ્વરૂપનું ધ્યાન છે, તે તો અધ્યા બીજો.
હૃદય-પ્રસાદ પ્રકરણ બીજું, તેનો વર્ણવ ત્રીજો. ૩
- ઉત્પત્તિ દેવતા સર્વની. તેની ભક્તિ સકામી.
સર્વ તથા પ્રભુને બળેઃ એ છે અન્તરયામી. ૪
- મનવાજિગત ફલ પૂરશે; પૂરણકામ છે એહ
મર્જણાચરણ શુકલયે કીર્ધા ચોથા અધ્યાયમાં તેહ. ૫
- તેમાં શ્રીજીની સ્તુતિ કરી; તે તો ક્યાં લગ કહિયે ?
ત્રીજું મનન પ્રકરણ છે; તે હ અધ્યામાં લહિયે. ૬
- એક ઉત્પત્તિ, બીજી ઉપપત્તિ, તેના બેજ પ્રકાર
પ્રથમ ઉત્પત્તિ પ્રકાર છે, તેનો કીર્ધો હવાર. ૭
- નારદજીયે પૂછ્યું, પ્રસાદયે કહ્યું; પાંચમે કરી માત
આધ્યાત્મિકજ્ઞાન પચ્ચીકરણ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મનું જ્ઞાન. ૮
- આઠ સ્વરૂપ વેશટનાં છઠ્ઠું અધ્યાયે લણો.
સર્વ ઉત્પત્તિ પ્રભુથી થઈ, એમ કહી વખાણો. ૯
- સાતમે અધ્યાયે શ્રીજીના વર્ણવ્યા ચાવીરા અવતાર
આઠમે અધ્યાયી નણિયે ઉપપત્તિ-પ્રકાર. ૧૦
- નારદે પ્રસાદને પૂછિયું; તે તો એમાં કહિયે.
થોળાની ઉત્પત્તિ કહી નવમે અધ્યાયે લહિયે. ૧૧
- ચતુઃશ્લોકી શ્રીભાગવતનો પ્રસાદે ઉપદેશ કીર્ધો.
નારદજીયે હૃદયે ધરી અવણે રસ પીવો. ૧૨
- તે ઉપદેશ શુકદેવજીયે પરીક્ષિતને કયિયા.
શ્રીભાગવત-રસ સાંભલી જ્ઞાતરથ મિયા. ૧૩

આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક, આધિદેવિક સ્વરૂપ;

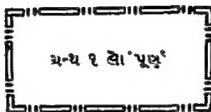
દશમે અધ્યાયે વર્ણન કર્યું, ઠહી તેનું ૩૫.

૧૪

અવશે સુધારસ પાનિયે હૃદયમાં ધારી.

● હરિદાસ પ્રભુ-શોભા નિરખિયે શ્રીકૃષ્ણવિહારી.

૧૫

અ-થ ૧ લો પૂણું

● આ રીતે અધ્યાયે અધ્યાયનો સારી આપી બારે રકન્યના પ્રકરણના વિભાગ ગોસ્વામિનીજી શ્રીશોભામાજીયે આપેલ છે. રત્નેશ્વરના બીજા રકન્યોમાં જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં તે તે રકન્યોના યોગ આ રીતે પરિશિષ્ટોમાં આપવામાં આવશે.